MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN No : 407

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ YAYIN No : 358

Prof. Dr. Ekrem ÖZELMAS

İKTİSADA GİRİŞ

İSTANBUL — 1984

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN No: 407

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ YAYIN No: 358

Prof. Dr. Ekrem ÖZELMAS

İKTİSADA GİRİŞ

İSTANBUL — 1984

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FATİH YAYINEVİ MATBAASI — 527 23 72
Allbaba Türbe Sok, No. 21/3 Nuruosmaniye
İstanbul - 1984

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖNSÖZ

Sosyolojinin bağımsız bir dalı olan (İktisat Bilimi) son zamanlarda hızla gelişen bir disiplindir. Bilimin konusu, sosyal realitenin iktisadi yönden açıklanmasıdır. Bu realite ise çok karmaşıktır. Bu neden ile realite ile teoriler arasında daima oldukça önemli bir mesafe kalmaktadır. Bilimsel faaliyet bu mesafenin olanaklar ölçüsünde kapatılması yönünde gelişmektedir. Bu neden ile, incelediğimiz teoriler onların erişebildiği ilerlemelerin bir aşamasını teşkil etmektedir.

İktisat Biliminin kapsamına giren konular hakkında toplu bir bilgi vermek amacını güden bu kitabın;

- *Birinci bölümünde iktisadın mahiyeti ve amacı,*
- *İkinci bölümünde iktisadi sistemler,*
- *Üçüncü bölümünde hürriyet ve mülkiyet,*
- *Dördüncü bölümünde iktisadi düşüncenin tarihi gelişmesi,*
- *Beşinci bölümünde iktisatta metod,*
- *Altıncı bölümünde iktisadın tasnifi,*
- *Yedinci bölümünde temel kavramlar,*
- *Sekizinci bölümünde değer teorileri,*
- *Dokuzuncu bölümünde fiyat teorisi ile ilgili kavram ve varsayımlar tetkik konusu yapılmış böylece modern tasnife göre ikinci sınıfta okutulacak olan mikro ve makro iktisat hazırlanmış olunacaktır.*

Bu incelemeler, çeşitli eserler yanında, konulara yardımcı bir ışık tutabilmiş ise yazar kendini mutlu sayacaktır.

Ayrıca, Araştırma Görevlisi kıymetli arkadaşlarım Kâmil Uslu ile Suat Yavuz'a kitabın basımında gösterdikleri ilgiden dolayı teşekkürlerimi sunmak görevimdir.

Prof. Dr. Ekrem ÖZELMAS

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADIN MAHİYETİ ve AMACI ... 1

§ 1. — Bilimin Mahiyeti ... 1

I. — Bilimsel Bilgiler ve Bayağı Bilgiler ... 2
A. — Bayağı Bilgiler ... 2
B. — Bilimsel Bilgiler ... 2

II. — Bilimsel Bilgi ve Felsefe ... 3
A. — Bilim İle Metafiziğin Birbirinden Ayrılışı ... 4
B. — Bilimsel Anlamda Kanunlar ... 4

§ 2. — Sosyoloji Biliminin Doğuşu ... 6

I. — Sosyal Belirlilik Kavramının Gelişmesi ... 8
A. — XVIII. Yüzyılda Sosyal Belirlilik Kavramının Doğuşu ... 8
B. — XIX. Yüzyılda Sosyal Belirlilik Kavramının Gelişmesi ... 9
C. — XIX. Yüzyıl Sonu İle XX. Yüzyıl Başında Sosyal Belirlilik Kavramı ... 10

II. — «Sosyal Belirlilik» İle «Beşeri Hürriyet»in Uzlaştırılması ... 11
A. — Sosyal Belirlilik ve Beşeri Hürriyet Düşünceleri Arasında Zıtlık Olmadığı ... 12
B. — Sosyal Alanda Kanun Anlamının Yumuşatılması ... 13
C. — Beşeri Hürriyet Kapsamının Sınırlanması ... 15

§ 3. — İktisadın Mahiyeti ... 16

I. — İktisadın Ne Olduğu «Tanımı - Konusu» ... 17
A. — Servet Kavramı İle Tanım ... 17
B. — İhtiyaç Kavramı İle Tanım ... 19
C. — Değişim Değeri Kavramı İle Tanım ... 20
D. — Tercih Kavramı İle Tanım ... 21
E. — Çözümsel ve Bileşimsel Bir Tanım ... 22

II. — İktisadın Ne Olmadığı «Benzer Disiplinlerden Ayrılması» ... 25
A. — İktisat ve Teknik ... 26

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B. — İktisat ve Hukuk ... 27
C. — İktisat ve Ahlâk ... 28

§ 4. — İktisadın Amacı ... 29

I. — İktisadî Kanunların Keşfedilmesi İnsanlara Rasyonel Davranma Olanağını Sağlar ... 30

II. — İktisadî Kanunların Keşfedilmesi Milletlerin Refah Düzeyinin Yükselmesini Sağlar ... 30

A. — Mal ve Hizmetlerin «Üretim» Yanı «Millî Hasıla»nın Elde Edilmesi ve Bunların Üretilmesine Katılanlar Arasında «Bölüşüm»ü İle İlgili Problemler Başlıca İki Konuyu Ortaya Koymaktadır ... 30

B. — Yukarıdaki Statik Problemler Yanında Dinamik Problemlerde Vardır, Bunlar Değişen Koşullara Uymanın ve İktisadî Gelişmenin Ortaya Çıkardığı Sorunlardır ... 32

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ SİSTEMLER ... 33

§ 1. — Kapitalizm ... 34

I. — Statik Faktörler ... 36

A. — Özel Mülkiyet ... 36
B. — Kişisel Menfaat ... 36
C. — Rekabet ... 38

II. — Dinamik Faktörler ... 40

A. — Müteşebbis ... 40
B. — Kredi ... 47

§ 2. — Sosyalizm ... 50

I. — İdare Edenlerdeki Yapısal Değişiklikler ... 52

A. — İdareciler Üretimi Tüketime Uyduracaklardır ... 53
B. — İdareciler Tasarrufları Sağlayacaktır ... 54
C. — İdareciler Gereken Kapitalleri Yaratacaktır ... 55

II. — İdare Edenlerdeki Yapısal Değişiklikler ... 56

III. — İdare Edenler İle İdare Edilenler Arasındaki İlişkilerde Yapısal Değişiklikler ... 57

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜRRİYET ve MÜLKİYET ... 61

§ 1. — Hürriyet ... 64

I. — Hürriyet Açısından Toplumların Geçirdikleri Evrim ... 64

A. — Esaret ... 65
B. — Serflik ... 65
C. — İşçilik ... 66

II. — Hürriyet Anlayışında Akdî Rejimde Statüter Rejimin Paylarındaki Evrim ... 68

A. — Akdî Rejimin Payı ... 68
B. — Statüter Rejimin Payı ... 68

§ 2. — Mülkiyet ... 70

I. — Tarih Boyunca Özel ve Kollektif Karakterde İki Çeşit Mülkiyetin Birlikte Varoluşu ... 70

II. — Özel Mülkiyetin Modern İktisadî Sistemlerle İlişkisi Olarak Fonksiyonları ... 72

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ DÜŞÜNCENİN TARİHİ GELİŞMESİ ... 76

§ 1. — İlk ve Orta Çağda İktisadî Düşünceler (Bilimsel Olmayan Devir) ... 76

I. — İlk Çağda İktisadî Düşünceler ... 76

A. — Olaylar ... 76
B. — Düşünceler ... 77

II. — Orta Çağda İktisadî Düşünceler ... 80

A. — Olaylar ... 80
B. — Düşünceler ... 81

§ 2. — Yeni Çağda İktisadî Düşünceler (Bilimsel Devir) ... 83

I. — Öncüler ve Kurucular ... 84

A. — Öncüler ... 84

1) Olaylar ... 84
2) Düşünceler ... 85

a) Para İle İlgili Tartışmalar ... 85
b) Merkantilizm ... 86

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B. — Kurucular ... 90

1) Fizyokratlar ... 91
2) Adam Smith (1723 - 1790) ... 93

II. — Kurulan Ekoller ... 95

A. — Klasik İktisat Ekolü ... 95

1) Kötümserler ... 96

a) Robert Malthus (1766 - 1834) ... 96
b) David Ricardo (1772 - 1823) ... 97

2) İyimserler ... 99

a) Jean Baptiste Say (1768 - 1832) ... 99
b) Frédéric Bastiat (1801 - 1850) ... 101
c) John Stuart Mill (1806 - 1873) ... 101

B. — Terki Halinde Beliren Ekoller ... 102

1) Alman Tarihçi Ekolü ... 103

a) Klâsik Ekolün Eleştirilmesi ... 103
b) Tarihçi Ekolün Kuruluşu ... 103

2) Millî İktisat Doktrini (Koruyuculuk) ... 104
3) Müdahalecilik ve Devletçilik İle Sosyalizm ... 106

a) Müdahalecilik ve Devletcilik ... 107

aa) Müdahalecilik ... 108
bb) Devletçilik ... 109

b) Sosyalist Ekoller ... 110

aa) İdealist Sosyalizm ... 110
bb) Bilimsel Sosyalizm ... 112

III. — İktisadî Düşüncede Son Akımlar ... 114

A. — Özel Mülkiyeti Esas Alan Akımlar ... 116

1) Klâsik Liberalizmden - Yeni Liberalizme Geçiş ... 116
2) Koruyuculuktan Otarşiye Geçiş ... 117
3) Müdahalecilikten - Planlı Ekonomiye Geçiş ... 118

B. — Kollektif Mülkiyeti Esas Alan Akımlar ... 119

1) Marksizmin Gelişmesine Etki Yapan Amiller ... 119

2) Belirtilen Bu Teorik Görüşler ve Pratik Sonuçlar Karşısında Marksizm'den Günümüzün Sosyalizmine Geçerken Özellikle Gelişmelerin İki Yön Aldığı Görülmüştür ... 121

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKTİSAD'DA METOD ... 125

§ 1. — Sosyal Realitenin Yapısına Uyguniuk Derecesine Göre Kullanılan Metodlar ... 126

I. — Soyut Metod ... 128
A. — Pozitif Metodun Eleştirilmesi ... 128
B. — Soyut Metodun Uygulama Kabiliyeti ... 131
C. — Soyut Metodun Şekilleri ... 132

II. — Pozitif Metod ... 135
A. — Soyut Metodun Eleştirilmesi ... 135
B. — Pozitif Metodun Uygulama Kabiliyeti ... 136
1) Birlikte Değişmeler Yöntemi ... 136
2) Birlikte Değişmelerin Grafikle Gösterilmesi ... 139
C. — Pozitif Metodun Şekilleri ... 143
1) İstatistik ... 143
2) Monografi ... 146
3) Tarih ... 147

§ 2. — Sosyal Realitenin Çeşitli Yönlerine Göre Ele Alınış Metodları ... 151

I. — Mikro ve Makro Ekonomik Analizler ... 153
A. — Mikro Ekonomiye Dayanan Makro Ekonomik Analizler ... 154
B. — Bağımsız Makro Ekonomik Analizler ... 157

II. — Statik ve Dinamik Analizler ... 157
A. — Statiğe Dayanan Dinamik Analizler ... 158
B. — Bağımsız Dinamik Analizler ... 161

III. — Bir Sentez Halinde Beliren «Modeller» ... 167
A. — Modeller Metodunun İçeriği ... 168
B. — Modeller Metodunun Eksik ve Üstün Tarafları ... 170
C. — Modeller Hakkında Varılan Sonuç ... 173

ALTINCI BÖLÜM

İKTİSADIN TASNİFİ ... 175

§ 1. — Klâsik Tasnif ve Eleştirisi ... 175

I. — Klâsik Tasnifin Açıklanması ... 176
II. — Klâsik Tasnifin Eleştirisi ... 176

§ 2. — Klâsik Tasnifin Yerine Geçirilmek İstenen Tasnifler ... 178

I. — Gaetan Pirou'ya Göre İktisadın Tasnifi ... 178
A. — İktisadi Hayatın Çerçevesi ... 179

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B. — İktisadî Hayatın Mekanizması 179
C. — Milletlerarası İktisadî İlişkiler 180

II. — Teorik İktisat - Uygulamalı İktisat Tasnifi 181

A. — Teorik İktisat (Genel İktisat - İktisat) 181
B. — Uygulamalı İktisat 182

YEDİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR 183

§ 1. — İktisadî Faaliyeti Yaratan Kavramlar 186

I. — İktisadî İhtiyaç 186

A. — İktisadî İhtiyaç Kavramı 186
1) İktisadî İhtiyaç Kavramının Tanımı 187
2) İktisadî İhtiyaç Anlamının Özellikleri 189

B. — İktisadî İhtiyaç Teorisi 191
1) İktisadî İhtiyaçlar Teorisinin Dayandığı Varsayımlar 191
2) İhtiyaçların Doyu (İşbâ) Kanunu 193

a) Tokluk Kanununun Mahiyeti ve Sağladığı Avantajlar 193
b) Tokluk Kanununun Kapsamı 197

II. — İktisadî Mallar 198

A. — İktisadî Mal Kavramı 199
B. — İktisadî Malların Tasnifi 203

1) İktisadî Malların İhtiyaçlarla İlişkileri Bakımından Tasnifi 203
2) İktisadî Malların Birbirleri İle İlişkileri Bakımından Tasnifi 208

a) Tamamlayıcı Mallar 208
b) İkame Malları 208
c) Bağlantılı Mallar 209

III. — Malların İktisadî Faydası 210

A. — İktisadî Faydanın Genel Nitelikleri 210
1) İktisadî Fayda Sübjektifdir 210
2) İktisadî Fayda Tarafsızdır 211
3) İktisadî Fayda Somuttur 212

B. — Marjinal Fayda Kavramı 213
1) Marjinal Faydanın Tanımı 213

2) Marjinal Faydanın Önemi 214
3) Disponibl Miktarlar İle Marjinal Fayda, Toplam Fiili Fayda ve Toplam Değer Arasındaki İlişkiler 216

§ 2. — İktisadi Faaliyetin Yarattığı Kavramlar 219

I. — Mikro Ekonomi Olarak Milli Hasılayı Yaratan Kavramlar 219

A. — Üretim 220
1) Faydaların Belirlemeleri 220
2) Üretim Faktörleri 221

a) Temel Faktörler 221
b) Sonuç Faktörü 221

B. — Değişim 222
C. — Bölüşüm 222

II. — Makro Ekonomi Olarak Milli Gelir ve Ondan Doğan Kavramlar 223

A. — Gelirler 223
1) Toplumun Fert Başına Düşen Gelirinin Hesaplanması Söz Konusudur 223
2) İşaret Olunan Noksanlıkları Mümkün Olduğu Kadar Gidermek Yönünde Çalışmalar Yapılmış ve En Meşhur İki Görüş Ortaya Atılmıştır 224

B. — Tüketim 225
C. — Tasarruf 226
D. — Yatırım 227

SEKİZNCİ BÖLÜM

DEĞER TEORİLERİ 229

§ 1. — Sübjektif Basit Değer Teorileri 231

§ 2. — Objektif Değer Teorileri 232

I. — Emek - Değer Teorisinin Oluşumu 233
A. — İngiliz Klâsiklerinde Emek - Değer Teorisi 233
1) Adam Simith'de Değer Anlayışı 233
2) David Ricardo'da Değer Anlayışı 236
B. — Karl Marx'da Emek - Değer Teorisi 236

II. — Emek - Değer Teorisinin Eleştirisi 242
A. — Henüz Bir Üretim Konusu Olmamış Bulunan Mallar ... 242
B. — Üretilmiş Olan Mallar 242
C. — Üretim Faaliyetine Katılan Faktörlerinde Birden Mal Gibi Değerleri Kuşkusuz Vardır 243

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

§ 3. — Sübjektif Değer Teorileri 244

I. — Marjinal Fayda Teorisinin Oluşumu 245
A. — Marjinalist Ekoller 245
B. — Marjinal Faydaya Dayanan Değer Teorisi 247

II. — Marjinal Fayda Teorisinin Eleştirisi 252
A. — Teorinin Esasına Yöneltilen Eleştiriler 252
B. — Teorinin Noksan Yanlarına Yöneltilen Eleştiriler 253

III. — İki Taraflı Bir Görüş Altında Geliştirilen Marjinal Fayda Teorisi 254

A. — Faydasızlık - Değeri Kavramı 256
1) Faydasızlık Değeri Kavramının Mahiyeti 256
2) Faydasızlık Değeri Kavramının Getirdiği Kolaylıklar 257

B. — İktisadî Süjelerin Dengeleri 261

1) İktisadî Süjelerin Ferdî Dengeleri 261

a) İktisadî Süjenin (Üretimi İle Harcaması) Arasında Denge 261

b) İktisadî Süjenin Harcamaları Arasındaki Denge ... 262

2) İktisadî Süjelerin Piyasa Dengeleri 268

a) Tüketim Mallarının Fiyatlarının Teşekkülünde Denge 268
b) Üretim Faktörleri Fiyatlarının Teşekkülünde Denge 275

IV. — Ferdî İktisadî Denge Analizlerinde Modern Gelişme 285

A. — Analizin Yumuşatılması 285

1) Haz Psikolojisinin Terkedilmesi 286
2) Faydaların Ölçülebilmesi Prensibinin Terkedilmesi 287

B. — Analizin Zenginleştirilmesi 290

1) Faydaların Birbirlerini Tamamlamaları 290

a) Global İktisadî Fayda Kavramı 290
b) Global İktisadî Faydanın Bileşimi 291

2) İktisadî Hesabın Kadrosunu Teşkil Eden Zamanın Rolü 291

a) İktisadî Faydaların Takdirlerinin Kronolojik Bazları 292
b) İhtiyaçlar İle Onlara Tekabül Eden Faydaların Zaman İtibariyle Bir Hizaya Getirilmesi 293
c) Süjenin İktisadî Hesabında «İktisadî Devre» İle Sınırlı Bulunması 294

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DOKUZUNCU BÖLÜM

FİYAT TEORİSİ İLE İLGİLİ KAVRAM ve VARSAYIMLAR ... 297

§ 1. — **Fiyat Kavramı** ... 299

I. — Fiyat Kavramının Tanımı ... 299
II. — Fiyatın Para İle İfadesi ... 301

§ 2. — **Fiyat Teorisi İle İlgili Varsayımlar** ... 302

I. — Piyasa İle İlgili Varsayımlar ... 303

A. — Piyasaların İlk Şekli ... 304
B. — Piyasaların Çokluk Hali ... 304

II. — Süjelerle İlgili Varsayımlar ... 306

A. — Süjelerin Miktarı ... 306
B. — Süjelerin Davranışları ... 306

1) Süjelerin Davranışlarında Atomisite Halinin Varlığı 307
2) Süjelerin Davranışlarında Akışkanlık Halinin Varlığı 307

III. — Zaman İle İlgili Varsayımlar ... 309

A. — Analiz Devreleri Kavramı ... 310

1) Değişen Talebe Arzın İntibak İçin Gerekli Zaman Aralığı Olarak Dört Devre Mevcuttur ... 310

a) Çok Kısa Devre ... 310
b) Kısa Devre ... 310
c) Uzun Devre ... 310
d) Çok Uzun Devre ... 311

2) Altın Para ve Bu Esasa Dayalı Sistemler Rolünü Kaybettiğinden Beri Her Devirde Etkisi Görülen Para Miktarının Çoğaltılmasının Yarattığı Problemler ... 311

a) Tedavüldeki Para Miktarı ... 312
b) Paranın Tedavül Hızı İle Bir Yıldaki Üretim Miktarı ... 315

B. — Tahmin Kavramı ... 320

§ 3. — **Arz ve Talep Kavramları** ... 320

I. — Talep Kavramı ... 320

A. — Talep Kavramının Mahiyeti ... 321

1) Talep Belirli Bir Malın, Belirli Bir Piyasada ve Belirli Bir Anda, Virtüel Mahiyette (Çeşitli Fiyatları Kar-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şısında Talep Edileceği Düşünülen (Çeşitli Kümülatif Miktarları) İfade Etmektedir 321
2) Talep İktisadî Süjelerin Satın Alma İstekleri İle, Satın Alma Güçlerine Bağlıdır 324
3) Talebin Fiyatlara Bağlı Olduğunun Gösterilebilmesi İçin Yalnız Fiyat Değişmelerinin Talep Üzerine Yaptığı Etkinin Mahiyetini Araştırmak Gerekir 325
a) İkame Etkisi 327
b) Gelir Etkisi 328
4) Fiyat İle Talep Arasındaki İlişkinin Bir Fert Bakımından Olduğu Kadar Piyasaya Gelen İsteklilerin Büyük Çoğunluğu İtibarî İle Doğrudur 330
B. — Talep Elâstikiyeti 331
1) Talep Elâstikiyetinin Mahiyeti 331
a) Statik Elâstikiyet 331
aa) Normal Elâstikiyet Halleri 334
bb) Anormal, Tersine - Elâstikiyet Halleri 337
b) Dinamik Elâstikiyet 337
2) Talep Elâstikiyetini Belirleyen Faktörler 344
2) Talep Elâstikiyetinin Ölçülmesi 346
II. — Arz Kavramı 349
A. — Sırf Arz (Anlık Arz - Walras Arzı) 350
1) Arz Kavramının Mahiyeti 350
a) Arzın Karşılaştığı Etkiler 352
aa) İkame Etkisi 353
bb) Gelir Etkisi 354
b) Hakim Etkiye Göre Arzın Gösterilmesi 354
aa) İkame Etkisinin Hakim Olduğu Arz Eğrileri 355
bb) Gelir Etkisinin Hakim Olduğu Arz Eğrileri 356
2) Arz Elâstikiyeti 357
a) Arz Elâstikiyetinin Mahiyeti 358
aa) Statik Elâstikiyet 358
bb) Dinamik Elâstikiyet 361
b) Arz Elâstikiyetini Belirleyen Faktörler 363
c) Arz Elâstikiyetinin Ölçülmesi 364
B. — Üretim Arzı (Sürekli Arz - Maliyet Arzı) 365
1) Üretim Harcamalarının Çeşitleri ve Mahiyetleri 365

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

a) Üretim Harcamaları İç Görünüşleri İtibariyle Ele Alındığı Takdirde İki Grupta, Üç Kavramla Karşınıza Çıkmaktadır 366

aa) Sabit Harcamalar 366
bb) Değişken Harcamalar 366

b) Üretim Harcamaları Dış Görünüşleri İtibariyle Ele Alındığı Takdirde Yine Üç Kavram Doğmaktadır ... ... , ... 368

aa) Tüm Maliyet 369
bb) Ortalama Maliyet 370
cc) Marjinal Maliyet 371

2) Maliyete Dayanılarak Arzın Belirlenmesi 382

a) Kısa Devrede Maliyet , ... 383
b) Uzun Devrede Maliyet 385

§ 4. — Fiyat Rejimleri 386

I. — Mekan İtibariyle Rejimler 386
II. — Zaman İtibariyle Rejimler 388

BİBLİYOGRAFYA 391

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKTİSADA GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADIN MAHİYETİ ve AMACI

İktisat nedir? Böyle bir soru ile konuya gireceğiz. Bu sorunun cevabını araştırırken de, şimdilik ve genel olarak iktisadın şöylece bir tanımını yapacağız: «İktisat, **İktisadi** olayların **bilimsel** bir etüdüdür.» Bu tanımda dikkati çeken ve açıklanmasının yapılması gereken iki sıfat vardır: «**Bilimsel ve İktisadi**». İşte iki terim ki, bizi:

— Birinci olarak, bilimin mahiyetini,
— İkinci olarak, bilimler manzumesi içinde iktisat biliminin mensup bulunduğu büyük kolun, yani sosyoloji (Sociologie) nin doğuşunu,
— Üçüncü olarak da, sosyolojinin bağımsız bir branşı olarak yerini alan iktisadın mahiyetini,
— Dördüncü olarak, iktisadın amacını araştırmaya sevketmektedir.

§ 1. — BİLİMİN MAHİYETİ

Bilim, insanın elde ettiği belirli (muayyen) bir grup bilimsel bilgilerden oluşur. Şu halde bilimin mahiyetini ortaya koyabilmek için, bilimsel bilginin **ne olduğunu** veya **ne olmadığını** araştırmak gerekmektedir. Gerçekten bilimsel bilgiler:

— Bir yandan, Bayağı (âmiyane) bilgiler (Connaissance vulgaire) den,
— Öbür yandan da, metafizik düşünceden açıkça ayrılmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. — BİLİMSEL BİLGİLER ve BAYAĞI BİLGİLER

İnsan, kendisinin de içinde bulunduğu, evrende var olan bütün varlıklar ve bunlar arasındaki ilişkiler hakkında devamlı olarak birtakım bilgiler edinegelmektedir. Elde edilen bu bilgiler, gerçekten, mahiyetleri itibariyle:

— Bayağı ve,
— Bilimsel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

A. — BAYAĞI BİLGİLER :

Bayağı (Âmiyane) bilgiler, insanın dış âlem ile temasından duyguları, içgüdüleri ile basit ve saf olarak elde ettiği bilgilerdir. Gerçekten bu bilgiler insan için çok değerlidir : Zira **insan hafızası ile pratik ve deneysel olarak elde ettiği bu bilgilerden her zaman faydalanmaktadır.** Küçük bir çocuğun veya bir hayvanın ateşe dokunarak yanmasiyle, ateşin yakıcı olduğu hakkında bir bilgiye sahip olması çocuk veya hayvan için faydalıdır. Çocuğun veya hayvanın, ateşi her görüşünde, yanma olayını **hatırlamakla,** tekrar böyle bir acıyı duymamak için, ondan korunmaya çaba göstermesi tabiîdir.

Bununla beraber, bayağı bilgiler, özellikle iki açıdan yeterli görünmemektedir.

1) Bayağı bilgiler her şeyden önce olayları **«açıklayıcı» bir mahiyet göstermemektedir.** İnsan ise, hayvandan farklı olarak, passif bir şekilde elde ettiği bilgi ile yetinmemekte ve çocukluğundan beri **olayların oluş sebepleri** üzerinde durarak, bu bilginin ötesini araştırmaktadır.

2) Bayağı bilgiler, **«Pratik ve deneysel»** (Emprique) karakteri ile **mutlak olarak güvenilir değildir.** Zira bu bilgiler, tesadüfî olarak doğan ve birbiriyle ilişkili gibi görünen olaylar serisinden, **devamlı ve zorunlu ilişkileri** ayırmak olanağını vermemektedir. Bu halde bayağı bilgiler yerine, bilimsel bilgiyi geçirmek bir zorunluluktur.

B. — BİLİMSEL BİLGİLER :

Bilimsel bilgiler ise, bayağı bilginin ilerisini araştırmakta ve **gözlemlenen olayların aralarında varolan devamlı bağları saptamaya çalışmaktadır.** Bu çabanın zorluğunu kavrayabilmek için gözlemi ya-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pılmak istenen olayların, çoğu zaman ancak bir kez vukua geldiğini veya tekerrür etse bile tamamen aynı olarak doğmadığını belirtmek yeterlidir. Gerçekten bir meydan savaşının aynı koşullarla tekrarlanması mümkün olmadığı gibi, seri halinde imalâtta dahi her mamul ayrı bir özellik taşımaktadır. Bu itibarla, filozoflara göre, biz birbirinden ayrı olayların oluştuğu bir dünyada yaşamaktayız.

Buna mukabil bilim adamı bu birbirinden ayrı olayların yapısında saklı bulunan ve bütününü, özünü ve esasını kapsayan, düzenini keşfetmeye çalışacaktır. Bu itibarla bilim adamı, bir hayvanın, bir çocuğun veya vahşî bir insanın yapamıyacağı bir şekilde olaylar üzerinde düşünmeye, muhakeme etmeye mecburdur.

İnsanın; olayların aralarında mevcut ilişkilere hâkim olan ve değişmez, doğal ve zorunlu mahiyette bulunduğu sezilen nizam ve intizamı (düzen) öğrenmek hususundaki çocukluğundan başlayan **«tecessüs»** ü yani «merak» ı;

— Bir yandan **olayların doğuşundan önce bilinmesini,**

— Öbür yandan, bu bilgiye dayanarak onlara hâkim olmak ve böylece **onlardan faydalanmak olanaklarının elde edilmesini** sağlamaya matuf bulunmaktadır. Bu çabanın, insanın **«daima düşünce ve davranışlarında bir uygunluk ve ahengin varlığı»** nı **ifade eden aklî, makûl (Rationnel) hareket etmek** tabiatında yaratılmış bulunmasından ileri geldiği düşünülmektedir.

İşte böylece, insan yapıtı olan bilim, olayların aynı zamanda, hem tam bir açıklamasını yapmakta, hem de daha güvenilir tahminlerde bulunmaya olanak vermektedir.

II. — BİLİMSEL BİLGİ VE FELSEFE (Métaphysique)

Bilimsel bilgi ile oluşan bilimin, bayağı bilgiden kendisini ayırdıktan sonra, metafizik düşünce tarzından da kendisini kurtarması gerekmiştir. Bu hususu araştırırken de:

— Bir yandan bilimin ve metafiziğin birbirinden nasıl ayrılabileceğine,

— Öbür yandan, bu ayrılış sebebiyle bilimde kanun düşüncesinin doğuşuna ve kanunun kazandığı anlama değinmek gerekecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A. — BİLİM İLE METAFİZİĞİN BİRBİRİNDEN AYRILIŞI :

Kısaca diyebiliriz ki, olaylar karşısında:

— Bilim; nasıl? sorusunu ileri sürerken,

— Metafizik; niçin? sorusunu ileri sürmektedir. Bu itibarla bilim, olayların, aşağıda mahiyetini belirteceğimiz bir takım bağlar ile nasıl birbirine bağlı olduğunu açıklarken; metafizik, ayni olayların niçin böylece birbirlerine bağlı olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Demek oluyor ki, metafizik olayların duyulur ve görünür tarafları ile değil, onları yaratan «kuvvetler» ve «cevherler» ile meşguldür. Bilim ve metafizik arasındaki ilişkiler hakkında, filozoflar arasında, sayısız görüş farkları mevcut olmasına rağmen, bu görüşleri iki noktada toplamak mümkündür. Gerçekten:

— Bir yönden Auguste Comte'a bağlanan Positiviste ekol, olayları görünüşleri ve birbirleri ile ilişkileri itibariyle tanıyabileceğimizi, bundan fazlasının var olduğunu bilmemize rağmen, tanınmasına imkân olamayacağını ileri sürerek metafiziği inkâr etmektedir.

— Öbür yönden Saint-Thomas doktrinini yeniden canlandıran Néothomisme ekolü ise tersine bilimin metafiziğe dayanmadıkça tam olarak gelişmesine imkân olamayacağını ileri sürmektedir.

Bugün artık, bilim adamları çevresinde, metafiziğin gerekli olduğu veya olmadığı hakkındaki tartışma bir yana bırakılmış ve metafizik ile bilimin birbirlerinden ayrılması hususunda hemen hemen tam bir görüş birliğine varılmıştır.

Bu ayırım, bilimde, **illiyet (Nedensellik) düşüncesi** (Idée de cause) yerine **kanun düşüncesi** (Idée de loi) nin geçirilmesi gibi çok önemli bir sonuç doğurmuştur. Zira uzun zaman, bilim olayların illetini araştırmış ve sonucunda bilim adamlarını, olayları yaratan kuvvetlerin, cevherlerin araştırılmasına sevkeden bu çabanın bilimsel çalışmaları bir çıkmaza götürdüğü kanaatine vardırmıştır. Böylece bilimsel ve metafizik alan, birbirinden ayrılmış ve **illiyet düşüncesi metafizikte, kanun düşüncesi ise bilimde yerini almıştır.**

B. — BİLİMSEL ANLAMDA KANUNLAR :

Bilime, illiyet düşüncesi yerine kanun düşüncesi yerleşince bilimsel anlamda kanunun ne olduğunu bilmek gerekir. **Gerçekten kanun «olanaklar arasında zorunlu, doğal ve devamlı bir bağımlılık»**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dır. Bu nedenle, genellikle bir **kanun «eğer şöyle bir şey var olursa şöyle diğer bir şey var olacaktır»** tarzında ifade edilmektedir. Şu halde bir kanun :

— **Bir yandan «eğer» ifadesiyle şarta bağlanmakta ve sonuç olarak şu veya bu şeyin var olup olmadığını değil, var olması olanağını ifade etmektedir.** Nitekim, filozof M. Naville, bu görüşten hareket ederek; tarihin var olanı, bilimin ise olanaklı olanı araştırdığını belirtmek suretiyle tarihi bir bilimsel bilgi olarak kabul etmemiştir.

— **Öbür yandan da, kesin olarak doğru olan bir ilişkiyi, bir bağımlılığı göstermektedir.** Bu itibarla, kanunun istisnası yoktur. Bu nedenle, gramerde istisnasız kaide yoktur denmesine karşılık bilimde ancak istisna kaydetmeyen kanunlar vardır, denebilir.

Denecektir ki çoğu zaman realitede bir olay sonradan aynen doğmamaktadır. Gerçekten bu vakıa reel hayatta olayların ve onlara hâkim kanunların birbirlerine çok karışmış bir halde bulunmasının bir sonucudur. **Bir çok kanun aynı zamanda hükmünü yürütmektedir.** Birinin rolünü, daha güçlü bir diğer kanunun rolü bir kenara itmiş olabilir. Bilindiği gibi yer çekimi kanununun varlığına rağmen, kuşlar, uçaklar havalarda uçabilmektedir. Bu olaylar, yerçekimi kanununun mevcut olmadığını ispat etmez. Nitekim, havada uçanların uçuş olanakları yok olduğu anda, kanun bütün şiddetiyle hükmünü icra edecek ve onları yere çekecektir. Böylece mahiyetini belirttiğimiz kanunlar, genellikle ve bir görüşe göre üç büyük kategoriye ayrılmaktadırlar :

1) İlliyet Nedensellik Kanunları (Les lois de Succession) : Metafizik ile bilimin karıştırılmasına vesile olan bu kanunlar, olaylar arasında sebep ve sonuç ilişkisi kurmaktadır. Ancak bu kanunlar, bir olayın önceden doğmasını şart koşarak diğerinin bir sonuç halinde belirmesini isterken, **bu ilişkinin neden böyle olduğu** (Causalité)si üzerinde asla durmamakta ve böylece bilimsel hüviyetini korumaktadır.

2) Birlikte varolma kanunları (Les lois de Coexistence) : Biyoloji ve geometride çok kez görülen bu kanunlar bir halin var olması takdirinde diğerinin de beraberce var olacağını ifade etmektedir. Örneğin kanatları bulunan hayvanların gagasının da bulunması gibi.

3) Birlikte değişme kanunları (Les lois de Covariation) : İktisat bilimi bakımından büyük bir önem taşıyan bu kanunlar, iki olay arasında öyle bir bağın varlığını ifade ederler ki, biri doğiştiği zaman

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

diğeri ona bağlı olarak değişmektedir. Kanunların mahiyetinde en uygun bir karakter arzeden bu kanunlar, olaylar arasında bir «fonksiyon» ilişkisi kurmaktadırlar. Olayların var oluşunu veya olmayışını tesbit ile yetinmeyen bu kanunlar, onların şiddet derecelerini ölçmekte ve böylece adedi bir şekilde ifadesine olanak verebilmektedir. Zira matematik kanunlar, bir elemanın diğerinin fonksiyonu olduğunu göstermektedir.

Görülüyor ki, bilimsel kanunların böylece üç büyük gruba ayrılması, âdeta belirli yönlerdeki bilimsel çalışmaların alanlarının ve yapı ayrılıklarının belirmesine hizmet etmiştir. Bu ayırım cidden önemlidir. Zira iktisat biliminde gerçekte kolayca kavranması mümkün olan bazı olayların; bütün kanunlarda sırf «illî bir mahiyet» görmek ve olayları bu yoldan analiz etmek istenmesinden dolayı çok karışık ve içinden çıkılmaz bir takım düşünce ve mütalâalarla açıklama tarzlarının çok girift bir hale sokulduğu ve uzun zaman inandırıcı bir esasa bağlanamadığı görülmüştür.

§ 2. — SOSYOLOJİ BİLİMİN DOĞUŞU

İktisat bilimi, sosyolojinin bağımsız bir branşıdır. Böyle olunca önce sosyolojinin bir bilim hüviyet ile nasıl geliştiğini bilmek zorunlu olmaktadır. **Bilimsel anlamda kanunları bulunmayan bilgilerin bilim hüviyetini kazanması mümkün olmadığına göre,** sosyolojinin meşgul olduğu toplum olaylarını düzenleyen kanunların var olup olmadığının araştırılması gerekmiştir.

Evreni oluşturan canlı ve cansız her türlü varlıkların aralarındaki ilişkilere hâkim olan doğal, devamlı ve zorunlu bir düzenin varlığı düşüncesi, bu **olayların gözlem ve tanınmasındaki kolaylık derecelerine göre** gelişmiş ve olayların mahiyeti itibariyle de **«fiziksel ve doğal bilimler»** (Sciences physique et naturelles) daha önce olgunlaşma yolunu tutmuştur. Bu itibarla;

Önce yıldızların, ayın ve güneşin hareketlerindeki düzen dikkati ilk çeken olaylar olarak görünmüş ve böylece bilimlerin en eskisi **Astronomi** (Hey'et ilmi) nin esasları kurulmuştur.

Sonra basit ve bileşik cisimlerin oluşumuna hâkim olan kanunların —doğal, devamlı ve zorunlu ilişkilerin— gözlemi, özel bir çaba

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sarfına ve bu çabayı verimli kılacak araştırma olanaklarının yeterliliğine bağlı bulunduğundan, bu alanda bilimlerin gelişmesi için uzun yüzyılların geçmesi gerekmiştir.

Devamlı yani değişmez düzen düşüncesi, yavaş yavaş, her şeye, rüzgârların ve deniz sularının akımlarına ve hattâ olasılıklara bile teşmil olunmuş ve böylece XVII. yüzyılda:

— Bir yönden fiziksel ve doğal bilimlerde büyük bir gelişme kaydedilirken,
— Öbür yönden de aynı prensiplerin sosyal alana uygulanıp uygulanamayacağı düşüncesi doğmuştur.

Toplum halinde yaşayan insanların aralarındaki ilişkilere hâkim bulunan devamlı ve zorunlu düzenin yani kanunların keşfedilmesi iledir ki, bir toplum bilimi, bir sosyoloji doğabilecektir.

Düşünürler, bu konuda çalışırlarken, devamlı olarak, iki görüş üzerinde durmuşlardır:

— Beşerî özgürlük (Libérte humaine),
— Sosyal belirlilik (muayyeniyet) (Déterminisme social).

Gerçekten insanların eylem ve davranışlarında **özgür (serbest) bulunmaları,** bu eylem ve davranışlarının **gelişi güzel olmasını** gerektiriyorsa, bu takdirde sosyal ilişkilerde kanun düşüncesinin yeri yoktur. Bu halde ise sosyal bir bilimin, bir sosyolojinin oluşması mümkün değildir.

Aksine, insanların eylem ve davranışlarında devamlı ve zorunlu bir nizam ve intizam (Düzen) var ise, insanlar, eylem ve davranışlarında özgür gibi görünmekle beraber, bu nizama uymaya mecburdurlar.

Bu takdirde ise bir **sosyal belirlilik (muayyeniyet)** ve bunun bir sonucu olarak sosyal kanunlar ve sosyal bir bilim söz konusu olacaktır.

Düşünce tarihi, bu konuda:
— Bir yönden «sosyal belirlilik» kavramının gelişmesine,
— Öbür yönden «sosyal belirlilik» ile «beşerî özgürlük»ün uzlaştırılmasına taallûk etmek üzere kısaca ikiye ayrılarak gözden geçirilecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. — SOSYAL BELİRLİLİK KAVRAMININ GELİŞMESİ

Eski zamanlarda (Antiquité) fiziksel ve doğal bilimlere hâkim olan prensiplerin **beşerî ve sosyal âlem** ile ilgili bulunup bulunmadığı düşünülmemiş ve filozoflarca bu âlem bir bilimin konusu olarak ele alınmamıştır. Aksine, insanların eylem ve davranışlarında özgür olduğunu kabul eden düşünürler, **«sosyal realite»** nin **«açıklanması»** yerine **«sosyal ideal»** in **«kuruluşu»** için yeni yeni öneriler ileri sürmekle meşgul olmuşlardır.

Böylece ilk çağ düşünürlerinin bir **«sosyal bilim»**e değil, sadece bir **«sosyal sanat»**a veya bir **«sosyal siyaset»**e yer vermiş bulundukları anlaşılıyor. Bu arada zamanın çok ilerisinde yaşamış bulunan büyük filozof Aristo (Aristote)nın «Siyaset san'atı insanları imal etmez, onların oldukları gibi alınması gerekir» tarzındaki düşünceleri ile «sosyal belirlilik» hakkındaki bazı sezişlere sahip olduğu görülüyorsa da, sonrada bu sezişler üzerinde durulamamıştır.

Gerçekten «sosyal belirlilik» kavramının ilk belirtileri, fiziksel ve doğal bilimlerin büyük gelişmeler kaydettiği XVII. yüzyılda başlamaktadır. Düşüncenin gelişmesini, birbirini takip eden yüzyıllarda yetişen düşünürler itibariyle şöylece özetlemek mümkün olmaktadır.

A. — XVIII. YÜZYILDA SOSYAL BELİRLİLİK KAVRAMININ DOĞUŞU :

XVII. Yüzyılda «rasyonalizm»in ve «septisizm»in gelişmesi ile birlikte beliren eleştirici ve kurucu çabalar **«sosyal bilim ve sosyal kanun»** hakkında düşüncelerin doğmasına ve gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu arada özellikle iki düşünürün görüşlerine değineceğiz.

1) **Montesquieu (1689 - 1755) :** Meşhur Fransız düşünürü «Kanunların Ruhu» (Esprit des lois) adlı eserinde, kanunu şöylece tanımlamıştır: **«Kanun, eşyanın tabiatından doğan zorunlu bir ilişkidir.»** Bu geeni tanımdan hareket eden Montesquieu **kurulu olanı eleştirmek ve onun düzeltilmesi için yeni önerilerde bulunmak değil ve fakat onu açıklamak istemektedir.** Örneğin düşünür hukuka ait kanunların, coğrafya ve hava koşullarına bağlı olarak yapıldığını ve böylece esaret müessesesinin, bu koşulların bir sonucu olduğunu ispat etmek istiyor. Böyle bir çaba, esaret hakkında takdirî, ahlâkî bir hü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

küm elde edilmesine değil, fakat onun bilimsel bir açıklamasının yapılmasına yönelmiş bulunuyor.

Bununla beraber, bugünkü bilimsel kanun anlayışı karşısında, hukuk kaidelerinin bilimsel kanunlarla karıştırılmış bulunduğu görülmektedir. **Hukuk kaideleri iktidarlar tarafından tesbit olunmasına ve kamu kuvveti ile yürürlükte bulundurulmasına karşılık, bilimsel anlamda bir kanun, iradî bir müdahaleye gerek kalmadan, kendi kendine hükmünü icra etmektedir.**

2) **Condorcet (1743 - 1794):** Montesquieu'den sonra gelen Fransız filozof ve matematikçisi ise «beşer ruhunun gelişmesi hakkında tarihî bir tablo» (Esquise d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain) adlı eseri ile, «beşerî topluluklar»ın arı, kuduz v.b. hayvan topluluklarını tetkik ettiğimiz tarzda araştırılmasının gereğini belirtmektedir. Böylece düşünür, toplumların zaman içindeki gelişme kanunlarını saptamaya çalışmakta ve «sosyal hal»i, «geçmiş»e ve «gelecek»e bağlamak istemektedir. Bu suretle vücuda getirilmek istenen «toplumların genel gelişme teorisi» ise, olayların bir analizine değil, belirli bir görüşe dayanmaktadır.

B. — XIX. YÜZYILDA SOSYAL BELİRLİLİK KAVRAMININ GELİŞMESİ:

Bu yüzyılda kavram gerçek anlamına kavuşmaktadır. Bu hususta çaba gösteren yazarlardan üçünün görüşlerine değineceğiz: (Saint-Simon, Auguste Comte ve Taine).

1) **Saint - Simon (1760 - 1825):** Bu Fransız filozofuna göre bilimlerin gelişme seyri aynı tempo ile olmamıştır: Bilimlerin;

— Bir kısmı (astronomi, fizik kimya gibi) **müsbet (postive)** bilim hüviyetini kazanırken,
— Öbür kısmı (sosyoloji gibi) **ihtimali** (Conjecturale) bilim düzeyinde kalmaktadır. Bu halde, sosyoloji geliştirerek birinci gruba geçirmek gerekir.

Yazar'a göre bunu sağlamak için de :
— Önceleri astronomlar, müneccimleri (Astrologue) ve kimyacılar, simyacıları (Alchimiste) nasıl bir yana itmişler ise,
— Şimdi de, sosyologların metafizikçileri öylece bir yana itmeleri gerekmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Düşünür, 1813 tarihli «Beşerî Bilimler Üzerinde Araştırma» adlı kitabında **«ahlâkî ve fizikî olmak üzere iki tabiat yoktur, bir tek tabiat mevcuttur»**, diyor. Sonuç olarak yazara göre tabiî ve sosyal bilimler arasında fark yoktur. **Bu itibarla sosyal olaylar da değişmez kanunlara tâbidir.** Ferdî psikoloji nasıl «Belirlilik»e tâbî ise; kollektif psikoloji de öylece «Belirlilik»e tâbi bulunmaktadır.

2) **Aguste Comte (1798 - 1857)** : Gene Fransız filozof ve matematikçisi olan Comte sosyoloji biliminin gerçek bir kurucusu olarak kabul olunmaktadır. Düşünür, bol miktarda olayları toplamış ve böylece **filozofik** düşünceden **müsbet** düşünceye geçmiştir. Yazar sosyolojiyi iki kısma bölmektedir :

a) Statik sosyoloji ki, birlikte var olma kanunları ile açıklanması mümkün olan toplum olaylarını araştıracaktır. Bu itibarla bu olaylar ele alınan belirli bir devreye taallûk edecektir.
b) Dinamik sosyoloji ki, zaman içinde toplumların gelişme kanunlarını meydana çıkaracaktır.

3) **Taine (1828 - 1893)** : Bu büyük Fransız filozofu «Sosyal Belirlilik» kavramına çok açık bir anlam vermektedir. Düşünür sırasiyle **iki çeşit belirlilik** saptamıştır.

Önce, insana yönelerek, «psikolojik belirlilik»i tâyin etmektedir. Zamanında bir skandal yaratan şu meşhur formülü bu hususu açıklamaya yetmektedir: **«Fizikî olsun ,ahlâkî olsun her olayın sebepleri, illetleri vardır» binaenaleyh «rezalet ve fazilet» zaç ve şeker gibi bir hasıladır.»**

Bu birinci görüş, psikolojik belirliliğe ait bulunmakla beraber sosyal belirliğin anlaşılması için bunun bilinmesine ihtiyaç vardır.

Sonra, topluma yönelerek, düşünür, psikolojik belirliliğin, bütün sosyal alana yaymaktadır. Böylece Taine Fransa'da eski rejimin çöküşünü ve revolüsyonun geleceğini ele alıyor, olayları analiz ediyor ve objektif bir tarzda onları lojik bir izaha bağlıyor.

C. — XIX.YÜZYIL SONU İLE XX. YÜZYIL, BAŞINDA SOSYAL BELİRLİLİK KAVRAMI :

«Sosyal belirlilik» kavramının daha da açık bir anlam kazanmasına Fransız sosyoloğu Emile Durkheim (1858-1917) —Türkiye'de Zi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ya Gökalp— ın büyük rolü olmuş ve sosyolojinin bağımsız bir bilim olarak oluşmasına hizmet etmiştir. **«Sosyolojik metodun kaideleri»** adlı eseri ile yazar «sosyal olayların özelliği» üzerinde ısrar ile durmaktadır.

Yazara göre, sosyal olay, toplumu teşkil eden fiziksel ve ruhsal elemanlarla açıklanamaz. Gerçi toplumun temeli insanlar ve şeylerdir. Fakat insanların ve şeylerin birleşmesi yeni olaylar yaratmaktadır. Bu olaylar ise ayrı kanunlara tâbidir. **Bundan ötürü bir «Sosyal tabiat»a ve kendisine özgü kanunlara malik olan sosyoloji, sadece bir «bilim» değil fakat aynı zamanda «bağımsız bir bilim»dir.**

Gerçekten nasıl yumuşak nitelikleri olan «kurşun, kalay ve bakır»ın birleşmesinden, tamamen sert nitelikte «tunç» elde edilmekte ise, toplum da, fertlerin basit bir toplamından ibaret değil, onların tabiatından ayrı bir tabiata maliktir. Binaenaleyh sosyal olayları açıklamak için bu, bu olaylar karşısında bağımsız bir şekilde yer almak gerekir. Bu olayları biyolojik veya psikolojik kanunların basit bir vaziyet değiştirmesiyle izah etmek mümkün değildir.

Hâsılı, «değer hükümleri»nden «gerçeklik hükümleri»ne geçilerek sosyal tabiata hâkim kanunları araştırmak gerekmektedir.

II. — «SOSYAL BELİLİLİK» İLE «BEŞERİ HÜRRİYET»İN UZLAŞTIRILMASI

«Sosyal belirlilik» düşüncesinin:

— Bir yandan XIX. yüzyılın ikinci yarısında, filozoflar arasında hemen hemen mutlak olarak kabul edildiği ve «cüz'î irade, ihtiyar» (Libre arbitre) anlayışının tamamen bir yana itildiği zannolunurken,

— Öbür yandan, aynı yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başlangıcında, Bergson ve Doutrou gibi filozoflarla, bu düşünce yerine tekrar «hürriyet düşüncesi»nin itibarının iadesine çaba sarfedildiği görülmüştür.

Bu durum karşısında, «sosyal belirlilik» ile «beşeri hürriyet» düşüncelerinin uzlaştırılması için:

— Birinci olarak bu iki düşünce arasında bir «zıtlık» olmadığını ileri sürmek,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— İkinci olarak, sosyal kanunlara ayrı bir hüviyet verilmek suretiyle bu kanunları yumuşatmak,
— Üçüncü olarak beşeri hürriyet kapsamını sınırlamak gibi üç yönde çaba sarfolunduğu görülmüştür.

A. — SOSYAL BELİLİLİK VE BEŞERİ HÜRRİYET DÜŞÜNCELERİ ARASINDA BİR ZITLIK OLMADIĞI :

Birinci hal çaresi olarak, bu iki düşünce arasında gerçekte, bir zıtlığın olmadığı ileri sürülmüştür. Özellikle Fransa'da sosyal bilimler ekolü (Science Sociale) tarafından savunulan bu düşünceye göre, bir bilimsel kanun olanaklar arasında bir bağı ifade etmekte ve daima **«eğer şöyle bir şey hâsıl olursa, şöyle diğer bir şey hâsıl olursa, şöyle diğer bir şey keza hâsıl olur»** tarzındaki formüle edilmektedir. Hâsıl olan sonuç:

— Aynı zamanda var olursa «birlikte varolma kanunları»,
— Sonradan var olursa «illiyet kanunları» söz konusu olacaktır.

Bu halde bir bilimsel kanunda:
— Bir yandan, olaylar arasında bir ilişki ifadesi vardır ki bu alanda belirlilik söz konusudur.
— Öbür yandan, bu ilişki bir «koşul»a, yani birinci olayın doğuşuna bağlı bulunmaktadır ki, bu alanda da hürriyet» söz konusudur.

Bu düşüncenin açıklanması için fizik biliminden ve sosyal bilimden iki örnek verilmektedir.

Birinci olarak, «eğer su 100 derecelik bir ısıya maruz bırakılırsa kaynar» kanununu ele alalım:

— 100 derecelik bir ısıya maruz bırakılma olayı ile kaynama olayı arasında sabit ve zorunlu bir ilişki vardır. Burada «belirlilik» açıktır.
— Suyu 100 derecelik bir ısıya maruz bırakma koşulu ise, insan iradesine bağlıdır. Şu halde burada da «hürriyet» vardır.

Görülüyor ki «belirlilik» ile «hürriyet» arasında bir zıtlık yoktur, aksine bunlar birbirlerini tamamlamaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İkinci olarak, bir memlekette kanun koyucu, mirasın bölünmesinde «eğer cebrî bölmeyi kabul ederse, doğumlar azalır» kanununu da tetkik edelim:

— Cebrî bölme olayı ile doğumların azalışı olayı arasında zorunlu bir ilişki mevcuttur. Bu halde «belirlilik» açıktır.
— Fakat kanun koyucusunun cebrî bölmeyi kabul etmesi veya etmemesi isteğine bağlıdır. Şu halde burada da «hürriyet» mevcuttur.

Burada dikkate değer olan husus, evli erkeklerin, mevcut kanun karşısında, davranışlarına, genellikle belirli bir yön vermiş bulunmalarıdır. Bu ise, bireylerin rasyonel hareket ettikleri vakıasının doğrulanmasından başka bir şey değildir.

Bu ekolden olanlara göre:
— İnsanların kendilerini şu veya bu koşullar altına koymakta serbest bulunmalarında «beşerî hürriyet» rol oynamakta iken,
— Bir kez belirli koşullar altına kendilerini koyan insanlar, zorunlu olarak belirli sonuçları kabulleneceklerdir. Bu halde ise «belirlilik» hükmedecektir.

Şu var ki, tabiî bilimlerdeki örnekte «suyun kaynama kanunu» ile «suyun ısıya vaz'ındaki «hürriyet» birbirinden tamamen bağımsızdır. Halbuki cebrî bölmeyi kabul edecek olan kanun koyucunun, doğumların azalacağı hakkındaki bilgilerine rağmen, bu prensibi kabul etmesi, kendilerini zorlayan önemli âmillerin mevcut olduğunu göstermektedir. Bu halde ise kanun koyucu için «hürriyet»i kabul etmek güç olacaktır.

Sonuç olarak, sosyal alanda, ya «Belirlilik»in, «kanun»un, varlığını kabul etmek veya beşerî bir faktörün bulunduğu yerde «bilimsel anlamda kanun»un bulunamayacağını söylemek gerekmektedir.

B. — SOSYAL ALANDA KANUN (BELİRLİLİK) ANLAMININ YUMUŞATILMASI :

Hürriyet ve belirlilik kavramlarının uzlaştırılmasında ikinci yol, sosyal alanda kanun anlamının şiddetli ve katı durumunu yumuşatmaya çalışmaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIX. yüzyılda Alman iktisatçısı Wagner ve sonradan Fransız sosyoloğu M. Wilbois tarafından geliştirilen bu yöndeki görüşleri şöylece özetleyebiliriz:

— Wilbois'ya göre, kanun ifadesi, **tabii bilimlerde önceden haber vermeye** (Prédire) olarak verirken **sosyal bilimlerde** ancak **önceden bahis tutmağa** (Parier) müsaade etmektedir. Bu görüş sosyal kanunların talihe bağlanmasını ifade eder.
— Wagner ise iki çeşit kanun arasındaki farkları şöylce tesbit etmektedir:

1) Sosyal kanun **nicel bir ölçüyü** değil, ancak bir **eğilimi** (tendence) işaret eder. Olayların belirli bir yön alacaklarını söylemek mümkündür. Fakat bu olayların açık herhangi bir noktada duracaklarını önceden bildirmek mümkün değildir.

2) Sosyal kanun, **kesinliği** (Certitude) değil bir olasılığı (Probabilité) ifade eder. Wagner, bu ikinci düşüncesi ile, «beşerî hürriyet»i açıkça savunmakta ve fertlerin hükmetmek hürriyetinin tahminlere karşı koyabildiğini ve bu nedenle tahminlerden başka türlü sonuçların doğabileceğini ileri sürmektedir.

Bu ikinci tez, «sosyal belirlilik»i görünüşte kabul eder gibi görünürse de gerçekte «belirlilik»i reddetmektedir. İfade etmek mümkündür ki, bu iki koşul altında bir kanun, aslında yoktur. Sonuç olarak bu düşünceler bizi sosyal bilimleri inkâra götürmektedir.

Buna mukabil, bugün objektif olarak gözlenebilen o kadar çok vakıa vardır ki, «sosyal belirlilik»in varlığının tasdikini zorunlu kılar. Fakat bunu yapabilmek için, önceden yerleşmiş fikirleri terk ederek cesaretle, sosyal olaylar karşısında mevki almak ve onları objektif olarak gözleme tabi tutmak gerekir.

Nitekim filozof Paul Bureau «sosyolojik metoda giriş» adlı eserinde, bütün toplumların tarihinin, yeni düşüncelerin, önceden hâsıl olmuş düşünceler tarafından cezalandırıldığını gösterdiğini ifade etmektedir. Gerçekten dünyanın yuvarlak oluşu ve dönmekte bulunuşu hakkındaki düşünce şayet cesaretle müdafaa edilmeseydi, o zaman önceden ve araştırmasız hâsıl olmuş genel anlayışların mahkûmiyeti altında kaybolup gidecekti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

C. — BEŞERÎ HÜRRİYET KAPSAMININ SINIRLANMASI :

Bu üçüncü hal tarzı ise XIX. yüzyılda sosyolog Quételet tarafından ileri sürülmüştür.

Düşünüre göre, insan «cüz'î irade» (Libre arbitre)ye sahiptir, bunda şüphe yoktur, fakat onu, iki sebeble ancak seyrek olarak kullanabilmektedir:

1) İnsan, çoğu zaman, muhakeme etmeden, düşünmeden «iç güdü»leri ile hareket etmektedir.

2) İnsan, istisnaen düşündüğü zaman bile kendini objektif olarak en kuvvetli âmilin etkisi altına koymaktadır. Ancak bu hal her zaman böyle değildir ve bu sebeble de «cüz'î irade» mevcuttur.

Gerçekten insanların ferdî eylemleri değil de, toplum halindeki eylem ve davranışları ile meşgul olunduğu zaman «cüz'î irade» halleri o derece istisnaî bir durumda bulunur ki, bunlar genel sonuç içinde boğulup kaybolurlar. Ferdî eylemde iradenin hükmü mevcut iken kollektif eylemde artık ondan eser kalmamaktadır.

İnsanı sevk ve idare eden «içgüdüler ve en kuvvetli âmiller»dir. Şu halde ferdî eylem ve davranışlar önceden tahmin olunamaz iken, kollektif eylem ve davranışlar güvenilir bir tarzda önceden tahmin olunabilmektedir.

Bir örnek olarak (10-20), (20-30) ve (30-40) yaşları arasında olanlardan hangi grupta evlenme fazladır? diye bir sorusorulsa, buna cevap vermek için:

— Her gruptan birer kişi alınsa, çok yanlış bir sonuca varılabilecektir,
— Fakat her gruptan (1000)'er kişi araştırılsa evlenmelerin en fazla (20-30) yaş arasında vuku bulduğu kesinlikle anlaşılacaktır.

Hâsılı, sosyoloji, yani sosyal ilim, ferdî vakıalarla değil, kollektif vakıalar ile meşgul olacaktır.

Böylece, cüz'î irade, ferdî vakıalar ile sınırlanmış ve şiddetli bir sosyal belirlilik için hiçbir engel kalmamıştır. Beşerî hürriyete önce yüz verilmiş ve fakat bir daha geri dönülüp kendisine bakılmamış ve o terkedilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bunun için, sosyolojinin bağımsız bir branşı olan ekonomimizde bilimsel anlamda kanunun varlığına, «beşerî hürriyet» bir engel olarak değil, aksine gerekli bir faktör olarak kabul olunmaktadır. Bu itibarla «belirlilik sorunu» halledilmiş sayılmaktadır. **Molekül (Molécule)[1] içinde anomlar için tesadüf toplum içinde insan için hürriyet, kanunun hükmü ile uzlaştırılmıştır.** Ünite ile yığın arasında büyük bir uçurum açılmaktadır. Biz bir atomun çizdiği mahreki olduğu gibi, bir ferdin faaliyetini de önceden tahmin edemiyoruz.

Birkaç atom, birkaç fert, düzensizlik ve önceden tamin edilememezlik ifade ederken, maddenin bir bloku, bir halk, düzen ve önceden tahmin olunmaklığı ifade eder. Sosyal düzen ferdî hürriyetin eseridir. İstatistik kanunlarının şiddetini sağlayan tesadüf ve hürriyettir.

Toplum halinde, vakıalar karşısında, insanların toplu reaksiyonları, eğer belirli bir yönde, bir muhassala olarak tecelli ediyorsa, insanların hür olarak düşüncelerine, rasyonel hareket etme eğiliminin hâkim bulunmasından ileri gelmektedir. İnsanların genellikle daha avantajlı olanı tercih etmesi, özellikle iktisadî olayları düzenleyen kanunların tesbitinde önemli bir temel teşkil etmektedir. Gerçekten, İktisadî kanunların varlığı, toplum halinde yaşayan insanların büyük bir kısmının «bir dereceye kadar insanların tabiatında ve psikolojisinde varolan menfaatlerini korumak veya azamî kılmak isteğine yani makûl (rasyonel(hareket ettiği varsayımına dayanmaktadır.

§ 3. — İKTİSADIN MAHİYETİ

İktisat, bir bilim hüviyeti ile belirdiğini gördüğümüz sosyolojinin bağımsız bir branşıdır. Bu itibarla o, herşeyden önce bir toplum bilimidir.

Bu bilimin mahiyetini ortaya koyabilmek için gösterilen çabalar, bu nitelikteki diğer çalışmalarda olduğu gibi, birbirin tamamlayan ve bir kavşak noktada birleşen iki yol takip etmiştir:

---

(1) Atomlardan meydana gelen, yapısında bulunduğu cismin serbest halde bulunabilecek en küçük madde miktarını gösteren tanecik.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Birinci yol, iktisat biliminin ne olduğunu,
— İkinci yol, bu bilimin ne olmadığını araştırmaktadır.

Ne olduuğ araştırılırken, onun «tanımı» (tarif) nın yapılmasına ve ne olmadığı araştırılırken onu, benzerlerinden yani yakın disiplinlerden ayıran «sınırlar» ın belirtilmesine çalışılmaktadır.

I. — İKTİSADIN NE OLDUĞU «TANIMI - KONUSU»

İktisadın ne olduğu sorusunun cevabı, onun «tanım»ının yapılabilmesi ile verilebilir. **Bir tanım, eski bir deyimle «efradını cemi, ağyarını mâni» olması, yani kendinden olanları toplamalı ve kendinden olmayanları dışta bırakmalıdır.** Böyle bir tanım ise ancak:

— Amaçla, fonksiyonla, yararlılıkla, nitelikle değil,
— Konu ile, faktörle yapılabilmektedir.

Örneğin, suyun tanımı, akıcılık, temizleyicilik, serinleticilik, eriticilik gibi nitelik ve fonksiyonlarını saymakla yapılamaz. Suyun tam bir tanımı «H_2O» dan ibarettir. Böylece tanımı yapılan suyun ne bir zerresi dışta kalmış, ne de kendinden olmayan bir zerre bu tanıma girmiştir.

İşte şimdi: bu görüş altında, sonunda iktisat biliminin «konu»suna yönelmiş bir tanımına ulaşan çeşitli kriterlere dayalı tanımlarını beş grupta toplayarak inceleyebileceğiz.

A. — SERVET KAVRAMI İLE TANIM :

Klâsik iktisatçıların benimsedikleri bu kritere göre **İktisat «Beşeri faaliyetlerden servet sağlanması ve onun kullanılması ile ilgili olanlarını inceleyen bir bilimdir.»**

Gerçekten, bizzat iktisadın kurucusu Adam Smith, 1776'da bastırdığı şöhretli eserine **«Milletlerin Servetinin Sebep ve Mahiyeti Hakkında Bir Araştırma»** adını vermiş bulunmaktadır.

İktisadî düşünceye uzun zaman hâkim olan bu görüşe göre **İktisat, kısaca «servet ve servet elde edilmesi» bilimidir. Servet elde edilmesi için sarfedilen «beşeri faaliyet» de bir «iktisadî faaliyet»tir.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şu var ki, bu tanım :

— **Mahiyeti ve,**

— **Kapsamı** itibariyle ciddî eleştirilere uğramıştır.

1) Bu tanım mahiyeti itibariyle yetersizdir şöyle ki:

a) Tanım, «beşerî faaliyetler»i «iktisadî ve iktisat dışı» olmak üzere ikiye ayırmaktadır: **Servet sağlanması ve kullanılması ile ilgili olanlar iktisadî, olmayanlar iktisat dışı olmak üzere.** Böylece tanım iki çeşit beşerî faaliyetin varlığını kabul ediyor. **Halbuki «beşerî faaliyet» tektir. Ancak onun çeşitli yanları vardır.**

Gerçekten bir beşerî faaliyet, aynı zamanda Ahlâkî, Dinî, Estetik, İktisadî gibi çeşitli yanlara sahip olabilir. Dininin pratiğini de ihmal etmeyen bir insan, bir ibâdet evinde beşerî bir faaliyette bulunurken, bu ibâdet evinin halılarını veya sıralarını eskitmekte, orada hizmet edenlere satınalma gücünden bir kısmını devre mecbur olmaktadır. Beşerî faaliyetin bu yanları tamamen iktisadî karakterdedir. Şu halde bilimimiz için inceleme konusu, olsa olsa «iktisadî beşerî faaliyet» değil, tek olan beşerî faaliyetin «belirli bir yanı» olabilir. Bunun ise kesin olarak ayrılması imkânsızdır.

b) Tanım, bilimimizin «konu»sunu teşkil eden olayların incelenmesini ve onlara hâkim olan kanunların araştırılmasını esas alacağına «Amaç»ı, yani «servet elde etme amacı»nı ön safta tutmuştur. Bir beşerî faaliyetin çeşitli amaçlarından iktisadî olanını ise kesin olarak ayırmak mümkün değildir.

c) Tanım, beşerî faaliyetin iktisadî ve iktisat dışı alanlara yönelmesinde ve bunlara ayrılacak zamanların tayininde insanın yapacağı «tercih»lerle alacağı «karar»ları tamamiyle ihmal etmiştir.

Halbuki, bir kimse sınırlı olan «çalışma zamanı»nın ne miktarını iktisadî faaliyete ve ne miktarını diğer faaliyetlere ayıracağı konusunda bir «tercih»te bulunmak zorundadır. Sınırlı olan zamanımız ya maddî ihtiyaçların tatmini için kullanılacak veya eğlenceye tahsis edilebilecektir. Biri daha fazla tercih edilecek ise, diğerinden bu oranda vazgeçilecektir. Bu iki «alternatif» birbirinin rakibidir. Bu itibarle fert bir «karar» almak durumundadır. Bu «kararlar» ise iktisat biliminin en temelli araştırma «konu»sunu teşkil edecektir.

2) Bu tanımın kapsamı ise, bir bakıma «dar», bir bakıma «geniş» bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

a) Tanımın kapsamı; «servet» kavramı, sırf «maddî» anlamı ile alındığı takdirde **çok daralmakta** ve aynı kanunlara tâbi birçok olayları içine alamamaktadır. Gerçekten bütün **«hizmetler»** bu halde iktisat biliminin dışında kalmaktadır. Halbuki bir avukatın, bir doktorun, bir şarkı söyleyen sanatkârın hizmetlerinin ücretleri de emtea fiyatlarını tâyin eden kanunlara tabidir. Örneğin bir memlekette çeşitli hizmetlerin ücretleri artarken, emtea fiyatlarının da yükseldiği görülmektedir. Sebebi araştırıldığında, her iki artışın para düzeni ile ilgili olduğu görülmüş olur. Şu halde aynı genel prensiplere tâbi olan bu olayları iktisat bilimi kendinde toplamaya mecbur iken, «servet» kavramının sırf «maddî» anlamı buna olanak vermemektedir.

b) Tanımın kapsamı, servet ile ilgili bütün faaliyetlere taallûk edecek ise, bu takdirde de, tanım iktisat bilimi ile ilgili bulunmayan birçok olayın bilime katılmasını zorunlu kılan bir **genişlik** kazanır. Gerçekten birçok okulda okunmakta olan Mal Bilgisi dersleri servetlerin fiziksel ve kimyasal yapılarının incelenmesini konu edinmiş bulunmaktadır. Ayrıca servetler, tabiî bilimlerin de konusuna dahil bulunmaktadır. İktisat ise servetler ile, ancak belirli bir açıdan meşgul olmaktadır.

B. — İHTİYAÇ KAVRAMI İLE TANIM :

«Amaç» kriteri esas alınmakla tanımın bozulan mahiyetinin yarattığı kapsam yetersizliği nedeni ile iki tanım yapılmaktadır :

1) İktisat «Beşeri faaliyetlerden, ihtiyaçların tatmini amacını güdenlerini inceleyen bir bilimdir.»

Bu tanım da, yapılan eleştiriler karşısında yeterli görünmemektedir. Zira, **mutlak anlamiyle**, «ihtiyaçların tatmini»ni amaç edinmeyen bir «beşerî faaliyet» yoktur. Bu itibarla, bu durumu ile tanım, bütün «sosyal faaliyetleri» içine alan **geniş bir kapsam** kazanmaktadır. Bir kimsenin bir müzeyi ziyareti, estetik, dinî bir toplulukta bulunması da dinî bir ihtiyacın tatminini hedef tutmaktadır.

2) Tanımın bu çok geniş anlamını sınırlamak için «ihtiyaç» kavramına «maddî» sıfatının eklenmesinin gereği ileri sürülmüştür. Bu suretle, maddî ihtiyaçlar estetik, dinî ve entellektüel ihtiyaçlardan ayrılabilecektir.

Halbuki, maddî veya maddî olmayan «ihtiyaç»ın bizzat kendisi değil, ihtiyacı «tatmin vasıtaları»dır. Bu halde **«maddî ihtiyaçlar»**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sözü yerine, **«fizyolojik ihtiyaçlar»**dan söz etmek daha yerinde olacaktır : Yemek, içmek, giyinmek, ikamet etmek... gibi ihtiyaçlar. Bu halde ise, iktisadî faaliyetin, iktisadî olmayanından ayrılmasında gene büyük zorluk doğacaktır. Gerçekten bir politika adamı veya büyük bir asker anılarını yazacak olursa, bu kimsenin bu faaliyetine etki yapan âmilin ne olduğunun araştırılması gerekecektir :

— Eğer bu faaliyet, vatan sevgisinden veya ün sağlanmasından ileri geliyorsa iktisadî olmayacak,

— Şayet aynı faaliyette para kazanmak maksadı güdülüyorsa iktisadî sayılacaktır.

Kolayca tekdir edilecektir ki, böyle bir faaliyete etki yapan âmilleri, bizzat faaliyette bulunan bile ayırmada zorluk çekecektir. Zira bu âmiller çoğu zaman iç içe bulunmaktadır.

C. — DEĞİŞİM DEĞERİ KAVRAMI İLE TANIM :

«Servet» ve «maddî ihtiyaçlar» kriterleri iktisat biliminin tanımı için yetersiz görünmüştür. Şimdi, özellikle **Gaétan Pirou** tarafından ileri sürülen bir tanıma değineceğiz. Profesör, iktisadın:

— **Bir yandan**, insan ihtiyaç ve istekleri ile ilgili olarak **«beşerî»** (insana değin),

— **Öbür yandan**, başkalarının ihtiyaçları için üretimde bulunmak zorunluğundan doğan **değişim olayları dolayısiyle «sosyal»** bir disiplin olduğunu dikkate alarak; iktisat bilimini, kendince en açık ve en objektif bir kriter olarak görünen **«Değişim değeri»** kavramı ile şöylece tanımlamış bulunuyor: **İktisat «insanın kendine ait bir değeri istediği birşey karşılığında bir diğerine devretmesi demek olan —ve böylece servet üretimi ile ihtiyaçların tatmini arasında bir ilişki kuran— değişim olaylarını inceleyen bir bilim» dir**[1].

1) Gaétan Pirou'ya göre bu tanımın, öbürlerine nazaran iki açıdan üstünlüğü vardır :

a) Bu tanım açık ve objektiftir; iktisadî faaliyetleri ayırmakta bize objektif bir kıstas vermektedir. Gerçekten anılarını yazan kumandan veya politika âleminde tanınmış bir kimse:

---

(1) Vermeye çalıştığımız «ilk bilgiler» için, fondamental mahiyette faydalandığımız «Traité», Gaétan PİROU'ya aittir. 12 ciltten bir kısmı yazarın sağlığında tamamlanmış, bir kısmı da, aynı stil ve görüşlere sadık kalınarak, yakın çalışma arkadaşları tarafından kaleme alınmıştır. «Traité D'Économie Politique Paris» Tom. I. Sa. 69-97.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Ya eserini gizli olarak saklayabilir, bu takdirde iktisadî bir faaliyette bulunmamış olacaktır,
— Veya eserini bastırarak satışa arzedebilir, bu takdirde iktisadî faaliyette bulunmuş olacaktır. Bu faaliyet ve olay, endüstri, ticaret ve tarımda geçen faaliyetlere hâkim olan kanunların hükmü altındadır.

Eserin satışa arzolunup olunmadığını bilmek, faaliyetin fizyolojik ihtiyaçların karşılanmasını hedef güdüp gütmediğini ayırdetmekten kolaydır ve daha objektiftir.

b) Bu tanım, iktisadın sosyoloji ile olan ilişkisini ve bilimsel hüviyetini daha iyi bir şekilde belirtmektedir. Gerçekten:

aa) İktisat sosyolojinin bağımsız bir branşıdır. Şu halde iktisat sosyolojinin öbür branşlarının inceleme konuları ile ilgili bulunmak zorunluğundadır. Sosyolojinin öbür branşları ise, iktisat gibi, değerler ile meşguldür. Sosyal faaliyetleri, iktisadî, ahlâkî ve dinî... gibi kısımlara bölmek değil, aynı faaliyetin iktisadî, ahlâkî ve dinî yanları ile meşgul olmak söz konusudur. Sosyolojinin her branşının meşgul olduğu **«değer takdirî»** problemlerine özgü özelliklerinden başka, onların üstünde ve tümünü kapsayan prensipleri vardır.

bb) Sosyolojide iktisadî mahiyetteki değerler - yani değişim değerleri - çok özel bir yer işgal etmektedir. Zira değişim değerlerinin, kemmî (niceliksel) nümerik bir ifade alması mümkündür. Çok ileri gitmiş bir formüle göre, şayet doğru ise, ancak ölçülebilen şeyler için bilim olmak olanağı vardır. Bu halde sosyal olayların içinde, iktisadî olaylar, bilimsel bir etüde ençok hak kazananları olmaktadır.

2) Bu tanım da, ancak belirli bir çeşit ekonomi için uygulanmak gibi sakıncayı muhtevidir. Gerçekten değişim değeri, fiyat, ancak **ferdî mülkiyetin bulunduğu bir piyasa ekonomisi için söz konusudur.** Üretim ile bölüşümün değişim yolu ile değil, merkezî bir otorite tarafından düzenlendiği bilinen totaliter ve tamamen plânlanmış ekonomiler için alım, satım ve fiyatlar meçhuldür. Böyle bir ekonominin uygulanışı ise bugünkü dünyamızda oldukça geniş bir alan kaplamaktadır.

D. — TERCİH (CHOIX) KAVRAMI İLE TANIM:

Çok çekici görünen bu kritere göre **iktisat «tercihler bilimi» (Science des choix) dir.** Malların:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Bir yandan çeşitli tarzda faydalanılması mümkün bir halde olmalarından,

— Öbür yandan insanlar tarafından elde edilir. Tasarruf edilir, kullanılır bir halde bulunmalarından; izlenecek «müzakereler» yapılacak **«tercihler»**, ve varılacak **«anlaşmalar»** doğacaktır. Bu demektir ki, herkes, tabiat ve başkaları ile ilişkiler ve bağlar kurarak hayatta bir yön almaktadır. Sonuç olarak, herkes, kendi eğilimlerini benimsemekte, tercihlerini açığa vurmakta ve böylece kendine özgü «şahsiyet»ini yaratmaktadır.

Halbuki kendi kendine tâyin etme (özerklik) genel değildir. Bir «tercih», bütün insanların yapamıyacağı bir iyiyi kötüden ayırdetme (temyiz) ve ayırma (tefrik) iradesini gerektirmektedir. Yüzyılımızda insanların çoğu çeşitli özendirmelere, davetlere, telkinlere, zorlamalara ve emirlere boyun eğmektedir. Onlar sevk ve idare etmemekte, edilmektedirler.

Basını, radyo, televizyon yayımları, sinema gösterileri ve genel toplantılar sonucunda fert, düşünme zevkini ve hüküm verme bağımsızlığını kaybediyor. O, kendisini özgür zannediyor, fakat gerçekte bütün özgürlüğünü kaybetmiştir. Eylem ve davranışlar, açıkça bir zora maruz bırakılmamıştır. Fakat bu eylem ve davranışlar iradi değil, keyfi (arbitraire) gelişigüzel bir karakter göstermektedir. **Şu hale göre, «tercihler»den çok «çeşitli şıklar» (Alternatifler) dan birinin kabulü zorunluluğundan söz etmek daha doğru olacaktır.**

E. — ÇÖZÜMSEL (TAHLİLİ - ANALYTIQUE) ve BİLEŞİMSEL (TERKİBİ) BİR TANIM :

Son olarak, L. Robbins ve Louis Baudin gibi yazarlar tarafından ileri sürülen bir tanım üzerinde duracağız. Gördüğümüz tanımlar birer kriter olarak alınan «servet, ihtiyaç, değişim değeri ve tercihler» gibi kavramlarla, gerçekte iktisadî faaliyet ve olayların temel yanlarına değinmiş bulunuyor. **Onlar genellikle yanlış değil, yetersiz görümüştür.**

Şu halde, formülleri bırakarak ve sorunun «veri»lerini ortaya koyarak mümkün mertebe objektif bir tarzda, bilimimizin bir tanımı yapılabilecek demektir.

İktisadın konusu, genel anlayışına göre:

— **Maddî faaliyeti içinde «insan» ile,**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Ona, vazgeçemiyeceği, fakat elde edilmesi zahmetli ve sınırlı faydalar sağlayan «tabiat» arasındaki (ilişkiler) dir.**

Burada, söz konusu olan **«insan ve tabiat»** doğrudan doğruya ele alınmamaktadır. Gerçekten:

— Bizzat «insan»ı «fizyoloji, psikoloji, anatomi gibi bilimler» ve,
— Bizzat «tabiat»ı «jeoloji, coğrafya, fizik gibi bilimler» incelemektedir.

İktisat ise, bu iki faktör arasındaki **«maddi ilişkiler»**i incelemektedir. Bu nedenle de iktisat, pratik hayat alanında kalmaktadır.

İngiliz iktisatçısı Loinel Robbins, iktisat biliminin anlam ve mahiyeti hakkındaki eserinde açıkladığı gibi, iktisadî olaylar, özellikle üç sebeple ortaya çıkmaktadır[1].

1) «İnsan», beşeri faaliyetin hem yapan (fail)ı hem amacıdır. İnsan tatmin edilecek «ihtiyaçlar» ile doğar. Bu ihtiyaçlar ise **çeşitli ve sınırsızdır.** Beşerî faaliyetin amacı bu sınırsız ihtiyaçları alabildiğince yüksek düzeyde tatmindir. Bu amaçla gösterilen beşerî faaliyetin yapanı da bizzat insandır. Böylece insan faktöründen tatmini gereken **«ihtiyaçların sonsuzluğu prensibi»**ne ulaşılmaktadır.

2) «Tabiat»ın insan ihtiyaçlarını tatmin için vermek olanağına sahip olduğu «mal ve hizmetler» ise sınırlıdır. Gerçekten mal ve hizmetlerin iktisadî olabilmesi için onların isteklerimizi tatmin hususunda miktar itibariyle yetersiz olması şarttır. Ancak, bu durumdaki mal ve hizmetler değer takdirine konu olabilirler. Jean Bodin'in dediği gibi, asıl küçümseme konusu olan «bolluk»tur, yoksa mal ve hizmetlerin «mahdudiyeti, sınırlılığı, nedreti (rarté)» değildir. Böylece tabiat faktöründen de bir **«nedret prensibi»** ortaya çıkmaktadır.

3) İnsan ile tabiatın yani sınırsız ihtiyaçlar ile sınırlı mal ve hizmetlerin karşılaşmasından da «alternatif davranış prensibi» zarurî olarak doğmaktadır. Gerçekten:

Bir yandan, mal ve hizmetler insan ihtiyaçlarının tatmininde, çeşitli tarzda kullanılabilmesi mümkün bir halde bulunurlar. Meselâ, su, yıkanmak, yemek pişirmek, bahçe sulamak için; kömür, ısınmak; elektrik elde etmek, lokomotifi itmek için ve insan emeği, aynı şe-

(1) L. Robbins: «Essai surla nature et la signification de la Science économique» 1932 Londra - Fransızcası 1947, Paris).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kilde sayısız amaçlar için kullanılabilmektedir. Mal ve hizmetlerde var olan bu **«çeşitli amaçlarla kullanılma olanağı»**dır ki, iktisadî faaliyeti mümkün kılmaktadır. **Nitekim tabiat bu imkânı vermemiş olsaydı, yani nadir olan vasıtalardan faydalanma şekli tabiat tarafından dikte edilmiş bulunsaydı, insan için ekonomik düşünce ve faaliyet söz konusu olmayacaktı.** Zira insan için «tercih» daha gerçek bir deyim ile «alternatif» hareket imkânı yok olacak, tabiatın dikte ettiği ile yetinmek mecburiyet ve zarureti doğacaktı. Böylece de insan toplumu, hayvan topluluğundan farksız olacaktı.

Öbür yandan, mal ve hizmetler, insanlar tarafından elde edilir, tasarruf edilir, yani kullanılır bir halde bulunurlar. İnsanlar sınırlı mal ve hizmetleri kullanırken, ihtiyaçlarının sonsuzluğu karşısında, mal ve hizmetlerin nedret ve ihtiyaçların önem derecelerine göre, birtakım tercihlerde, daha doğru bir deyimle, alternatif davranışlarda bulunmak zorundadır. Bu şu demektir ki, insan bir tercihte bulunurken, mal ve hizmetin elde edilmesi için katlanılacak «zahmet ve külfet derecesi» ile elde edilecek mal ve hizmetin ihtiyacı tatmin derecesi olan **«faydalılık derecesi»**ni ölçecek ve karşılaştıracaktır. Bu karşılaştırma ise mal ve hizmetlerin **«nedret derecesi»**ni verecektir.

Böylece, insan, ilerde göreceğimiz «denge kanunları»nın hâkimiyeti altında ve belirtilen üç prensip içinde, her alternatif davranışında, maksimuma ulaştıran bir optimum noktayı araştırma durumunda bulunacaktır.

Bununla beraber, bu tercihleri, bir mütearife, başka bir deyim ile, istidlâl için önceden kabul edilmiş bir veri halinde rasyonelliğe veya irrasyonelliğe dayatmaktansa, onları «fert, grup ve yığın» gibi üçlü bir psikolojinin sonuçları olarak kabul etmek uygun olacaktır. Önder, dirijan, müteşebbis ve kâşif gibi toplumun gelişme ve ilerlemesini sağlayan elemanlarla, genellikle passif bir bünye gösteren yığın çelişmesini ancak böylece uzlaştırmak mümkün olabilecektir. Nitekim, fert, grup ve yığın psikolojileri halinde ortaya çıkan bu üç çeşit psikoloji iledir ki, sırasıyla «şahsî menfaat, kollektif menfaat ve kamu menfaati»nın birbirleriyle karıştırılmadan ele alınabilmesi mümkün olmaktadır.

Hâsılı, bu üç faktörden ve üç prensipten hareket edilerek iktisat ilmi:

— **Bir yönden L. Robbins tarafından şöylece tanımlanmıştır:** «İktisat, nadir malların kullanılması ile meşgul olur. Çeşitli malla-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rın çeşitli derecelerdeki nadirliğinin; bunlar arasında nasıl bir değer ilişkisine vücut verdiği, ister amaçlardaki, ister vasıtalardaki değişmeler sebebiyle olsun —arz veya talep tarafından— nadirlik şartlarında meydana gelen bir değişikliğin bu prensiplere ne şekilde etki yaptığı hususları ile ilgilenir.»

— **Öbür yönden de Louis Baudin tarafından şöylece tanımlanmaktadır: «İktisat, insan ile tatmin hassasına sahip ve nadir mal ve hizmetleri sağlayan çevre arasında maddi alanda varolan ilişkileri inceler.»**

Her iki tanım, analitik bir hüviyettedir. Verileri de hemen hemen birbirinin aynıdır. Ancak birinci tanımda özellikle kapitalist bir rejim için esas olan ve çeşitli malların çeşitli derecelerdeki nadirliklerinin sebebiyet verdiği aralarındaki «değer ilişkileri»ne fazlası ile yer verilirken, **ikinci tanımda bir sosyalist rejim için dahi geçerli olabilecek bir objektiflik göze çarpmaktadır.** Böylece ikinci bilimin konusuna yönelmiş, amacından ve muamelelerin açıklanmasından çekinmiş bulunmaktadır. Bu nedenle bu tanım sadece «kabul edilmiş durumların sonuçlarına değinmektedir.» O durumlar ki, olduğu gibi alınmıştır. Örneğin bir iktisatçı için; «eğer bugünkü para hacminin miktarını çoğaltırsanız üretimde herhangi bir değişiklik olmadığı takdirde, fiyatların yükselmesi tehlikesine maruz bulunursunuz» veya «ithalâtınızı azaltarak ihracatınızı çoğaltmak olanağını araştırmayınız», veya «her şey sabit kaldığı halde, randımanları ihmal ederek, sınırsız bir şekilde yevmiyeleri arttırmayı veya çalışma saatlerini azaltmayı ve fiyatlarda bir düşüş elde etmeyi düşünmeyiniz», şeklinde hükümler vermek, **iktisadî kanunlar formüle etmek** mümkündür.

Halk psikolojisinin ister iradi, ister keyfi bir hüviyetle; nadir vasıtaları kullanırken aldığı yön, diğer bir deyim ile, beşeri davranışların arzettiği şekiller iktisat ilminin konusunu teşkil etmektedir. Bu davranışlardaki düzen, değişmez ve zorunlu ilişkilerdir ki, bilimimizin kanunlarını teşkil eder. İktisat biliminin temel amacı bu kanunları bulmak ve saptamaktır.

II. — İKTİSADIN NE OLMADIĞI «BENZER DİSİPLİNLERDEN AYRILMASI»

İktisat biliminin konusunu iyice belirtebilmek için, komşu disiplinlerle olan ilişkilerini inceleyerek, onun sınırlarını saptamak gere-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kir. İktisat bilimi esas itibariyle bütün bilimlerle ilgilidir. Fakat özellikle, alanlarının birbirine karıştırılması muhtemel görünen **teknoloji, hukuk ve ahlâktan** onun nasıl ayrıldığını belirtmek faydalı olacaktır.

A. — İKTİSAT ve TEKNİK :

Gerçekten teknik de iktisat gibi, insan refahının maddî koşullarını sağlamaya veya düzeltmeye çalışmaktadır. Amaç birliği halinde bulunan bu iki disiplin, o halde birbirlerinden nasıl ayrılacaktır?

Verilen tanıma göre **iktisat**, insan ve tabiat ilişkilerinde maddî vasıtaların en iyi kullanma alanlarına tahsisi ile ilgili problemleri araştırırken, **teknik**, maddenin özelliklerinden en çok faydalanma yollarını göstermektedir. **Şu hale göre:**

— Bir yönden, iki disiplinin «veri» (Donné) leri birbirinden ayrılmaktadır. Gerçekten «veri»[1] olan husus :

— İktisatta «vasıta»,
— Teknikte «amaç»dır.

Belli «vasıtalar»ın, nadir malların alternatif kullanılma olanakları karşısında onları en çok tatmin sağlayacak alanlarda kullanmak için alınacak **«kararlar»** iktisadın konusuna ve bir kez kullanış maksadı tesbit edildikten sonra, veri haline gelen «amaç»ın sağlanması bakımından bu **«malların en randımanı olarak kullanılması»** ise, tekniğin konusuna girer.

Robinson Crusoe, ıssız adasında, elinde bulunan sınırlı miktardaki ağaçlardan faydalanmak için, bunların ne miktarının, ne gibi amaçlara (ateş yakmak, çit yapmak, kulübe inşa etmek v.b.) tahsisini düşünürken ve karar alırken iktisat alanında ve bir kez belirli bir miktar odunu ateş yakmaya tahsis ettikten sonra, odundan azamî derecede ısı elde etmek için, odunu nasıl ve hangi koşullar içinde yakmayı düşünürken ve uygularken de tekniğin alanında bulunmaktadır. Bu iki davranış da insan refahının artışında rol oynamaktadır.

---

(1) Veri: Bir problemin bilinmeyenlerini bulmaya yarayan belli elemanlar; bir sonuca varabilmek için bir eserin veya bir muhakemenin dayandığı, itiraz kabul etmez, bu nedenle doğruluğu öncedon kabul edilmiş temel fikir anlamına gelir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Öbür yönden, teknik maddenin özelliğinden faydalanmaktır, niceliksel (kemmî) dir, bir randıman deyimidir. İktisat ise, fayda ve değer ile ilgilidir. Onun için rantabilite söz konusudur**[1]. Pratik hayatta birçok örnek, her zaman teknik bakımdan yüksek randımanın, iktisadî bakımdan rantabl olmadığını göstermektedir. Örneğin **bir iplik fabrikasında**, makineler, ortalama bir iplik inceliğine göre kurulur. Böyle bir incelikte elde edilecek iplik miktarı en yüksek randımanı verir. Bu incelikten ayrılma üretim miktarını düşürür. Şu halde, çeşitli incelikteki ipliklerin piyasa fiyatları ne düzeyde olursa olsun, ortalama incelik üzerinden üretime devam edip de en yüksek randımanı korumak doğru mu? Gerçekten üretimi düşürecek bir incelikteki iplik piyasada bulduğu yüksek fiyat nedeniyle, fazla üretimin getireceği hasıladan yüksek bir hasıla sağlayabilir. Bu halde üretim, randımana göre değil, rantabiliteye göre ayarlanacaktır. **İktisadî görüşü ifade eden rantabilite ne imâl olunmasını gerektiriyorsa, fert önce iktisadî bir karar ile ona yönelecektir. Bu tercih yapıldıktan sonra, teknik, saptanan malın üretiminde en yüksek randımanı sağlamak için çalışacaktır.**

Başka bir örnek vermek istersek diyeceğiz ki, modern üretim, maşinizmin gelişmesi ile karakterize edilmektedir. Şu halde, maşinizmi, her iki disiplin hangi yanları ile ele alacaktır? Teknik, bizzat maşinizmi tetkik edecektir. Onun gelişmesini daha yüksek randıman verdirmek suretiyle sağlamaya çalışacaktır. İktisat ise, daha çok ve daha ucuz elde edilen malların, yeni makinelerin istifadesini mümkün kıldığı ilk maddelerin, bu makineleri kullanan işçilerin emeğinin değerlerini ve bunlarda hasıl olan değişmeleri tetkike çalışacaktır.

B. — İKTİSAT VE HUKUK :

Gerçekten hukuk da, iktisadın konuları üzerinde çalışmaktadır. Kamu kudreti, fertler arasındaki sözleşmeleri düzenler, belirli maddelerin fiyatlarını saptar ve meşrû görünmeyen spekülâtif muameleler hakkında kanun ve nizam koyar. Bu hallerde, hukuk ve iktisat birbirlerine müdaahle mi etmişlerdir?

---

(1) **Randıman**, belirli bir faktörün fiili veriminin, teorik maksimum verimine oranıdır. **Produktivite**, fiili verimin, onun elde edilmesine katılan ve protüktivitesi söz konusu olan faktöre oranıdır. **Rantabilite veya profitabilite** (kârlılık) maliyet ile satış fiyatları arasındaki farkın maliyete oranıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hemen ifade etmek mümkündür ki, her iki disiplin, aynı görüş açısından hareket etmemekte ve aynı mahiyeti arzetmemektedir :

— **Bir yandan hukuk, belirli beşeri faaliyetleri iradî bir tarzda düzenlerken; iktisat olayların, aralarındaki sabit ve zorunlu ilişkileri araştırmaktadır.** Bir kimsenin bir ev satın almasını, hukuk, tescil gibi belirli formalitelere tabii tutarken, iktisat, ev fiyatının seviyesini tâyin eden sebepleri araştırmaktadır.

— **Öbür yandan bu iki disiplin mahiyetleri itibariyle birbirinden ayrılmaktadır.** Hukuk, beşerî ilişkiler için kesin olan fayda ve gereğine rağmen, mutlak anlamıyla bilimsel bir hüviyet taşımamakta, iktisat ise, bir bilim olmak iddiasındadır. Hukukta, iradî bir şekilde konmuş kaide ve nizamlar vardır. **Bu nedenle bu nizamlar kondukları gibi zaman ve mekân dahilinde kaldırılmakta veya değiştirilmektedir.** İktisat kanunları ise, tabiî bilimlerde olduğu gibi sabit ve zorunlu mahiyettedir, iradî bir şekilde konmuş değildir, bu itibarla değiştirilemezler. Hukuk sosyal hayatta uygulanacak nizamı, konacak prensipleri araştırırken, daha çok ahlâka yaklaşmaktadır.

C. — İKTİSAT VE AHLÂK :

Eski bir deyim ile demek mümkündür ki, **iktisat, ne ahlâkîdir; ne de gayrî ahlâkîdir; o lâ ahlâkîdir.** Bu, şu demektir ki, iktisat, bir bilim olmak hasiyeti ile objektiftir, tarafsızdır, konuların ahlâkî olup olmadığı yönü ile meşgul olmamaktadır. O, ahlâk alanının dışında kurulmuştur. Bu itibarla, iktisat, kendini ahlâkın kontrolüne veya bağımlılığına terketmemiştir. Bağımsızsız bir bilim olarak iktisat, olayların birbirleriyle ilişkilerini inceler ve sabit ve zorunlu mahiyetteki kanunlarını ortaya koyar. Gerçekten:

— **Birinci olarak iktisat, her halde ahlâkî değildir.** İnsan ihtiyaçları belirli şeylere taallûk etti mi, iktisat bu ihtiyaç ve isteklerin meşrû olup olmadığı hususu ile ilgilenmeden, konuyu inceleyecektir. Alkol, kokain gibi uyuşturucu maddeler ahlâk tarafından mahkûm edilirken, iktisat bu maddelere karşı insan arzusunun belirmesi ile birlikte, bu madde ve insan arasındaki ilişkileri inceleyecektir. Bunların değişim değerlerini —ki bu değerlerin para ile ifadeleri fiyatlarıdır— ahlâkî değerlere uysun veya uymasın, iktisatçı araştıracaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **İkinci olarak iktisat, her halde gayri ahlâkî de değildir.** Bu hususta araştırmalar, özellikle iktisatçıların kullandıkları terimleri, halkın da kullanmakta olması ve fakat onlara iktisatçının verdiği tarafsız anlam yanında, ahlâkî bir anlam vermekte bulunmasından ileri gelmektedir. Gerçekten mal ve hizmetleri karakterize etmek için iktisatçı «fayda» terimini kullanmaktadır. Ancak bu terimi kullanırken iktisatçı faydayı, mal ve hizmetlerin beşerî ihtiyaçları tatmin edebilme niteliği olarak almakta ve ihtiyacı da tatmin edilmediği zaman «ızdırap» ve tatmin edildiği zaman «hâz» veren bir «duygu» olarak kabul etmektedir.

Bu bakımdan alkol, kullananlar için faydalıdır. Çünkü kullanana hâz vermekte ve dolayısıyla kullananın ihtiyacını karşılamaktadır. **Bu bir gözlemdir, yoksa takdiri bir hüküm değildir.** Bu karışıklığa meydan vermemek maksadıyla, İtalyan İktisatçısı Vilfredo Pareto «fayda» terimi yerine, Yunanca'dan alınma «Ophélimite» teriminin kullanılmasını önermiş ise de, bu terim tutunamamıştır.

Hâsılı, insan ile tatmin hassasına sahip ve nadir mal ve hizmetleri sağlayan çevre arasında maddî alanda var olan ilişkileri incelemeyi kendisine konu yapan iktisat biliminin, teknoloji, hukuk, ahlâk, ve hatta psikoloji, tarih, matematik, coğrafya ve biyoloji, gibi disiplinlere müracaat onun bağımsız olmasına asla engel olmadığı gibi, bu disiplinlerin herhangi bir kontrolünü ve sınırlamasını da kabul etmeyen, kendine özgü kanunları mevcuttur[1].

§ 4. — İKTİSADIN AMACI

Hemen belirttiğimiz gibi, **iktisat biliminin asıl amacı,** inceleme konusuna giren olaylar arasındaki ilişkileri bulmak ve **bunlara hâkim olan kanunları saptamaktır.** Fakat bilim adamları bundan faydalanmayı da düşünmektedirler. **Şu halde, bütün bilimlerde olduğu gibi, özellikle iktisat biliminin başta gelen amaçlarından biri, saptanan kanunlardan «insanlığın refahı» için faydalanılmasını sağlamaktır.** Bu konuda, Şükrü Baban'ın belirttiği gibi, biri «fert» ve diğeri «toplum» ile ilgili olmak üzere iki pratik fayda söz konusudur[2].

---

(1) Louis Baudin: Traité d'Economie Politique, (Kol. Eser) Paris 1955, S. 45-46.
(2) Şükrü Baban: İktisat İlminin Umumî Prensipleri - İstanbul 1957, Cilt: I, S. 15-18.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. — İKTİSADİ KANUNLARIN KEŞFEDİLMESİ, İNSANLARA RASYONEL DAVRANMA OLANAĞINI SAĞLAR :

Gerçekten iktisat bilimi bu faaliyeti ile, rasyonel davranmalarını sağlama bakımından insanlara öncü olabilecek pratik bir önem arzetmektedir. Bu sayede insanlar, beşeri faaliyetlerine yön veren tercihlerinde ve kararlarında aydınlığa kavuşurlar. Böylece insanlar, birbirlerine zıt amaçların aynı zamanda tahakkukunu istemek gibi imkânsız şeylere, nâdir olan vakitlerini harcamazlar ve birşey elde etmek için, zorunlu olarak başka şeylerden fedakârlıkta bulunacaklarını bilerek, davranışlarını düzenlerler. Bu suretle iktisat bilimi, insanlara, kişisel faydalar sağlar.

II. — İKTİSADİ KANUNLARIN KEŞFEDİLMESİ, MİLLETLERİN REFAH DÜZEYİNİN YÜKSELMESİNİ SAĞLAR :

Böylece iktisat bilimi fert için değil, toplum için faydalı olur. Nâdir vasıtalardan azamî tatmin elde etmekle toplumun refahı yükseleceğine göre; bunun yollarını bulmak, iktisat biliminin kanunlarını öğrendikten sonra oldukça kolaylaşmaktadır. **Bu hususta bilimin karşısına çıkan ve çözümü gereken problerler :**

— Birinci olarak, mal ve hizmetlerin «üretim»ine, yani (Millî Hasıla)nın elde edilmesine ve üretilen mal ve hizmetlerin üretimine katılanlar arasında «bölüşümü»ne,
— İkinci olarak, toplumun «gelişmesi»ne yani (Millî Gelir)in dağılımına taalluk etmektedir.

A. — MAL VE HİZMETLERİN «ÜRETİMİ» YANİ (MİLLİ HASILA) NIN ELDE EDİLMESİ VE BUNLARIN ÜRETİLMESİNE KATILANLAR ARASINDA «BÖLÜŞÜ» MÜ İLE İLGİLİ PROBLEMLER BAŞLICA İKİ KONUYU ORTAYA KOYMAKTADIR :

1. Mal ve Hizmetlerin «Üretim» i İle İlgili Problemler :

a) Nâdir (yetersiz) olan kaynakların, imkânların, diğer bir deyim ile, üretim faktörlerinin (tabiatın, emeğin ve kapitalin); hangi malların ve ne miktarlarda üretimine tahsis olunacağını saptamak, çözümü zorunlu bir problemdir. Issız bir adada tek başına yaşayan bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Robinson Crusoe için problem basittir. Zira bu durumda bulunan fert, iktisadî kaynaklarını; en çok istediği şeyleri, istediği miktarlarda üretecek şekilde kullanabilecektir.

Fakat iş bölümünün hâkim bulunduğu bir toplumda, iş bölümünün artışı oranında, sorunun çözümü güçleştirecektir. Bu halde, her fert başkası için üretimde bulunduğuna göre, fertlerin faaliyet alanlarının, ihtiyaçların, en iyi bir şekilde tatminini sağlayan mal ve hizmetlere göre saptanması, başka bir deyim ile, üretimin düzenlenmesi nasıl sağlanacaktır? Bu husus ne kadar iyi bir şekilde sağlanırsa toplumun refahı da o kadar artacaktır.

b) Üretimin en az fedakârlıkla elde edilme yollarının da araştırılması gerekmektedir. Bu amaçla belirli bir üretim faaliyetinde, üretim faktörlerinin en uygun bileşim oranlarının üretime uygulanacak en iyi metodların saptanması gerekecektir.

c) Üretim faktörlerinin tam istihdamının, tam çalıştırılma halinin sağlanması, zamanımızın önemli bir problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir memleketin bütün iktisadî kaynaklarının, çalışabilecek ve çalışmak isteyecek emekçilerin tamamen çalışır bir halde bulunmasını, boş kalmamalarını sağlamak, refahın artmasında önemli bir âmildir. Kaynaklarımızın iyi kullanılması ne kadar önemli ise, bir kısmının boş bırakılmayıp tamamının kullanılması da o derece önemlidir. Zaman olur ki, toplumumuzda, bir tarafta çalışmak isteyen işsizler, diğer tarafta boş duran fabrikalar, verimli topraklar bir arada bulunur. Bu halde, toplumların bolluk içinde kıtlık çektiği söylenir. İşte iktisat bilimi böyle bir durumun doğmasına engel olacak veya böyle bir durum doğmuş ise onu ortadan kaldıracak tedbirleri araştıracak ve önerecektir.

2. Üretilen Mal ve Hizmetlerin Üretimine Katılanlar Arasında Bölüşümü İle İlgili Problemler :

Üretim faaliyeti devam ederken herkes ortak hedefin emrinde ve barış içindedir. Fakat bölüşüm söz konusu olunca, herkes ortak ürün üzerinde kendi rolünün önemini büyütmek eğilimindedir. Bu itibarla fertler bu aşamada birbirleriyle, boğuşur haldedir. Şu halde, iktisat bilimi, üretilen mal ve hizmetlerin, onu elde etmeye yardım edenler arasında en uygun bir şekilde nasıl paylaşılabileceğini de araştıracaktır. İyi bir bölüşme, genelin refahını dengeli ve daha âhenkli hale sokar ve refahın yaygın bir hal almasına sebep olur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B. — YUKARDAKİ STATİK PROBLEMLER YANINDA, DİNADİK PROBLEMLER DE VARDIR, BUNLAR DEĞİŞEN KOŞULLARA UYMANIN VE İKTİSADİ GELİŞMENİN ORTAYA ÇIKARDIĞI SORUNLARDIR :

Nüfus artışından, zevklerin, üretim tekniği ile organizasyonun değişmesinden ve kapital artışından yani (Malî Gelir) dağılışından doğan problemlerdir.

Bu problemler, yukarıda sözü geçen statik problemlerle de ilgilidir. Çünkü burada söz konusu olan problemler, **iktisadî gelişmeye o toplumda ne kadar önem verildiğine, bugünkü olanakların, yarınki gelişmeler uğruna ne oranda fedâ edilebileceğine ve bu fedakârlığın kimlerin paylarından yapılacağına** taallûk etmektedir ki, bunlar kaynakların tahsisi ve çalıştırılması ile yakından ilgilidir.

Şu halde, iktisat bilimi gelişmeyi sağlayacak tarzda üretim faktörleri arzının arttırılmasını, gelişmenin etkili organizasyon şekillerini araştırarak, **bugün mümkün mertebe az fedakârlık yapmamıza mukabil, ilerideki refahımızın çok artması** yollarını da bize gösterecektir.

Böylece özetlemeye çalıştığımız problemlere hal şekli bulmak, iş bölümünün hâkim bulunduğu bir toplum ekonomisi için büyük bir önem kazanmaktadır. **Bu problemlerin ne yolda ve nasıl hal edileceği ise, bir toplumun «sosyal organizasyon» şekline bağlı bulunmaktadır.** Fakat şekli ne olursa olsun bir «sosyal organizasyon»un başlıca amacı iktisadî faaliyetlerden doğan bu problemi çözmek olacaktır. İktisat biliminin pratik amacı ise, sosyal organizasyonların nasıl daha kusursuz ve daha iyi işler bir hale getirilebileceğini araştırmak ve göstermektir.

———/———

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ SİSTEMLER

Bir iktisadi sistem, sosyal bir organizasyondur[1]. Toplum halinde yaşayan insanlar, biraz önce belirtildiği gibi, tabiat ve insan ilişkilerinde, sınırsız ihtiyaçlarını sınırlı vasıtalarla karşılamak durumundadırlar.

Şu halde, bir iktisadi sistemin esas görevi; üretimin tüketime, arzın talebe uygunluğunu; tam istihdamı, bölüşümde herkesin verimine dayanan adaleti ve iktisadi gelişmeyi sağlamaktır.

Kapalı aile ekonomisinde, (günümüzden 3000 yıl önce) ilk madde ve iş gücü gibi üretim elemanlarının en iyi bir şekilde kombine edilerek üretimin tüketime göre ayarlanabilmesi probleminin belirli bir sınırlı bir eşel üzerinde ve hiyerarşik bir düzen içinde bir tek merkezden hallinde teorik hiçbir güçlük yoktur. Böyle bir ekonomide üretim faktörlerinin en ekonomik bir tarzda kullanılmış olmasıyla da «iktisadilik prensibi»nin uygulandığını ve bu nedenle ihtiyaçların en iyi bir şekilde tatmin edildiğini kabul etmek gerekir.

Zamanla nüfus yoğunluğunun artışı, taşıt ve haberleşme araçlarının çok ucuz ve güvenilir bir hale gelmesi, maşizmin gelişmesi ve piyasaların genişlemesi ile artan **«ihtisaslaşmış iş bölümü»**, aile ekonomisinin yavaş yavaş bir toplum ekonomisine evrilmini zorunlu kılmıştır.

---

(1) «Sosyal organizasyonların yanında «sosyal bünyelerin tetkiki gittikçe önem kazanmaktadır. «Bünye» (Structure), şematik bir hüviyetle beliren «sistem»lerin; bir toplumun siyasi, hukuki, ahlaki, dini ve teknik gibi zaman ve mekân içinde değişen realiteleriyle beslenmesinden doğar. Ancak bu takdirdedir ki, aynı sistemin, milletlerin ayrı bünyelerine göre oluşmuş çeşitli görünüşleri söz konusu olabilmektedir. (Amerikan, İngiliz Japon, Mısır, Hind kapitalizmi gibi).

Toplum ekonomisinde ise, her ferdî faaliyet: «fayda eşitliğine dayanan değişim prensibi» altında ve diğer binlerce ferdî faaliyetin birbirine bağlılığı (tâbiiyeti) içinde gelişir.

Bu itibarla, üretim ile tüketim arasındaki bütün direkt ilişkilerin kesilmemesi, için, her ferdî faaliyetin iktisadî bağımsızlığının korunması zorunlu bir ön koşul gibi görünüyor. Gerçekten «iş bölümü» ve «fayda eşitliğine dayanan değişim prensibi»ne dayanan bir toplum ekonomisinde:

— Hiç kimse, bu ekonomiyi oluşturan fertlerin ihtiyaçlarını önceden bilemez.
— Hiç kimse, eldeki üretim vasıtaları hakkında tam bir görüşe sahip olamaz.
— Hiç kimse, üretim prosesüsünün (sürecinin) muazzam karmaşıklığını bir bakışta kavrayamaz ve sonuç olarak,
— Hiç kimse, genel üretim faaliyetindeki kendi rol ve payını saptayamaz ve bu faaliyetini ihtiyaçlarına uyduramaz[1].

Şu halde, üretimin genel prosesüsü içinde; var olan sayısız faaliyet olanakları karşısında ferdin, artık kendi kendine yeterli olamayacağını ve sevk ve idare edilmek ihtiyacında olduğunu kabul etmek zorunlu olur.

İşte bu noktada, yani, fertlerin sayısız faaliyet alanları karşısında, «sevk ve idare edilmesi» konusunda:

— **Biri tabii ve fevrî,**
— **Diğeri merkezî bir otoritenin emrinde, sun'î ve iradî bir mekanizma ile düzenleme yolunu tercih eden görüşlere göre birbirinden ayrı iki grup «iktisadî sistem» vücut bulmuştur.** Bu sistemlerden:

— Tabiî ve fevrî bir mahiyet gösterene **«kapitalizm»** ve,
— Sun'î ve iradî bir mahiyet gösterene de **«sosyalizm»** diyeceğiz.

§ 1. — KAPİTALİZM

Tarihî evolüsyonu itibarile, Avrupa'da IX. yüzyılın sonuna kadar

(1) George HALM, Economie dirigé en régime collectiviste (Kol. Eser) - Paris 1939, S. 135.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hükmeden «kapalı kamu mülkiyeti sistemi» (Féodalisme)nden «San'at ekonomisi sistemi» (Economie artisanale) ne geçildikten sonra, «özel mülkiyet»; yavaş yavaş gelişmiş ve XVIII. yüzyılda bilimde ve teknikte kaydedilen büyük gelişmelerle birlikte, iş bölümünün ve bunun sonucu olarak büyük kentler ve özellikle milletler arasındaki ticaret hacminin artışı ile, bu yüzyılın ikinci yarısından sonra, bugünkü modern toplumumuza hâkim olan iktisat sisteminin, yani kapitalizmin ayırdedici niteliklerinden biri haline gelmiştir.

Gerçekten fert için, başlıca amaç (yani ideoloji):

— **Feodalizmde,** (IX. yüzyılın sonuna kadar) kişinin ve mülkün çok az korunduğu bir devir olarak, **«güvenlik»,**

— **San'at ekonomisinde,** (IX.-XVIII. yüzyıllar arası) derebeyin veya politik sitenin yanında kurulan güvenlik havası içinde gelişmeye başlayan **«iş özgürlüğü»** ve **«tüketim özgürlüğü»** nün korunması, politik rejimin kararlılığına bağlı bulunduğundan, mümkün olduğu kadar **«hâlihazırı koruma» (Statuquo)** ve sonunda,

— **Kapitalizmde,** (XVIII. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar) güç ve onur sağlanmasında önemli bir araç olduğu anlaşılan **«servet»** ve **«para halinde kazanç»** aramaktan ibaret olmuştu[1].

Böylece XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern toplumumuza hâkim olmaya başlayan kapitalist sistemde, esas faktör «özel mülkiyet» şeklinde doğan hukuk rejimidir. Temel özel mülkiyettir. Bu faktörü kaldırdığımız zaman rejim yapısı itibariyle değişmekte ve biraz sonra değineceğimiz «sosyalizm» doğmaktadır. Bu itibarla, özel mülkiyet esas alınmak suretile bu sistemin hâkim karakterini belirten kriterleri:

— **Bir yandan statik mahiyette:**
  — Hukuki bir çerçeve olarak **«özel mülkiyet»**
  — Özel mülkiyetin varlığı halinde iktisadi yönü belirten ve ferdi bu yönde harekete getiren bir itici güç olarak **«kişisel menfaat».**

— Ferdin faaliyetinde, ferdi sorumluluk doğuran bir faaliyet kaidesi olarak **«rekabet».**

---

(1) Max Clouscau: Traité d'Economie Politique (Kol. Eser) - Paris 1955, sa. 303-310.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Öbür yandan dinamik mahiyette:**

— Arzı talebe uydurmak görev ve sorumluluğunu yüklenen **«müteşebbis»** ve,

— İradî tasarruf örgütleri ile birlikte dinamik iktisadî gelişmenin âmili olan **«kredi»** olmak üzere beş faktörde toplayabiliriz.

I. — STATİK FAKTÖRLER

A. — ÖZEL MÜLKİYET :

Bu faktör diğer dört faktörün yaratıcısı olan temel bir faktördür. Özel mülkiyet, kişiye:

— **Yetki veren,** yani sahip bulunduğu bir şeyi istendiği tarzda kullanılmasına olanak sağlayan ve,

— **Sorumluluk yükleyen,** yani kusurlu kullanılması halinde affı mümkün olmayan zararı yüklenmesini temin eden «doğal bir hak»dır.

Örneğin, bir kimse sahip bulunduğu çok değerli bir fincanı istenildiği gibi kullanmakta serbest iken bu fincanın düşüp kırılmasından kimseyi sorumlu tutamayacaktır.

B. — KİŞİSEL MENFAAT :

Bu faktör, fertlerin yaradılışındaki tabiatı, huyu, mizacı kısaca bir hasletidir. Kişisel menfaatin itici gücü:

— Özel mülkiyetin var olması halinde, fertlerin mülk sahibi olmak için uğraşmalarıdır. Bu iktisadî bir prensiptir de.

— Özel mülkiyetin olmaması (mülkiyetsizlik-kollektif mülkiyet) halinde, bu iktisadî güç yerini iktisat dışı bir güç olarak siyasi ve ahlâkî bir güce terk eder[1].

İnsan davranışlarına hâkim olan ve birbirleriyle mücadele halinde bulunan aslında tek değil, üç haslet yani prensip mevcuttur. Ben prensibi, sen prensibi, biz prensibi.

---

(1) Gaëtan Pirou: Traité d'Economie Politique, Tom. I, s. 9-23.

Pratik hayatta bu üç prensibin, ferdi davranışlara ayrı ayrı ve saf halde etki yapmaları bahis konusu değildir. Ancak bu üç prensip bilimsel bir araştırmada ayrı ayrı mütalaa olunabilir.

1) **Ben prensibi (Egoism)**, her ferdin kendi çıkarına göre davranması demektir buna (iktisadî prensip) denir. Bu prensibin (sömürmeye) ulaştıran etkisini (iş bölümü) ve (fayda eşitliğine dayanan değişim prensibi) sınırlamaktadır.

2) **Sen prensibi (İtrüsme)**, ferdin kendisini başkasına vermesi demektir. Bu prensibe göre davranış ne kişisel nede toplumsal menfaati düşünmekte, o sadece:

— Cins birliğinden hareket ettiği zaman (şefkat prensibi)nin,

— Şerefli bir iş yapmak arzusundan hareket ettiği zaman (fahrilik, mecazilik prensibi)nin etkisi altında bulunmaktadır. Bu sebeple bu davranış genede (fertçi) olmakta ve toplumu (fakirlik)e götürmektedir. (İlk hıristiyanlık bu prensibin altında yaşamak istemiş fakat sonuçta herkesin fakirleşmesine ulaşmıştır).

3) Biz prensibi (Sosyal prensip), ferdin herşeyini toplumun emrine vermesi demektir mal canın yongası değil mal ve can toplumun yongasıdır. Bu nedenle artık fertler arasında (serbest anlaşmalar) söz konusu değildir ancak (otorite)nin (fertler)e vereceği (görevler) mevcuttur. Kısaca bu prensibe göre davranış toplumu (esaret ve ihtilal)e ulaştırmaktadır.

Bugün, iktisadî ilişkilerimizde (ben prensibi) hâkimdir. Öbür (iki prensip) ise sadece (ben prensibi)nin doğurduğu sonuçların (sıvrılikleri)ni gidermek üzere rol oynamaktadır.

Bu sistemde fert, servet sahibi olmak imkânları içinde, sırf kişisel menfaatini düşünerek hareket edeceğine göre, kendi menfaatinin diğerlerinin menfaatlerine hâkim kılmak için devamlı bir (mücadele) halinde bulunacaktır. Bu halde şöyle bir soru hatıra gelecektir :

Böyle bir duygunluk ile hareket eden fertlerin bu sınırsız hürriyetlerini gemlemek ve dizginlemek gerekmeyecek midir? Yahut acaba iradi ve hukuki tedbirlerden başka, tabii bir bünye gösteren bu sistem yine tabii ve ferdi mahiyette bir takım (engeller)e maruz değil midir?

Gerçekten burada fertlerin bu sınırsız özgürlüklerini sınırlayan iki önemli prensip karşımıza çıkmaktadır:

— İş bölümü prensibi,
— Fayda eşitliğine dayanan değişim prensibi.

1) İş bölümü, ortak bir işte, iş üzerinde birçok kişinin işbirliğinin ve bu ortak işte her birinin farklı birer payının bulunması demektir. Bu halde iş bölümü her ferdin kişisel menfaatini ortak amacın takibinde diğerlerininki ile temas haline koymaktadır. Gerçekten ferdi yalnızlıktan kurtaran iş bölümü:

a) Bir yandan, ferdin üretimini sürdürmek ve ihtiyaçlarını tatmin için gerekli maddeleri sağlamak zorunluğu ile (insanları birbirine sıkısıkıya bağlar) iken,
b) Öbür yandan da her ferdin yeteneklerinden daha çok faydalanmak, zaman ve aletlerden tasarruf sağlamak suretiyle işgücünün «verimlilik» (Productivite)ini çoğaltmakla toplumun refahının artışına âmil olmaktır[1].

2) Fayda eşitliğine dayanan değişim prensibi, de işbölümünün zorunlu bir tamamlayıcısı olarak görülmektedir. Gerçekten iş bölümü başkası için üretimi zorunlu kılmıştır. Bunun sonucu olarak ihtiyaçların değişim yolu ile karşılanması tabii olmaktadır.

Kişisel menfaat, bu iki prensip altında ferdi, enaz emekle en yüksek «sosyal değer» (Valeur Sociale)i elde etmeye sevk eder[2]. Zira bir üretimin sosyal değeri, onun «sosyal fayda» (Utilite Sociale)sı ile ölçülünce ve değer ve faydalarının eşitliği altında değişmelerin yapıldığı kabul edilince, **ferdin, faaliyetini kendiliğinden sosyal fayda ve ihtiyaçların en iyi bir şekilde tatminine doğru sevk ve idare etmesi tabii olur.**

C. — REKABET:

Tamamen tabii ve zorunlu mahiyette olup iradî veya hukukî tedbirlerin dışında bulunan bu temellere dayalı kapitalist sistemde, binlerce iktisadi faaliyet ünitesini birbirine bağlayarak ve üretimin tüketime uygunluğunu sağlayarak fertleri azami tatmin sağlayacak

(1) Selection Dergisi: Mayıs 1965 Amerika'da ilkokullarda ekonomi dersinin verilmesi.
(2) Etienne Antomelli: L'Economie Pure du capitalisme, Paris 1935 s. 76.

tarzda, sayısız üretim branşlarına sevk edenin ve onların faaliyetlerini düzenleyenin kim? veya ne? olduğu ve bunun nasıl vuka geldiği hususu artık belirtilebilecektir. Gerçekten:

— **Kimdir?** sorusuna cevap vermek isterken «yüksek merkezî bir otoritenin ferdî bir iradesi» ni arayıp göstermeye çalışmak boş bir çaba olacaktır. Buna karşılık,

— **Nedir?** sorusuna kapitalizmde, mahiyet ve bünyesine uygun olarak yine tabiî bir mekanizma ile cevap vermek ve **ferde yol gösteren, onun faaliyetini düzenleyen ve ona en çok tatmin sağlayan bir düzenleyici gücün «fiyat»dan başka bir şey olmadığını ifade etmek zorunlu olacaktır.**

Nitekim, fiyatlar «üretimin tüketime uygunluğunu mümkün kılar ve kendi kendine işleyen bir istifa sistemi»[1] olarak nitelendirilen (arz ve talep kanunu) nun hükmü altında yani tarafların kendi aralarında geçen **(rekabet)** koşulları içinde teşekkül eder ve değişir. **Bu halde istifayı** yani seçkinlik (selection) i sağlayan rekabettir.

Rekabet ise: arz edenler ile talep edenler arasında cereyan etmez, buna (çekişme - pazarlık) denir. Arz edenlerin kendi aralarında, talep edenlerin kendi aralarında ve fazla olan tarafta cereyan eder ve arz ve talep denk olduğu zaman durur ve fiyat teşekkül eder.

Rekabetin cereyan ettiği iki büyük piyasa söz konusudur:

— **Faktör Piyasaları** (üretim için kullanılan bu faktörlerin fiyatları ürettikleri malların faydaları ile oluşur),

— **Mallar Piyasası** (bu malların fiyatları direk faydaları ile oluşur).

Klâsikler fiyatların rekabet ile en kötü şartlar altında üretim faktörlerinin değerlerine yaklaşma temayülünde bulunduğunu ispatlamışlardır.

Hasılı bu iki piyasayı bağlayan «müteşebbis» dir. Bu gerçek bir kez belirince bütün fiyatların oluşması ve değişmesi aynı kanunlara tabii olduğu anlaşılmaktadır.

---

(1) L. Boudin : Para ve Fiyat Teşekkülü, s. 29.

II. — DİNAMİK FAKTÖRLER

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dinamik hal olaylar arasına «zaman» elemanının girmesi ile vücut bulur. Bu bakımdan :

— Gelecek için üretimde bulunması (ki bu halde teşebbüs doğuyor),
— Karşılığının gelecekte elde edilmesi (ki bu halde kredi doğuyor) olayları ortaya çıkmaktadır.

A. — MÜTEŞEBBİS :

Müteşebbis gelecek için üretimde bulunacaktır. Müteşebbisler:
— Önce üretim faktörleri piyasalarında oluşan milli gelir ile net mallar piyasası arasında bir bağ kurar,
— Sonra gelecek ile ilgili üretim faaliyetinde bulunur.

1) Müteşebbisler, üretim faktörleri piyasalarından oluşan milli gelir ile net mallar piyasası arasında bir bağ kurar:

Bu ilişkiyi ortaya çıkarmak maksadıyla:

— Önce (bir müteşebbisin) tüm harcamalarını kısaca gözden geçireceğiz.
— Sonra (memleket çapında) üretim faktörlerinin paylarından oluşan milli gelirler ile net mallar piyasasını birleştiren müteşebbislerin durumunu ele alacağız.

a) Bir müteşebbisin tüm harcamaları :

Bu harcamalar üç grupta toplanır.

aa) Üretim faktörlerine yapılan harcalar, bir malın üretilmesinde kullanılan **ve dışarıdan üretilmiş olarak sağlanmayan** faktörlere yapılan ödemelerden oluşur. Bunlar **(temel faktörler)** ve **(sonuç faktörü)** olarak iki kısma ayrılır.

1°) Temel faktörlerde üçe bölünür:

— **Tabiat** (ki bu faktör üretimden rant veya az bir farkla kira adı altında bir pay alır),
— **Emek** (ki bu faktör üretimden ücret adı altında bir pay alır),
— **Kapital** (ki bu faktör üretimden faiz adı altında bir pay alır).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2°) Sonuç faktörü :

— **Teşebbüs** (ki bu faktör temel faktörlerden arta kalan ve bu nedenle pozitif veya negatif bir halde zuhur etmesi tabii bulunan bir gelir olarak üretimden = kâr adı altında bir pay alır).

bb) Girdilere yapılan harcalar, diğer teşebbüslerde üretilmiş olup söz konusu olan teşebbüste kullanılan mallara yapılan harcamalardır. Bu mallarda iki kısma ayrılır:

1°) Zaman içinde sarf edilenler:

(Bu malların bir yıla tesadüf eden payı amortisman diye ad alır).

2°) Bir defada sarf edilenler:

— **Yatay işbölümünden doğanlar:** (Örneğin, pamuklu mensucatta kullanılan boya ve malzeme gibi).
— **Dikey işbölümünden doğanlar:** (Örneğin, pamuklu mensucatta kullanılan pamuk, iplik, dokuma gibi).

cc) Endirekt Vergilere yapılan harcamalar, (rant, ücret ve faiz) den terekküp eden temel faktörlerin gelirleri toplamından ödenen vergilerden oluşur. Bu vergilerin adına katma değer vergisi denmektedir.

Hasılı bir müteşebbisin bütün harcamaları yani satış fiyatları, üretim faktörlerine, dışarıdan alınan girdilere ve endirekt vergiler olarak yapılan ödemelerden oluşur. **Bu halde bir müteşebbisin harcamaları arasında bulunan :**

— **Girdiler,** öncek teşebbüslerde (üretim faktörleri) ile elde edilmiş olduklarından ve,
— **Endirekt vergilerde bir (katma değer vergisi) olarak üretim faktörlerinden alınan (direkt vergiler) ile birleştiğinden (memleket çapında) ortada kalan sadece üretim faktörlerinin gelirleri** yani milli gelirler ile bu gelirlerin net mallara yani milli hasılaya tahsisi söz konusu olmaktadır.

b) Müteşebbislerin :

Memleket çapında üretim faktörleri piyasalarından oluşan (mil-

li gelir) ile (net mallar) piyasası arasındaki rolünü şu iki tablo ile açıklamaya çalışacağız.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aa) Bir memlekette (tek mal) üretilmekte olduğu düşünülmüştür. Şu hale göle müteşebbisler:

— Bir yandan temel faktörlere (rant, ücret ve faiz) olarak yaptığı ödemeler ve iktisadî faaliyette bir sonuç faktörü geliri olarak (kârlar) ile makro ekonomik açıdan (millî geliri) yaratmakta.

— Öbür yandan bu millî gelire eşit değer taşıyan (net mallar), yani (millî hasılayı) bu gelir sahiplerine arzetmektedir. Bu millî gelir sahiplerinin davranışları ise,

— Ya tüketim amacı ile bu net mallara istekli olmak,

— Veya bu millî geliri tasarruf etmek durumunda bulunacaktır.

Mademki millî gelir, üretilen net malların satış hasılasına eşittir, bu halde tüketime tahsis edilmeyip tasarruf edilen gelirlerinde sanın alınmamış stoklara eşit olması tabiidir.

Tasarrufların, yatırım olarak kullanılmasına başlanması ile hasıl olan **(yeni millî gelirler), (yeni mal stokları) yaratmadan** (talebi) doğuracaktır. Şu varki, bu yatırımlar biri **(iktisadî)** diğeri **(iktisat dışı)** faaliyette bulunmak için yapılacaktır:

— İktisadî faaliyette bulunmak yani toplumun kişisel menfaatlerini sağlamak üzere yapılan yatırımlardır ki (sabit kapitalleri) yaratacak ve gelişmeyi sağlayacaktır.

— İktisat dışı faaliyet, askeri ve siyasi maksatlara yöneliktir. Bu suretle kurulacak bir askeri tesis, **toplumun kişisel menfaatleri ile direkt olarak ilgili değildir, fakat çok gereklidir.**

Böylece stokların tükenmesi sonucunu veren bu davranışlar bir alternatif olarak çok dikkatle takip edilmesi gereken bir husus olmaktadır.

Bu tabloda şu hususlar açıkça görülmektedir: Müteşebbisler (net mallar piyasasında) kârlarını artırmak için hem üretim faktörlerinden maksimum kantitatif ve kalitatif randıman ve produktüvite sağlama hususunda bütün dikkatlerini sarfetmek, hem de yeni buluşların uygulanmaya konmasının durmadan peşinde koşmaktadırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ YAYINEVİ

Böylece müteşebbislerden biri (örneğin M. müteşebbisi):

— Üretim faktörlerinden maksimum kantitatif ve kalitatif randıman ve prodüktivite sağlamak ve,

— Yeni buluşları uygulamak suretiyle diğerlerinden daha ucuz mal üretmek olanağını bulur ve bir (geçici tekel) elde eder,

— Kısa zamanda, rekabet ile bir «sır» halinde görünen bu hal müteşebbisler arasında yaygınlaşır. Böylece en kötü şartlar altında fiyatların maliyetlere yaklaşması suretiyle fiyatlar, maliyetlere uyarak düşer. Kısaca ucuzlayan ve artan üretimden toplumun daha geniş çapta faydalanmasını sağlayan müteşebbisler «gelişmenin amiri» olur.

bb) Bir memlekette iki mal üretilmekte olduğu düşünülmüştür: (Bu durumda iki mal için doğru olacak hususlar, birçok mal içinde doğru olacaktır) bu ikinci halde müteşebbisler:

— Bir yandan net mallar piyasasında,
— Öbür yandan faktörler piyasasında iki durum yaratacaklardır.

1°) Net mallar piyasasında (milli hasılada), belli bir (A) malının üretilmesi sebebiyle yaratılan (gelir) den daha çok bir talep ile karşılaşılması bu malın fiyatının artmasına ve bu alanda kârların doğmasına sebep olur. Bunun tabii bir gereği olarak, alternatif bir zorunluluk içinde, diğer bir (B) malının üretilmesi sebebiyle yaratılan (gelir) den daha az bir talep ile karşılaşması bu malın fiyatının düşmesine ve bu alanda zararların doğmasına sebep olur.

Kâr, tatmin olunamamış ihtiyaçların şiddetini (Talep > Arz), zarar, istenilenden fazla mal üretilmiş bulunduğunu (Arz > Talep) ifade ettiğine göre, arzın talebe intibakı müteşebbislerin zararlı alanları terk edip, kârlı alanlara kosmaları ile sağlanabilir. Müteşebbisler, piyasalarda teşekkül eden (fiyatlar) ile (maliyetler)i karşılaştırarak durmadan (zarar) dan kaçmak, (kâr)a kosmakla arzın talebe eşit olmasında rol oynarlar. **Böylece müteşebbisler (toplumun genel dengesine ulaşmasına veya bu dengeye yaklaşmasına ve bu noktanın etrafında dolaşmasına hizmet ederler).**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

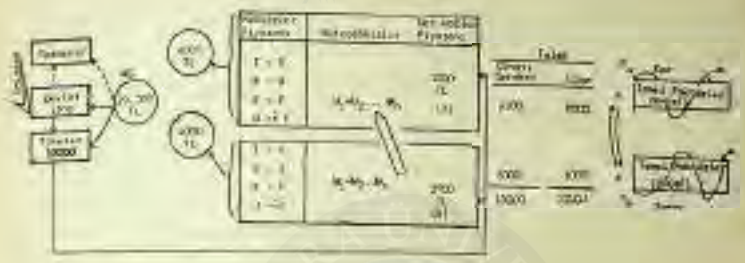

Bu şemada görülebileceği gibi:

— (A) malı üretimi ile yaratılması beklenen (gelirler) 6000 Lira iken talep 9000 Liraya yükselmiştir. Bu takdirde fiyatlar (6000/3000=2) Lira olacak iken (9000/3000=3) Liraya yükselmiş bulunacaktır. Bu halde kârlar cazip bir hal almış bulunmaktadır.

— (B) malı üretim ile yaratılması beklenen (gelirler) 4000 Lira iken talep 1000 Liraya düşmüştür (A) malına talebin yükselmesinin zorunlu bir sonucu olarak doğan bu durum (B) malının fiyatı 4000/2000=2) Lira olacak iken (1000/2000=0,50) Liraya düşmesine sebep olmuştur. Bu halde zararlar doğacaktır.

— Müteşebbisler (B) üretimini azaltacak ve (A) üretimini çoğaltacaktır.

2°) Faktörler piyasasında ise, mallar piyasasındaki bu değişiklik (A) malının üretilmesi için yüksek olan faktör fiyatlarının, bu piyasaya yöneltecek olan faktörler düşürecek ve (B) malının düşük olan faktör fiyatlarını yükseltecektir.

Böylece müteşebbisler (kâr) peşinde koşmakla hem mallar piyasasına hem faktörler piyasasını dengelemede rol oynayacaktır. Kısaca müteşebbisler (M) üretim faaliyetinde önde giden bir merkep, arkasından giden üç deve (T, E, K) halinde bir kervan oluşturmaktadır. Bu kervanda önde giden yeşil ot peşinde koşan, onu takip edenlerde bu yeşil ottan faydalanır bu nedenle **müteşebbisler (genel dengenin amili) olurlar.**

2) Müteşebbisler gelecek ile ilgili üretim faaliyetinde bulunur :

Müteşebbislerin üretim faaliyetine (zaman) elemanı ithal edilmektedir. Bu suretle,

a) Müteşebbisler belirli bir piyasanın gelecekteki ihtiyaçları için,
— Neyin?
— Nerede?
— Ne kadar? ve,
— Nasıl? üretileceğini saptayacaktır.

b) Müteşebbisler temel faktörlerin fiyatlarını (R, Ü, F) ödeyeceklerdir. Böylece ürettikleri (net malların maliyetleri) ni yaratacak ve bu malları kendi yarattığı (satınalma güçlerine) arz edeceklerdir.

c) Müteşebbisler, bu toplum görevini;
— Ya layıkı ile görecek ve (kâr) edeceklerdir.
— Veya layıkı ile göremeyecek ve (zarar) veya (iflâs) edeceklerdir. Çünkü müteşebbislerin sermayesini kendilerinden başka kimse artıramayacaktır. **İflas kurulmuş bir müessesenin olmasını değil daha ucuz bir fiyatla başka bir ele geçmesini sağlar.**

d) Müteşebbisler geçici tekeller yaratır, kâr sağlar, kısa zamanda rekabet, fiyatların düşmesini temin eder ,ve toplum gelişir.

e) Müteşebbisler makroskopik mahiyette şu dengeleri vücuda getirir :

— Rant, ücret, faiz ve kâr, kısaca (millî gelir), (millî hasıla)ya eşit olur.
— Millî gelir (tüketim ve tasarruf)a ayrılır. Bu suretle (tasarruflar), (stoklar)a eşit olur.
— Tasarruflar zaman içinde iktisadî ve iktisat dışı faaliyete yatırılması ile (stoklar) erir ve bu iki alternatiften iktisadî olanına verdiği önem nispetinde toplumun (yeni bir teknik düzey)e ulaşmasına amil olur.

Böylece gelişme açısından önemli olan taraf (bölüşümde adaletin sağlanması) yanında (çöreğin hacmini tayin eden çapının artırılması) nı mümkün kılacak koşulların hazırlanmasıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Zira bir piyasa nizamı içinde az çok bir (dirsek teması) halinde bulunan (üretim faktörleri) nin paylarının gereğinden fazla birbirinin aleyhine gelişmesini hedef güden müdahaleler, tasarrufları ve yatırımları ciddî suretle sınırlayabilir ve böylece,

— Bugünkü (adalet duyguları) nın tatmini hesabına,
— Geleceğin en az istenilen bir hızda (gelişmelerin sağlanması) engellenmiş olur.

Kapitalizmde iktisadî hayat (statik cephede) yani (özel mülkiyet, kisisel menfaat ve rekabet faktörleri) ile ele alındığı takdirde virtuel mahiyette yani yani (bilkuvve, düşünce halinde var olan) bir (genel denge) içinde iken, (dinamik cepheden) yani (teşebbüs ve kredi faktörleri) ile ele alındığı takdirde ise (realite) ile karşılaşmaktadır. Böylece dinamik cephede iktisadî hayat,

— Gelecek için üretimde bulunacak olan (müteşebbisi) ve,
— Gelecek karşılığının elde edilmesi de (kredi) yi içermektedir.

B. — KREDİ :

Dinamik hayatın en esaslı yaratıcı bir faktörü olarak gelişen (kredi), özel mülkiyet üzerine kurulu bir toplumun hukukî kapitalinin normal dağılışına müdahale ederek, esasen teknik cepheden iş bölümünün genişlemesi ile çok karmaşık bir hal almış bulunan üretim yapısının yarattığı bütün sosyal ilişkileri sınırsız bir suretle genişletmiş ve sonuç olarak iktisadî hayatın girftliğini sonsuz bir safhaya sokmuştur.

Para ve onun doğurduğu kredi,
— Sadece değiştirilen şeyler üzerinde hakları ve yükümlükleri birbirinden ayırmamış,
— Aynı zamanda henüz var olmayan şeyler üzerinde de haklar ve yükümlükler yaratmıştır.

Her nakdî değişimde önce satış ve sonra alış vukua geldiğinden bizzat paranın bir kredi muamelesine sebep olduğu ortaya çıkmıştır. Zira üretilmiş bir malı satıp karşılığında diğer bir malı almak için belirli bir zaman ister. Aynî değişimde ise böyle bir zamana ihtiyaç yoktur.

Para ve kredinin,
— Miktar ve değişim hızındaki değişiklikleri ve,

— Yatırım haline gelmekle yarattığı karşılıksız veya ancak gelecekte karşılığını bulabilecek gelirler, dengesizliklerin önemli birer yaratıcısı olmaktadır.

⁂

Kapitalist sistemde (organik mahiyette gibi görünen) ve insan oğlunu (bir çare aranmasına sürükleyen) zorlukların kökünde işaret olunan (dinamik hayatta) ki bu dengesizlikler bulunmaktadır. Bu nedenle üzerinde önemle durulan bu dengesizlikleri yaratan zorlukları üç noktada toplamaya çalışacağız.

1) Üretimin tüketime, başka bir deyimle arzın talebe otomatik olarak uymasındaki zorluktur :

— Müteşebbis kararları ile oluşan teknik organizasyon (üretim bileşimi) ni yani (arz bileşimi) ni (donuk bir hale) sokmakta,
— Tüketici kararları ile oluşan (tüketim bileşimi) ni yani (talep bileşimi) ni alışkan) yapmaktadır. **Bu cihet kapitalist sistemde genel mahiyette değil fakat özel mahiyette bir (üretim fazlası problemi) ni yani (buhranlar) konusunu ortaya çıkarmaktadır.**

Arzların taleplere uymasındaki bu zorluk kapitalist sistemin esasını teşkil eder:

— Tüketim hürriyeti ile,
— Yatırımları belirleyen tasarruf hürriyetinden doğduğu ileri sürülmektedir[1].

Halbuki ilerde görüleceği gibi bu iki hürriyetin kaldırılması ile istenilen sonucun tam tersi elde edilmekte ve daha başka sakıncalar doğurmaktadır.

2) (Kişisel menfaat) ile (ferdî iktisadî sorumluluğun) birlikte yürütülmesinde karşılaşılan zorluklar :

Müteşebbisin yapacağı hataların bedelini (zarar ve iflas) gibi ağır cezalarla ödemesi tabiidir.

---

(1) W. Röpke : Komünizm ve Buhranlar 1947, s. 93.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fakat buna önemli bir halk kitlesi gittikçe karşı gelmektedir. Zira toplanma hareketi (yani temerküs hareketi) ne maruz bulunan müteşebbislerin bu durumu,

— Mülk olarak (hissedar olmak suretiyle) ve,

— İlişki olarak (bankalara tasurruflarını yatırmak suretiyle) halkın ilgisini daha şiddetle çekmektedir. Böylece bir müteşebbisin iflas etmemesi için devletin ona yardım etmesi halkın bir kısmı tarafından istenmektedir.

3) Statik hayatta yaşayan (halk) ile dinamik hayatta yaşayan (müteşebbisler) in amaçlarının gittikçe birbirinden ayrılmasından doğan zorluktur :

Gerçekten,

— Statik hayatta pasif olarak yaşayan büyük bir halk kitlesi (statüko) taraftarı iken,

— Dinamik hayatta yaşayan müteşebbisler (hareket ve değişim) istemektedirler,

— Devlet ise pasif hayatta yaşayan (halk menfaatleri) ni temsil etmekle beraber dinamik hayatta yaşayan ve bu itibarla toplumun geleceği ile ilgili menfaatini sağlayan (müteşebbisler) ile birliktedir.

Aktif ve pasif elemanlar arasındaki bu zıtlaşma, özellikle (genel fiyat seviyesi) ni alt üst eden,

— İlmî ve teknik büyük buluşların ortaya çıktığı ve derhal uygulanmaya konduğu veya,

— İktisadî ve siyasî buhranların doğurduğu zamanlarda açık ve sert bir şekil alır[1].

İşte kapitalist sistemde karşılaşılan başlıca bu üç zorluk karşısında sorunların halli için,

— **Ya bugünkü kapitalist sistemin aksaklıklarını gidermek,** (ki himayecilik, müdahalecilik, devletçilik, dirije ekonomi, planlı

(1) Etienne Antomelli : L'Economic Pure du Capitalisme Paris, 1939; s. 253-270.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ekonomi, karma ekonomi gibi pratik doktrinlere dayanan uygulamalar söz konusudur).

— **Veya bu sistemin yerine tamamen zıt bir ideolojiye dayanan yeni bir sistem, sosyalist bir sistem kurmak** (ki komünizm veya kollektifizm söz konusudur) yolunda yürülmüştür.

Bugün kapitalizmin aksaklıkları ve bu aksaklıkların sebepleri iyi bilinmektedir bu itibarla onlarla mücadele etmek imkân dahiline girmiş bulunmaktadır.

Buna rağmen dünyamızda sosyalist bir uygulama 1917 Rus ihtilâli ile başlamış ve bu uygulama 2. Dünya Savaşı ile genişlemiştir. Şimdi bu sistemi ve mümkün olduğu kadar mukayeseli bir şekilde tetkik etmeye çalışacağız.

§ 2. — SOSYALİZM

Sosyalizm (toplumculuk), liberalizm, ferdiyetçilik ve piyasa ekonomisi adlarında verilen kapitalizmin tam karşıtıdır. Kapitalizmin temel faktörü olan (özel mülkiyet) i kaldırmak suretiyle ortaya çıkan bu sistem komünizm ve kollektivizm diye ikiye bölünmektedir. Bu ayrılışta bir anlam söz konusu olmadığı gibi uygulamada da kollektivizm yürürlükte olması itibariyle bu sistemi buna göre açıklamak durumundayız[1].

---

(1) a) Sosyalist devlet herşeyden önce sosyal bir devlet değildir :
— Sosyal devlet, toplumun sosyal dengesi için gerekli tüm tedbirleri alan devlettir. Bu nedenle gelirlerin adil bölüşümü ile meşkul olur: (Tabiat, ekmek, kapital, teşebbüs) ün, birbirine karşı birer alternatifi olarak zuhur eden paylarında adaleti sağlamak hususunda görev yapar.
— Sosyalist devlet, mülkiyeti yok eden yani kollektif mülkiyeti kuran bir devlettir. Bu itibarla o, üretimi belirlemek ve tüketimi düzenlemek zorundadır. Bu devlette üretim araçlarının özel mülkiyetinin kaldırılması söz konusudur. Yoksa tüketim araçlarının özel mülkiyeti ferde bağlı olarak mevcuttur. Bu itibarla bundan söz edilmemektedir.

b) Bugünkü uygulamada,
— Devlet isimleri (sosyalist)dir: (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri gibi),
— İdareye hakim olan tek siyasi parti (komünist) dir. (Rus, Çin komünist partileri gibi),
— Bu memleketlerde uygulanan iktisadî sistem (kollektivist)dir.

c) Komünizm ve kollektivizm, sosyalizmin bu iki türü.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gerçekten sosyalizm, (devletin) in veya (merkezî ve idarî otorite) nin bütün (üretim araçları) na sahip olması demektir.

Böylece bu sistem:

— Bir yandan üretimin idaresini tayin ediyor,
— Öbür yandan tüketimi düzenliyor bunun için de tüketimi,
  — ya (ihtiyaç) a göre tevzi etmek istiyor yani (komünist) sistem uyguluyor.
  — veya (işin önemi) ne göre bölüşüyor yani (kollektivist) sistem uyguluyor.

Demek oluyorki böyle bir sistemde özel mülkiyet kişiye (yetki veren) ve (sorumluluk yükleyen) bir hak olarak kalkmış yerine (kollektif mülkiyet) veya gerçekçi bir deyim ile (mülkiyetsizlik) getirilmiştir. Bununla doğal bir sonucu olarak:

— Kişisel menfaat,
— Rekabet,

— Üretimin belirlenmesinde ortaktır.
— Tüketimin düzenlenmesinde (iki ayrı kriter) e göre davranmaktadır.

Komünizm, elde edilen hasılanın paylaşılması yani tüketim için (ihtiyaç) kriterini,

Kolektivizm ise, elde edilen hasılanın paylaşılması yani tüketim için (işin önemi) kriterine dayanmaktadır.

— Siyaset adamlarında kollektivizm, komünizme ulaşmak için bir (basamak olarak) kullanılmıştır. Rusya'da Kruçef'e kadar bu böyle olmuş fakat Kruçef'den sonra bugüne kadar bundan söz edilmemiştir.
— Bazı bilim adamlarında, kollektivizm (komünizm ile kapitalizm) arasında bir yer almış bulunmakta ve bu nedenle (devamlı) bir hüviyet kazanmış bulunmaktadır. Bunlara göre kollektivizm, komünizmden (kollektif mülkiyet, yani mülkiyetsizliği) kapitalizmden ise (iş hürriyeti) ile (tüketim hürriyeti) ni almıştır.

Halbuki, bütün üretim araçları devlet eline geçtikten sonra bu iki hürriyet kalkmaktadır.

İş Hürriyeti: Herhangi bir kimsenin bir düşüncesi nedeniyle işten çıkarılması halinde, bu kimsenin yeni bir işe girmek için onun işine son veren (güç) e müracaatı zorunludur. Bu halde iş hürriyeti yok demektir.

Tüketim Hürriyeti: Bu hürriyet kalkmaktadır. Çünkü üretilmiş olan şeyler alınacaktır. (arzın talebe) değil (talebin arza) uyması zorunlu olacaktır. Böylece iki hürriyetinde kalktığı görülmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Müteşebbis ve,
— Kredi faktörleri fonksiyonlarını kaybetmiş, gerçek anlamda fiyat ve para ortadan kalkmıştır. Sonuç olarak,

— Tabii ve fevri mahiyette bir serbest piyasa ekonomisi yerine,
— Suni ve iradi bir düzenleme sistemi geçirilmiş bulunmaktadır.

Hasılı, sosyalist sistemde (üretim araçlarının mülkiyeti) kalkınca herşeyden önce,

— Ferdi teşebbüs yerine,
— Devlet teşebbüsü geçirilmiştir. Herhangi bir iktisadî organizasyonda bir teşebbüs, insan faktörü itibariyle (idare edenler ve idare edilenler) den oluşur. Şu halde bu değişim sonucu,

Birinci, idare edenlerde,
İkincisi ,idare edilenlerde ve,
Üçüncüsü, her ikisinin arasındaki ilişkilerde (yapısal) değişikliklere sebep olacaktır.

I. — İDARE EDENLERDEKİ YAPISAL DEĞİŞİKLİKLER

İdare edenler,

— Kapitalizmde, gördüğümüz gibi gerçek anlamda, yani zarar ve iflas müeyidesi altında bulunan (müteşebbisler) vardır.
— Sosyalizmde ise (müteşebbis şahsiyetini)yani özel ve ferdi niteliğini kaybetmiş genelleşmiştir.
— Gerçekten üretim araçları ferdi değil hiyerarşik düzende, zirvede yer almış (şahsî menfaatin itici gücünden ve iktisadî sorumluluktan habersiz siyasî ve idarî personel) ile temsil edilen (kamu) ya ait olmuştur.

Kısaca üretim araçları belirli bir şahsın değil herkesindir. Herkese ait olmakla hiç kimseye ait olmamak arasında fark olmadığına **göre (sosyalizm, kapitalistsiz kapitalizm) den başka birşey değildir**[1]. Bugünkü toplumda işbölümünün gelişmesi, üretimde kapitalin günden güne artan rolü, bunu zorunlu kılmıştır.

---

(1) Gaston Pirou: La crise du Capitalisme, Paris 1934, s. 20.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sosyalizmde bu teşebbüslerin idarecileri, bu yapıları ile, kapitalist sistemdeki gerçek müteşebbislerin yerine getirdikleri (sosyal fonksiyonları) yapmak zorundadırlar. Bu görevler özellikle,

— Üretimi tüketime uydurmak,
— Tasarrufları sağlamak,
— Gereken kapitalleri yaratmak olmak üzere üç noktada toplanabilecektir.

A.— İDARECİLER ÜRETİMİ TÜKETİME UYDURACAKLARDIR:

Devlet teşebbüsü, bu hususu **(emredici bir plan)** ile sağlayacaktır. Zira (piyasa fiyatı) mevcut değildir. Bu maksat ile tüketicilerin ihtiyaçları tahmin olunacaktır. Fakat bu ne dereceye kadar mümkündür? İstatistikler bu işi yerine getirebilecekler midir? fertlerin mallara karşı olan isteklerini bildirebilmeleri için,

— Bir yönden gelirleri hakkında,
— Diğer yönden malların fiyatları hakkında bir bilgiye sahip olmaları gerekir. **Halbuki fertlerin mallara karşı olan ihtiyaçlarının şiddet dereceleri zaman içinde ve durmadan değişmektedir.** Bu durumda emredici plana göre zorunlu olarak bir kere gerçekleşecek olan bir üretimin,

— Satışı değil ancak,
— Dağıtımı söz konusu olabilecektir.

Kısaca denilecektir ki, ihtiyacı karşılasın veya karşılamasın, isteklere uysun veya uymasın, bir ordu düzeni içinde, bir kere elde edilmiş olan mallar topluma dağıtılacaktır. Arzın talebe değil, talebin fena düzenlenmiş olan arza boyun eğmesi söz konusudur.

Böylece kapitalizmdeki tüketim hürriyeti, sosyalizmin emredici planı ile uyuşamıyacaktır. Nitekim Rusya'da libermanizm adı altında doğan ve uygulanmaya konan yeni bir akım, merkeziyetten ademimerkeziyete geçme ve kâr motifinden faydalanma çabalarının bir tezahürüdür. Oysa kârın, ancak gerçek bir piyasada fiilen tahakkuk edebileceği kısa zamanda idrak edilmişe benzemektedir. Zira burada üretim faktörlerinin bileşiminde maksimumlara ulaşılması ve amortismanların değerlendirilmesi söz konusudur. Fakat devlet,

— Üretim faktörleri piyasasında (talep tekeli) ne,
— Tüketim malları piyasasında (arz tekeli) ne sahiptir. Bundan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sonra çıkan sonuç, tüketim hürriyeti ile iş hürriyetinin gerçekleşme şansına sahip bulunmamasıdır.

Görünürde dengesizlik, buhran ve işsizlik yoktur fakat ihtiyaçların tatmininde devamlı olarak artan bir (sosyal kayıp) mevcuttur.

B. — İDARECİLER TASARRUFLARI SAĞLAYACAKTIR:

İdareciler çeşitli maksatlar ile yapılacak sarfiyat için tüketim malından yapılacak fedakârlığın sınırlarını saptayacaklardır. Artık tasarruf, kazanan sınıfın,

— İsteğine bağlı (yani iradi) olmayacak tamamen,
— Cebri bir hüviyet kazanacaktır.

Hazırlanan (emredici plan) aktif nüfusun,
— Ne miktarını tüketim malına,
— Ne miktarını üretim malına ve bunun da ne miktarını iktisadi faaliyete ve ne miktarının iktisat dışı faaliyete ayırmış ise, toplumun bugünkü ve yarınki hayat düzeylerini buna göre belirlemiş olacaktır.

Burada şöyle bir şemaya başvurmakla durumu açıklamaya çalışacağız :

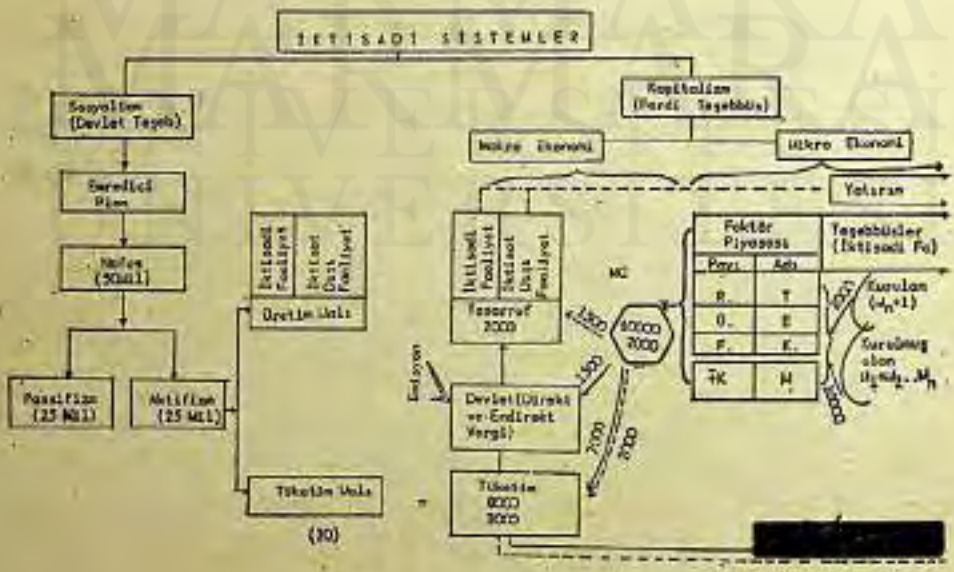

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu şemada, kapitalist sistemdeki olanaklar ve onların alternatifleri ile sosyalist sistemdeki olanaklar ve onların alternatifleri bir pararlelliğin mevcudiyetini ortaya koymaktadır.

— Kapitalist bir sistemde tasarruflar, iktisadî ve iktisat dışı faaliyete tahsisi suretiyle iradi ve cebri bir tazda arttıkça tüketim malı azalacaktır. Sosyalist bir sistemdede emredici plan aktif nüfusu iktisadî ve iktisat dışı faaliyete kaydırdıkça, tüketim malı üretimi azalacaktır. Bunun aksi de alternatif olarak doğrudur.

— Kapitalist sistemde gelecek, iktisadî ve iktisat dışı faaliyete, iradi ve cebri tasarrufların en iyi bir şekilde tahsisi suretiyle —ki bu husus sistemin gereğidir— bugünün hesabına gelişecektir. Sosyalist sistemde de gelecek, cebri tasarrufların iktisadî ve iktisat dışı faaliyete tahsisi suretiyle gelişecektir. Fakat sosyalist sistemde (cebri tasarruflar) hangi maksatlara göre yapılacaktır?

İdareciler yani yöneticiler siyasidir. Şu halde siyasî maksatlar, iktisadî maksatlara üstün gelecektir. Bu nedenle mutlak idare,

— Bir yönden, içte ve dışta siyasî etkinliğini kuvvetlendirmek,
— Diğer yönden, halka iktisadî alanda büyük işler başarmakta olduğunu göstermek ve halkın fedakârlığı sonuna kadar götürmek isteyecektir.

Bu noktada kapitalizmdeki ferdî teşebbüs ile sosyalizmdeki devlet teşebbüsü arasında **bir amaç birliği varmış gibi görünür.** Fakat (cebri tasarruflar) ile vücuda getirilecek olan iktisadî ve iktisat dışı faaliyet doğal bir denetime bağlı değildir. Bu nedenle:

— İdare edenler ile idare edilenler arasında hasıl olacak değişikliklerin yaratacağı kantitatif ve kalitatif mahiyetteki üretim kısırlığı,
— İfrata vardırılmış olan cebrî tasarrufların, insanî ve ahlâkî bakımdan gösterdiği sakıncalar çok önemlidir. Şu halde cebrî tasarrufların yaratılması yanında kullanılmasıda büyük bir önem taşımaktadır.

C. — İDARECİLER GEREKEN KAPİTALLERİ YARATACAKTIR :

İdareciler tüketim malı üretiminden çekilen kollara tekabül eden (cebrî tasarruflar) ile (yatırımlar) da bulunacaklardır. Bu yatı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rımlarda güdülen amaç ne olacaktır? İdareciler siyasidir. şu halde siyasî amaçların iktisadî amaçlara galip gelmesi mümkün ve tabiidir. Bu itibarla mutlak otoritece,

— Tüketim mallarından çekilen güçler, üretim malları olan (iktisadî mallar) dan çok (iktisat dışı-siyasî ve askerî) mallara tahsis olunacaktır. Bu ihtimal iktisadî refahı yaygın Amerika karşısında genel hayat düzeyi nispeten düşük bir Rusya'nın askerî güç itibariyle yarışabilmesini açıklar.

Hasılı kâr göstergesi dışında olan bir mekanizma içinde üretim mallarının iktisadî (kapital) ve iktisat dışı (askerî) mallara tahsisi çok sakıncalıdır. Cebrî tasarrufların gelişigüzel bu iki alana ayrılması ne kadar endişe yaratsa yeridir.

II.— İDARE EDENLERDEKİ YAPISAL DEĞİŞİKLİKLER

İdare edilenler, genel olarak, her iki sistemde aktif nüfustur. Fakat emeğin değeri,

— Kapitalizmde verimi ile ölçümektedir. Çünkü bu rejimde emeğin değerini ölçmek zorunda bulunan bir müteşebbis vardır. Bunun işe tahsis ettiği sermaye belirlidir ve dışarıdan sağlanamaz.

— Sosyalizmde ise buna imkân yoktur. Çünkü çalışan aktif nüfus işe değil yukarısı ile iyi geçinmeye bakar.

Kapitalizmde müteşebbisin (kazanç gayreti), sosyalizmde (dürüst çalışma) gibi bir ahlâkî düstura yerini terk etmiştir. Şu halde bu sistemde (tabiî ve psikolojik) bir temel yoktur. Bunun neticesinde.

— **Kantitatif ve kalitatif randıman kayıpları,**

— **Boş bırakılmış üretim faktörleri ile personelin zaman kaybı yani prodüktivite zayiatı,**

— **Üretimin, tüketime uygunsuzluğundan doğan büyük bir toplum zararları söz konusudur. Kısaca bu sistemde tüketim sadece (fena düzenlenmiş bir üretime) değil, aynı zamanda (kalitesiz, randıman ve prodüktivitesi az bir üretime) boyun eğmektedir.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III. — İDARE EDENLER İLE İDARE EDİLENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERDE YAPISAL DEĞİŞİKLİKLER

Bu sistemde yukarıda belirtilen zararları önlemek üzere, otomatik işleyen tabiî mahiyette hiçbir mekanizma mevcut değildir. Şu halde sistemde (düzenleme tedbirleri) güçlendirecek ve bunun tabiî bir sonucu olarak (despotizm) doğacaktır.

Denetleme tedbirleri, işleri yüksek makamlar tarafından ayrıntıları ile saptayan kural ve yasalar demektir. Bu keyfiyet bürokrasinin,

— Kârlılık ile ilgili bulunmayan (idarî hizmetler) den,

— Kârlılık ile çalışması istenen (ekonomik alan) a geçmiş bulunduğunu göstermektedir.

Böylece bürokrasi bütün toplum haatını demir bir çember gibi kavramaktadır[1].

Bu halde (iktisadî sorumluluk) yerini (siyasî ve idarî) sorumluluğa terk etmekle, (beşerî bir ehram) vücut bulmaktadır. Bu piramitte,

— Zirvede (siyasî mutlak otorite),

— Hiyerarşik nizamda, kademe kademe (çalışan nüfus) a varan bütün (sınıflar) yer almaktadır.

Aşağıdan yukarıya doğru her kademe, ekmeğini,

— Liyakatine değil,

— Tek işveren olarak (âmirinin kendi hakkındaki düşüncesi) ne bağlamakla hürriyetlerini kaybetmekte ve mutlak, koyu bir (despotizm) bu sistemin zorunlu bir sonucu olarak doğmaktadır.

Sosayl hayatın (hürriyet aşkı), yaşamanın tek ve yegâne (amacı) böylece (yetersiz ve vuzuhsuz bir gelişme hedefine) fedâ edilmektedir.

Buraya kadar her iki sistemin belirtilen özelliklerini özetleme istersek diyeceğiz ki,

---

(1) Ludwig Vom Vises: La Burcaucratise, Paris 1946, s. 50.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAPİTALİST SİSTEMDE

1) Tüketimin, iktisadî ve iktisat dışı faaliyete sarf edilmek üzere kısılması (irad, ve emisyon ile cebrî tasarrufları) arttıracaktır.

2) İradî ve emisyon ile cebrî tasarruflar, üretim malından iktisadî maksatlara tahsis edildikçe (kapital malları) nı ve iktisat dışı maksatlara tahsis edildikçe (siyasî ve askerî kuruluşları) arttıracaktır.

3) Gelecek, iradi ve emisyon ile cebrî tasarrufların, sistemin gereği olarak en iyi bir şekilde kullanılması ile bugünün hesabına gelişecektir.

4) Gerek üretim faktörlerinin gerek üretim ve tüketim mallarının kullanılmasında maksimumlara ulaştıran optimum haller yani dengeler, fertlerin hür ve rasyonel davranışlarının ürünüdür. Bu itibarla bu sistem tabii ve fevrî'dir. Sistemin ruhî temeli (yani amacı, ideolojisi) üretimi teşvik edicidir. Azamî üretim çabası esastır. Bu nedenle bu sistemde randıman ve produktüvitesi yüksek bir düzenleme ile (üretimin tüketime) uygunluğu sağlanmaktadır.

5) Sonuç olarak, kapitalist sistem bir piyasa ekonomisi, bir fiyatlar, bir sözleşmeler rejimidir. İktisadî hesap bütün fertlerin davranışlarına hâkimdir. Kısaca bu sistem esas itibariyle özel mülkiyete dayanan fertlerin iradelerine bağlı bir sosyal organizasyondur. Üretim, kantite ve kalite itibariyle maksimumlara ulaşır.

SOSYALİST SİSTEMDE

1) Tüketim, aktif nüfusun üretim malı olarak iktisadî ve iktisat dışı faaliyete tahsis edilmek suretiyle kısılması (emredici plan ile doğan cebrî tasarrufları) arttıracaktır.

2) Emredici plan ile tüketim malından ayrılan aktif nüfus yani cebrî tasarruflar, üretim malından iktisadî maksatlara tahsis edildikçe (kapital malları) nı ve iktisat dışı maksatlara tahsil edildikçe (siyasî ve askerî kuruluşları) arttıracaktır.

3) Gelecek, emdrici plan ile hasıl olan cebrî tasarruflarla bugünün hesabına gelişecektir.

4) Gerek üretim faktörlerinin, gerek üretim ve tüketim mallarının kullanılışında maksimumlara ulaşmada, hiyerarşik bir düzen içinde ve otoriter bir tarzda (iktisadî sorumluluk yani zarar ve iflastan habersiz) idarecilerin iradesine terk edilmiştir. Bu itibarla, sistem, merkezî bir otoritenin iradesine bağlı olarak sun'î bir yapıya sahiptir. Üretimi teşvik edici tabii mahiyette iktisadî amillerden mahrumdur. O, ahlâkî bir temel üstüne bina edilmiştir. Bu nedenle bu sistemde (tüketim, fena düzenlenmiş, kalitesiz, randıman ve produktivitesi az bir üretime) boyun eğmektedir.

5) Sonuç olarak, sosyalist bir sistem piyasadan habersizdir. Siyasî kararlar, iktisadî hesap dışında, iktisadî faaliyete hâkimdir. Kısaca bu sistem esas itibariyle kollektif mülkiyete —mülkiyetsizliğe— dayanan emredici planlı, otoriter bir sosyal organizasyondur. Üretim, kantite ve kalite itibariyle maksimumun altındadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Böylece birbirinden ayırmaya çalıştığımız bu iki zıt sistemin reel hayatta büyük bir siyasî çatışma içinde bulunduğu malumdur. Bu durumda toplumlar için aranan ve beklenen tek ümit noktası,

— Bir yandan kapitalizmde (bölüşümde adaletin) sağlanması için kabul edilen müdahaleler ile hürriyet içinde refahın dengeli ve yaygın bir hal alması,
— Öte yandan sosyalizmde, uygunsuz maksatlarla olsun veya olmasın yapılan yatırımların (ileri teknik bir bilgiye) ve (yüksek bir kültüre) ihtiyaç hissettirmesi sebebiyle zorunlu olarak genişleyen kültürün gittikçe bir yumuşama yaratacağı ümidi, bu iki zıt yolun (adil bir iktisadî düzen) hedefinde birleşmesi ihtimalini ortaya koymasından ibaret görünüyor.

Hasılı bu iki zıt sistem (kapitalizm ile sosyalizm), bunlardan birinde yapılan tadiller ile vücuda getirilen (çeşitli karma iktisadî sistemler) dünya milletlerinin belirtilmiş bulunan (iktisadî problemlerini) hal yolunda çalışmaktadır.

İktisat bilimi bu problemleri objektif olarak ele alacak ve halledecektir. Fakat bu yoldaki çalışmalara somut bir ışık tutmak için (hürriyet ve mülkiyet) kriterlerini de özel bir şekilde tetkik etmek gerekmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜRRİYET VE MÜLKİYET

Hürriyet ve mülkiyet, somut bir ekonominin hukukî çerçevesini karakterize etmeye yarayan iki esaslı kriterdir[1]. Bütün medenî toplumları bu sade çerçeve içinde ele almak ve durumlarını tâyin etmek mümkündür.

Tarih boyunca toplumlar, zaman içine de yuvarlandıkları buhranlar ve zor koşullar karşısında, kurulu nizamı adaletsiz görmüşler ve onları kaldırmaya ve yenilerini kurmaya teşebbüs etmişlerdir.

Nitekim Proudhon (1809-1865) da, sanayi inkılabının yarattığı sosyal problemlere çare olarak **«ben yıkıyorum ve yeniden kuracağım»** diyordu[2]. Şu var ki, devamlı olarak **«yıkılan ve yeniden kurulan»** İnsan ile tabiat, başka bir deyim ile sonsuz ihtiyaçlar ile nadir mal ve hizmetler arasındaki ilişkilerin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkan alternatif davranışlar ve **onlara hâkim tabiî mahiyetteki kanunlar değil, toplumların sadece «hukukî nizam»ları olmuştur.** Hedef iktisadî sistemleri değiştirmek olmakla beraber, aslında tahrip edilen ve yeniden kurulan toplumların hukukî nizamıdır ki, alternatif bir zorunluluk içinde yürütülen iktisadî faaliyetleri amaçlarında ve tekniğindeki benzerliğe rağmen, günümüzde bir Amerikan kapitalizmi ile bir Sovyet sosyalizminin kesin bir tarzda birbirlerinden ayrılmasında temelli yegâne kriter olmaktadır.

Gerçekten bir toplumdaki iktisadî tercihlere hükmeden, belirli bir ideolojinin devletçe garanti edildiğinin ifadesi olarak kurulan hukukî nizamdır. Örneğin, devletçe devamlılığı miras ile sağlanmış bir özel mülkiyet ve toplumun irade bağımsızlığına dayanan sözleşme-

(1) Auguste Murat, Traité d'Economie Politique (Koll. Esar.), Paris 1955 Sa. 373-385.

(2) Prodhon, Qu'est-ce que la propriété, 1840.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerin meşruiyeti ve bunların icrası garanti edilmişse, böyle bir toplumda **«ferdî tercihler»** in, **«servet ve para halinde kazan»** aramağa doğru sevkedilmiş olması tabiîdir.

Aksine böyle bir hakkı tanımayan, üretim araçlarının kollektifleştirilmesini sağlayan, ferdî davranışları bir set gibi merkezî otoritece tesbit olunmuş yönlere kanalize eden **«Statutaire bir hukukî nizam»** ın da ferdleri, herşeyden önce **«otorite»** aramağa sevketmesi aynı şekilde normaldir.

Şu varki, nasıl iktisadî olaylar ile doktrinler arasında belirli bir bağlılık mevcut ise, gelişen iktisadî hayat ile hukukî çerçeve arasında da bir uygunluğun tezahürü zorunludur. Bilindiği gibi Avrupa'da iktisadî hayatın evrimi ile tahakkuk eden sınaî ihtilâl, sanat ekonomisinin, korporasyonların bütün kalıntılarını silip süpürürken; her türlü imtiyaza ve onların kötüye kullanışlarına karşı, filozofların, ilim adamlarının **«hürriyet ihtiyacı»** nı şiddetle ve hararetle müdafaa etmeleri ve bu ihtiyacı canlı bir halde tutmaları sonucunda kurulu hukukî, nizam, en şa'şaalı devrini yaşadığı bir sırada yıkılıyor, yerini bir hürriyet nizamı alıyor, liberalizm hızla yayılıyordu.

Kuşkusuz, liberal bir rejimde dahi **«hukukî çerçeve»** nin tamamen yok edilmesi söz konusu değildir. Zira devletin garantisi altında, hukuk ile sınırlanmış bir sosyal nizam var olmadıkça gerçek **«iktisadî hürriyet»** de var olamaz. Zayıf üzerinde kuvvetlinin hakimiyetini tanıyan bir kaide (Jungle) nin ve kuvvetin hüküm sürdüğü memleketler hürriyet diyarları değildir. **Binaenaleyh zayıfın hakkını alamadığı bir memlekette gerçek hürriyetten söz edilemez. O halde hürriyet başkalarının ve özellikle en güçlü olanların faaliyet iktidarlarının sınırlanmasını gerektirmektedir. Bu husus ise, ancak «hukuk» ile mümkündür.** Demek oluyor ki, hukukî nizam ve hürriyet arasında zıdlaşma değil ahenk vardır. **Hukukî nizam bir oyun kaidesidir.** Bu sebeple, taraflar için oyunun kabulü, oyun kaidelerinin ve kaidelere riayet edileceğinin taraflarca bilinmesi şartına bağlıdır. Şu halde önemli olan, toplumun **«açık»** olan (yani Equivoque olmayan) ve **«güvenilir»** olan (yani arbitraire olmayan) kaidelerden oluşmuş bir **«hukukî nizam»** a sahip olmasıdır. **Böylece iktisadî faaliyetin hukukî çerçevesinin, riayeti devletçe garanti altında bulundurulan (açık) ve (güvenilir) bir nizamdan ibaret bulunduğu anlaşılmaktadır.** Bu nizam;

— Ferdler arasında yapılan bir anlaşmanın ürünü olabilir. Bu halde **«akdi rejim»** (Régime contractual) veya,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Devlet veya ferdlerin vücude getirdikleri birlikler tarafından yaratılabilir. Bu halde **«Statüter rejim»** (Régime Statutaire) söz konusudur.

İktisat, insan ile çevresi arasında maddî alanda mevcut ilişkilerin etüdü olduğuna göre hürriyet demek olan alternatif faaliyet iktidarı, insanın iktisadî mallar ile ilişkisi içinde dikkate alınmasını gerektirir.

Bu ilişki, malların insan ihtiyaçlarının tatminine tahsisini gerektirirken **«mülkiyet»in, «hürriyet»** ile birlikte mütalâasını zoruniu kılar.

Mülkiyet, en mutlak ifadesiyle şeyleri elde bulundurmak ve kullanmaktır. **Her türlü iktisadî faaliyetin nihaî amacı, insan ihtiyaçlarını tatmin edecek olan tüketim mallarını elde edilmesidir. İktisadî malların direkt olarak insan ihtiyaçlarının tatminine tahsisi ise tüketimdir. Ve tüketim sıkı bir surette ferdî karakterdedir.**

Pareto'nun belirttiği ve tarihin teyid ettiği gibi, en ileri sosyalize edilmiş toplumlar dahil, bütün toplumlarda minimum bir mülkiyet vardır.

Böylece mülkyet, yani malların ihtiyaçların tatminine tahsisi ferdî hayatın devamının zorunlu bir şartı olarak tezahür ederken, kapitalist bir sistemde işbölümü ve fayda eşitliğine dayanan mübadele prensibi altında toplum ferdlerinin solidarite halinde birliklerini yaratan **«bir sosyal fonksiyon»** a da sahiptir. Bu sosyal fonksiyona özellikle toplumun paylaşacağı malların maksimum düzeyde elde edilebilmesi için insanları çalışmaya sevkeden bir **«itici kuvvet»** olması dahildir.

Aristo (M.Ö. 384-322) **«Özel mülkiyet, bir üstünlük, bir avantaj ve yaratıcı işin biricik itici kuvvetidir»** derken günümüzden 2.200 yıl önce mülkiyet hakkında koyduğu bu teşhise hayret etmemek mümkün değildir[1].

Sosyalistler ise, üretim araçlarının özel mülkiyetinin kaldırılmasını veya en az sıkı bir surette sınırlanmasını ve böylece iktisadî sorumluluk yükleme niteliğinden mahrum bir kollektif mülkiyetin yaratılmasını istemektedir.

---

(1) Felicien Challaye: Mülkiyetin tarihi, 1969, Sa. 30.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu halde sonuç olarak demek mümkündür ki, birbirinin şartı halinde beliren **«hürriyet ve mülkiyet»** in bir toplumdaki özel ve kollektif paylarının derecesine göre bir uçtan diğer uca kadar sıralanmış çeşitli **«hukukî rejimler»** dünyamız toplumlarına hâkimdir. Burada esas itibariyle;

— Özel mülkiyeti kabul eden iktisat sistemlerine «kapitalist sistemler» (ki bu sistemler liberal, himayeci, müdahaleci, devletçi v.b. olabilmektedir).

— Kollektif mülkiyeti kabul eden iktisat sistemlerine «sosyalist sistemler» (ki bu sistemler, komünist ve kollektivist olabilmektedir) adı verilmektedir.

Görülüyor ki, hürriyet ve mülkiyet, iktisadî sistemlerin **«ideolojileri»** ile ilgili olarak, hukukî bir çerçeve halinde sistemleri birbirinden ayıran temelli bir kriter olmaktadır.

§ 1. — HÜRRİYET

Hürriyet, insanların başkalarına zarar vermeden dilediklerini yapma iktidarıdır. Bir insanın dilediğini yapabilmesi onun çeşitli alternatifler karşısında bulunabilmesine bağlıdır. Şu var ki, belirli tarih dönemlerinde hukukî nizam insanların bir kısmına alternatif davranış imkânını tanımamıştır. Bu halde bu bir **«esir»** (Esclave) dir. Esir olan bir insan **«efendi»** (Maitre) sinin keyfî davranışına terkedilmiştir. Efendinin menfaati neyi gerektiriyorsa o, esire dikte edilmektedir. Bu halde haklar sadece bir tarafta, imtiyazlı bir sınıftadır. **Eğer adaletin bir «sınıf adaleti» (Justice de classe) olduğu teyid ve isbat edilirse, aynı sebeple hürriyetin mevcut olmadığı da isbatlanmış olur.** Bu delil, kapitalizm için olduğu kadar diğer rejimler için de geçerlidir. Konuyua aydınlık getirebilmek maksadıyla;

— Birinci olarak hürriyet açısından toplumların geçirdikleri evrime,

— İkinci olarak hürriyet anlayışında akdî rejim ile statüter rejimin paylarının evrimine değineceğiz.

I. — Hürriyet Açısından Toplumların Geçirdikleri Evrim :

Kudretli insanların güçsüz insanlar üzerindeki hâkimiyetlerinin üç aşama kaydettiğini söylemek mümkündür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A. — Esaret (Esclavage) :

Esirler sınıfı eski Yunan-Latin devrinde normal olarak karşılanan bir zümredir. Eski Yunan Filozofları, esirleri elit zümrenin, esas vatandaşın ihtiyaçlarının karşılanabilmesi zorunluluğu karşısında, öylece yaratılmış ve çalışması gereken bir insan sürüsü olarak görmüşlerdir. En az belirli bilgi ve faaliyet alanlarında gerçekleştirilen oldukça ileri bir medeniyet ile çok çıplak ve sert olan bu düşüncelerin bir paradoks teşkil ettiği düşünülebilir.

Ancak, elit zümrenin, esas vatandaşın savaşta siteyi korumak için, bu yolda çalışması da gerekiyordu. **Bir kimsenin hem talimde, hem üretim faaliyetinde bulunması, bütün nedretlerin kökünü teşkil eden zamanın nedreti sebebiyle imkânsızdır.** O zaman güçlü insanların, güçsüzleri, âdi bir iş adamı olarak çalışmaya zorlamaları muhtemelen zorunlu olmuştur. Isparta'da, yaklaşık olarak 25.000 esas vatandaşa karşı 300.000 esirin mevcut olduğu hesaplanmaktadır. Bu insanlar toprağı kazmaya ve askerî arkadan takibe mecburdurlar. **Esire verilen ile esirden alınanın mukayesesi yapıldığında esir kullanan kârlıydı.** Bu itibarla Atina'da çeşitli şiddet hareketleri ve hilelerle hür insanları esir insan haline getiriliyordu. Roma'da, esirin kaynakları ve savaş ve doğum idi. Esirin çocuğu da esir idi.

Kısaca esir, ne bir aileye, ne bir patrimuana ve tabii ne de bir hakka sahip idi. O, efendisinin patrimuanında bir **«şey»**, bir **«mal»** dır ve bir **«şey»** için ise **«hürriyet»** söz konusu değildir. Esaret,

— «Kuvvetin hâkimiyeti» ve,

— İnsanı insanlıktan çıkaran **«hakir görülme»** gibi iki hususun belirdiği anda ve tabii bu sebeple her zaman doğabilir. Böyle bir rejimin, bu koşullar altında üretime ve gelişmeye elverişsiz olması tabiîdir. **Görülüyor ki, insan için mülkiyetin sıfıra indiği noktada hürriyet de yok olmaktadır.**

B. — Serflik (Servage) :

Serflik, esir statüsüne nazaran dikkate değer bir yükseklik göstermektedir. Serf çiftliğe bağlıdır. Efendisi onun gerek şahsı, gerek malları üzerinde tasarruf iktidarına sahiptir. Bununla beraber serfin bir adı, bir ailesi, sınırlı ölçüde malları vardır. Derebeyin kararların-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da büyük bir keyfilik mevcut olmasına rağmen, geleneksel serfe minimum bir himaye sağlamaktadır. Bu himaye çerçevesinde serf bir **«hürriyet nüvesi»** ne **«embryon»** a **sahiptir. Serfe bunu sağlayan pek sınıflı olsa bile serfin sahip olmaya başladığı mülkiyettir.**

C. — İşçilik :

Esaret ve serflik; şiddetin hüküm sürdüğü iktisadî hayatın kararsız ve güç olduğu, beşerî şahsiyetin gereği gibi saygı ve önem taşımadığı devirlerde vardır. Halbuki teessüs eden politik nizam, içte sulh ve ahlâkî düşüncelerdeki gelişmeler ile daha geniş bir hürriyet içinde teknik anlamda iktisadî hayat evrimine devam etmiştir. Bu evrim, özellikle iki aşamada devrimiz ekonomisine ulaşmıştır:

— Sanat ekonomisi devri,
— Kapitalist ekonomi devri.

1) Sanat Ekonomisi Devri :

Korporasyonlar üretim ile ilgili olarak insan ilişkilerinin iyice belirmesine imkân veren ilk hukukî çerçevedir. Korporasyon statüsü içinde ustalara, iştirakçilere ve çıraklara karşılıklı **«hak ve yükümlülükler»** tanınmış, böylece korporasyonlar serbestiye ulaşmanın bir aracı haline gelmiştir.

Her ne kadar bu devirde herhangi bir şahsa, istediği bir mesleği icra etmesine müsaade edilmezdi, ayrıca mesleğe giriş şartları ve çıraklık süreleri sıkı bir nizama tabiî tutulmuştu. Fakat bir insan bir kere seçtiği bir meslekte yükselmenin meşru heyecanı ile beslenebilmekte idi. Zaman içinde kapalı gruplar olarak korporasyonlar tenkid edilmeye başlanmış, ücret şartlarındaki isteklerde aynı durumda olan arkadaşların ortak bir dayanışma hali başlamıştı. Böylece korporasyonlar XVIII. yüzyılda hürriyeti bulmak için ortadan kaldırılması gereken engeller olarak görülmekte idi. Bu suretle bu statü, hürriyete ulaşmak için insan oğluna açılmış bir kapı olarak belirmiştir.

Kaldı ki, bu devirde üretilenlerin mülkiyeti ferdler arasında gittikçe yayılmakta ,mülkiyet yayıldıkça da hürriyetin zevkini insanlar daha fazla tatmakta idi.

2) Kapitalizmin Doğup Geliştiği Devir :

İlerleyen zaman içinde iş bölümü, gelişmesine paralel olarak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

artmakta, üretim faktörleri bâriz bir şekilde birbirinden ayrılmaya başlamış bulunmaktadır. Değişen bu koşullar altında XVIII. yüzyılın sonunda yaşayan iktisatçı - filozoflar **«hürriyet»** için eski nizamların, tekellerin tamamiyle kaldırılması gereğini ileri sürmektedirler. Nihayet 1789 Fransız ihtilâliyle eski kurumlar, statüler silip süpürülüyor ve dünyanın özlenen hürriyete kavuştuğu zannediliyor idi.

a) Bu suretle XIX. yüzyılın hürriyet şöylece belirlenmiş olmakta idi : **İnsanlar, başkalarına zarar vermemek kaydiyle her alanda faaliyet gösterebilmelerinde, kendi aralarında rekabet etmelerinde ve her türlü sözleşme yapmalarında serbesttir. Buna mukabil her çeşit birleşmeler hürriyete aykırıdır.** Teşebbüs, bir sözleşmeler bütünü olarak nitelenliyor, müteşebbis de hürriyetini kullanarak âdil fiyat sağlayan kimse diye tanımlanıyordu. (Sombart, J.-B. Say).

Hürriyetin bu tarzdaki anlayışından çok kısa bir zaman geçtikten sonra Lacordaire aynen şöyle diyordu: **«Kuvvetli ile zayıf, zengin ile fakir, efendi ile uşak arasında zulmeden hürriyettir ve âzad eden kanundur»**[1].

Bu durum açıkça göstermektedir ki, **hukuki ferdiyetçilik, sosyal ilişkilerde kuvveti yok edememiştir.** Aksine bu sistemin bu koşullar altında işlemesi işçilerin ezilmesi sonucunu vermiştir.

b) **XX. yüzyılda hürriyetin geçirdiği evrim üzerinde şu hususlar önemle göze çarpmaktadır:** Kapitalizm, liberal bir doktrin içinde doğduğu zaman, her türlü birleşmeler ferdiyetçiliğin ve liberalizmin aleyhinde davranışlar olarak mütalâa ediliyordu[2]. Bu itibarla işçile-

(1) Lacordaire: Conférence de N.D. de Paris t. II. P. 473.

(2) Louis Boudin; doktrinleri **«Liberalizm sosyalizm ve anarşizm»** şeklinde üçe ayırarak tetkik ederken çoğu zaman birbirleriyle karıştırılması mümkün Klasisisime, Liberalisme ve Individualisme'i çok açık bir şekilde şöylece belirtmektedir:

— **«Klasik»**,kanunları keşfeden ve formüle eden bir **«gözlemci»dir,** bir klâsik için **«fert»** münakaşa edilmez ve **«veri»** dir. **«Hürriyet»** onun tesbit ettiği sosyal spontane olarak işlemesinin **«koşul»** udur.

— **«Liberal»**, **«hürriyet»** i amaç edinen bir **«ihtilâlci»** dir.

— **Ferdiyetçi, «ferd»** i amaç ve **«hürriyet»** i araç olarak ortaya koyan bir **«filozof»** dur. Onun tezi, diğerlerinden daha karmaşıktır. Ferdiyetçi iktisadi alanı aşma çabası içindedir.

Klâsik, refah ve hürriyet havasının hakim olduğu bir devirde yaşadı. Bugün **ferdiyetçi** ve **liberal** terimleri en çok geçerli olanlardır.

Bir doktrin değil, bir sistem olarak «kapitalizm» fiilen, «liberal veya devletçi», veya inhisarcı» olabilir: (Traité D'Economie Politique) (Koll. eser) Paris, 1955, sa. 388.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerin de, işverenlerin de birleşmeleri yasaklanmıştı. Fakata kısa zamanda, hürriyetin bu şekilde telâkkisi işçileri ezilmesi sonucunu vermiş ve böylece bu hürriyet anlayışından **«sendikalizm»** e ve buradan da bir **«yeni-korporatizm»** (néo-Corporatisme) e ulaşmış oldu.

c) Günümüzde hürriyet;

— Akdî rejim ile,

— Statüter rejimin ,dozları durmadan değişen bir **«bileşim»** i olarak kabul edilmektedir. Bu itibarla hürriyetin muhtevasını teşkil eden bu iki alanın paylarını kısaca ele almak gerekmektedir.

II. — Hürriyet Anlayışında Akdî Rejimde Statüter Rejimin Paylarındaki Erim :

Hürriyetin bu anlayışını şöylece belirtmek mümkündür :

A.— Akdî Rejimin Payı :

Savaş, siyasî ve iktisadî krizler, akdî rejimin payının gittikçe daraltılmasına âmil olmaktadır. Buna mukabil sulh zamanlarında, iktisadî refah devirlerinde ise bu alan tekrar genişletilmektedir. Evvelce konmuş **«narh»** lar, **«vesika usulleri»**, **«mesken kiralarına müdahaleler»** gibi tahditler kaldırılmakta «hukukî ferdiyetçilik» prensibine avdet edilmektedir.

B.— Statüter Rejimin Payı :

Anormal devirlerin gerektirdiği müdahaleler dışında, statüter rejim, iktisadî hayatın en önemli sektörlerinde gittikçe kendini hissettirmektedir :

1) İşçilerin **«çalışma ve ücret»** koşulları zamanımızda o kadar sıkı bir surette tanzim edilmiştir ki, o, akit hürriyetinin sınırlarını çok aşmıştır. Kısa zamanda iş gücünün;

— Herhangi bir **«meta»** olmadığı, onun bir **«insan»a** taallûk ettiği,

— İnsanın ise, sadece beşerî değil, bir sosyal tarafının da var olduğu anlaşılmıştır.

Bu durumda işçiler, iş güçlerini herhangi bir meta gibi, geleceğin daha müsait taleplerine bekletilmek üzere **«stok edilebilme imkânla-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rı»n dan mahrum bulunduklarını acı denemelerle idrâk etmiş ve ücretlerinin münhasıran **«ferdi»** veya **«kollektif iş akitleri» (Contrat de Travil Collectif)** ile tayin edilmesini reddetmişlerdir.

Ayrıca işçiler **«belirli bir işin belirli işçi veya işçiler tarafından icra ediliş şartlarını tesbit eden iş akitleri»** nden önce,

— Ya devletçe **«iş kanunları»** ile,

— Veya işçi birlikleri, sendikaları ile işveren veya birlik veya sendikalarının aralarında akdedecekleri genel iş şartları önceden tayin eden ve tıpkı iş kanunları gibi, anonim bir hüviyetle karşımıza çıkan **«toplu iş sözleşmeleri»** (Contrat Collektif de travail) veya (Concention Collectice de Travail) ile **«genel iş şartları»** nın bir **«statü»** ye bağlanmasını istemişlerdir.

İş gücünü, bir âmirin tâbiiyeti altında, tükeyiciye ulaştırılmak üzere bir kuruluşa satan işçi, bir insan olarak bugün âdil bir ücrete ve gelecekte muhtaç olduğu garantilere kavuşmak istemektedir. Bunları sağlayan ise «statüler rejim» dir.

2) Bankacılık, sigortacılık ve nakliyecilik alanlarındaki tip sözleşmelerde bir taraf için onun sadece kabulü veya reddi söz konusudur. Bu itibarla bu sözleşmelerin durumu da statüter mahiyettedir.

3) Üç ve dış ticaret alanlarında ferdî faaliyetin tâbi olacağı nizam önceden yetkili otoritelerce tesbit olunmaktadır. Bunlara, özellikle dış ticaret alanında sade bir kontrola tâbi tutulmuş, millileştirilmiş veya mixte teşebbüslerin durumunu eklemek mümkündür. Bu kuruluşlarda çalışanlara, genellikle kamu sektöründe çalışanların tâbi olduğu statü uygulanmaktadır.

4) Mahkumların, bir iş kabul etmeye hazır işsizlerin statüleri, yabancıların, ev kadınlarının çalıştırılması ile ilgili mevzuat, belirli malların **«ihtiyat stoklar»** vücuda getirmekle görevli kuruluşlara teslimini gerektiren statüler gibi çok çeşitli alanlardaki devlet müdahaleleri zikredilebilir.

Dünyamız, yavaş yavaş çok üniteli liberal kapitalizmden, büyük üniteli ve statü nizamı ağır basan bir kapitalizme doğru gitmektedir. Fakat bu evrim zaruri olarak hürriyetin yok olması veya ağır bir şekilde gerilemesi demek değildir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İnsanlar için, emeklerinin değerlendirileceği bir piyasa ile ihtiyaçlarını karşılamak üzere başvuracakları bir piyasada alternatif davranış imkânları var oldukça, hürriyetlerini muhafaza etmek daima mümkün olacaktır. Bu husus ise ancak «**mülkiyet**»in varlığına bağlıdır.

§ 2. — MÜLKİYET

Mülkiyet ile hürriyetin birbirine bağlı olduğunu hürriyet hakkında yaptığımız tetkikler göstermiştir. Gerçekten bu iki faktörden biri, diğerinin tamamlayıcısıdır. **Esir bizzat kendisine sahip değildir. Kuşkusuz esirin hürriyetinden söz etmek de mümkün değildir. Tüm mülkiyetsizlik esirlikle sinonimdir.**

Buna mukabil hürriyetsiz mülkiyet de insana hiçbir şey kazandırmamaktadır. Şu var ki, mülkiyet hem hürriyete, hem kudrete tekabül etmektedir. Mülkiyet insana;

- **— Hürriyet sağlarken, ona insanlığını, şahsiyetini kazandırmakta,**
- **— Kudret sağlarken, ona diğer insanlar üzerinde hâkimiyet kurmak imkânını vermekle, bu insanların hürriyetlerini ya yok etmekte veya sınırlamaktadır.**

Bu itibarla, zaman içinde bu **iki faktörün uzlaştırılması yönünde çaba sarfedilmiş ve böylece mülkiyet günümüzün muhtevasına kavuşmuştur.**

Mülkiyetin bu muhtevasını ve fonksiyonlarını gerekli olan bir açıklığa kavuşturmak maksadiyle, hürriyet kavramına paralel bir tarzda,

- — Birinci olarak tarih boyunca **özel ve kollektif karakterde** iki çeşit mülkiyetin beraberce var oluşuna,
- — İkinci olarak **özel mülkiyetin, modern iktisadî sistemlerle ilişkili olarak fonksiyonlarına değineceğiz.**

I. — Tarih Boyunca Özel ve Kollektif Karakterde İki Çeşit Mülkiyetin Birlikte Var Oluşu :

Burada ne özel mülkiyetin menşei, ne de kollektif mülkiyetin önceliği üzerinde bir tartışmaya girilmeyecektir. **Özel mülkiyetin men-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şei olarak, dinî inançlar, ilk işgaller, savaş ganimetlerinin paylaşılması, bir zümrenin sömürülmesi ve nihayet günümüzde, esas itibariyle yaratılan değerlerin tasarrufu gösterilebilir. Bunun yanında kollektif mülkiyet rejiminin özel mülkiyet rejimine tekaddüm ettiği ileri sürülebilir. **Fakat şu bir gerçektir ki, insan kendi ihtiyaçlarının mümkün olduğu kadar yüksek düzeyde tatmnini isteyecektir. Bu ise, bu nisbette mallara sahip olmakla mümkündür. Bu itibarla mülkiyet «ben prensibi» şeklinde tezahür eden insanın belki de en kuvvetli içgüdüsünün, eğiliminin hukukça bir ifadesi olmaktadır. Kollektif mülkiyet bile bir malı ortaklaşa kullanmanın kişisel menfaatlere daha uygun düşmesi ve onun ferdileştirilmesinin imkânsızlığı sebebiyle doğmaktadır.** Asıl olan ferdlerin ihtiyaçlarının en iyi bir şekilde tatmininden ibarettir. Bu itibarla;

— **Bütün halklarda, en az taşınır tüketim malları özel mülkiyet halindedir.** Bu gibi malların ferdlerden ayrılması mümkün değildir.

— **Ekilebilir topraklarda kollektif mülkiyet, tarihte toprağa bağlı tohumlarda görülürken, göçebelerde böyle bir düşünceye rastlanmamıştır.** Kısaca demek mümkündür ki, tarih boyunca toplumların evrimine uyarak **özel mülkiyet ile kollektif mülkiyetin birbirini takibetmesi söz konusu değildir. Onlar, ancak beraberce var olmuşlardır.**

Günümüzün özel mülkiyet anlayışı, Roma hukukuna dayanmaktadır. (M.Ö. V. - M.S. V.) yüzyıllarda Roma Hukuk bilginlerinin ve hâkimlerinin ortaklaşa çalışmalarının bir eseri olan **«tedbirler»** (Prudences) medeniyete en değerli bir hukuk hediyesi olarak kabul edilmektedir. **Esasta ve şekilde bütün modern hukukun temelini teşkil eden Roma Hukukukunun en temelli esaslarından biri, kuşkusuz «mülkiyet hakkı» dır. Mülkiyet hakkı Roma hukukiyledir ki,**

— **Kullanma hakkı (Usus),**
— **İntifa yani başkasına ait bir maldan yararlanma (Fructus) ve,**
— **Mutlak mülkiyet hakkı** (Abasus) **gibi üç niteliği ile açıklığa kavuşmuştur.**

Bu haliyle mülkiyet hakkı, kamu yararı düşüncesiyle konan sınırlamalar dışında mutlaktır ve daimîdir: Kendi hakkından ancak malik vazgeçebilir, mülkünü başkasına yalnız o devredebilir ve mülkünü ancak kendisi yok edebilir[1].

---

(1) Felicien Challaye: Mülkiyetin tarihi (Tercüme) 1969, sa. 41.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Avrupa'ya hükmeden monarşinin son devirlerinde, ahlâkî ve sosyal bakımdan çok farklı bir ortamda gelişen kapitalizm ile birlikte uzun bir zaman aralığından sonra, Roma anlayışına tekrar dönülmeye başlanmış ve böylece Fransız ihtilâlinde, birbirlerine mütenazır olarak **«akdi haklar»** halinde **«hürriyet ve mülkiyet»** şiddet ve heyecanla talep edilmiştir.

XIX. yüzyılın başındanberi mülkiyet hakkının;

— **Biri, genişleme anlamında** (edebî eserler ve sanat eserleri mülkiyeti, sınaî mülkiyet, ticari fonların mülkiyeti, ticarî mülkiyet, kültür mülkiyeti gibi) maddî olmayan mallara da teşmili suretiyle geliştiği,

— **Diğeri, sınırlayıcı anlamda** (elektrik, su ve havagazı tesislerinin başkalarının mülklerinden geçirilmesi, sahillerin korunması, kamuyararına istimlâk, sıhhat ve şehircilik gerekleriyle konan tahditler, toprak mahsulleri ile ilgili tedbirler, toprakların ormanlaştırılması, ekilebilir hale getirilmesi, küçük parçalara bölünmemesinin sağlanması, savaş halerinde müsadereler, sıkı devlet kontrolları, millileştirmeler, mix-ekonomi teşebbüsleri gibi) kanunî veya idarî tedbirlerle sosyal ve kollektif amaçlara tahsisi suretiyle kısıtlandığı görülmektedir.

Bugün, fiiliyatta belirli bir şirket hissedarlarının büyük bir kısmında, mülkiyet hakkı bakımından eşitlik fiktif bir mahiyet almakta, işlerin gerçek idaresi **«Müteşebbis-kapitalist»** olarak iyice sınırlı bir sınıfın elinde bulunmaktadır. O kadar ki, anonim şirketler günümüzde, bir ferdî sözleşmeler bütünü olarak değil, bir kuruluş gibi ele alınmak istenmektedir.

Bu gözlemler açıkça göstermektedir ki, mülkiyet, sosyal ve iktisadî zorunluklara intibak ettirilmek maksadiyle durmadan sınırlandırılmaktadır.

II. — Özel Mülkiyetin, Modern İktisadî Sistemlerle İlişkili Olarak Fonksiyonları :

Bu fonksiyonları kısaca birkaç noktada toplamaya çalışacağız.

A. — Gördük ki, mülkiyet hakkı, «Ben prensibi» halinde insan psikolojisinin temelinde yatan bir içgüdünün hukukî bir tanımıdır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bugün iktisat bilimi, sonsuz ihtiyaçların tatmini için, insanı ancak sınırlı mallar vermek olanağına sahip tabiat ile mücadelesinin zorunluluğunu bize kesinlikle göstermiş bulunmaktadır. **İnsan, insan için çalışacaktır. Çalışırken de kendi ihtiyaçlarının mümkün olan bir maksimum düzeyde karşılanmasını amaç edinecektir. Bu maksatla** iş bölümünün yaygın buluduğu bir toplum ekonomisinde **insan, başkalarından en yüksek fayda sağlayabilmek için onlara maksimum fayda sağlamanın zorunlu olduğunun idraki içindedir. Bu halde daha fazla mülkiyet, toplum için daha fazla çalışmayı gerektirmektedir.** Bu suretle dikkate değer bir ön sezişle 2200 yıl önce Aristo (M.Ö. 384-322) nun **«mülkiyetin yaratıcı işin biricik itici gücü olduğu»** ve devrimiz ekonomisindeki rolünü en güzel bir şekilde belirten Paul Leroy-Beaulieu (1843-1916) nun **«ferdleri, zorlamadan çalıştıran ve onları tasarrufa doğru iten biricik sosyal düzen»** in özel mülkiyet[1] olduğu hakkındaki teşhisleriyle **mülkiyet, beşerî iktisadi faaliyette en temelli bir «itici güç» olarak ortaya çıkmıştır.**

B. — İktisadî süjeleri, mevcut imkânların en iyi bir şekilde kullanılmasında olduğu kadar, emeğe katılmak suretiyle onun prodüktivitesini arttıran kapitallerin yegâne yaratıcısı olan ve tasarruflara doğru iten de özel mülkiyettir. Böylece ferdî tasarrufların ve bu tasarrufların kullanılmasiyle yaratılan kapitallerin gerek yaratılmasında gerek kullanılmasında ferdlerin göstereceği hassasiyet, mülkiyet sebebiyle, toplumun paylaşacağı millî hasılanın mümkün olan ve en yüksek bir düzeye çıkmasına ve geliştirilmesine âmil olmaktadır. **Bu keyfiyet mülkiyetin en önemli bir sosyal fonksiyonudur.**

C. — Mülkiyet, hürriyetin bir şartıdır. Hürriyet «alternatif davranış olanaklarının varlığı» olarak mülkiyetin varlığına bağlıdır. Esas itibariyle tüm üretim araçlarının devlet eline terkedilmesi anlamına gelen bir sosyalist sistemde, insanlar için iki büyük piyasada alternatif davranış olanağı hemen hemen yok olmuştur.

1) Emek piyasasında, tek alıcı bir siyasî ortorite olarak «devlet» dir. İnsanlar hayatlarını devam ettirmek zorunluluğu altında, mutlak siyasî kudretin isteklerinin icracıları mevkiinde olan **bürokratların emirlerini yerine getirmek ve işe değil, onlara hoş görünmek çabası içinde bulunacaktır.**

---

(1) Paul Leroy - Beaulieu: Traité Théorique et pratique d'economie Politique, Paris, 1896.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nitekim, Auguste Comte, sosyalistlerin hayal ettikleri toplumda, ferdlere baskı yapılacağını, sorumluluklarının kalkacağını ve böylece insanların değerlerinin azalacağını ileri sürmekte ve **«İşte gerçek hürriyeti düzensiz bir eşitliğe veya aşırı bir kardeşliğe fedâ eden bütün ütopyaların büyük tehlikesi»** buradadır, demektedir.

Bu itibarlardır ki, günümüzün sosyalist ülkelerinde, ferdî mülkiyete gereken ölçüde bir yer verilmedikçe, yalnız siyasî değil iktisadî despotizmin yürümesi zorunlu görülmektedir[1].

2) **Mal piyasasında tek satıcı, yine bir siyasî otorite olarak «devlet»** dir. Bu halde insanların ihtiyaçlarını tatmin yönünden mal ve hizmet seçimindeki alternatifleri, geniş ölçüde yok olmuştur. Zira, devlet neyin üretimini planlamış ise, ferdî ilginin sağlanamaması sebebiyle elde edilen **nisbî olarak az ve kalitesiz malların seçimi değil, kabullenilmesi ancak söz konusu olabilmektedir. Artık arz talebe değil, talep arza boyun eğecektir.**

Böylece iki büyük piyasada beşerî faaliyetin birbirine bağlı iki görüşünde yani **«emeklerini arzda»**, buna karşı ihtiyaçlarını tatmin için gerektiği **«malları talepte»** insanların artık **«hür»** olamayacakları belirmektedir.

Sonuç olarak diyeceğiz ki, günümüzde hürriyet ve mülkiyet sınırsız değildir. Birinin hesabına diğerinden tamamiyle vazgeçmek toplumları istibdad ve esarete veya anarşiye götürmektedir. Bu itibarla bu iki faktörü makul dozlarla uzlaştırabilmiş toplumlar bahtiyar toplumlardır.

Şimdi de, İktisadî Düşüncenin tarihi gelişmesine bir göz atmak gerekecektir.

---

(1) Giles Radice, Demokratik Sosyalizm İst. 1966, Sa. 51-52. Yazarın açıkça belirttiği gibi hür Avrupa devletlerinin sosyalist veya sosyal demokrat partileri bu gerçeği kavramış ve kendi parti tüzüklerinde gerekli değişiklikleri yapmıştır: Örneğin 1960 yılında İsveç Sosyal Demokratlarının manifestosunda şöyle denmektedir: **«Sosyal Demokrasi, ancak önemli toplum menfaatlerini korumak için zarurî olduğu ölçüde tabiî kaynakların ve iktisadî teşebbüslerin kamu mülkiyetinde olmasını ister.»** Alman Sosyal Demokratları da 1959'da kabul ettikleri programlarında aynen şöyle demektedirler: **«Üretim araçlarının özel mülkiyeti, sosyal adaletin gerçekleştirilmesine engel olmadıkları müddetçe, toplumun himayesi altında olacaktır.»**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ DÜŞÜNCENİN TARİHİ GELİŞMESİ

İnsan, varoluşundan beri, ihtiyaçlarının tatmini zorunluğu içinde, tabiat ile temas halinde bulunmaktadır. Buna karşılık, insan zekâsının bilimsel bir düşünce ile, iktisadî olay ve sorunnlar üzerine eğilebilmesi yakın tarihlere tesadüf etmektedir. Bu kısa devre içinde olgunlaşan «iktisadî doktrinler» ayrı bir konu olarak ele alınmakla beraber, iktisat bilimi üzerinde çalışmaya başlayanların **«iktisadi düşünce tarihi»** hakkında kısa ve toplu bir bilgiye sahip bulunması, ileride araştırılacak olan iktisadî olayların kavranmasında kolaylık sağlayacaktır. Bu itibarla iktisadî düşüncenin tarihi gelişmesini hızla gözden geçirmekte fayda görülmüştür.

Tarihte, «düşünceler», daima «olaylar» ın gelişmesine ayak uydurmak zorunluğu içinde bulunmuştur. Reel hayat ise devamlı bir akış ve oluş halidedir. İktisadî bakımdan, bu oluşun özellikle iki yönde geliştiğini hemen belirtmek mümkündür.

— **İş bölümündeki genişleme ve gelişme,**

— **Üretim faaliyetinde; verimliliğin artışını gittikçe hızlandırarak çoğaltan ve yaratılmış bir üretim faktörü olan «kapital» in, «tabiat ve emek» faktörlerine göre daha çok ve daha etkili bir yer almasındaki gelişme.**

Şu hale göre, söz konusu gelişmenin, bulutlar arasından sıyrılarak görünür bir hal almaya başlamasıyla **«iktisadî düşünceler»** de doğacak ve bu gelişme olgunlaştıkça, düşünceler de gelişecektir.

Bu nedenle, iktisadî düşüncenin tarihî gelişmesi araştırılırken, her devirde:

— Bir yandan, ana çizgileri itibariyle **«olaylar»** ın gelişmesine,

— Öbür yandan, doğan **«düşünceler»** e değinmek, araştırmanın açıklayıcı niteliğini arttıracaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte bu esaslar içinde, iktisadî düşüncenin tarihî gelişmesini, az çok kronolojik bir sıraya göre şu iki aşamada ele alacağız :

— İlk ve orta çağda iktisadî düşünceler,

— Yeni çağda iktisadî düşünceler[1].

§ 1. — İLK VE ORTA ÇAĞDA İKTİSADÎ DÜŞÜNCELER (Bilimsel olmayan devir)

Her iki çağda, iktisadî yapıda, **«iş bölümü ve kapitalistlik karakter»** çok zayıf veya yok gibidir. Bu itibarla, bu iki devirde büyük düşünürlerin mevcut olmasına karşılık, iktisatçılara tesadüf etmek mümkün olmayacaktır. Her iki devri ayrı ayrı, kaydettiği gelişme derecelerine göre kısaca göreceğiz.

I. — İLK ÇAĞDA İKTİSADÎ DÜŞÜNCELER

İlk çağda düşüncenin oluşu söz konusu edilince, derhal **«eski Yunan»** hatıra gelmektedir. (M.Ö. XII - III) yüzyılları kapsayan bu devrin, hayat realitesini gösteren **«olaylar»**ına ve bu olaylara paralel olarak beliren **«düşünceler»**ine sırasıyla değinelim:

A. — OLAYLAR :

Bu ilk çağın olaylarını da iki devire ayırmak uygun olacaktır:

1) Homer Devri (M.Ö. XII - VIII Yüzyıllar) :

Bu devrin hayatını tasvir eden en değerli belge **İlyada** ve özellikle **Odise**'dir. Bu devre, tam anlamı ile **«kapalı bir aile ekonomisi»** hâkim olmaktadır. Böyle bir ekonomide, ilk madde ve iş gücü gibi üretim faktörlerinin en iyi bir şekilde kombine edilerek üretimin, tüketime göre ayarlanabilmesi, belirli ve sınırlı bir eşel üzerinde ve hiyerarşik bir düzen içinde bir tek merkezden yapılabilmektedir. **Aile; bugünküne göre daha geniş bir kadro ile —üç veya dört nesli içine alarak— kendi kendine yeter bağımsız bir iktisadî ünitedir.** Bu nedenle iş bölümü, ailenin fertleri arasında ve bunların yetenekleri

---

(1) G. Pirou, Umumî İktisada Giriş (Terc.) İst. 1945, sa. 177-247. Orhan Oğuz, Umumî İktisat Nazariyesi Dersleri, Kitap I. İst. 1960, sa. 7-31. Refii Şükrü Suvla; Nazarî ktisat, İst. 1949, sa. 349-379.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ile sınırlı bir ölçüde vardır. **Bu şema bize derhal şu hususu belirtmektedir:**

- **Üretimin düzenlenmesi ve dağılımı, bir görev halinde görülmekte ve sevk ve idareci yerinde «aile başkanı» bulunmaktadır.**
- **Bu nedenle gerçek anlamı ile bir «değişim» olayına rastlamak mümkün olamamaktadır.**

Şu hale göre, bu devirde, gerçek iktisadî bir hayat olmadığı gibi iktisadî düşüncelerin var olmaması da tabiî bulunacaktır.

2) Klâsik ve Helenistik Devir (M.Ö. V. - III. Yüzyıllar):

Homer devrinden klâsik yüzyıla (M.Ö. V. yüzyıl) gelindiği zaman, durumun epeyce geliştiği görülecektir. Helenistik devir (M.Ö. IV - III. yüzyıllar) e varıldığı zaman ise bu gelişme daha göze batar bir hal almış bulunmaktadır. **Gerçekten bu devirdeki gelişme:**

- **Bir yandan, «aile iktisadı» nın bir «değişim iktisadı» ile çevrilmeye,**
- **Öbür yandan bu sonucu yaratan bir takım azatlı ve yabancıların, tüccar, armatör ve maliyeci olarak görev yapmaya başlamaları ile karakterize edilebilmektedir.** Bu devirde Atina'nın Laurium gümüş madenlerinden **tetradrahmi** adı ile Milletlerarası değişimlerde kullanılan bir **madeni para** basılmıştı. **Devrin sonlarına doğru, çek ve poliçe muamelelerine benzer muameleler yapan «bankalar» ın doğduğu görülmüştür.**

Şu var ki, bu devirde toplum hayatı, ona dahil fertlerin «hür olanlar» ile «esir olanlar» realitesine dayanmakta ve bu hal insanların fizyolojik yaradılışlarının tabiî bir sonucu gibi kabul edilmektedir.

İşte bu olaylar karşısında, bu devrin iktisadî düşüncelerini görmek mümkün olacaktır.

B. — DÜŞÜNCELER:

Bütün Yunan filozoflarının düşünceleri, toplum realitesini teşkil eden insanların **«hür olanlar»** ile **«hür olmayanlar»** olanlar ayrılışının doğal karşılanmasına dayanmaktadır, dedik. **Bu nedenle, esas vatan-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

daş kabul edilen «hür insanlar»ın «maddî servet elde etmesi için çaba sarfetmesi», ne gerekli ve ne de istemeye değer görülmüştür.

Bir kez, hür insanların, maddî ihtiyaçların tatmini için iktisadî faaliyette bulunmasına gerek yoktur. Zira, bu işler için ayrı bir insan kategorisi «köleler» vardır. Onlar bu aşağı işlerle uğraşacaklardır.

Sonra, hür insanların, toplumdaki daha yüksek fonksiyonlarının varlığı sebebiyle iktisadî faaliyette bulunmaları isteğe değer de değildir. «Site»nin **«yönetimi ve korunması»** ile ilgili fonksiyonlar; ancak sulh zamanında, hür insanlar kendilerini her bakımdan hazırlarlarsa daha güzel bir şekilde yerine getirilebilecektir.

Bu temel düşünce etrafında dönen «klâsik ve Helenistik» devrin düşünceleri, özellikle iki isme değinerek belirtilecektir.

1) Eflâtun (Platon)-(M.Ö. 427 - 438) :

Atinalı soylu bir kişi olan Eflâtun'un özellikle iktisadî düşünceler bakımından, **«Cumhuriyet» (Republic)** ve **«kanunlar» (laws)** adlı eserleri ilgi çekicidir.

Eflâtun, hem despotik, hem demokratik rejimli idarelerde yaşamış, düşündüğü ve özlemini çektiği «sosyal adalet»in her iki rejimde de gerçekleşmediğini görmüştür. Kendisi, sosyal adaleti gerçekleştirebilmek için ileri sürdüğü «ideal toplum»u tasvir ederken, düşüncelerine mülkiyetin yarattığı kişisel menfaatin, genel menfaat ile çarpışmasına engel olma kuşkusu hâkimdir.

Bu nedenle, Eflâtun;

— «Elit zümre» için özel mülkiyetin kaldırılmasını,

— Hür vatandaşların besin maddelerini toplumdan almalarını, ortak masalarda yemek yemelerini ve ihtiyaçlarının gereği kadar karşılanmasını,

— Elit zümreden olan «hür insanlar»ın, dünya servetlerine değer vermemelerini istemektedir. **Eflâtun altın ile faziletin terazi kefelerine yerleştirilmiş iki ağırlık olduğunu, birinin inmesiyle ancak diğerinin yükselebilmesinin mümkün olduğunu ileri sürmekte ve Elit Zümre'nin ruhlarının, tanrılar tarafından «tanrısal altın ve gümüş» ile doldurulmuş bulunduğunu, bu nedenle bu ölümsüz altının, dünya altınıyla karıştırılarak kirletilmemesi gerektiği düşüncesindedir.** Eflatun **işb ölümünün önemini ve gereğini** takdir etmekte ve fakat böy-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

le bir toplumda, değişimin genişlemesi oranında kâr amacıyla hareket edileceği için, bunun iyi olmıyacağı düşüncesini ileri sürmektedir. **Eflâtun'un, bu ve buna benzer öbür düşünceleri sebebiyle, ilk sosyalist düşünür olduğu ileri sürülmek istenmektedir.**

2) Aristo (Aristote)-(M.Ö. 384 - 322) :

Daha Pozitif ve realist görünen Aristo'nun **«Politika»** adlı eseri, iktisadî yönden önemli sayılmak gerekir[1].

Bu eserde, Eflâtun'un République adlı eserinin eleştirilmesi yapılmakta ve **«değişim»** den söz edilmektedir. **Aristo, zamanın çok ilerisinde yaşamış bir filozoftur,** özellikle **«değer»** ve **«para»** hakkında çok dikkate değer düşünceler ileri sürmüştür. **«Değer» hakkında, değişimlerin henüz gelişmeye başladığı bir devirde, sonradan iktisatçıları yakından uğraştıracak olan bir tasnif yapmıştır:**

— **Yararlanım değeri,**
— **Değişim değeri.**

Bu tasnifin önemi, incelemelerimiz ilerledikçe daha iyi anlaşılacaktır[2].

Aristo, para hakkında, «realist» olduğu kadar «etatist» bir görüşe de sahiptir. Aristo olaylara bakarak hüküm vermektedir: O, paranın **«değişim aracı»** ve **«değer ölçüsü»** fonksiyonlarına bakarak etatist, paraya **«tasarruf aracı»** fonksiyonunu Devletin sağlayamadığını görerek realist olmaktadır. Fakat Aristo paranın bu sonuncu fonksiyonunu önemsememekte, böylece parayı **«kapital»** olarak kabul etmemekte ve «faiz» i red etmektedir.

Aristo, Eflâtun gibi, rahipler ve askerleri serbest meslek erbabı olarak kabul etmekte, tarım, ticaret ve sanat erbabını aşağı görmektedir. Böylece çalışan sınıf aşağı «esir» bir sınıftır. **«Köleler»** çalışacaktır. **Şu halde «esaret» kuruluşu Aristo'ya göre gereklidir.** Aksi halde kim çalışacak ve öbür sınıfları kim besleyecektir.

---

(1) Paul Gemehling, Büyük Ekonomistler, (Terc. 1939), Sa. 9-21.

(2) Eskiden (Valeur d'usage) «istimal Kıymeti» ve Valeur d'echange) ise «Mübadele kıymeti» olarak dilimize çevrilmiştir.
— İlerde görüleceği gibi, bir de bilimimize (Valeur d'emploi) kavramı kazandırılmıştır.
— Bu durumda hem tanımlarına uygun düşmek hem kavram karışıklığına engel olmak üzere **(istimal kıymeti yerine yararlanım değeri), (mübadele kıymeti yerine değişim değeri)** ve her ikisini kapsayan **(kullanım değeri)** kavramları kullanılacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bununla beraber, bugün dahi «çalışacak insanlara ihtiyaç» noktasından, durum mahiyetini kaybetmiş değildir. Tartışmalar ancak «tarz»a taalluk ediyor görünmektedir. Ayni ücret mi? nakdî ücret mi? esir mi? Hür işçi mi? bunların hangisi daha randımanlı olacak? Sorun bundan ibaret olmasın?

II. — ORTA ÇAĞDA İKTİSADİ DÜŞÜNCELER

(V.-XV. yüzyıllar) ı kapsayan bir çağda iktisadî düşüncelerin gelişmesi de, olayların gelişmesine ayak uyduracaktır. Bu nedenle toplum hayatının yapı değişikliklerini gösteren olaylara ve düşüncelere ayrı ayrı değinilecektir.

A. — OLAYLAR :

Ortaçağda toplumun yapısını değiştirecek mahiyette olayların gelişmesi, **iki aşama** göstermektedir:

1) Kapalı kamu mülkiyeti sistemi (Féodalisme) nin sonunun göründüğü devir (V.-XI. yüzyıllar) :

Bu devirde, fert için **başlıca amaç,** kişinin ve mülkün pek az korunduğu bir devir olarak, **«güvenlik»** dir. **İktisadî ünite «zirai malikâne» (tarımsal yurtluk) dir. Bir yanda mülk sahibi «derebey», öbür yanda derebeyin şatosu etrafında toplanmış «serfler» vardır. Derebey ile serfler arasında, «iktisadî olmaktan çok «politik» mahiyette ilişkiler vardır.** Derebey, herşeyden önce serfleri tehlikelere karşı korur ve onlara maliki bulunduğu üretim araçlarını ödünç olarak verir. Serfle de, buna kaşılık ürünlerinin bir kısmını derebeye vermeye mecburdurlar. **Bu değişimden, ne «sebesti», ne de «eşdeğerlik» vardır.**

Hâsılı bu devirde, iktisadî anlamda bir değişim ve bunun sonucu olarak gerçek bir iktisadî hayat mevcut değildir.

2) San'at ekonomisi sistemi (Economie artisanale) nin başlayıp geliştiği devir (XI.-XV. yüzyıllar) :

Bu devirde fert için **başlıca amaç,** derebeyin veya politik sitenin yanında sağlanmış bulunan ve **«güvenlik havası»** içinde gelişmeye

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

başlayan **«iş ve tüketim hürriyetinin»** korunması, politik rejimin kararlılığına bağlı bulunduğundan, mümkün olduğu kadar **«olanı koruma» (Statuquo)** dır.

Bu devrin başlangıcı olan XI. yüzyıldan itibaren iktisadî realitenin en önemli evrimine tanık olunmaktadır: **«Kentler, müstahkem bir korunma yeri olmaktan çıkıyor ve iktisadî bir ünite hüviyetini kazanıyor.»** Bunun tabiî bir sonucu olarak; bir yandan kentlerin nüfusu artmaya, öbür yandan, **«iş bölümünün genişlemesi»** ile, fertler, **«iş ve tüketim hürriyeti»** ne kavuşmaya başlamıştır.

Kent ve köyler arasında genel mahiyette bir iş bölümü ve bunun doğurduğu serbest değişimler gelişmiş ve kentler;

— Sipariş üzerine çalışan **«san'atkârlar»** ile,
— Sosyal fonksiyonları, iki pazar arasında geçen kısa süreler için halk ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile **«stoklar»** vücude getirip bunları perakende olarak satışa arzetmek olan **«küçük tüccarlar»** doğmuş,
— Bölge pazarları yanında **«bölgeler arası pazarlar, panayırlar»** kurulmuştur,
— Haçlı seferleri de, doğu ile batı arasında kesilmiş bulunan ilişkilerin yeniden canlanmasına sebep olmuş ve böylece dünya ticarî faaliyeti artmıştır.

Hâsılı, orta çağın bu ikinci aşamasında, kentlerde köyler arasında olduğu kadar fertler arasında da vuka gelen değişmeler; ailevî ya da politik bir mahiyet göstermemekte, tersine, hür irâdelere ve sonuç olarak değer eşitliğine dayanması itibariyle tamamen iktisadî bir mahiyet kazanmaktadır.

B. — DÜŞÜNCELER :

Orta çağda, düşünce alanına hâkim olan din adamları, ilâhiyatçılardır. Din adamlarının davranışları ise, fertlerin «çalışmaları» nı makbul addetmek ve fakat «servet edinmeleri» ni kınamak yönündedir. Bunlar, çalışma bahsinde, Yunan filozoflarından ayrılmakta, servet edinmeleri konusunda ise, filozoflarla düşünce birliği halindedirler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İtalyalı din adamı, Kliseler Prensi diye anılan **Saint Thomas d'Aquin (1226 - 1274) «her servetin günahtan doğduğunu»** ileri süren zamanın Hıristiyan din adamlarının ve Yunan filozoflarının görüşlerini düşüncelerine esas almış ve devrinin düşünce tarzını canlandırmış bir düşünürdür.

Bu düşünüre göre, en büyük servet, doyulması mümkün olmayan servettir. Doyulması güç, hatta mümkün olmayan böyle bir servet, ancak mümkün olduğu kadar fazla ele geçirilmeye istek uyandıran bir servettir. Böyle bir servet ise Allah'ın temaşasından başka birşey olamaz. Maddî zenginlikler insanı çabuk doyurur.

Bu ana fikirden hareket ile;
— Önce **«faiz»** reddedilmiş,
— Sonra **«âdil faiz»** ve **«âdil fiyat»** düşünceleri ile sürülmüştür.

1) Faiz reddedilmiştir :

Gerçekten faiz, hıristiyan ve islâm dinlerince **«haram»** sayılmıştır. Saint Thomas d'Aquin bu hususu şöylece açıklamıştır: Mevcut mallar,

— Ayniyattan olabilir. (Başkası değil ayni şeylerden),
— Misliyattan olabilir, (tıpatıp benzeri olanlardan),

Ayniyattan olan mallar, belirli bir süre için bir kimseye verildiğinde, bu süre içinde eskiyerek sahibine iade edilebilecektir. Bu itibarla, bu çeşit mallardan **«kira»** adı ile bir ücret almak doğrudur. Halbuki **misliyattan olan malların,** yani **«para»** nın zaman içinde eskimesi söz konusu değildir. **«zaman» ise Allah'a aittir. Bu halde «para» ya «faiz» adı ile bir «kira» ödenmesine gerek yoktur**[1].

İktisadî hayatın gelişmesi karşısında bu kesin mahiyetteki sınırlamalar bir sonuç vermemiş, bunun üzerine, hiç olmazsa, iktisadî ilişkilere bir **«adalet prensibi»** getirilmek istenmiştir.

2) Adil faiz ve âdil fiyat düşünceleri ileri sürülmüştür :

Bu düşünceler zamanın ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Orta çağda, para ve mal arzedenler, tecrübeli **«tüccarlar»** dır. Bunlara istekli olanlar ise, onlara şiddetle ihtiyaç duyan **«basit halk»** yığınları

(1) Paul Gemähling, Büyük Ekonomistler, (1939), Sa. 26-35.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dır. **Para, üretim için değil, tüketim için talep edilmektedir.** Bu durum da, borç para verme serbestisi, ödünç alanların sömürülmesine olanak vermektedir. **Şu halde,**

— **Bir yandan ödünç verenin kârını sınırlayan «Adil faiz düşüncesi», ödünç alanları,**
— **Öbür yandan, mal satanın kârını sınırlayan «âdil fiyat düşüncesi» tüketicileri korumaya çalışacaktır.**

Zamanında, bu düşünceler, korporasyonlara ve idarî otoriteler tarafından yürürlüğe konan yasalara temel teşkil etmek suretiyle uygulama alanına da geçmiştir.

Din adamlarının bu ahlâkçı görüşleri, iktisadî olayların bilimsel açıklamasını yapmaktan kuşkusuz uzak bulunmaktadır. Bunlara göre, ticaret, faiz ve fiyat gibi iktisadî olaylar «düzenlenmeli» ve bu olayların yarattığı fenalıklar «tedavi edilmeli» dir. İlâhiyatçılar, bu devrin koşulları içinde, bu önemli iktisadî olayların açıklanması gereğini hiç duymamışlardır. Bu nedenle, ancak toplum hayatının iktisadî koşulları tamamen değiştikten sonra, bir «iktisat bilimi» oluşabilmiştir.

§ 2. — YENİ ÇAĞDA İKTİSADİ DÜŞÜNCELER

(Bilimsel Devir)

İktisadî olayların geliştiği «ortam», XVI. yüzyıldan itibaren temelli değişiklikler kaydetmiştir. Özel mülkiyet, yavaş yavaş gelişmekte ve bilimde ve teknikte kaydedilen önemli gelişmelerle birlikte iş bölümü ve bunun sonucu olarak kentler ve özellikler milletlerarasındaki ticaret hacmi gittikçe genişlemektedir. **Ferdî mülkiyet, özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, bugünkü modern toplumumuza hâkim olan iktisat sisteminin yani «kapitalizm» in mihrakını teşkil eden ayırdedici niteliklerden biri haline gelmiştir.** Bu nedenle, artık fert için **başlıca amaç,** güç ve onur sağlamasında önemli bir araç olduğu anlaşılan **«servet»** ve **«para halinde kazanç»** elde edilmesi olmuştur.

«Bilimsel devir» (Période scientifique) diye de adlandırılan ve XVI. yüzyıldan günümüze kadar devam eden yeni çağda, iktisadî düşüncenin kaydettiği gelişme, azçok kronolojik bir sıraya uyulmak suretiyle **üç aşamada** incelenecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Öncüler ve kurucular,
— Kurulan ekoller,
— Son akımlar.

I. — «ÖNCÜLER» ve «KURUCULAR»

İktisadî olayların cereyan ettiği **«ortam»** ın kaydettiği gelişmelere uygun olarak gelişen **«ilk düşünceler»** i ileri sürenlere **«öncüler»** ve değişen koşullara göre, bu düşüncelere karşı bir **«tepki»** halinde beliren ve bilimin kurulmasını sağlayan düşünceleri ileri sürenlere de **«kurucular»** başlıkları altında değineceğiz.

A. — ÖNCÜLER

İktisadî olayların **«açıklanması»** na yönelen ilk düşüncelere değinirken de, konuyu **«olaylar»** ve **«düşünceler»** diye ikiye bölmek yerinde olacaktır.

1) OLAYLAR

XVI. yüzyılda «ortam» cezrî, köklü bir mahiyet gösteren değişikliklere maruz bulunmuştur. Bu değişiklikleri, «düşünsel coğrafî ve politik» olmak üzere üç grupta toplayabiliriz :

a) Düşünsel ortam temelinden değişmektedir: «Rönesans» ve «reform» akımları bu yüzyılda doğmuş ve bir donukluk ifade eden «gelenekler» yerine «değişme ve ilerleme» düşüncesi geçmiştir. İlerleme düşüncesi ise, geçmişe hasreti ifade eden **«altın devri»** efsanesine olduğu kadar, öteki dünyada kavuşulacağı vâad edilen dinî mahiyetteki **«cennet»** kavramına da zıddır. İlerleme düşüncesi, insanlığın refaha kavuşmasını bu dünyanın geleceğinde görmektedir.

b) Coğrafî ortam da yeni büyük buluşlarla âdeta genişlemiştir: Gemiciler tarafından XIV. yüzyıldanberi kullanılmasına başlanan **«pusula»** sayesinde sahillerden uzaklaşmak olanakları elde edilmiştir. Özellikle;

— 1492 de **Cristophe Colombe**'ın Amerika'yı keşfi,
— 1497 de **Vasco de Gama**'nın Ümit Burnu'nu dolaşıp Hindistan'a ulaşması iktisat tarihî bakımından çok önemli iki olaydır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu keşifler, büyük ticari merkezlerin Akdeniz limanlarından, Okyanus ve Kuzey denizi limanlarına intikali sonucunu vermiştir. Böylece Londra, Amsterdam, Anvers, Bordo gibi limanlar hızla gelişmeye başlamışlardır.

c) Politik ortam önemli bir temerküz hareketine sahne olmuştur: Gerçekten XVI. yüzyılda küçük ve dağınık derebeylerin yerini modern merkezî devletler almıştır. **Böylece bölge esasına dayanan ekonomiler, milli ekonomi haline dönüşmüştür.**

Hâsılı, düşüncel, coğrafi ve politik mahiyetteki bu yapısal değişiklikler, beşeri faaliyet için yeni bir «çevre» nin doğmasına ve bu çevreye uymak zorunluğu ile beşeri düşünceye de yeni bir «yön» verilmesine sebep olmuştur, denecektir.

2) DÜŞÜNCELER

Özellikle Amerika'nın keşfi olayı, Avrupa üzerinde derin etkiler yapmıştır. Bu etkilerin iktisadî mahiyette olanları karşısında, iktisadî düşünce;

— Önce, özel iktisadî bir probleme,
— Sonra, genel bir iktisadî politikaya eğilmiş bulunmaktadır.

a) PARA İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR (Özel mahiyete bir problem olarak)

Amerika'nın keşfi, Batı Avrupa'nın 1492 yılında «bir milyar frank» civarındaki «altın ve gümüş» stokunun bir yüzyıl içinde, «sekiz milyar frank» ı aşmasına sebep olmuştur. Bu olay, XVI. yüzyılda, Avrupa'da «fiyatlar» ın büyük bir artış göstermesine sebep oldu. Bundan **«sabit gelirli»** dediğimiz sınıf, özellikle işçi sınıfı çok zarar gördü. Fransa'da isyanlar ve kargaşalıklar başgösterdi. Bunun üzerine **ücretler ve fiyatlar** arasındaki dengesizliğin sebeplerini araştırmak amacıyla, hükümet bir anket yapılmasını emretti. Böylece, bilimsel mahiyette yani **«açıklayıcı»** bir karakterde ilk defa **iki kez** ortaya çıktı:

— **Birinci görüş, M. de Malestroit tarafından, 1566 tarihinde «para olayı hakkında paradoks» (Paradoxes sur le fait des monnaies) adlı bir broşürde belirtilmiş oldu.** Bu görüşe göre, pahalılık görünürdedir. Malların daha pahalı görünmesinin sebebi, sadece bazı kralla-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rın finansal kaynak sağlamak amacıyla paralarını **«tağşiş»** etmiş olmalarıdır.

— **İkinci görüş, birinci görüşe karşı J. Bodin tarafından 1568'de ileri sürülmüştür. «Malestroit'nın paradoksuna cevap» (Réponse au paradoxe de M. de Malestroit) adlı bu eserde J. Bodin,** pahalılığın para sikkelerindeki altın ve gümüş miktarlarının azalışından yani paranın tağşiş oranından çok olduğunu ileri sürmüş ve **fiyat artışlarının, para stokunun artışı ile ilgili bulunduğu hükmüne varmıştır.**

İşte böylece, XVI. yüzyılda ilk kez, tamamen ekonomik ve bilimsel mahiyette bir tartışmanın cereyan ettiğine tanık olmaktayız.

b) MERKANTİLİZM
(Genel mahiyette bir iktisadî politika olarak)

Amerika'nın keşfi, özellikle kıymetli madenleri zengin sömürgelere sahip İspanya'da[1] ayrıca bir bolluğun doğmasına sebep oldu. Bu bolluk ise, Amerika'dan gelmekte olan kıymetli madenlerin akın etmesiyle aynı zamanda vukua gelmekte idi. **Şu halde, iyi bir iktisat politikası; «memlekete mümkün olduğu kadar değerli maden ithalini sağlamak ve bu madenlerin stokunu arttırmak» olacaktı. İşte bu devirde «nakde önem veren ve nakdî fert için olduğu gibi devlet için de en büyük servet veya yegâne servet addeden iktisatçılar grubuna» merkantilistler, ve bu ana amaçta birleşen iktisadî politika sistemlerine de «merkantilist sistemler» denmektedir.** Bu amaca ulaşmak için ise, kullanılan araçlar, az çok kronolojik bir sıraya göre üçe ayrılmakta ve böylece üç çeşit merkantilizm doğmaktadır. **İspanyol, İngiliz ve Fransız merkantilizmleri.**

aa) İspanyol Merkantilizmi

İspanyol merkantilizmine, **«madencilik» (métallisme)** veya İngilizce olarak **(Bullionisme)** denilmektedir. **Ana amaç «değerli madenler stoku»nu memlekette arttırmaktır.** Amerikanın keşfinden sonra, İspanya XVI. yüzyılda kaydedilmemiş bir bolluğa kavuşmuştur... Bu bolluğun sebebi ise, aynı zamana tesadüf eden ve keza Amerika'dan gelen «kıymetli madenlerin çokluğu»nda görülmüştür. Bu durumu gözlemleyen ve milliyet bilincinin gelişmesi ile teşekkül eden devlet-

(1) Louis André, Ekonomik Tarih, 1938), sa. 34-40.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ler; kurulan devlet teşkilâtının masraflarını karşılamak ve bizzat varlıklarının sebebini göstermek ihtiyacı ile **«iktisadî işlere müdahale»** etmek istemişlerdir.

Devlet, merkantilizmin ilkel şekli olan ve **«madencilik»** adını alan bu **«müdahalecilik»** politikasında, **«doğrudan doğruya değerli maden hareketleri üzerine etki yapmak»** yolu ile **«değerli maden stokunu arttırmak»** amacını gütmektedir. Bunun için birtakım kurallar önerilmekte uygulanmaktadır. Bu yöntemde esas prensip:

— Değerli maden ihracını yasaklamak,
— Eşya ithalini mümkün olduğu kadar sınırlamaktır.

Bu nedenle, İspanya'dan ayrılan ihracat gemileri, yüklerinin bedellerini «para olarak» getirmeye ve İspanya'ya ulaşan ithal gemileri de, yüklerinin bir kısmını olsun «emtea olarak» alıp götürmeye zorlanmaktadır. **Sonuç olarak, böyle bir politikada ithalâtın kısılması ve ihracatın arttırılması suretiyle değerli maden stokunun çoğaltılmasına çaba sarfedilmesi esastır denecektir.**

İspanya'da, mevcut değerli maden stoklarının hem korunmasını, hem de alabildiğine arttırılmasını hedef tutan **«münferit muamelelerin takip edilmesi» poltikası;**

— **Bir yandan, para bolluğunun yarattığı fiyat yükselişleriyle ihracatı olanaksız hale getirmiş,**
— **Öbür yandan, bütün kontrol tedbirlerine rağmen, yükte hafif, pahada ağır olan değerli madenlerin kaçak olarak memleketten çıkmasına engel olamamıştır. Böylece, bu «direkt» yöntem terkedilerek, yavaş yavaş, genellikle sömürgelerinde değerli madenleri bulunmayan ve bunları sağlamak durumunda bulunan İngiliz ve Fransızların uyguladığı «endirekt» yönteme geçilmiştir.**

bb) İngiliz Merkantilizmi

İngiliz merkantilizminin de amacı, değerli madenler stokunun arttırılmasıdır. Ancak araç **«ticaretin geliştirilmesi»** olacaktır. Madenî paraya mutlak olarak önem verilmeyecek ve fakat İngiliz Tüccarlarının dış memleketlerle yapacağı her sözleşmenin sonucunda İngiltere'ye pozitif bir fark bırakmasına dikkat edilecektir. **Böylece, İngiliz sistemi başlangıçta bir «sözleşmeler dengesi sistemi» olarak doğdu.** Uygulamada bütün ticaret, Cale ve Anvers, limanlarında ya-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pıldığı için her sözleşmenin sonucu izlenebilmişti. Fakat ticaretin coğrafî olarak genişlemesi ödeme aracı olarak «ticaret senetleri»nin kullanılması ile ödemelerin kontrol dışı kalması, **bu yöntemin yerini genellikle Fransız merkantilizmini karakterize eden «ticaret dengesi sistemi»ne terketmesine sebep olmuştur.**

Thomas Mun (1571-1641) ve Josiah Child (1593-1690); «Ticaretçilik» (Commercialisme) adı verilen bu tarz merkantilizmin teoricileridir. Bu yazarlar; bir devletin dış ile ticaret yapmak suretiyle zengin olduğunu tarih göstermektedir, diyorlar ve örnek olarak Kartaca ve İskenderiye sitelerinin refahına, daha yakın tarihten bir örnek olarak da Hollanda'nın eriştiği zenginliğe işaret ediyorlar. **Thomas Mun'un** 1630'da yazdığı ve ölümünden sonra oğlu tarafından 1664'de yayınlanan **«İngiltere'nin dış ticaretten sağlayacağı servet»** (England's Treasure by Foreign Trade) adlı eserinde, İngiliz merkantilizminin prensipleri açıklanmıştır. Mun'a göre;

- **Tüccar, memleketin zenginliğine ve servet toplanmasına etken olan en önemli bir faktördür.**
- **İthal edilen malların fazla tüketilmemesi ve ihracatın arttırılması gereklidir.**
- **Dış piyasalar için iktisadî mücadelede «fiyatlar» önemli rol oynamakta, bu nedenle tekel halinde bulunulan piyasalar ve mallar için «yüksek fiyat», aksi durumlarda «düşük fiyat» uygulamak gerekmektedir.**
- **Hattâ, «nasıl bir çifti, toprağa tohum attığı zaman, fazlasıyla geri alacağını kabul ediyorsa, nakliye için de İngiltere'nin dışarıya çıkaracağı altınlar bir süre sonra fazlasıyla memlekete, geri gelecektir**[1].

Hâsılı, Mun; daha çok değerli maden birikimini sağlayacak tedbirler önerirken, ortodoks merkantilistler gibi davranmamış, kazın geleceği yerden tavuğun esirgenmemesi gerekeceği sözüne uygun bir tolerans göstermiş bulunmaktadır.

cc) Fransız Merkantilizmi

Değerli madenler stokunun arttırılması amacıyla, «sözleşmeler dengesi» sisteminden, merkantilizmin en gelişmiş bir sistemi olarak

(1) Refil Şükrü Suvla: Nazarî İktisat, İst., Sa. 355-356.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

doğan «ticaret dengesi sistemi»ne Fransız merkantilistleri ulaşmıştır. «Sanayicilik» (Industrialisme) adı da verilen sistemde, mümkün olduğu kadar ihracatın arttırılmasını sağlayan alan olarak sanayiin korunması öngörülmektedir. Tarımsal faaliyetin sonuçları doğa koşullarına bağlı olmak itibariyle ne güvenilir ve ne de düzenlidir. Bundan başka tarımsal ürünler, yükde ağır, pahada hafiftir. Sanayi ise böyle değildir. Sanayiin, üretimi hem düzenli ve hem de değerlidir. Şu halde halkın refahını sağlayacak olan değerli madenler stoku, ancak bu cins mamullerin ihracı ile artabilecektir.

Bu sistemin taşıdığı prensipler, bu devirde Fransa, İngiltere, Hollanda, İtalya, Prusya ve Rusya gibi memleketlerde uygulanmıştır. Fransa'da Colbert (1619 - 1683), 1660'dan 1683'e kadar devam eden bakanlığı zamanında bu sistemli bilinçli bir tarzda uygulamıştır. İngiltere'de Cromwell (1599 - 1658), Prusya'da ikinci Fréderik (1712 - 1786) ve Rusya'da Büyük Petro (1672 - 1725) bu prensiplerden esinlenmişlerdir.

Ticaret dengesinin aktif olmasını sağlamak için etraflı ve âhenkli tedbirlerin alınması gerekir. Örneğin;

— Sınaî imalâtın maliyetlerini ucuzlatmak amacı ile İngiltere, tarımın aleyhine olarak buğday ithalini serbest bırakacaktır, böylece işçi ücretlerinin düşürülmesine çalışılacaktır.
— Millî sanayii korumak için gümrük sınırlamaları konacaktır.
— Hammadde sağlanması için sömürgeye ihtiyaç vardır. Bu amaçla ordu ve donanmanın güçlendirilmesine çalışılacaktır.
— İmalât devlet denetimi altına alınacak, ürünler standardize edilecektir.

Devletin iktisadî konulara müdahalesi şeklinde beliren bu ileri sistemin uygulayıcıları dahi, zamanla, «Ticaret dengesi»nin açık vermesinin bir şey anlatmadığını, hizmetler ve yatırım gelirleri dengelerini de ihtiva eden «hesaplar dengesi»nin aktif olması gereğini idrak etmeye başladılar.

Gerçekten XVI. yüzyıldan XVII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bir «iktisat politikası» olarak merkantilizm, prensiplerinde ve uygulanmasında durmadan evrimler kaydetmiştir. Böylece kısır, sınırlı ve yanlış birtakım kanaatler düzeltilmiş ve hattâ, devrin sonun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da, **«liberal merkantilistler»** adı verilen bir grup doğmuştur[1]. Bunlar arasında **John Locke** (1632 - 1740); **David Hume** (1711 - 1776); **William Petty** (1623 - 1687), **R. Cantilion** (1680 - 1734) gibi ileri görüşlü merkantilistleri, iktisat biliminin kurucuları diye göreceğimiz **«fizyokratlar»** ile **«Adam Smith»** in öncüleri olarak karşılamak mümkündür.

XVII. yüzyılda özellikle İngiltere'de, **William Petty**'nin yayınladığı eserlerde, üretim faktörlerinin analizi, vergi sistemleri ve rant olayının incelenmesi gibi konularla uğraşıldığı görülmektedir.

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde, aslen İrlanda'lı olan ve fakat mesleğini Fransa'da ilerletmiş bulunan banker **R. Cantillon**'un yayınladığı **«Ticaretin mahiyeti hakkında bir deneme»** adlı eserinde, bu yazar, milletlerarası ödemeler, üretim faktörleri, değer, para, ücret ve nüfus problemleri üzerinde durmuş ve çok açık görüşler ileri sürmüş bulunmaktadır. **Cantilion merkantilistlerle iktisat biliminin kurucuları arasında bir bağ, bir köprü görevini yapmıştır.** Nitekim Fiziyokratlar ve Adam Smith bu bilgin bankeri takdirle zikretmektedirler.

Yeni çağ, merkantilistlerle, 2,5 yüzyıl yürümüştür. Bu süre içinde iktisadi hayat, özel mülkiyet rejimi ile ferdî teşebbüs gelişmiş, üretimin kapitalistlik hüviyeti olgunlaşma yolunda büyük ilerleme kaydetmiştir. Bu nedenle müdahaleci merkantilizimden;

— **Tüccar şikâyetçi idi**, gelişmek için serbesti istiyordu. Nitetim bir tacir, Colbert'e **«bizi serbest bırakınız, işimize bakalım»** diye hitap ediyordu.

— Büyük bir üretim branşı ile uğraşan ve nispi önemi açık bulunan **«tarım erbabı» şikâyetçi idi**, sadece sanayie önem verilmesini kabul etmiyordu.

— **Halk**, hayat şartlarının ağırlaşması sebebiyle, **şikâyetçi idi.** İthalâtın kısılması iktisadî dengenin bozulması sonucunu veriyordu.

İşte bu yeni koşullar, bu yeni ortam **merkantilizme karşı bir tepki halinde** bilimin kurucularının doğmasına etken oldu.

B. — KURUCULAR

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumumuzun bugünkü kapitalistik hüviyeti doğmuştur. **Temel özel mülkiyettir. Ferdin kişi-**

(1) Orhan Oğuz: Umumî İktisat Nazariyesi, Kitap 1. İst., 1960, Sa. 12.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sel menfaat ile hareketi, piyasalarda rekabet halinde bulunması ve servet ve para halinde kazanç sağlanması peşinde koşması normal bir hal olmuştur. Bu yeni koşullar içinde, gelişmek için, fert, özgürlük ve serbesti istemektedir. İşte bu yeni hava içinde, artık, bilimimizin temelleri atılabilecektir. Bu atmosfer içinde oluşan iktisat biliminin kurucularını da ikiye ayıracağız;

— Fizyokratlar,
— Adam Smith.

1) FİZYOKRATLAR (PHYSIOCRATES)

Fizyokratlar, Doktor **Qusnay** (1694 - 1774) etrafında toplanmış iktisatçı ve filozoflar toplumuna denmektedir. Doktor Kene (Quesnay), teorisini sistematik bir şekilde açıklamış değildir. Fizyokratların genel görüşleri, ancak öğrencileri tarafından 1761 - 1766 arasında yayımlanan eserlerle belirtilmiştir. İktisat biliminin bu Fransız kurucuları, başta Doktor Quesnay olmak üzere şunlardır :

Mirabeau (1715 - 1789), **Le Mercier de la Riviere** (1721 - 1793) **Dupont de Nemours** (1739 - 1817), **Rahip Beaudeau** (1730 - 1792). Bu isimlere, fizyokratların bütün tezlerini kabul etmemiş bulunmasına rağmen, ana düşüncelerine katılan ve XVI. Lous'nin Maliye Bakanı olan **Turgot** (1727 - 1781) yu eklemek gerekmektedir. Turgot, Bakanlık görevini yerine getirirken fizyotrat görüşleri uygulamak olanağını bulmuştur.

Fizyokratların «doktrin» lerini ana çizgileri itibariyle şöylece toplayacağız :

a) Fizyokratlara göre, «eşyanın bir tabiî nizamı (doğal düzeni) vardır.» Fizyokratların en esaslı düşüncesi bu **«tabiî nizam»** anlayışıdır. **Tabiî nizam, iktisadî olaylar mekanizmasına müdahale edilmeksizin, bu olayların birbirini takip etmesine hâkim olan nizamdır. İktisat biliminin amacı, bu tabiî ve kendiliğinden var olan nizamı keşfetmektir.**

Dr. Quesnay'ın **«Tableau Economique»** i, tarihte ilk kez servetin dolaşımı hakkında bileşimsel fikir vermeye olanak vermiş, aynı zamanda, tabiî nizamın bir şemasını çizmiştir[1].

---

(1) Bernard Nogaro, Le developpement de la pensee economique, Paris 1944, Sa. 12-24.
Pamul Gemähling, Büyük Ekonomistler, (Terc. 1939), Sc. 41-71.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Keşfi, zamanında çok önemli bir olay kabul edilen «iktisadî tablo» da, Doktor Quesnay, sosyal yapıda, servetlerin dolaşımını, insan uzviyetindeki kan deveraniyle kıyaslamaktadır. Nitekim fizyoklara göre, toplum, servetlerin aralarında dolaştığı **«üç sınıf»** dan müteşekkildir.

— **Tarım erbabı** (fi'len tarımda çalışıp üretimde bulunan sınıf),
— **Sanayi, ticaret ve serbest meslek erbabı,**
— **Toprak sahipleri.**

Fizyokratlar, üretimin yaratıcısı olarak sadece «tarım erbabı» nı tanımaktadır. Tabiatın ve insan emeğinin bir üretim branşında birleşmesi ile, **«bir» e karşı «birden fazla»** ürün elde edilebilmektedir. **Bu nedenle, net hasıla, «safi hasıla» ancak topraktan elde edilebilir.**

«Sanayi ve ticaret erbabı» kısır bir sınıftır. Bu sınıfın yaptığı şey, ilk maddelere şekil vermekten ibarettir. **Mamul maddenin, iptidaî maddeden farklı bir değere sahip olması, mamulün elde edilmesi için çalışanların bu esnada tükettikleri erzak sebebiyledir ve bu fark bununla sınırlıdır.** Bu sınıf, nicesel bakımdan bir fazlalık yaratmaması itibariyle kısırdır, fakat gereksiz değildir.

«Arazi sahipleri» ise, tabii nizamın bir görüntüsü olan ve «mülkiyetin bir sonucu olarak doğan tabiî bir haktan» faydalanacaklardır. Nitekim Le Mercier de la Riviere'in dediği gibi, **tabiî nizam, mülkiyet, güvenlik, ve özgürlükten ibarettir.**

Dr. Quesnay'ın «iktisadî tablosu»ndaki servet akımını itekleyen ve insan vücudundaki «kalb» gibi bir görev yapan üretici sınıf, tarım erbabıdır. Safi hasıla, bir kez bu üretici sınıf tarafından elde edildikten sonra, sayısız kanallarla, toprak sahipleri ile kısır kabul edilen sanayi ve ticaret erbabına dağılmaktadır.

Geriye bir hususun bilinmesi kalmaktadır: İktisat biliminin öğreteceği bu «tabiî nizam» nasıl keşfedilecektir? Pozitif metod anlamına gelmek üzere, **«gözlem»** ile mi? yoksa soyut metod anlamına gelmek üzere **«muhakeme»** ile mi? **«Gözlem, kamu gücü ile bozulmuş bir hayata taalluk edecektir».** Zirâ hâlâ merkantilist kanılara dayanan devlet müdahaleleri vardır. Bu halde gözlem, tabiî nizamın işleyişini saptamak olanağından yoksundur. **Şu halde, tabii nizamı keşfetmek için, «muhakeme» kullanılacaktır.** Bu karı, XVIII. yüzyıla hâkim **«akılcılık»** (Rationalisme) in doğal bir sonucudur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) Fizyokratlarca, tabiî nizam anlayışından biri teorik, diğeri pratik olmak üzere iki sonuç çıkarılabilmektedir :

aa) Eşyanın tabiî nizamı, insanlık için en faydalı bir haldir. İradî bir şekilde yaratılan sun'î tedbirler ve tertipler, hiçbir zaman tabiî olanlar gibi mükemmel olamazlar. **Zira tabiî nizam, ilâhi bir nizamdır. İlâhi olan her şey mükemmeldir ve iyidir.** Bu nedenledir ki, tabiî nizam, genel menfaate en çok uygun olandır.

bb) Mademki tabiî nizam, mümkün olan nizamların en iyisidir, şu halde iktisadî mekanizmaya «müdahale» etmeye gerek yoktur. Toplumun gelişmesi için, ferdî faaliyetlere serbesti vermelidir. **Bu nedenle, «bırakalım, olaylar serbestçe gelişsin ve kendiliğinden düzene girsin.»**

Fizyokratlar, kamu güçlerine, iktisadî olaylar karşısında pasif kalmayı önermekle merkantilistlerin tamamen zıddını yapmaktadırlar. Fizyokratlar böylece, kendilerinin ortaya attıkları bir formül olmamakla beraber, sonradan «liberal ekol»ün parolası haline gelen **«bırakınız yapsın; bırakınız geçsin» (Laissez faire, laissez passer)** formülü ile bütün doktrinlerini özetlemiş bulunmaktadırlar.

2) ADAM SMITH (1723 - 1790)

İktisat biliminin kurucusu, babası olduğu ittifakla kabul edilen Adam Smith, İskoçya'nın küçük bir köyünde doğmuş, sırasıyla filozof, psikolog, ahlâkçı ve sonunda iktisatçı olmuş büyük bir İngiliz düşünürüdür. **1763** yılından itibaren **Glasgow'da «iktisat dersleri»** vermeye başlayan düşünür, **1764**'de genç bir İngiliz Dükünün hocası olarak Avrupa'ya seyahat etmiş ve Fransa'da Fizyokratlarla ve özellikle **Turgot** ile temas etmiştir. A. Smith İskoçya'ya dönmüş ve dünyaca meşhur **«milletlerin servetinin sebepleri ve mahiyeti hakkında bir deneme»** (Essai sur la nature et les causes de la richesse des nations) adlı eserini 1776'da yayınlamıştır.

a) Adam Smith'in genel çizgilerde, fizyokratlarla birleştiği kesindir. Fakat, onun, özellikle sonradan ele geçen 1763 yılına ait ders notları, kendisinin fizyokratlardan esinlenmediğini kesin olarak göstermiştir. Esasen A. Smith, fizyokratların düşüncelerini tekrar eden bir yazar olsaydı, iktisat biliminin kurucusu adını alamaz ve ona lâyık olamazdı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A. Smith, fizyotraklar gibi :

— **Bir yandan,** iktisadî olaylara hâkim tabiî kanunların varlığına inanmak suretiyle, **iktisat biliminin,**

— **Öbür yandan,** iktisadî alanda, devletin müdahalelerden sakınması gereğini ileri sürmekle, **liberal doktrinin kurucularından biri olmaktadır.**

b) A. Smith ile fizyokratlar arasındaki bu benzerliğe değindikten sonra, aralarındaki farkı da şöylece belirtmek gerekmektedir :

aa) Tabiî nizam düşüncesinde «metafizik» bir temel var iken, A. Smith'in tabiî ve fevri olarak işleyen iktisadi kanunlarının temelinde «psikolojik» faktörler vardır. Bu nedenle, iktisadî kanun anlayışı, A. Smith ile birlikte, **metafizik** alandan bilimsel alana geçmiş bulunmaktadır. A. Smith'e göre, insanların davranışlarında itici kuvvet **«kişisel menfaat»** tir. **Herkes birtakım münferit ve özel amaçlar peşinde koşmakla beraber, gözlem ortaya koymaktadır ki, özel menfaatlerden genel menfaatler doğmaktadır.** Serbest bırakılan ferdî faaliyetler kendiliğinden arzın talebe, üretimin tüketime uygunluğunu sağlamaktadır.

bb) A. Smith, eserinde, yukarıda kaybedilen genel doktrine ulaşırken, sebep ve sonuç ilişkisi şeklinde beliren iki çeşit davranış halindedir :

1°) Adam Smith, incelemelerinde fizyotraklarınkine zıt bir metod uygulamıştır. O, iktisat biliminin, **olayların gözlemi** yolu ile kurulabileceğine inanmaktadır. Nitekim meşhur eseri, geçmişe ve yaşanan güne ait birçok olayla doludur.

2°) Adam Smith, bu gözlem metodunun doğal bir sonucu olarak, fizyokratlara göre çok daha hoşgörülü hükümlere varmaktadır. Soyut metod, pozitif metoda göre çok daha katı hükümlere ulaştırmaktadır. Çünkü soyut metod, muhakemeye dayanmakta, realitenin özelliklerinden uzak kalmaktadır. Bu nedenle A. Smith, çok daha ılımlı ve izafî formüllere varmakta ve «bırakınız yapsın, bırakınız geçsin» şeklindeki genel hükme birçok istisnalar kabul etmektedir. Örneğin Cromwell'in, millî denizciliği koruma amacı ile aldığı tedbirleri, A. Smith uygun bulmakta, Hollanda denizciliğine karşı İngiliz gemiciliğinin korunması, amacı ile, İngiliz emteasının yalnız İngiliz gemileriyle taşınması zorunluluğunu koyan yasaları doğru bulduğu gibi,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

alınan tedbirlerin amacına ulaştığını da kabul etmektedir. **Şu halde, A. Smith'e göre, bazı hallerde, rekabet serbestisi düşüncesi ihmal edilebilecek demektir.**

Hâsılı, gerek fizyotratların, gerek A. Smith'in bu liberal görüşleri, zamanın koşullarına cevap vermesi itibariyle, hızla yayılmış ve benimsenmiştir. Böylece iktisadi doktrinler ile ortam arasındaki ilişkinin yeni bir örneği daha verilmiş olmaktadır. Merkantilistlerin koyduğu sınırlamaların en büyük kurbanı tarım erbabı idi. Konan yasaları ve kurulmuş korporasyonların sıkı ve bağlayıcı sınırlamalarından bütün üretim branşlar şikâyetçi idi. Tek kelime ile herkes özgürlük istemekte idi. İşte iki kurucu görüş de bu ihtiyaca cevap vermekte idi.

II. — KURULAN EKOLLER

Kurulan iktisat ekolleri, yine birbirini izleyen ve **aksiyon ve reaksiyon** halinde beliren mahiyetlerine göre iki kısımda ele alınacaktır:

— Klâsik iktisat ekolü,
— Klâsik ekole birer tepki halinde beliren ekoller.

A. — KLASİK İKTİSAT EKOLÜ

Klâsik ekol, fizyokratlar ve Adam Smith tarafından saptanan temeller üzerinde, **«iktisat bilimi»**nin ve **«liberal doktrin»**in prensiplerini geliştiren **«iktisatçılar grubu»**ndan oluşmaktadır. Bu tanımdan derhal anlaşılması mümkündür ki, klâsik ekol:

— Ne bütün iktisadı kavramakta,
— Ne de bütün sosyal doktrinleri tek başına temsil edebilmektedir.

Nitekim ileride, iktisat bilimini başka temellere oturtmak ve başka sosyal doktrinler kurmak isteyecek **«iktisat ekolleri»**, ilk defa kurulan **«klâsik iktisat ekolü»**nün karşısında yer alacaktır.

Klâsik ekol; temelde «liberal» kalmakla beraber, kurucularının toplumun geleceği hakkındaki düşüncelerinin «kötümser» veya «iyimser» olduklarına göre iki kısma ayrılabilmektedir:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1) KÖTÜMSERLER

Kötümser görüşleri olan fakat liberal sonuçlara ulaşan klâsik ekole mensup özellikle iki İngiliz iktisatçısı vardır :

— **Robert Malthus,**
— **David Ricardo.**

Bu yazarlar «iktisat teorileri» nde «kötümser» ve fakat vardıkları «eylemli sonuçlar» ında «liberal» kalmak suretiyle «kötümserlikle liberalizmi birleştiren bir doktrin» vücuda getirmişlerdir.

a) Robert Malthus (1766 - 1834) :

İngiliz ve proteston bir rahip olan Malthus'un **«kötümserliği»** ile **«liberalizmi»** ni göstermek için, en temelli bir teorisine ve bundan çıkardığı sonuca sırasıyla ve kısaca değineceğiz :

aa) Malthus'ün nüfus teorisi : Malthus 1798'de yayımlanan **«nüfus prensibi üzerinde deneme»** (Essai sur le principe de population) adlı küçük eserinde —ki bu eser üzerinde kendisinin imzası yoktur, eserin kendisine ait olduğu sonradan anlaşılmıştır— matematik bir biçimde «nüfus teorisi» ni açıklamış bulunmaktadır.

Malthus'e göre, doğal olarak;

— Nüfus, **biolojik** mahiyeti itibariyle, **geometrik** oranda çoğalmakta iken (2, 4, 8, 16... gibi),

— Bu nüfusu besleyecek erzak ise, **fizik** mahiyeti itibariyle **aritmetik** oranda (2, 4, 6, 8,... gibi) artmaktadır. Şu halde, bu iki artış arasında, kısa zamanda bir dengesizlik doğacaktır. **Tabiatın** insanlara karşı bir çeşit **hasisliğinin** bir sonucu olarak görünen bu halin giderilmesine ve dengenin kurulmasına, Malthus'e göre şu iki çeşit âmil etki yapmaktadır :

— **Pozitif (Positive) âmiller:** Savaşlar, salgın halindeki hastalıklar gibi,
— Önleyici (Préventive) amiller: Bunlar ikiye bölünür:
— **Gayri ahlâkî baskı:** Çocuk düşürme, uygunsuz yerlerde cinsel ilişki ihtiyacının tatmini gibi,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Mânevi baskı**: Evlilik halindeki birleşmelerde imsak[1]. İşte Malthus özellikle bunu önermektedir.

Malthus'e göre **«her yeni doğan çocuk, insanlık âleminin sofrasına gelmiş bir misafir değildir, geldiği vakit tabağı ve çatalı hazır değilse, yer yoksa gitmeye mahkumdur, yer bulabilirse kalacak, yoksa gidecektir.»** Bununla beraber bir din adamı olarak Malthus, yoksulluk ve sıkıntıları yaratan cinsel ilişki duygusunun insanlara bahşedilmiş olmasından ötürü Allah'a şükretmek gerektiğini de söylemektedir. Çünkü bu duygunun etkisi altında, biolojik kanunlara uygun olarak çoğalan nüfus, erzaka olan ihtiyacı kaçınılmaz ve ivedi bir hale sokmakta ve bu nedenle **«beşerî faaliyetin hızlanması»**nı sağlamaktadır. **Şu halde Malthus'a göre nüfusun artışı, zalim fakat verimli bir** araçtır.

bb) Malthus, bu kötümser görüşten, liberal bir sonuca varmaktadır. Örneğin Malthus, fakirlikle savaşta;

— Kamu gücünün veya halk kuruluşlarının fakirlere yardıma koşmasının asla bir çare olamayacağını ileri sürmekte ve,

— Bunun tek çaresinin, **«fakirlerin az çocuk yapması»** olduğunu söylemektedir. Nitekim Malthus, İngiltere'de yürürlükte olan fakirlere yardım yasalarını incelerken, bütün bu yasaların bir araya getirilmesiyle, bir tek buğday başağının yetiştiği yerde iki buğday başağının yetişmesinin sağlanamıyacağını söylemektedir. **Hâsılı, Malthus'e göre halk kendini, çektiği sıkıntıların başlıca sebebi olarak kabul etmelidir.** Bu itibarla, Malthus yardım yasalarına karşı çıkmakta ve bu konuda her çeşit müdahaleyi reddetmektedir.

b) David Ricardo (1772 - 1823):

İngiltere'de Musevî bir banker olan Ricardo'nun, **«kötümserliği»** ile **«liberalizmi»**ni göstermek için önemli bir teorisini ele almakla yetineceğiz. Şurasını hemen belirtelim ki, Ricardo, iktisat bilimini A. Smith gibi **«üretim»** yönünden değil, ilk kez «bölüşüm» yönünden ele almış ve birçok konuda çok temelli prensipler ileri sürmüş önemli bir kişidir. Hattâ değerin esasını, **«emek»** le açıklayan bu liberal klâ-

(1) İmsak, kendini tutma, perhiz demektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sik iktisatçısının görüşleri, sonradan sosyalist ekol için dahi dayanak olacaktır.

aa) Ricardo'nun «toprak rantı» teorisi : Ricardo bu teorisini, 1817'de yayımlanan **«İktisat biliminin prensipleri»** (Principe d'economie politique) adlı eserinde açıklamıştır. Teoriyi şöylece özetleyelim :

1°) Malthus teorisinde görüldüğü gibi, dünya nüfusu artmaktadır. Bu artış beşerî faaliyeti hızlandırmaktadır tâ ki artan ihtiyaçlar karşılanmış olsun. **Ricardo'ya göre, ihtiyaçların karşılanması için elde edilecek ürünün her yeni ünitesi, —ki özellikle buğday söz konusudur—;**

— Bir yandan, daha pahalıya malolacak,

— Öbür yandan, bu malın bütününe şâmil olmak üzere, piyasada teşekkül edecek tek fiyatla satılacaktır. Belirli bir zamanda, belirli bir piyasada, belirli bir kalite mal için teşekkül eden «tek fiyat» ise, «en yüksek maliyet değeri»nden aşağı olamayacaktır.

Örneğin; A. B. C... gibi üreticilerin ürettikleri buğdayların maliyetleri, sırasıyla 300, 310 ve 320 kuruş olabilecek ve fakat bütün bu buğdayların satış fiyatı, 320 kuruştan aşağı düşemeyecektir. Çünkü, aksi halde, C üreticisinin üretiminden vazgeçmesi gerekecektir. Demek oluyor ki, 320 kuruşluk satış fiyatına göre A üreticisi 20, ve B üreticisi de 10 kuruşluk birer **«rant»** sağlayacaktır.

2°) Birbirinden farklı olarak doğan «rantlar»dan kimler faydalanmaktadır? Ve bu rant'ı yaratan nedir? Ricardo bu soruların cevaplarını araştırmaktadır :

Birinci olarak, rant'tan faydalananlar, Ricardo'ya göre, ne toprağı bizzat işleyen çiftçiler, ne kiralayanlardır, bunlar, doğrudan doğruya toprak sahipleridir. O toprak sahipleri ki, rant'ın doğuşuna herhangi bir şekilde etkili de değillerdir. **Çünkü rant, en yüksek maliyete göre teşekkül eden satış fiyatlarının bir sonucudur.** Dikkate değer başka bir husus da toplumun gelişmesi ile artmaya devam edecek olan **bu rant, en** yüksek maliyete göre teşekkül etmekle beraber, **bu en yüksek maliyeti göze alıp toprağını üretime açan toprak sahiplerine değil, diğerlerine gitmektedir.**

İkinci olarak, rant'ı yaratan âmil de, fizyokratlarda olduğu gibi, Allah'ın bir ihsanı halinde beliren «tabiatın cömertliği» değil, verimli

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

toprakların nedretinin bir ifadesi olan «tabiatın hasisliği» dir. Böylece Ricardo'nun **«rant teorisi»**, Malthus'ün **«nüfus teorisi»** ile birleşmektedir.

bb) Ricardo, bu kötümser görüşten, liberal bir sonuca ulaşmaktadır: Ricardo'nun tasvir ettiği bir toplumda, nüfus arttıkça ve uygarlık ilerledikçe, bütün halk buğday fiyatlarının artışından zarar görecek ve fakat toprak sahipleri bundan faydalanacaktır. **Bunun hal çaresi, Ricardo'ya göre;**

— **Toprak sahiplerini suçlamak değildir.** Çünkü bunlar, kendileri tarafından yaratılmış olmayan bir imtiyazlı durumdan faydalanmaktadırlar.

— **Buna karşılık, yabancı buğdayların İngiliz İmparatorluğuna serbestçe girmesine izin vermektir.** Ancak bu takdirdedir ki, dıştan gelecek ucuz fiyatlı buğdaylarla, iç piyasadaki fiyatlar düşecek ve böylece **«rant»** olabildiğince azalacaktır[1].

Görülüyor ki, gerek Malthus'de, gerek Ricardo'daki kötümserliğin ilâcı, serbesti, yani liberalizmdir.

2) İYİMSERLER

Klâsik ekolün, ikisi Fransız, biri İngiliz olmak üzere özellikle şu üç iyimser kişisi söz konusudur:

— Jean - Baptiste Say (Fransız),
— Frédéric Bastiat (Fransız),
— John Stuart Mill (İngiliz).

a) Jean - Baptiste Say (1768 - 1832):

J.B. Say, sanayileşmenin geliştiği bir zamanda yaşamış bir Fransız iktisatçısıdır. XVIII. yüzyılın sonlarında İngiltere'ye gitmiş ve 1803'den itibaren de Kuzey Fransa'da, 10 yıl bir iplik fabrikasının müdürlüğünü yapmıştır. Kendisi hem A. Smith'in kitabını Fransızca'ya tercüme etmiş, hem de Smith'in düşüncelerini yaymış bir düşünür olarak görünmüştür.

---

(1) Emile James, Traite d'Economie Politique (kollektif eseri, Paris 1955, Sa. 416 (441-435).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

J.B. Say'in bu pratik çabası, Smith, Malthus ve Ricardo'dan ayrı olarak, bazı önemli iktisadi konular üzerinde teoriler ileri sürmesi için, kendisine olanak hazırlamıştır.

J.B. Say'ın özellikle (Cours complet d'économie politique) adlı 6 ciltlik eseri meşhurdur. İktisat biliminin **«üretim, dolaşım, bölüşüm ve tüketim»** şeklindeki **klâsik tasnifini** tamamlamış bir yazar olan Say, sınaî gelişmenin yarattığı problemler karşısında **kuşku duyacak** yerde, **«bırakınız yapsın, bırakınız geçsin»** prensibini savunmak için **yeni deliller** getirmesini bilmiştir.

aa) J.B. Say, fazla üretim krizlerinin yarattığı kuşkuları ortadan kaldırmak üzere, «mahreçler teorisi»ni ileri sürmüştür.

«Mahreç», «sürüm alanı», başka bir deyimle **talep»** anlamına gelir. **J.B. Say** değişimlerde «Para»nın bir «araç» olduğunu, aslında malların mallarla değiştirildiğini, bunun **ürünlerin, ürünler ile satın alındığını ifade ettiğini, bu nedenle ürünlerin birbirlerine «mahreç» olduğunu, bu nedenle de tüm ürünlerden doğan «tüm talep»in, «tüm arz»a, zorunlu olarak eşit olduğunu ısrarla belirtmiştir.**

Bu görüşün doğal sonucu olarak da yazar ürünlerin hep birden artışının bir kriz doğurmayacağını, çünkü sınırsız ihtiyaçlar karşısında her üretim artışının aynı zamanda talebin gelişmesine âmil olacağını **bu nedenle genel anlamda bir «üretim fazlası»nın söz konusu olamıyacağını, «sakıncanın fazla üretimden değil, uygun olan şeylerin üretilmediğinden»** ileri geldiğini, bu nedenle de genel değil, şu veya bu ürüne ait olmak üzere ancak özel mahiyette bir üretim fazlasından söz edilebileceğini açıklamıştır.

bb) J.B. Say, «makineleşme» ile «iş» arasındaki ilişkileri de inceleyerek, makineleşmenin işsizlik yaratacağı hususundaki kuşkuları gidermeye çalışmıştır. Gerçekten makineleşme;

— Bir yandan, geçici olarak bazı işçilerin ayrılmasına sebep olmakta,
— Öbür yandan, daha ucuz, dolayısıyla daha fazla üretimi teşvik etmektedir. Bu suretle fabrikalardan ayrılmış bulunan işçiler, kısa zamanda tekrar işe dönebilmektedirler.

Böylece, J.B. Say; **«iyimserlik»** ile **«liberalizmi»** uzlaştırmakta ve her şeyin kendi yürüyüşüne bırakılması gereğini savunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) Frédéric Bastiat (1801 - 1850) :

F. Bastiat, ilk makalesini 1843'de yazmıştır. Ölümünün arkasından 1850'de yayımlanan **«iktisadî âhenkler»** (Harmonies économiques) adlı eseri meşhurdur. J.B. Say'den yarım yüzyıl sonra, **liberalizmin en büyük düşmanı olan koruyuculuğa ve sosyalizme karşı müdafaasını,** güçlü bir lisanda yapmış bulunan Bastiat, iyimserlik ile liberalizmi birleştirmiş bir iktisatçıdır.

a) Bastiat'nın «üreticinin yaptığı hizmetin önemi» ile «değer»i açıklayan teorisi önemlidir. Üreticinin sağladığı **«sosyal hizmet»** değeri tâyin edince:

— **Bir yandan, elmasın ekmeğe göre, daha az faydalı olmasına rağmen, değerinin fazla oluşu açıklanmaktadır.** Elmas daha fazla değerlidir, çünkü ona ihtiyacı olana, onun üreticisi, ekmek sağlanmasına göre çok daha önemli bir hizmet yapmıştır.

— **Öbür yandan, sosyal eşitsizliklerin güce girmemesi gerekir.** Çünkü her ferdin serveti, kendisi veya ecdadı tarafından **topluma yapılan hizmetlerin** karşılığıdır.

bb) Bastiat, iktisadî analizlerin «görünen»ler üzerinde değil, «görünmeyenler» üzerinde yapılması gereğini ileri sürmektedir. «Görünen»ler üzerinde kalındığı takdirde, iktisadî kurumların ancak yüzeydeki görünüşleri saptanabilmekte ve böylece haksız yere bu kurumlar eleştirilebilmektedir. Halbuki, bu kurumların «görünmeyenleri»ne, mekanizmasına nüfuz edilebildiği takdirde, yararlarının sakıncalarını aştığı kabul edilecektir.

Hâsılı, bu iyimser görüş, «bırakınız yapsın, bırakınız geçsin» formülüne uygun bir liberalizme ulaşmaktadır.

c) John Stuart Mill (1806 - 1873) :

Klâsik ekolün bu son temsilcisi, **«iktisat bilminin prensipleri»** (Principes d'économie politique) adlı eserini 1843'de yayınlamıştır. Stuart Mill, öbür klâsikler gibi, kurucuların teorilerini benimsemekte ve pratik sonuçlar bakımından da liberal kalmaktadır.

Ancak J. St. Mill, Malthus ve Ricardo gibi sefalet ve eşitsizlikler karşısında tarafsız kalmamış, klâsik görüşlere yüksek bir «sosyal

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

adalet» düşüncesini getirmiştir. Bir örnek olarak **«miras»** hakkı üzerindeki düşüncelerine kısaca değinelim :

J. St. Mill, miras hakkının:

— **Bir yandan,** ferdiyetçi bir görüş altında, beşerî faaliyetin etkili bir itici gücü olan mülkiyet hakkının zedelenmesini uygun görmemekle, **korunmasını istemekte,**

— **Öbür yandan,** mirasçıların, topluma hiçbir şey vermeden büyük servetler elde etmelerini **hem adalet yönünden, hem de, daha hareket noktasında hayat mücadelesinin koşullarındaki eşitliğin bozulması sonucunu vermesi itibariyle sınırlanmasını ileri sürmektedir.**

Bu iki görüşü uzlaştıran formülü cidden dikkate değer. **Yazara göre;**

— **Bir kimse ölümünden önce, malları üzerinde dilediği gibi kullanma hakkına sahip olmalıdır,**

— **Ancak, mirastan faydalanacakların hakları sıkı bir surette sınırlandırılmaktadır.**

Bu takdirde miras bırakacak kimseler, servetlerini mümkün olduğu kadar dağıtmak durumunda bulunacaklardır. Bu sertle, hem kullanma hakkı korunmakla, (beşerî kişiliğin gerekleri yerine getirilmekte, hem de miras payları sınırlanmakta, iktisadi rekabette hareket noktasındaki eşitsizliklerin giderilmesi istenmektedir.

B. — TEPKİ HALİNDE BELİREN EKOLLER

Klâsik ekole karşı tepki, klâsik ekolün kuruluşundan biraz sonra, yani XIX. yüzyılın başında (1840 - 1850) doğmuş ve aynı yüzyılın üçüncü çeyreğinde (1850 - 1875) en yüksek düzeyine ulaşmıştır.

Tepki, klâsik ekolün:

— Metoduna karşı olmuştur. (Alman tarihçi ekolü ile),
— İktisadî sonuçlarına karşı olmuştur. (Millî iktisat doktrini ile),
— Sosyal sonuçlarına karşı olmuştur. (Müdahaleci ve sosyalist ekollerle).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1) ALMAN TARİHÇİ EKOLÜ
(Klâsiklerin «metod»una karşı tepki)

Alman tarihçi ekolü, klâsiklerin metoduna ve bu metodun kullanılması ile doğal olarak varılan sonuçlarına karşı cephe almıştır. İki grupta toplanan bu ekolün;

— **Birincisine, «eski Alman tarihçi ekolü»** (1843 - 1853 devresi) adı verilmektedir. Bu ekolün başlıca kişileri: **Roscher** (1817 - 1896). **Hildebrand** (1812 - 1878). **Knies** (1821 - 1898) dir.

— **İkincisine «yeni Alman tarihçi ekolü»** adı verilmektedir. Tarihçi ekolün bu ikinci kolu, birinciden yaklaşık olarak 20 yıl sonra, **Schmoller** (1838 - 1917), **Karl Bücher** (1847 - 1930) ve **Werner Sombart** (1863 - 1941) tarafından temsil edilmiştir[1].

Klâsik ekole, bir tepki halinde belirmesi nedeni ile, tarihçi ekolün, **«eleştirici»** ve **«yapıcı»** olmak üzere iki yönünün varlığı doğaldır:

a) Klâsik ekolün eleştirilmesi:

Tarihçi ekol mensupları, eleştirme konusunda birlik halindedirler. Onlara göre, klâsik ekol, soyut bir metod ile teorik kalmakta ve bu nedenle realiteden uzaklaşarak, vardıkları genel formüllerin «bütün devirlerin ve bütün memleketlerin iktisadî hayatını açıkladığını» **zannetmektedirler. Halbuki, her zaman ve her mekânda doğru olan bir kanun, toplumlar için söz konusu olamaz.** Her devrin kendine özgü bir psikolojisi ve buna göre fertlerin davranışları vardır. **Bu sebeple «tarih»e başvurmadıkça, insanları yaşadıkları «çevrenin koşulları» içinde ele almadıkça gerçeğe varmaya imkân yoktur. Hâsılı genel değil, «her devrin kendine özgü kanunları ve yalnız kendine uygun doktrinleri» vardır.**

b) Tarihçi ekolün kuruluşu:

Tarihçi ekol mensupları, doktrinin kuruluşu münasebetiyle, **tarihten bekledikleri yardım** konusunda ise, birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu görüşler, **«eski»** ve **«yeni»** tarihçi ekoller itibariyle önce iki kısma ayırmak uygun olacaktır.

---

(1) Faridun Ergin: İktisat, İst., 1964, Sa. 82-85.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aa) Eski Alman tarihçi ekolünün kuruluşu : Bu ekol mensupları da ikiye ayrılmaktadır :

1°) Tarihi, sırf doğrulayıcı (illustratif) bir araç olarak gören birinci kol, Roescher tarafından temsil edilmiştir. Roscher, klâsiklerin teorilerini kabul etmektedir, ancak onların doğruluğunu anlamak için tarihe başvurmaktadır.

2°) Tarihi, açıklayıcı (Explicatif) olarak kabul eden ikinci kol, Hildebrand ve Knies tarafından temsil edilmiştir. Bu tarihçi ekol, klâsik teorilerin doğru olmadığını ileri sürerek, onları reddetmekle en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Bu düşünürlere göre, **öğrenilmesi mümkün olan tek şey, «toplumların iktisadî gelişmesine hâkim olan kanunlar» dır. Bunun dışında genel mahiyette iktisadî kanunlar mevcut değildir.**

bb) Yeni Alman tarihçi ekolünün kuruluşu : Tarihi, tasvir edici **(Descriptif) olarak kabul eden üçüncü kol da,** yeni Alman tarihçi ekolünü teşkil etmektedir. Bu yazarlar ne klâsikler gibi **«statik»,** ne de tarihçi ekolün ikinci kolu gibi **«dinamik»** mahiyetteki kanunlar ile meşgul olmaktadır. Onlar, sadece iktisadî kuruluşların dikkatli ve detaylı bir tarzda **tasviri** ile meşguldürler. Bu düşünürler;

— Geçmişin kuruluşlarını tasvir ederken **tarihe,**
— Bugünün kuruluşlarını tasvir ederken de **istatistik** ve **monografiye başvurmaktadırlar.**

2) MİLLÎ İKTİSAT DOKTRİNİ (KORUYUCULUK)
(Klâsiklerin «iktisadî sonuçları»na karşı tepki)

Almanya'da **Frederic List,** (1789 - 1846); 1841'de **«Millî iktisat sistemi»** (Systeme national d'economie politique) adlı eserini neşretmiştir. Bu eser; ilk kez klâsiklerin;

— **Beynelmilelciliğine** karşı, **milliyetçiliği,**
— **Değişim değerine** karşı, **millî üretici güç düşüncesini** ileri sürmektedir.

Bu iki düşünce, devletlerin, dış iktisadî ilişkilerinde «koruyuculuk» (protectionnisme) politikası gütmelerini zorunlu kılacaktır.

List, Amerika Birleşik Devletlerinde yaptığı seyahatten yeni dönmüş ve Almanya'da **«Gümrük Birliği»** (Zollverein) henüz kurul-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

muştur (1834). Bu nedenle yeni gümrük rejiminin, klâsik görüşlere uygun olarak sırf **«mali»** veya **«koruyucu»** bir karakterde olması konusu üzerinde tartışmalar cereyan etmektedir. İşte, List, bu tartışmalarda, **«koruyucu bir gümrük politikası»**nı savunmak üzere eserini neşretmiştir. Yazarın, klâsiklerin iktisadî sonuçlarına karşı ileri sürdüğü iki görüşe kısaca değinelim :

a) İktisatta «beynelmilelcilik» düşüncesi karşısında «milliyetçilik» düşüncesi: Gerçekten klâsiklerin beynelmilelciliğe karşı; List, iktisadî milliyetçiliği ileri sürmüştür.

Klâsiklere göre, iktisadi hayatın çerçevesi, tarihî ve tabiî bir evrimin sonucu olarak, **eski çağın** ailesinden **ortaçağın** derebeylerinin konağı çevresindeki topluluğa; **yeni çağda** ise merkantilizmin milliyetçiliğinden, bu sınırları aşan beynelmilelciliğe ulaşmıştı. **İktisadi hayatın mekanizması** da aynı hüviyetle, bütün toplumları kavramış ve bu nedenle, iktisadî olayların tâbi olduğu kanunlar ve sonuçları, temel noktaları yönünden, hangi millet söz konusu olursa olsun, karşımıza aynı olarak çıkmıştır. **Böylece klâsikler genel kanunların bulunması endişesi ile, dünyanın milletlere bölünmüş olması vâkıasını ihmal etmişlerdir.** Nitekim Turgot, bu hususta açıklıkla, «İnsan, birbirinden ayrı çeşitli siyasî devletlerin varlığını unutmadıkça, bir iktisat problemini iyi bir şekilde inceleyemez» demektedir. J.B. Say de aynı düşünceyi şöylece belirtmiştir: «Siyasetin gözünde her şey olan devlet idaresinin sınırları, iktisat için bir takım arızalardan ibarettir.»

İşte List klâsiklerin bu, beynelmilelciliğine karşı gelmekte ve milletlerin, iktisat biliminin bir kenara itemeyeceği tabii varlıklar olduğunu ileri sürmektedir. Birbirinden farklı güçlere sahip olan milletleri, List âdeta iki grupta ele almaktadır.

— **Milletlerin bir kısmı,** tabiat olanakları bakımından nasipsiz, yer altı servetleri kıt, iklimleri müsait değildir.

— **Milletlerin bir kısmı ise,** ideal olan düzeye yükselebilmek için yeteri kadar gizli güçlere ve üretici faktörlere maliktir. Bu gibi normal milletler için, **sanayi, tarım ve ticaretini** aynı zamanda ve âhenkli bir tarzda geliştirmek suretiyle **«karmaşık bir ekonomi»** düzeyine yükselmek bir görevdir.

Bu nedenle, List bu yetenekte gördüğü Almanya için **«geçici ve terbiyevî» bir koruyuculuk** önermektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

List'e göre, serbest rekabet ancak aynı aşamada bulunan milletler arasında yararlı sonuçlar verir. Bu nedenle, Alman sanayii masraflarını, İngiliz sanayiinin maliyetleri düzeyinde indirilinceye kadar, yani **kronolojik üstünlükleri** yok edinceye kadar **«koruyucu gümrükler»** ile korunacak bu düzey elde edildikten sonra, yani **sanayi terbiye edildikten sonra** gümrükler kaldırılacaktır. List, tarımın özel bir biçimde korunmasına gerek görmemektedir. Çünkü sanayiin korunması, tarımın korunmasını endirekt olarak sağlamaktadır.

b) «Değişim değeri» düşüncesi karşısında «millî üretici güç» düşüncesi: List, klâsiklerin **bugünkü** menfaatleri hedef güden **«değişim değeri»** düşüncesi karşısında; geleceği, **yarının millî menfaatlerini** amaç edinen **«millî üretici güç»** lerin gelişmesi düşüncesini ileri sürmektedir.

— **Klâsiklere göre,** iyi bir iktisat politikası üretimde **düşük fiyat** sağlayan politikadır. Bu politika ferdin carî tüketim masraflarının az olmasını esas almakta ve bundan başka her türlü düşünceyi arka plana itmektedir. Bu nedenle ferdiyetçi iktisat için amaç, bugünün isteklerini tatmindir. Bu amaçla en yüksek miktarda **«derhal tüketilebilen değerler»** elde etmeye çalışmak gerekir.

— **List'e göre,** ferdî değil, millî menfaat söz konusudur. Bu nedenle, **hal** değil **gelecek** kaygısı, iktisadî politikalara hâkim olmalıdır. Gelecekteki millî menfaatler hesabına, bugünün ferdî menfaatlerinden vazgeçme, milletin gelecekteki üretici güçlerinin artması sonucunu verecektir. O millî üretici güç ki, bir memleketin karmaşık ekonomi (Economie Complexe) düzeyine ulaşmasını ifade eden, tarım, sanayi ve ticaret gibi faaliyet branşlarının beraberce ilerlemesi ile gelişecektir. Çünkü, ancak böyle bir ekonomide faaliyet branşlarının her biri öbürlerine mahreç, sürüm alanı olacak ve birbirinin gelişmesine yardım edecektir. **Şu halde, millî üretici güçlerin gelişmesi için, düşük fiyat politikası terk edilecek ve geçici olarak nispi bir pahalılık yaratması tabiî olan koruyuculuk politikası izlenecektir**[1].

3) MÜDAHALECİLİK VE DEVLETÇİLİK İLE SOSYALİZM (Klâsiklerin «Sosyal Sonuçları» na Karşı Tepkiler)

Zaman ve mekân için gelişen iktisadî olayların birer yansımasından ibaret olan iktisadî düşünce tarihi içinde **«sosyal organizas-**

(1) Ekrem Özelmas, Milletlerarası İktisadi Münasebetler, İst., 1965, Sa. 83-84-87.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yon»un mahiyeti ve nasıl bir şekil alması gerektiği hakkındaki ilgi; XIX. yüzyılda bilimin, tekniğin ve sonuç olarak iktisadî faaliyetin kaydettiği hızlı gelişmenin yarattığı uygunsuzluklar, krizler ve çeşitli karışıklıklar sebebiyle şiddetle artmış bulunuyordu. **Bu yüzyılda çok ileri götürülmüş «liberalizm» ve «ferdiyetçilik» düşünceleriyle «olaylar» zıtlaşmakta idi.** XVIII. yüzyılın sonlarında XIX. yüzyılın başında **hukuki statü**, korporasyonlardan ve merkantilizmden artakalan ve fertlerin faaliyetine engel olan yöntem ve düzen ile ilgili her türlü engelin kaldırılması ile kökten değişmişti. **Teknik alanda** da büyük buluşlar ile sanayiin yüzü tamamiyle değişmişti. Böylece doğan endüstriyel devrim ise XIX. yüzyılın ilk yarısında tam etkisini göstermiş bulundu. Bu devirde oluşan bir **«işçi sınıfı»** ile **«patron müteşebbis»** arasında ciddî sorunlar doğdu. Emeğinden başka pazara arzedecek bir serveti olmayan **«işçi»** ile kapitale hâkim **«patron»** çatışmasında **«fakir ve zengin», «zayıf ve güçlü», «hâkim ve mahkum» ezeli** zıtlaşması göze batar bir hal almış bulundu. Bu zıtlaşma, XIX. yüzyılın başından itibaren hemen her onyılda bir doğmaya başlayan **fazla üretim krizleri** ise hâd bir hale sokuyordu. **Fiyatlar âni olarak düşüyor, piyasalar tıkanıyor, işçi sınıfı için korkunç bir işsizlik baş gösteriyor, patronları ise iflâslar tehdit ediyordu.**

Hâsılı, işçi sefaletinin;

— **Bir yandan sanayide, özellikle dokuma sanayiinde, ücretlerin azlığı, çalışma saatlerinin uzunluğu, pekçok kadın ve küçük yaşta çocuk istihdamı,**
— **Öbür yandan, krizlerin yarattığı işsizlik korkunç bir hal almasına sebep oluyordu.**

İşte bu acıklı olayların gözlemi sonucunda, bunların yok edilmesi veya hafifletilmesi amacıyla ileri sürülen **yeni doktrinler, «özel mülkiyet»in korunup korunmayacağına göre iki yönde gelişmiş ve fakat her iki görüş de abartılmış bir liberalizmin bir bekçi gibi gördüğü devletin itibarının iadesinde ve ona görevler yüklemede birleşmiş bulunmaktadır.**

a) MÜDAHALECİLİK VE DEVLETÇİLİK

Özel mülkiyetin korunmasını esas olarak almakla beraber, devletin, milletin bir kısmının **«maddî sefaletler»**ine karşı kayıtsız kalamayacağını, çünkü onun **«güvenlik»** sağlama görevinden başka bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de **«uygarlık ve refah düzeyi»** nin yükselmesini sağlamak görevi de bulunduğunu kabul eden **iktisatçılar;**

— **Özellikle İsviçrede ve Fransa'da, «müdahaleciliği»,**
— **Almanya'da «devletçiliği» kurmuşlardır.**

aa) MÜDAHALECİLİK (İnterventionnisme)

Müdahalecilik prensiplerini ileri süren iki isim üzerinde durmak gerekecektir :

1°) Sismondi (1773 - 1842) :

Cenevreli bir iktisatçı olan Sismondi, o devirde sanayiin çok ileri bulunduğu İngiltere'ye yaptığı bir seyahate kadar **Liberal** iken, bu seyahatten sonra **müdahaleci** olmuştur.

Simondi, bir kez kışkırtılmış bulunan sanayileşme hareketinin makul bir yola sokulabilmesi için **«devletin ve patronların»** bu konuda görev almalarını istemektedir. Kendisinin bu konudaki düşüncelerine kısaca değineceğiz :

Birinci olarak, devletten, Sismondi, fabrikalarda kadın ve çocukların çalıştırılmasına engel olmasını, Pazar günleri çalışmayı yasaklamasını ve **patronları,** işçileri sosyal tehlikelere (hastalık, ihtiyarlık, sakatlanma ve işsizlik hallerine) karşı korumaya mecbur tutmasını istemektedir.

İkinci olarak, ferdî mülkiyetin korunmasını esas olarak olan Sismondi **«mülkiyet»** ile **«iş»** in birleşmesini istemektedir. Tâ ki fertler hem üretim araçlarına sahip olsunlar, hem bunları işletsinler. Böylece Sismondi, tarımda küçük toprak işletmelerini, sanayide küçük işletmeleri, ticarette küçük ticarethaneleri ideal işletmeler olarak görmekte ve büyük üretime göre, bunların daha üstün olduklarını ileri sürmektedir.

2°) Dupont - White (1807 - 1878) :

Müdahaleciliğin bu ikinci kurucusu, 1875'de yayımladığı **«fert ve devlet»** (L'Individu et l'Etat) adlı eseriyle **devletin iktisadi yetkilerinin normal olarak artması gereğini ispata çaba sarfetmiştir.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1857'de White, **«ferdin aczi, miskinliği ve kurnazlığı gibi ebedî bir engel ile uygarlık yollarının kapandığı»** nı ileri sürmekte ve ortak menfaatlerin karmaşıklığı gittekçe artan toplumlarda **«fertliçiliğin ulaşamıyacağı bir yüksekliğin ve genişliğin varlığını»** belirtmekte ve sonunda **«Devlet... ne şekilde kurulmuş olursa olsun, fertlerden daha iyidir», demektedir.** Bu süşüncelerin sonucu olarak da **White, nakliyat, para ve ticaret alanlarında geniş bir kamu müdahale ve faaliyetini istemektedir.**

Şu var ki White tasarruf ve kapital yaratma fonksiyonunun tamamen ferde ait bir iş olduğunu ileri sürmekle, ferdî mülkiyet alanında kalmakta, müdahaleciliği, kollektivizmi ve komünizmi içine alan bir sosyalizmden ayıran sınırı aşmamaktadır.

bb) DEVLETÇİLİK (Etatisme)

Esas itibariyle özel mülkiyete dayanan, bu nedenle devlet sosyalizmi (socialisme d'Etet) adı ile sosyalizm kelimesini sadece adında koruyan bu Alman akımına, aynı zamanda, gerçek sosyalistler tarafından alaylı bir lisan ile **«kürsü sosyalizmi»** adı da verilmektedir. **1872 tarihinde** Almanya'nın **«Eisenach»** kentinde iktisatçılardan, profesörlerden, memurlardan oluşan bir kongre toplanmış ve sonunda **«Mançester Ekolü»** ne karşı bir beyanname yayımlanmıştır. **Bu beyanname ile devletin «beşeri terbiyenin mânevi bir kuruluşu» olduğu ilân olunmuş ve devletten «halkın büyük bir kısmını uygarlığın yüksek nimetlerinden faydalandırılmaktan» ibaret olan «büyük amaç» ile hareket etmesi istenmiştir.** Bu hareketin temsilcileri arasında, Alman tarihçi ekolüne mensup **Schmoller** de vardır.

Fakat özellikle **Adolf Wagner** 1876'da yayımladığı **«iktisat biliminin esasları»** adlı eseriyle devlet sosyalizminin ideolojik esaslarını saptamış bir iktisatçıdır. **Wagner'e göre madem ki kollektivistlerin arzularına rağmen iktisatta «genel menfaat itici gücünü», «özel menfaat itici gücü» yerine tamamiyle geçirecek surette «beşer zihniyetini» değiştirmeye olanak yoktur, o halde fert ve devlet arasındaki yetkileri bölmeye teşebbüs etmek gerekir.** Bu amaçla demek mümkündür ki, kaideten devlet, ferdin yerine geçmemelidir. Fakat devletin faaliyet alanı da mümkün olduğu kadar genişletilmelidir. Bu alanın genişlemesi ise, ferdin gelişmesine ait genel koşulları sağ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lamayı ve ferdin kisisel faaliyetini iktisadî ilerlemenin esas zemberegi olarak korunmasını hedef gütmektedir. **Bu nedenle devlet, faaliyetini ferdiyetin gelişmesine engel olacak noktada durdurmalıdır.**

Hâsılı devlet sosyalizmi yeni Devletçilik:

Birinci olarak, ahlâkî ve millî bir hüviyettedir. Bu nedenle bölüşümde adalet ve işçi sınıfının refahı ile uğraşacaktır. (sosyal sigortalar, vergi kanunları ve benzer yasalar ile devlet iktisadî ve beşerî hayata müdahale edecektir).

İkinci olarak, özel mülkiyetin ve kişisel teşebbüsün korunmasını üretimin artması için gerekli bir faktör addetmektedir. (Bu nedenle devlet ancak yollar, kanallar barajlar ve trenler ile uğraşabilecek, emisyon bankalarını millîleştirebilecektir).

Üçüncü olarak, pratik bir doktrin olması itibariyle de ne adalet kurallarını, ne de faaliyet sınırlarını kesin bir şekilde saptamış değildir. (Bu suretle devlet adamlarına koşullara göre hareket serbestisi sağlanmaktadır)[1].

b) SOSYALİST EKOLLER

İnsanlara **«zihni bir yapı»** veya **«iktisat biliminin bir sonucu»** olarak önerilen sosyalizm;

— İdealist sosyalizm,
— Bilimsel sosyalizm diye ikiye ayrılmaktadır.

aa) İDEALİST SOSYALİZM

Sosyalizmin kökeni, asla eşitçi olmayan ve sadece güzide sınıfı, âdi uğraşılardan kurtarmak kaygısı ile, bu sınıf için **«kollektif mülkiyet»** i öneren **Platon**'a kadar çıkarılmak istenmektedir. **Gerçekte, ahlâkî ve felsefî değil, iktisadî anlamı ile genel mahiyette ferdî mülkiyet yerine kollektif mülkiyeti isteyen sosyalizm, XIX. yüzyılda doğmuştur.**

---

(1) Ekrem Özelmas: Devletçilik ve Türkiye'deki tatbikatından SÜMERBANK, Ankara, 1963, Sa. 53.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İdealist sosyalistler olarak, **İngiltere'de Robert Owen** (1772 - 1858), **Fransa'da Fourier** (1772 - 1837), **Louis Blanc** (1811 - 1882), **Saint Simon** (1760 - 1825), **Proudhon** (1809 - 1865) ve daha birçokları sayılabilir. Burada ancak üç kişiden kısaca söz edeceğiz:

1°) Robert Owen :

İngiltere'de işçi, küçük patron ve İskoçya'da bir pamuklu dokuma fabrikasında müdürlük yapan R. Owen'in iktisadî ve sosyal düşünceleri devamlı olarak değişmiştir. **Owen, patronların işçi menfaatlerini düşünmesi gerektiği düşüncesinden hareket ederek;**

— **İlk olarak,** teşebbüslerde koruma (**patronaj**) kuruluşları kurmayı denemiş, fakat düşüncesinin hayalî olduğunu fark edince,

— **İkinci olarak,** İskoçya ve Amerika'da birtakım **«komünist koloniler»** kurmaya **uğramış** ve bunların da başarılı olmadıklarını görünce de,

— **Üçüncü olarak,** sosyalizm için düşüncelerin yeteri kadar olgunlaşmamasını, başarısızlığın sebebi olarak görmüş ve bu nedenle de, hayatının sonlarında **işçi kitlelerinin metodik bir surette eğitim ve öğretimi»** ni istemişti.

2°) Saint - Simon ve Pierre Joseph Proudhon :

Saint - Simon, bir soylu ve bir iş adamıdır. Bu nedenle mirası kınamış fakat ferdî mülkiyetin kaldırılmasını önermede kuşkulu davranmıştır. Bu bakımdan kendisini sosyalist addetmek mümkün olmamakla beraber, 1828 tarihinde tilmizlerinden biri olan **Bazard'ın «Saint - Simon doktrininin anatomisi» adı altında verdiği bir konferans serisi, modern sosyalizmin ilk ve kusursuz açıklamalarından biri olmuştur.**

Proudhon'a gelince, o matbaacılık ve gazetecilik yapmıştır. Bir çok eseri arasında özellikle şu üçü çok karakteristiktir: «İktisadî çelişkiler sistemi» (Syteme des contradictions economiques - 1846), «İhtilâlde ve Klisede Adalet» (De la justice dans la revolution et dans l'Eglise - 1858), «İşçi sınıflarının politik kapasitesi» (De la capacite politique des classes ouvrieres - 1865) —ölümünden sonra neşrolunmuştur— [1].

(1) Ch. Gide et Rist, Histoire des Doctrines Economique, 7 ed. Paris, 1959, Sa. 322 - 357 (Par. Ch. Rist.).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Saint - Simon ve Proudhonun görüşlerinin genel çizgilerine kısaca şöylece değineceğiz :

Birinci olarak bu doktrinler, iktisadın kapsamını aşmaktadır. Düşüncelerin temellerinde **felsefî** veya **dinî** esaslar vardır. Bu nedenle de bu düşünceler, hâl için kötümser, gelecek için iyimserdir. **Hâl hakkındaki** Fransız klâsiklerinin iyimserliklerine karşı **bu düşünceler kötümserdir**, makineleşmenin ve krizlerin kötü sonuçlarını kuvvetle belirtmektedir. **Gelecek hakkındaki** İngiliz klâsiklerinin kötümserliklerine karşı da **bu düşünceler iyimserdir,** bilinçli ve düzenli bir faaliyet gösterilmesi halinde, doğada bulunan kaynakların, bütün insanların rahat yaşamalarını sağlamaya yeteceğini ileri sürmektedir.

İkinci olarak, bu doktrinler, işçi sınıfını da aşmaktadır. Doktrinlerin temelinde **«sosyal menfaat»** değil, **«adalet duygusu»** vardır. Bu nedenle bunlar, sosyal devrimi gerçekleştirmek için sadece işçi sınıfına güvenmemekte, burjuvazinin ve entellektüel zümrenin «fedakârlık duyguları»na da baş vurmaktadırlar. Bu yazarlar, sosyalizmi, sosyal eşitliğin ve genel menfaatin sağlanması bakımından bugünkü düzenden daha elverişli görmektedirler.

Üçüncü olarak, bu doktrinlerin önerdikleri örgüt iki ayrı eğilim göstermektedir. Şöyle ki;

— **Birinci eğilim, Saint - Soman'a ait olmak üzere otoriterdir ve kollektivizme ulaşmaktadır.** İktisadî hayatın düzenlenmesi, örgütlendirilmesi devlet tarafından yapılacaktır. **Fenalığın sebebi, iktisadî faaliyete hiçbir yüksek otoritenin düzen vermemesidir. Şu halde, devlet tarafından bu düzenin sağlanması için üretim araçlarının topluma maledilmesi gereklidir.** Böylece üretim, sosyal ihtiyaçlara göre ayarlanabilecektir.

— **İkinci eğilim, Proudhon'a ait olmak üzere, özgürlükçüdür ve anarşiye ulaşmaktadır.** Proudhon, üretim araçlarının ferdî mülkiyetini kabul etmemekte, fakat devlete de hiç güvenmemektedir. Proudhon'a göre, özel kapitalizm ve kamu baskısı kalkınca **bilimin ve aklın ilerlemesi** ile özgür toplumda, üretim âhenkli bir şekilde ihtiyaçlara kendiliğinden uyacaktır.

bb) BİLİMSEL SOSYALİZM

Bilimsel adı verilen sosyalizmi temsil eden büyük yazarlar dörttür: Bir teorici ve büyük toprak sahibi olan **Rodbertus** (1805 - 1875),

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

daha çok kitleleri harekete getirmesi nedeni ile kışkırtıcı olan **Ferdinand Lassalle** (1825 - 1864), yazı ve düşüncelerinde beraberlik olması ve hattâ bazı eserleri birlikte imza etmiş bulunmaları nedeni ile adlarının bir arada sözünün edilmesi zorunlu olan **Karl Marx** (1818 - 1883) **ve Frederick Engels** (1820 - 1895). **Burada kısaca Karl Marx'dan bahsedeceğiz.**

Karl Marx, hem çok güçlü bir teorici, hem de **«birinci enternasyonal»** in başlıca kurucusu olarak bir aksiyon adamıdır. Özellikle büyük etki yapan **iki eserinden, birincisi**, 1847 tarihinde Engels ile birlikte yazılıp yayımlanan **«komünist beyannamesi» (Manifeste communiste); ikincisi**, ilk cildi 1867'de, ikinci cildi Marx'ın ölümünden sonra 1885'de ve üçüncü cildi 1894'de yayımlanan **«Kapital»** dir.

Mar,'ın değer, faiz ve ücret gibi kavramlar üzerindeki görüş ve analizleri ilerideki incelemelerimizin ilgili bahislerinde görüleceğinden, burada sadece doktrini itibariyle, klâsikleri ile idealist sosyalistlerden nasıl ayrıldığına değineceğiz.

Marx'ın esas düşüncesi modern toplumumuzun sosyalizme dönüşmesi, tarihi gelişmenin kaçınılmaz doğal bir sonucu olduğu noktasında toplanır. Gerçekten Marx'a göre **kapitalizm, ancak belirli bir devrin ihtiyaçlarına uyan «tarihî bir kategoridir»**, ebedî bir mahiyeti yoktur. Bu nedenle, devrini yaşamış bulunan kapitalizm artık yapısal birtakım **çelişkilerle doludur.** Bu çelişkilerin başta geleni, «kollektif üretim» şekli ile **«ferdi mülkiyet»** şekli arasındakidir.

— **Makineleşme ve temerküz hareketi, üretimi ferdî olmaktan çıkarmış, kollektif yapmıştır.**
— **Halbuki mülkiyet ferdi olmakta devam etmektedir. Bu çelişkinin devam etmesi mümkün değildir. Mülkiyet şekli de zorunlu olarak üretim şekline uymaya, kollektif olmaya mecburdur.**

İşte bu ana düşünce ile, Karl Marx, bir yönden idealist sosyalistlere, öbür yönden klâsiklere karşı iki ayrı durum takınmaktadır.

1°) Marx'ın idealist sosyalistlere karşı durumu, onlardan özellikle iki noktada ayrılmaktadır :

— **Bir yandan**, Marx idealist sosyalistler gibi rasyonalist ve hümanist bir felsefeye değil, **«tarih maddiyetçilik» (Matérialisme his-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

torique) anlayışına inanmaktadır[1]. Gerçekten idealist sosyalistler, insanların gelecekte, aklın gücü ile doğaya hâkim olacaklarına ve doğayı kendi amaçlarına, yani sosyalizme göre düzenlemek gücünü göstereceklerine inanır ve güvenirken, **Marx, sosyalizmin, tarihî bir zorunluluk olarak doğacağını düşünmektedir.** Zaman içinde üretim tekniği değişmekte, ferdî olmaktan çıkarak, gitikçe kollektif olmaktadır. Üretim tekniği ise toplumların alt yapısıdır. Ahlâk, din ve hukuk toplumun üst yapısını teşkil etmektedir. Bu üst yapı, değişen alt yapıya zorunlu olarak uyacaktır.

— **Öbür yandan,** Marx, idealist gibi, toplumun bütün fertlerine değil, **sadece işçi sınıfına güvenmektedir.** Bu bakımdan idealist sosyalistlere nazaran Marx'ın sosyalizmi çok daha dardır. Nitekim «Komünist beyannamesi», işçilerin kurtuluşunun bizzat işçilerin eseri olacağını ileri sürmüştür. **Fakat Marx'ın bu düşünüşü, kendiliğinden doğacak bir şey için, doğuşuna bir araç aramak gibi bir çelişki halinde değil midir?** Marx, bu hususta, oluşun doğal olduğunu ve fakat bunun tarihinin belli olmadığını, bu nedenle işçinin, iyi bir teknik ile sosyalizmin doğuşunu, ivedileştirmesi gerektiği düşüncesini ileri sürmektedir. Şu halde, işçi sınıfı, öbür sınıflarla olabildiğince az temasta bulunacak ve birlik halinde **«sınıf mücadelesi»** yapacaktır.

2°) Marx'ın klâsiklere karşı durumu, özellikle şu tarzda görünmektedir: Marxizm, kendini önerilen **«zihnî bir kuruluş olarak»** değil, **«iktisat biliminin doğal bir sonucu»** olarak görür. Şu halde Marxizme ulaşmada determinizm vardır. Bu nedenle Marxizm **«bilimsel»** olmak iddiasındadır. Nitekim Marx, özellikle İngiliz klâsiklerinin düşüncelerinin lojik bir sonucu olarak sosyalizme varılacağının kabul edilmesi gerekeceğini ileri sürmektedir. **Bu sebeple Marx, için klâsik —özellikle Ricardo— mücadele edilecek hasımlar değil, onların düşüncelerinden faydalanılacak öncülerdir.**

III. — İKTİSADÎ DÜŞÜNCEDE SON AKIMLAR

İncelemelerimiz **«belirli problemler»** e ilişkin **«teoriler»** ile değil, birbirine bağlanan veya karşı gelen **«büyük iktisadî sistemler»** in

(1) Paul Gemähling büyük ekonomistler, (Terc. 1939), Sa. 284-287. Ch. Gide et Rist, Histoire des doctrines économiques 7. éd. Paris 1959, Sa. 517-553 (Par. Ch. Gide).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«teorik ve doktrinal yüzleri» ile ilgilidir. **Gerçekten G. Pirou'nun dediği gibi, iktisadî problemlerin incelenmesinde, teori ile doktrini, açıklama ile değer biçmeyi, gerçeğin bilinmesi ile değer hükmünü kabil olduğu kadar köklü bir şekilde birbirinden ayırmak gerekir.** Bu bakımdan her ekolün bütün iktisat bilimini içine alması söz konusu değildir. Onda, açıklamanın yanında değer biçme, gerçeğin bilinmesi yanında, değer hükmü ve sonunda münferit ve belirli problemlere ait **teoriler** yanında, iktisadî olayların genel yönüne ilişkin bir görüş manzumesi ağır basan özellikler olarak mevcuttur.

Bilimde olaylar mekanizmasının analizi ve açıklanması ve böylece gerçeğin bilinmesi temel amaç iken, doktrinde, kuruluşlar ve reform projeleri hakkında yapılan değer biçme ve verilen değer hükümleri ile felsefi bir bütün vücuda getirmek asıl olmaktadır. Bu nedenle, bilim ile doktrinin birbirinden ayırdedilmesi bir zorunluluktur. Esasen zaman ve mekân içinde değişen «tarihî çevre»nin koşullarına ayak uydurarak olgunlaşan ve değişen doktrinler, bu mahiyeti ile de bilimden ayrılmaktadır.

Bu nedenledir ki, «fert»i esas alan ve «denge hali»ne dayanan eski klâsik teorinin bu iki faktöründen birincisine karşı cephe alınmasıyla, «mikro-ekonomi»den «makro-ekonomi»ye ve ikincisine karşı cephe alınmasıyla «statik» anlayıştan «dinamik» anlayışa geçilmesi hususundaki «teoriler», «metod» bahsimizde incelenmiş, «iktisadî düşüncenin gelişme tarihi» incelenirken, bu bahiste, bir doktrin hüviyetini arzetmedikleri için bu teorilere yer verilmemiştir[1].

---

(1) **19. yüzyılın sonlarında**, belirli konular üzerinde **«yeni teoriler»** ileri süren iktisatçılar vardır ve ekoller doğmuştur. **«Marjinal ekol»**, klâsik ekolün genellikle emeğe dayanan «değer teorisi»ni, sübjektif bir görüşle değiştirmiş ve tamamlamıştır. Bu ekolün temsilcileri, 1871 de İngiliz **Stanly Jevons**; aynı tarihte Avusturyalı **Carl Menger** ve 1873'de Fransız (Lausanne'da tedrisat yapan) **Léon Walras** birbirinden habersiz olarak hemen hemen aynı düşünceleri ileri sürmüşlerdir.

— **«Psikolojik Ekol»** adı altında, **Jevons**, u izleyen İngiliz **Alfred Marshall** (1880) ve Amerika'lı **John Bates Clark** (1899) ile oluşan **«İngiliz - Amerikan Ekolü»** ve **Carl Menger'**i izleyen **F. Von Wieser** (1914) ile oluşan **«Avusturya Ekolü»** toplanmaktadır.

— **«Matematik ekol»** adı ile de, **L. Walras'**ı izleyenlerden oluşan **«Lozan ekolü»** ifade edilmektedir.

Her iki ekolün öncüleri olarak, **Cournot** (1838), **Heinrich Gossen** (1854) ve **Auguste Walras** (1831)'i zikretmek gerekir. «Marjinalist ekol»ün ilk üç kurucusundan sonra, bu görüşlere katılan yeni marjinalistlere **Böhm - Bawerk**,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Münhasıran doktrinal açıdan, yaklaşık olarak son 85 yıl içinde iktisadî düşüncenin gelişmesini, mülkiyetin «özel» veya «kollektif» olduğuna göre iki kısımda ele alacağız.

A. — ÖZEL MÜLKİYETİ ESAS ALAN AKIMLAR

Bu akımlar, yukarıda incelediğimiz büyük ekollerin evrimleri itibariyle üç grupta toplanabilecektir:

— Klâsik liberalizmden - yeni liberalizme geçiş,
— Koruyuculuk - otarşiye geçiş.
— Müdahalecilikten - plânlı ekonomiye geçiş.

1) KLASİK LİBERALİZMDEN - YENİ LİBERALİZME GEÇİŞ

Klâsik liberalizm, özel teşebbüse güvenmekte ve kişisel menfaatlerin **kendiliğinden** âhenkli bir şekilde genel menfaatle birleştiğine inanmaktadır. Her türlü devlet müdahalesinin sonucu iyi olmayacaktır. Kendi kendine işleyen doğal bir mekanizma yerine geçirilmek istenen her sun'î tedbir yeni bir dengesizlik yaratacaktır.

Fakat iktisadî hayatta devam eden dengisizliklerin, kendiliğinden dengeye doğru gidememesine karşı gittikçe artan şiddetli eleş-

---

Pareto, Barone, Pigou ve Schumpeter'i de katmak uygun olur.

20. yüzyılda, teorik alandaki çalışmalar, özellikle tarih metodu ile matematik metodun birleştirilmesi sonucunda gelişen geniş egözlem olanakları» içinde devam etmiştir. Bu suretle iktisat biliminin yeni bir branşı olarak (Econometri) doğmuştur. Yapılan birçok monografik etüd, (bankalar, borsalar, piyasalar, para sistemleri, gümrük rejimleri gibi) iktisadî kuruluşların daha yakından bilinmesine yardım etmiştir. Özellikle:

— **Para konusunda** İsveçli **G. Cassel**; Fransız **A. Aftalion, Ch. Rist, B. Nogaro**; Alman **G. Fr. Knapp**; Amerikalı **İ. Fischer**; İngiliz **J. M. Keynes, Robertson Hawtrey.**

— Ücret teorileri ile, Fransız **Fr. Simiand**; Amerikalı H. L. Moore,

— **Milletlerarası iktisadî ilişkiler konusunda** Avusturyalı **Haberler**; Amerikalı **Taussing**; İsveçli **Ohlin**; İngiliz **Viner**; Fransız **Oulès, Maurice Bye, Gérard Marcy**, Romanyalı **Manoilesco.**

— **Konjonktür ve krizler konusunda**, İngiliz **J.M. Keynes, F.A. Von Hayek, Pigou, Robertson, Hawtrey**, Amerikalı W.C. **Mitchell**; Alman **W. Röpke, Wagemann, Spiethoff**; Avusturyalı **Schumpeter, Haberler, Ludwing von Mises**; Fransız **A. Aftalion, Jean Lescure**, şöhret yapmış iktisatçılardır.

— **Bu arada** çeşitli konularla ilgili olarak **Bowley Beveridge, Mrs. Robinson, Wicksell, Walt Witman Rostov**'u da zikretmek gerekir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tiriler karşısında, Avusturyalı, Amerikalı ve Fransız liberal iktisatçılardan bir kısmı, ileri ve realist bir görüş ile «yeni - liberalizm» (néo - liberalisme) akımını yaratmışlardır. **Pozitif ve yapıcı bir durum almaya çalışan bu yeni liberalizm, rekabetin yok edilmesine engel olmak ve özgürlüğün güvenlik altında bulunmasını sağlamak hususunda devlete müdahale yetkisini tanımaktadır. Şu halde; devlet, ancak ferdi faaliyetlerin, rekabet ve güvenlik koşulları içinde gelişmesini sağlayacak «serbest ortam»ın korunması için müdahalelerde bulunacak, gerekli yasaları koyacaktır.**

2) KORUYUCULUKTAN - OTARŞİYE GEÇİŞ

«Koruyuculuk» (Protectionnisme), milletlerarası ilişkiler bakımından devletin müdahalesini öneren bir doktrindir, tarihte ilk defa **«merkantilizm»** şeklinde ve sonra Frederic List'de **«millî iktisat doktrini»** olarak doğmuştur.

Teorik alanda, liberal görüşler karşısında, fazla tutunamamış bulunan «Koruyuculuk», **uygulama alanında,** tamamen aksine geniş ilgi toplamıştır. Son 85 yılda Fransa'da, Almanya'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde, İtalya'da uygulanmış bulunan «Koruyuculuk», birinci dünya savaşına kadar, İngiltere'ye girememişti. Birinci dünya savaşından sonra, dış ticaret alanındaki liberalizm İngiltere'de de terkedilmiştir.

1929 - 1930 iktisadi krizi ve yeni savaşın gelmekte bulunması hakkındaki kaygılar, devletlerin, endirekt olarak **«gümrük resimlerinin arttırılması», «prim sistemlerinin uygulanması»** ve direkt olarak **«yasaklar»** ve **kontenjantıman»** yöntemleri ile dış ticarete müdahalesinin, milletlerarasında yayılmasına âmil olmuştur.

Böylece;

— Milletlerarası iş bölümünün fayda ve gereğine inanan liberal teze karşılık,

— Milletlerin kendi kendine yetmesini ve herhangi bir nedenle dış memleketlere muhtaç olmamasını, ulaşılması yararlı ve gerekli bir amaç olarak kabul eden **«otarşi doktorini»** ortaya çıkmıştır. İkinci dünya savaşına hazırlanan Almanya'da ve İtalyan - Habeş savaşında İtalya'da bu doktrin, sistemli bir tarzda müdafaa olunmuştur. Bu suretle, **«koruyuculuk», daha ileri bir koruma şekli olarak**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

iktisadi milliyetçiliğe, yani «otarşi» (autarchie) ye varmaktadır. İkinci dünya savaşından sonra, organize bir şekilde, milletlerarası çeşitli çabalar sarfedilmektedir. Hâlen bu yönde büyük mesafeler kaydedilmiş ve otarşik görüşler eski değerini kaybetmiş görünmektedir.

3) MÜDAHALECİLİKTEN - PLÂNLI EKONOMİYE GEÇİŞ

İncelediğimiz bu devrin karekteristik niteliği, özellikle ikinci dünya savaşının sonlarına kadar, «liberalizm» in gerilemesi şeklinde görünmektedir. Fakat liberalizmin bırakmakta olduğu mevziler;

— Sosyalizmden çok,
— Müdahalecilik ve devletçilikçe işgal edildi.

Bu olay, müdahaleciliğin, özel mülkiyeti korumak çabası içinde, iktisadi hayatın en önemli ve genel problemleriyle gittikçe daha çok ilgilenmesini zorunlu kıldı. Böylece fiyatlara, piyasa mekanizmasına, az ve talep koşullarına müdaahle edilmeye başlandı. **Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen 1929 - 1930 büyük iktisadi krizi ve son olarak ikinci bir dünya savaşının doğması olasılıklarının yarattığı kaygı; dış ticaret ilişkilerinde olduğu gibi «müdahalecilik» (interventionisme) i, bütün sosyal hayatı kavrayan bir kapsam kazanarak «planlı ekonomi» (Economie planifiée) ye ulaştırdı**[1]. Güdümlü ekonomi (Economie dirigée); (Economie concentrée, organisée) diye de anılan «plânlı ekonomi» nin kapsadığı **«plan»** kelimesinin benzerliği ile, müdahaleciliğin, planlı ekonomiye ve planlı ekonominin de, tam ve kesin bir planlaştırmayı zorunlu kılan sosyalizme ulaştığı hususu ileri sürülmek istenmektedir.

Gerçekte, sosyalizm ve özel mülkiyetin korunduğu kapitalizmde «plan ve program»ın ifade ettiği anlam birbirinden tamamen ayrıdır. Bugün, metod bahsinde değinilen «modeller», hattâ oldukça liberal

(1) Kapitalizm ile sosyalizm arasında gelişmekte bulunan orta bir yol olarak «müdahalecilik» i melez bir sistem olmaktan kurtarmak ve ona bağımsız bir hüviyet kazandırmak çabaları, XIX. yüzyılın sonunda başgösterdi. Bu arada Leon Bourgeois (1851 - 1925) i zikretmek gerekir. Bu çabalardan «dayanışmacılık» (Solidarisme) doğdu. Fakat bu mesleğin önerdiği sosyal ve finansal reformlar —müterakki vergi sistemi, sigortalar gibi— esasen hükümetler tarafından kabul edilmeye ve uygulanmaya başlanmıştı. Bu nedenle, bu mesleğin (Sıbıh-mukavele) (Quasi - Contrat) teorisi uzun ömürlü olamadı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kapitalist rejimlerde dahi, piyasa düzeninin işleyiş mekanizması bozulmadan «plân» ve programlar»ın yapılabileceğini ve bunun gerekliliğini göstermiş bulunmaktadır. Piyasa düzeninin, özel mülkiyetin, gerçek anlamda fiyat ve rekabet koşullarının bulunmadığı bir sosyalist sistemin, üretimi, tüketime uydurmaya çalışan otoriter plânı, kuşkusuz değinilen plândan ayrı bir şeydir.

B. — KOLLEKTİF MÜLKİYETİ ESAS ALAN AKIMLAR (Marksizm'den Günümüzün Sosyalizmine Geçiş)

Kollektif mülkiyeti esas alan doktrinler alanında:
— Bir yandan marksizmin gelişmesine etki yapan amiller,
— Öbür yandan bu amillerin etkisi ile marksizm'den günümüz sosyalizmine geçiş ele alınacaktır.

1) Marksizmin gelişmesine etki yapan amiller: Bu amillerin iki yandan gelişmeye etki yaptığı görülmüştür:

a) **Bir yandan, «çeşitlilik»ten «birlik»e doğru bir gidiş kaydedilmiştir.** Bu gelişmeden «Marksizm» faydalanmış ve bu alanda, hemen hemen tek doktrin olarak kalmak olanağını bulmuştur. Bu olaya sebep, Marx'ın eserlerinin kitlelerce incelenip kavranması değil, tersine Marksizm'in, mahiyetine nüfuz edilmesine mahal bırakmadan, büyük halk yığınları için birer «kaziye» halinde ileri sürdüğü üç «inanç»ın varlığıdır. Bu bakımdan, bilimsel olmaktan çok, bir din havası içinde bulunan ve bu nedenle ahlâkî kaygılar ile hareket eden Marksizm, işçileri:

aa) **«Değer teorisi»** ile, kapitalistler tarafından devamlı olarak **sömürüldüklerine,**

bb) **«Tarihî maddiyetçilik teorisi»** ile, sosyal evrimin kaçınılmaz sonucu olarak doğacak olan **sosyalizmin kendi lehlerine olacağına,**

cc) **«Sınıf mücadelesi»nin** de, kısa yoldan hedefe ulaşmak üzere **en uygun bir tarz da olduğuna** inandırmakta önemli rol oynamıştır.

b) Öbür yandan, teorik, yani bilimsel kuruluşların dayandığı temeller oldukça sarsılmış ve beklenen pratik sonuçlar doğmamıştır.

aa) Teorik bakımdan (Marksizm'in değer kâr ve krizler hakkındaki teorileri iktisadî mekanizmayı, özellikle makroskopik ve dina-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mik yönden inceleyen yazarlar tarafından kabul edilmemiş olduğu gibi, 1917'de sosyalizmin geniş bir ülkede uygulama alanına konulmasından sonra, sosyalizm karşısında kapitalizmin yapısında taşıdığı büyük canlılığın, yaşama gücünün sebeplerini açıklamak ihtiyacını duyan iktisatçılar, kapitalizmde, tüketime göre üretimin ayarlanabilmesini mümkün kılan ve «piyasa fiyatları ile üretim edeğerlerinin kıyaslanması»nı ifade eden «İktisadî hesap» (Calcul économique) in yapılmasının sosyalizmde olanaksızlığını göstermek suretiyle, bu sistemin, en az, en çoğu verme bakımından uygulama yeteneğinin mevcut olmadığını bilimsel olarak açıklamak ve ileri sürmek olanağını bulmuşlardır[1]. Gerçekten, gerçek anlamıyla; ne tüketim mallarının satış fiyatlarının tâyin eden **«tüketim özgürlüğü»** ne de üretim değerini tâyin eden **«iş özgürlüğü»** sosyalist bir sistemde mevcuttur. **Çünkü devletin tüketim malları piyasasında «arz cephesinden» ve emek piyasasında —ki mülkiyetin kaldırılması nedeni ile emek dışındaki üretim faktörlerinin kalkmış olduğu farzolunmaktadır— «talep cephesinden» haiz olduğu «salt tekel», iktisadi hesabın yapılmasına olanak veren «serbest piyasa ve fiyat mekanizması»nın yok edilmesinin açık bir ifadesidir. Bu halde, mekanik yönden üretim** faktörlerinin üretim branşlarına dağılmasının, iktisadîliğinde olduğu kadar, **psikolojik yönden de, bu** faktörlerin en yükseği vermesinde olanaksızlık görünmekte ve sonuç olarak, sosyalizm, bilimsel olmak, iddiasına rağmen, bilimsel bir temele değil, ahlâkî bir temele dayanmaktadır. **Bu nedenle sosyalizm, pratik bir sonuç almak için, ya despotizme veya anarşizme ulaşmaktadır.**

bb) Pratik bakımdan, Marksizm'in mutlak bir temerküz hareketinin olacağı ve işçi kitlelerinin gittikçe fakirleşeceği hakkındaki kehanetleri de gerçekleşmiş değildir. Gerçekte temerküz hareketi ilerlerken, bütün diğer küçük teşebbüslerin tamamen silinmesi şöyle dursun, yeni yeni branşlar halinde bunların arttığı görülmüş ve emek ile teknik kapital kombinezonunda, teknik kapitalin artışı ile birlikte çoğalan verimliliğe paralel olarak işçi sınıfının hayat standardının yükseldiği görülmüştür.

---

(1) F.A. Von Hayek, N.G. Pierson, Ludwig von Mises, George Halm, Enrico Barone: L'économie dirigée en régime collectiviste (Kollektif eser - Paris). Feridun Ergin: İktisat, İst., 1961, Sa. 73.
Ekrem Özelmas, Fiyat ve Doğurduğu Hadiseler (Doktora tezi) Sa. 212-231.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2) Belirtilen bu teorik görüşler ve pratik sonuçlar karşısında Marksizm'den günümüzün sosyalizmine geçerken, özellikle gelişmelerin iki yön aldığı görülmüştür.

a) Marksizm'de, adalet kaygusu içinde, bilimsel zorunluktan, fatalist bir görüşten, iradeye ve özgürlük kaygusu içinde eklilliğe doğru gıden bir akım vardır.

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında Kautsky (1854 - 1938) gibi Marksizm'in ilk şekline, sadık kalanlar yanında sınıf mücadelesi ve ihtilâl düşüncelerini eskimiş addedenler ile bu düşüncelere bağlı kalanlar doğmuştur. Bundan başka Marksizm'de idealist bir değişiklik yapmaya teşebbüs edenler ile Marksizm'e kapitalistik bazı faktörler sokmak isteyenler olmuştur. Bu akımları şöylece özetlemek mümkündür :

aa) Kapitalist sistemin sosyalizme dönüşmesi için kullanılacak «araçlar» itibariyle birbirine karşı iki akım doğmuştur.

1°) İhtilâlci sendikalizm (Syndicalisme revolutionnarie), toplumları sosyalizm'e ulaştırma aracı olarak **«işçi sendikaları»** nı görmekte bu çevrede, **şiddet** taraftarlığının **genel grev** havasının kolaylıkla yaratılabileceğini kabul etmektedir. Fransa'da **Georges Sorel** (1847 - 1922) bu akımın başlıca temsilcilerindendir.

2°) Siyasal particilik akımı, Rusya'da Bolşevizm'in (1917), İtalya'da Faşizm'in (1922) ve Almanya'da Nasyonal Sosyalizm'in (1933) iktidara gelişinde politik faaliyetin oynadığı rolü, realist bir görüş ile dikkate almakta ve toplumları sosyalizme ulaştırma aracı olarak **«işçi sendikaları»** na değil, **«Komünist siyasal partiler»** e güvenmektedir. Böylece **«siyasal particilik»** ile **«ihtilâlci sendikalizm»** birbirlerine cephe almış bulunmaktadır.

bb) Marksizm «idealist» bir değişikliğe uğratılmak istenmiştir :

Bu suretle zihniyet ve faaliyet alanları genişletilen Marksizm'in, **fatalist** görüşü —tarihî maddîyetçilik— terkedilmekte, yerine idealist sosyalistler gibi, **iradeci** bir görüş getirilmektedir. Belçika'lı sosyalist **Henri de Man**'ın ve Fransa'da **Marcel Déat**'nın temsil ettikleri akımlar, **«sosyalist inanç»** ın tarihî bir zorunluktan değil, insanların kapitalizme üstün bir toplum düzenine karşı duydukları bir **eğilim** ve bu hususdaki **irade**'den doğduğunu ileri sürmektedirler. **Böylece sosyalizm yalnız işçi sınıfı değil, adalet ve kurtuluş idealine bağlanan herkesi kendi safına almakla sınırlarını genişletmiş olmaktadır.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu tarz, özellikle orta sınıfın sosyalizme katılmasını sağlamak hedefini gütmektedir.

cc) Marksizm, kendisine «fertçilik ve liberalizm» aşılanmak suretiyle, otoriter bir devlet hâkimiyetine ulaşmaktan kurtarılmak istenmektedir :

Ferdî özgürlüğün sosyalist bir organizasyona fedâ edilmemesini hedef güden bu gibi yazarların görüşleri, genellikle Fransız idealist sosyalistlerinin geleceğine uygun düşmekte ve sonu **anarşizme** ulaşmaktadır. Filozof **Roger E. Lacombe**, bir eserinde, **Marksizm'den kurtulmuş bir sosyalizm ile geniş anlamda bir fordiyetçiliğin uzlaşmasının mümkün olduğunu** ileri sürmektedir.

Son yıllarda, demokratik Devletlerdeki sosyalist siyasal partilerin çoğu, böyle bir değişmenin ancak, kollektif mülkiyet gibi, sosyalizmin temel bir prensibinden yapılabilecek fedakârlığın derecesine bağlı bulunduğunu idrak etmişler ve programlarında bu yönde esaslı değişiklikler yapmışlardır[1].

Denebilir ki, siyasal partilerde beliren bu yeni eğilimler ile **«mülkiyetsizlik despotizme ve mülkiyet özgürlüğe ulaştırılır hükmü»** bir kez daha doğrulanmaktadır. Bu davranışlar, toplumların sosyal organizasyonlarını, esası ferdî mülkiyet olan bir karma ekonomiye ulaştırmaktadır. Öyleki bu ekonomi, **sosyalist değil, sosyal** bir yapı kazanmaktadır.

b) Marksizm'de, «beynelmilelcilikten milliyetçiliğe» doğru bir akım doğmuştur :

Nasyonal sosyalizmin doğuşu, bu akımın bir sonucudur. **Kuşkusuz Marx böyle bir akımı kesin olarak kabul edemezdi.** Fakat yakın tarih bu tarzın mümkün olabileceğini göstermiş bulundu. Gerçekten **nasyonal sosyalizm** ve **faşizm**, sosyalist partileri ve sendikalizmi kaldırmakla Marksizm'e karşı bir durum almış bulunmasına rağmen, **kuvvetli halkçı** ve **kısmen antikapitalist** bir hüviyet taşımakta idi. **Werner Sombart**, bir eserinde, Marksizm'in maddiyetçiliğini reddetmekte ve nasyonal sosyalizmden çok farklı olmayan bir **«milli sosyalizm»** i ileri sürmektedir. Bugün Marksizm'in genel prensiplerine sadık ve fakat tamamen millî kalmak akımları vardır. İkinci Dünya

(1) Gilee Radice : Demokratik sosyalizm İst., 1966 Sc. 51-52.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Savaşından sonra teşekkül eden ve demir perdenin yanında bağımsız bir hücre teşkil etmeye çalışan bir Yugoslav uygulaması, Rusya dışında bir Çin sosyalizmi gibi...

***

Genel bir sonuç olarak demek mümkündür ki, hızla gözden geçirdiğimiz iktisadî doktrinler;

- **— İleri sürdükleri pratik programlarında birbirlerine yaklaşmakta,**
- **— Ve fakat teorik ve felsefi alanda kendi saflarını koruma ve sıklaştırma çabasındadır.**

Gerçekten, pratik programlar itibariyle, yeni liberalizm kamu müdahalelerine yer ayırmakta, müdaahlecilik ve koruyuculuk ferdî özgürlük ve kollektif düzeni ulaştırmaya çaba sarfetmekte, sosyalizm ise özgürlüğe yer vermeye çalışmaktadır. Teorik ve felsefi alanda doktrinlerin her biri kendi saflarını güçlendirmeye uğraşmaktadır. Fatalite ve akılcılık, adalet ve özgürlük, beynelmilelcilik ve milliyetçilik gibi bazlar, bugünden âhenkli bir şekilde uzlaştırılması mümkün olmayan çelişkiler olarak kalmaktadır[1].

Bununla beraber, iktisadî sistemler incelenirken belirtildiği gibi, **ferdî mülkiyeti esas alan doktrinlerde** devamlı olarak yapılan realiyete uygun değişikliklerin mevcudiyeti; **kollektif mülkiyeti esas alan doktrinlerde de** gelişen kültürel yapı karşısında, insan hak ve özgürlüklerine doğru bir eğilimin doğması ve bu yolda mesafe alınmasına başlanması ümidi, gelecekte, bu birbirine zıt doktrinlerin insanlık için bugünküden daha çok saadet, refah ve huzur vaadeden bir ortamda, genel çizgileri itibariyle olsun, birleşmeleri olasılığını düşünmemize olanak vermektedir, diyeceğiz.

Böylece iktisadî sistemler ile hürriyet ve mülkiyet konusunu ve iktisadî düşüncenin tarihi gelişmesini araştırdıktan sonra iktisat da metot bahsini tetkik edeceğiz.

---

(1) G. Pirou: Umumi İktisada Giriş. (Terc.) İst. 1945, Sa. 247.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKTİSAD'DA METOD

Bilimin amacı **«Belirlilik»** (Muayyeniyet)e ulaşmak, **«Tesadüfler»**in rolünü azaltmak ve böylece konusuna dahil olaylara hakim bulunan **«Kanunları»** keşfetmektir.

Bu kanunların hükmettiği «iki realite» mevcuttur:

— **Birincisi, Fiziki realite** (Tabiat) (ki bu realite cansız ve ruhsuz maddeler, moleküllerden oluşur),

— **İkincisi, Sosyal realite** (Tabiat) (ki bu realite canlı ve ruhlu toplumlar, gruplar, heyetler, grandörler'den oluşur). dır.

Tabiatın mevcut olduğu yerde «Belirlilik» vardır. Bu halde:

— **«Molekül» içinde «Atomlar» için «Tesadüf»,**

— **«Toplum» içinde «Fertler» için «Hürriyet», «Kanun» hükmü ile uyuşmamakta ve böylece üniteler, yığınlardan tamamen ayrılmaktadır.** Nitekim insan birkaç Atom'un çizdiği yol (Mahrek)u olduğu gibi, birkaç ferdin faaliyetini'de önceden tâyin edememektedir. **Bu itibarla insan için:**

— **Birkaç Atom, birkaç ferd** (Birey) **«Düzensizliği yani önceden tahmin edilemezliği»,**

— **Maddelerin oluştuğu «Moleküller», Ferdlerin vücuda getirdiği «Toplumlar», «Düzeni yani önceden tahmin olunmaklığı» ifade eder.**

Böylece «tesadüflerin» bir sonucu olan «Fizik realite» yanında, «Sosyal realite» «Ferdi hürriyetin bir eseri ve dolayısıyla ferdlerin vücuda getirdiği» bir «Toplum düzeni» dir.

İktisad Bilimi ise bu toplum düzeni içinde en çok meşgul olunabilecek mahiyetteki olayları muhtevidir. Bu bakımdan İktisad Bilimi hakkında yazılan eserler yakından incelenecek olursa, yapılan Bilimsel Analiz ve incelemelerde, Sosyal realitenin araştırılmasında

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kullanılan metodların iki gruba ayrıldığı ve çatışmaların bunlar arasında geçtiği görülür:

— **Birincisi,** Sosyal realite'nin **yapısına uygunluk derecesine göre kullanılan metodlar olarak** «Soyut Metod» mu, «Pozitif Metod» mu uygulanmalıdır. Bu tartışmalar eskiden beri yapılmaktadır.

— **İkincisi,** Sosyal realite'nin **çeşitli yönlerine göre ele alınış metodları olarak** «Mikroskopik veya Makroskopik», «Statik veya Dinamik» Metodlar mı uygulanmalıdır. Bu tartışmalar nispeten yeni başgöstermiş bulunmaktadır.

§ I. — SOSYAL REALİTE'NİN YAPISINA UYGUNLUK DERECESİNE GÖRE KULLANILAN METODLAR

Bilimsel Analizlerde **kullanılan metodlar** iki gruba ayrılmaktadır:
— Soyut metod (Méthode abstraite).
— Pozitif metod (Méthode positive).

Gerçekten, çeşitli İktisadî Etüdlere bu yönden bir göz atacak olursak, bunlardan;

— Bir kısmı gözlemlenen olaylara hiç değinmeden, **«Edebî»** ve özellikle **«Matematiksel»** bir şekilde ifadelenmiş uzun ve zincirleme **«Mantıkî düşünce»**lere dayanarak **genel formüllere ulaşmak** için çaba göstermekte,
— Bir kısmı ise doğrudan doğruya İktisadî olayların **«Gözlem»**ine dayanarak **genel formüllere varmaya** çalışmaktadır.

İşte bu olay İktisatçılar arasında bir metod uyuşmazlığının varlığını göstermeye yetmektedir.

İktisat bilimi, gerçek bir bilim hüviyeti ile ortaya çıktığına ve devrimizde pozitif bilimler için bilim adamlarının genellikle üzerinde anlaştıkları bir metod mevcut olduğuna göre, iktisatçılar arasında bir metod uyuşmazlığı, ilk bakışta garip görünebilmektedir. Gerçekten, Claude Bernard, söz konusu olan metodun prensiplerini şöylece saptamış bulunmaktadır[1]:

---

(1) —Claude Bernard, Introduction à l'étude de la médecine experimentale (Extraits de son oeuvre - Alcan 1938 den).
Gaëtan Pirou, —Répétitions Ecrites d'Economie Politique Paris, 1934-1935, Sa. 24. Umumî İktisada Giriş, İst., 1954 (Terc.) Sa. 102.
— Realitenin Fizikî ve Sosyal Tabiat diye ayrılan bir şeması bu bahsin sonuna eklenmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Birinci olarak, olaylar «gözlem» (Observation) e tabi tutulacaktır.**
— **İkinci olarak, olayları açıklamak üzere, bir «varsayım» (hypothése) bilim adamı tarafından hazırlanacaktır.**
— **Üçüncü olarak, «varsayım» ın, yeniden «gözlem» e tabi tutulan olaylar ile «doğrulanma» (confrontation) sı gerekecektir.**

Görülüyor ki, Pozitif bilimler için metod **«gözlem, varsayım ve doğrulama»** olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır.

Bu metodun, teorik kuruluşu yakından incelendiği zaman kolaylıkla anlaşılacağı gibi, **«dene»** ye daha geniş bir yer vermekle beraber, muhakeme (Raisonnement) yi de tamamen terk etmiş değildir. Aksine, metod, muhakemeyi gereği kadar yapısında korumak zorundadır.

Gerçekten, bu metodda bilim adamı:

— **Bir yandan,** gözlemi yapılan özel olaylardan hareket ile, onlar arasında genel mahiyette mevcut **devamlı ve zorunlu ilişkilere** ulaşırken, yani varsayımlarını kurarken, **«muhakeme»** ye başvurmaktadır. **Böylece yapılan ve özelden genele giden bu muhakeme tarzına «tümevarım» (induction) denmektedir.**

— **Öbür yandan,** özelden genele giderek elde ettiği genel formüllerin kapsadığı bütün sonuçları **«muhakeme»** yolu ile çıkarır.

Burdaki muhakeme tarzına da «tümdengelim» (Déduction) denmektedir.

Akî (Rationelle) değil, pozitif veya deneysel (Positive ou Expérimentale) olduğu söylenen bu metodda, **hareket noktası gözlem ve varış noktası da keza gözlemdir. «Muhakeme» ile kurulmuş bulunan «varsayım» olaylar ile doğrulanmadıkça geçerli addedilmeyecek ve terk edilecektir.** Böylece metod, muhakemenin itibarını olayların doğrulanması ile sağlamaktadır.

İktisatta metod uyuşmazlığı, iktisatçılardan birçoğunun tabii bilimlere uygulanması mümkün bu pozitif metodun iktisatta faydalı olamayacağına, hattâ uygulanamayacağına inanmış olmalarından ileri gelmektedir. Bunlara göre **sosyal olayların yapısına uygun özel bir metodun kullanılması zorunludur.** Bu metod olayların gözlemine daha az, muhakemeye daha fazla başvurmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hâsılı, iktisatçılardan bir kısmı, iktisadî olayların incelenmesine mahsus olarak **«soyut metod»** u, bir kısmı da bilimlerde olduğu gibi iktisadî etüdlere de uygulanmasının mümkün olduğu ileri sürdükleri **«pozitif metod»** u savunmaktadır. Bu itibarla bu iki metodu ayrı ayrı daha yakından incelemek gerekmektedir.

I. — SOYUT METOD

Soyut metod taraftarları, **eleştirici ve kurucu** yönleri ile düşüncelerini ileri sürmektedir. Bu itibarla konu,

— Pozitif metodun eleştirilmesi,
— Soyut metodun uygulama kabiliyeti ve,
— Soyut metodun şekilleri, olmak üzere üçe ayrılarak incelenecektir.

A. — POZİTİF METODUN ELEŞTİRİLMESİ :

Soyut metod taraftarları önce tabiî bilimlere uygun gelen pozitif metodun sosyal olayların incelenmesinde kullanılmayacağını veya en az yeteri kadar faydalı olamıyacağını ileri sürecekler ve bu iddialarını ispata çalışacaklardır. Bu yazarlar, biri, diğerinin tabiî bir sonucu olmak üzere, bu hususta iki delil ileri sürmektedirler :

1) Sosyal ve daha özel olarak iktisadi olaylar olağanüstü karmaşık (Complexe) bir mahiyet arzeder. Bu itibarla, Auguste Comte, bilimleri karmaşıklık derecelerine göre tasnif ederken sosyolojiyi listesinin başına geçirmiş bulunmaktadır.

2) İktisadî olayların karmaşıklığı ise, tabiî bilimlerde yapıldığı gibi, aynı mahiyette «deney» in yapılmasına olanak vermemektedir. Gerçekten tabiî bilimlerde yapılan deney, bilim adamı tarafından, sun'î bir şekilde hazırlanmış koşullar altında ve keza bilim adamı tarafından tahrik edilmek suretiyle vücuda getirilen olayların gözlemidir. Böyle olunca, şüphesiz bir kimyager veya bir fizikçi, bir maddenin hazırlanan şartlar altına konması, onun belirli etkilere maruz bırakılması ve bu halde nelerin vuka geldiğinin gözleme tabi tutulması ve bu olaylar arasındaki **«sebep ve sonuç ilişkileri»** nin saptanması ne kadar mümkün ise, bir iktisatçı için böyle bir hareket bu derece gayrı mümkün olacaktır. Zira, iktisatçı insanları ve belirli grupları bu mahiyette bir deneye tâbi tutamayacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gerçekten, iktisadî olayların gözlemi;

— **Belirli bir olaya veya,**

— **Aynı mahiyette görülen bir çok olaya taalluk edebilir.** Olaylar üzerinde yapılan gözlemlerdeki başkalık da **«mekân»** veya **«zaman»**a ait olabilir. Bu itibarla, iktisadî olayların karmaşıklığını göstermek üzere, genellikle ileri sürülen bir örneği, gözlemlerin kaydedilen sırasına göre ele alacağız.

İleride görüleceği gibi bir memlekitin **gümrük politikası**, ya **«koruyucu»** veya **«serbest mübadeleci»** bir karakter taşımaktadır. Bir memleketin **iktisadî gelişmesinde** bu iki politikadan hangisinin daha elverişli olduğu araştırılmak istendiği takdirde yapılabilecek gözlemleri inceleyelim :

a) Basit gözlem (Observation simple) :

Fransa'nın 1894 - 1914 arası 20 yıllık ihracat ve ithalât istatistikleri, bu devirde; bu memleketin önemli sayılacak bir gelişme kaydettiğini gösteriyor. Sadece bu olaya yönelmiş bulunan bir gözlem, o zaman Fransa'da uygulanmakta olan **«koruyucu politika»**yı haklı çıkarmaya yetecek midir? Kuşkusuz hayır! Zira olayımız tabiî bilimlerde olduğu gibi basit ve saf değil, çok karmaşık (müdil) dir. **İktisadî gelişmenin tek bir sebebi değil, belki birçok sebebi vardır ve bu iktisadî gelişme bu çeşitli sebeplerin bir bileşkesi olarak vukua gelmektedir.** Bu nedenle bir sonuç olarak görünen ve gözlemi yapılan gelişmede, çeşitli sebeplerin rollerini tâyin için, olayın öbür sebeplerin etkisinden uzaklaştırılması ve sadece araştırdığımız sebebin etkisi altında bırakılması gerekecektir. **Halbuki böyle bir ayırma (tecrid) işlemi, iktisadî olaylar için mümkün değildir. Nitekim örneğimizde, Fransa'nın kaydettiği bu gelişmeye bu devrede gelişen teknik, ulaştırma kolaylığı, sömürge imparatorluğunun genişlemesi gibi çeşitli âmiller etkili olmuştur.**

Şu halde, bu basit gözlem, bize gelişme ile koruyucluk arasında bir ilişkinin varlığını ortaya koyamayacaktır.

b) Kıyaslamalı gözlem (Observation comparée) :

Basit gözlemin bize faydalı olamayacağı saptandıktan sonra acaba;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Başka mekânlarda veya,**

— **Başka zamanlarda,** aynı mahiyet arzeden olayların gözlemi ve **birbirleriyle kıyaslanması** sonucunda, birbirini doğrulaması veya doğrulamamasından faydalanılamayacak mıdır?

aa) Aynı devrede ve fakat «başka başka mekânlarda» hâsıl olan iktisadî olayların gözlem ve kıyaslanması ile, örneğimizden hareket ederek durumu tâyin etmeye çalışalım: Gerçekten bu devrede **İngiltere'de** Fransa'nınkine nazaran çok daha hızlı bir iktisadî gelişme görülmektedir. Fakat bu memleket, bu devrede, Fransa'nın aksine olarak **«serbest mübadele»** politikası gütmektedir. Şimdi, acaba serbest mübadele politikasının bu iki memleketin gelişme temposunu kıyaslayarak, gelişmenin bir âmili olduğunu ileri sürmek mümkün olabilecek midir? Kuşkusuz yine hayır! cevabı verilecektir. Zira, bu devrede İngiltere ile Fransa arasında yegâne fark «gümrük rejimi» değildir. Sadece nüfus artışı faktörünü ele alacak olursak, İngiltere'nin Fransa'ya nazaran daha hızlı geliştiğini görmek mümkündür. **Şu halde İngiltere'nin daha hızlı iktisadî gelişmesi belki de bu hızlı doğumun bir sonucudur. En az bu husus çeşitli sebeplerden biri olabilir. Şu halde, kıyaslamalı** gözlemin bu tarzı da yeterli görünmüyor.

bb) Aynı mekânda ve fakat «başka başka zamanlarda» vuku bulan iktisadî olayların gözlemi ve kıyaslamalı ile, yine örneğimize devam ederek, durumu tâyin etmeye çalışalım: Gerçekten, İngiltere, uzun zaman «serbest mübadele» politikasını gütmekte iken Birinci Dünya Savaşından sonra nisbî bir «koruyucu» politika uygulamasına koyuldu.

Bu halde, eğer İngiltere'de bütün koşullar aynı kalıp da, sadece «gümrük rejimi» değişmiş olsaydı, gerçekten bu değişmeye tekaddüm eden iktisadî refah eğrisi ile bu değişmeden sonra kaybedilecek gelişme eğrisini kıyaslayarak iktisadî refah üzerinde gümrük reiminin etkisini ölçmek mümkün olabilecekti.

Derhal ileri sürülebilecektir ki, gümrük rejimini tâyin edenler, «millî menfaat» düşüncesi ile hareket eden Devlet adamlarıdır. Yoksa sırf bir olayın illî ilişkisini tespit maksadını güden bilginler değildir. Bu nedenle, kamu gücünün müdahalesi bütün öbür koşulların aynı kalmasının değil, aksine şartların değişmiş olmasının bir delilidir. Nitekim savaş sonrası iktisadî koşulları savaştan önceki koşullardan tamamen ayrılmıştır. Kambiyo olayları, İngiltere'ye öncele-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ri açık bulunan pazarların kapanması sonucunu vermiş, Avrupa'nın haritası çok değişmiştir. Bu nedenle, İngiltere'de dış ticaret rejiminin değişmesine tekaddüm eden devredeki iktisadî refahı gösteren eğrilerle kıyaslanması, rejim hakkında bize yeterli bir bilgi veremeyecektir.

Sonuç olarak denecektir ki, iktisadî olayların karmaşıklığı ve gerçek anlamı ile deneyin imkânsızlığı, bu olayların gözleminden hareket ile onların sebeplerine ulaşmaya ve kanunlarını keşfe müsaade etmektedir. Fakat soyut metod taraftarları, bu durum karşısında ümitsizliğe kapılmaya gerek olmadığını, zira **iktisadî olayların yapısına özgü bir metodun mevcut olduğunu ileri sürmekte de gecikmemektedirler.**

B. — SOYUT METODUN UYGULAMA KABİLİYETİ :

Soyut metod, birtakım varsayımlardan hareket ederek «ebedî» veya «matematiksel» bir şekilde ifadelenmiş uzun ve birbirini izleyen bir muhakeme ile genel farmüllere ulaşmaktadır. Böylece tümden gelim (Déduction) metodu, belirli koşullar altında vuku bulan olayların ne gibi sonuçlar doğuracağını belirli «temel varsayımlar» yardımı ile elde etmiş olacak demektir.

İktisat biliminin merkezî bir problemi olarak **«fiyat kanunları»** nın saptanmasının söz konusu olduğunu düşünelim. Olayların karmaşıklığı dolayısıyla piyasalardaki **fiyat değişmelerinin gözleminden,** artık hareket edilemeyecektir. Buna karşılık konu üzerine eğilen **iktisatçı, bazı temel varsayımlar saptayacak ve bu varsayımları saptarken de bizzat kendi psikolojisini, psikolojik kontrol yolu ile inceleyerek ve örneğin, şu verileri ortaya koyacaktır :**

- **Piyasalarda, satıcı ve alıcı olarak karşılaşılan fertler, birer «insan» dır.**
- **İnsan ise, psikolojik yapısı itibariyle, «kişisel menfaati» ile hareket eder. Bu nedenle, insan faaliyetlerine hâkim olan «En az emek kanunu» dur. Yani, herkes aynı emekle en yüksek sonuç elde etmeye veya belirli bir sonuca en az zahmetle ulaşmaya çalışacaktır.**
- **Kişisel menfaatleriyle hareket eden alıcı ve satıcıların karşılaştıkları piyasalarda ise bir «tam rekabet rejimi» geçerlidir.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte bu **«temel varsayım»** lara dayanarak, fiyat kanunları araştırılmakta ve saptanmaktadır. **Arz kanunu ve talep kanunu böyle bir muhakemenin sonucu olarak doğmaktadır.**

Bu açıklamalarımızdan derhal, biri diğerini tamamlar mahiyette, konumuzun iki yönü belirmektedir :

1) Soyut metod ile «soyut ekonomi» yaratılmaktadır. Öyle ki, bu ekonomi, realitedeki ekonomiden tamamen ayrılmıştır. **«Gerçek insan» (homme réel)** dan uzaklaşılmış bambaşka bir mahiyet gösteren, adeta mekanik hareket eden **«iktisadî insan» (Homo - economicus)** a varılmıştır.

Bu suretle vücuda getirilen **saf ekonomi, soyut ekonomi** (Economie pure) lere örnek olarak Walras'ın (Eléments pure du Capitalisme) ini göstermek mümkündür.

2) Soyut iktisatın, somut iktisada geçme zorunluğu da kabul edilmektedir. Nitekim bütün bu iktisatçılar, olayların kabul edilen varsayımlar çerçevesi içinde cereyan etmediğini beyan etmekte ve gerçek insan psikolojisinin, hiçbir zaman iktisadî insanınkinin aynı olmadığını ve keza piyasalarda, düşünüldüğü gibi rekabetin hiçbir zaman tam olarak işlemediğini kabul etmektedirler.

Fakat bu iktisatçılar, **«soyut iktisat»** bir kere kurulduktan sonradır ki **«somut iktisad»** a geçilebileceğini ve bunun hem mümkün ve hem de zorunlu olduğunu ileri sürmektedirler. Bu meyanda Vilfredo Pareto, **«Birbirini kovalayan yaklaştırmalar metodu»** (Approximations successives) ile, soyut iktisattan somut iktisada geçmek için özel bir çaba sarfetmiştir. Bu yazara göre, soyut iktisadın keşfettiği kanunlar ile reel ekonomik hayatın bütün karmaşık yapısı karşılaştırılmalı ve böylece bu kanunların ne dereceye kadar değiştirilmesi gerektiği saptanmalıdır. Bu suretle de somut iktisada varılmalı ve realite açıklanmalıdır. Nitekim bu mümkündür de.

C. — SOYUT METODUN ŞEKİLLERİ :

Soyut, metod:

— Önce **«edebi»** (Littéraire) başlamış,

— Sonra, daha çok **«matematiksel»** (Mathématiques) bir hüviyet almıştır :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1) Edebi Soyut Metod :

Bu metotta, cari lisan kullanılmakta ve matematiğin yardımına başvurulmamaktadır. Nitekim «Alman tarihçi ekolü»ne karşı soyut metodu çok iyi bir şekilde savunan Carl Menger, iktisat teorisinin açıklanmasında cari lisanı kullanmakla yetinmiştir.

2) Matematiksel Soyut Metod :

Soyut metod taraftarlarının bir çoğu matematiği bir **«araç»** dan çok bir **«matematiksel muhakeme»** olarak kullanmışlardır. Bu gibi yazarlar, belirli hususları **«işaretler ve semboller»** ile göstermekte ve muhakemelerini, «matematiksel muhakeme» esasları içinde yürütmekte ve sonucunda, bu işaret ve sembollerin yerlerine gerçek anlamlarını geçirmektedirler. Gerçek anlamı ile matematiksel metodu iktisada ilk uygulayan iktisatçı Augustin Cournot (1838) dur.

Matematiksel Metodun Sağladığı Faydalar :

— Bir yandan, «edebi» tarzın güçlüklerini gidermekte,

— Öbür yandan, iktisadi olaylara hâkim olan kanunların karakterlerini açığa vurmak ve olayların ifadesine uygun düşmekte toplanmaktadır. Gerçekten:

a) «Edebi» tarza nazaran «matematiksel» tarz, daha «güçlü»; daha «hızlı» ve daha «güvenilir» dir. Matematiksel ifadede cebir formülleri kesindir, bu itibarla güçlü bir ifade tarzıdır. Birbirini takip eden muhakemelerde bulunurken cari lisan ile sonuca ulaşmanın, matematiksel formülün çözümü suretiyle sonuca ulaşmaktan çok daha ağır olması tabiîdir. Bundan başka formüllerin çözümlenmesinde hataya düşmek ihtimali, muhakemelerin zincirleme akışını edebî olarak takip etmenin taşıdığı hata olasılıklarına göre çok azdır. İktisat biliminde belirli kavramlara verilen anlamlar çeşitlidir. Bir kez bir kavramın anlamı saptandıktan sonra, onu bir işaretle temsil etmek ve muhakeme boyunca işareti kullanmak, ona verilen anlamın muhakeme süresince değişmesine engel olmaktadır.

b) İktisadi olaylara hâkim olan kanunların mahiyetini, matematiksel muhakeme tarzı açıklıkla ortaya koymakta ve onların karakterine genellikle çok uygun düşmektedir :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aa) Matematiksel muhakeme tarzı, iktisadın konusuna uygundur. En az özel mülkiyetli esas alan rejimlerde **«değişim ilişkileri»**nden doğan **«değişim değerleri»**nin nicesel ve ölçülebilir bir mahiyet göstermesi matematiksel muhakeme tarzının, iktisadın konusuna dahil olayların önemli bir kısmının açıklanmasında kullanılması olanağını vermektedir.

bb) Matematiksel muhakeme tarzı, iktisadî kanunların mahiyetine uygundur. Bu uygunluk :

— Bir yandan, iktisadî kanunların mahiteninî aydınlığa kavuşturulmasına,
— Öbür yandan, iktisadî olayların tüm olarak makroskopik bir görüş altında kavranmasına olarak vermiştir.

Birinci olarak, matematiksel muhakeme, iktisadî kanunların, illî değil; fonksiyonel bir mahiyet taşıdığının belirmesini sağlamıştır.

Eskiden olaylar arasında, sırf illî ilişkiler arandığından, çok karışık ve içinden çıkılmaz bir takım fikir ve mütalâalarla bunların açıklama tarzları gayet karmaşık bir hale sokulmuş ve uzun zaman tatminkâr bir esasa bağlanamamıştır. Matematiksel muhkemenin iktisada uygulanması ile birlikte kanunların fonksiyonel mahiyeti de ortaya çıkmıştır. Bu cihetî Cournot açıkça göstermiştir. Nitekim, klâsikler, talep ve fiyat arasındaki ilişkilerde, fiyat değişmelerini illet (sebep), bunlara göre talebin değişmesini de bir sonuç olarak kabul ediyorlardı. Fakat bugün artık talep ve fiyat arasında sadece fonksiyonel bir ilişki bulunduğu anlaşılmıştır. **Hâsılı matematiksel muhakeme tarzı, iktisadî olayların karşılıklı bağlılığını aydınlığa çıkarmakta, bu olayların her birinin bir diğerinin uydusu (tabiî) bulunduğunu ortaya koymaktadır.**

İkinci olarak, matematiksel muhakeme, iktisadî olayların tüm olarak, iktisadî hayatın bütün elemanlarının, bir dereceye kadar birbirlerine bağlılığını ortaya koymuştur. Böylece kısmî bağlılıklardan genel dengenin gözlemine yükselmek mümkün olmuştur. Bazı matematikçi iktisatçılara göre, iktisat biliminin amacı, genel denge kanunlarını meydana çıkarmaktır. Gerçekten bu bağları ilk önce ortaya koyanlar da matematikçilerdir.

ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. — POZİTİF METOD

Pozitif metod taraftarları da, soyut metod taraftarları gibi, eleştirici ve kurucu yönlerle düşüncelerini ileri sürmektedir. Bu itibarla konu;

— Soyut metodun eleştirilmesi,
— Pozitif metodun uygulama kabiliyeti ve,
— Pozitif metodun şekilleri olmak üzere, kezâ üçe ayrılarak incelenecektir.

A. — SOYUT METODUN ELEŞTİRİLMESİ:

Pozitif metod taraftarları, biri matematiksel muhakeme tarzını hedef almak üzere, üç sebeple soyut metodu reddetmektedirler:

1) Soyut metod, ancak bir olasılığa ulaştırmaktadır, kesinliğe değil. Halbuki pozitif metodda, hareket noktası gözlem, varış noktası da gözlemdir: Böylece varsayımlar doğrulanmakta ve bu itibarla da kesinliğe varılmak olanağı elde edilmektedir.

Soyut metodla, bilgin, kendi kendini inceliyor ve bundan çıkardığı birtakım varsayımlarla muhakemesini yürütüyor ve genel hükümlere vararak «saf ekonomi»yi vücuda getiriyor. Bundan çıkan sonuç, **bilginin muhakemesi hatalı ise, bu hatanın doğduğu anda keşfedilmemesidir.** Nitekim bunun en canlı delili, vücuda getirilen «saf ekonomiler»in birbirlerine uymamaları, birbirlerinden ayrılmış bulunmalarıdır. **«Deneysel doğrulama» imkânsızlığı, soyut metodu bu hale sokmaktadır.**

2) Soyut metod, zorunlu olarak, realiteden uzaklaşma sonucunu vermektedir. Bu husus esasen kendileri tarafından da kabul edilmektedir. Ferdî psikoloji, sosyal olayların incelenmesinde nasıl baz olarak alınabilir ki? Çok iyi bilinmektedir ki, bir sosyal olay fertlerin basit bir toplamından ibaret değildir. **Toplumun kendine özgü bir yapısı, bir sosyal tabiatı vardır.** Bu nedenle, kollektif akımları dikkate almayan ,adasına çekilmiş bir Robinson'a dayanan bir görüş «sosyal adam» (Homme social)ı asla açıklayamaz. Bu bakımdan da soyut metod yetersizdir.

3) Soyut metod taraftarlarının çoğunun başvurduğu matematiksel muhakeme tarzı; ihtiyaç, istek, satın alma iradesi, fedakârlık,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çekinme gibi başlıca faktörleri, psikolojik karakterleri itibariyle «nicesel formüller» le kapsayamayacaktır.

Bu delil, diğerleri kadar güçlü görünmüyor. Nitekim bu hususta François Simiand'nın iktisadi değerler, «aynı zamanda nicelik olan bir takım kanılar» dır, şeklinde veciz formülünü hatırlamak yeter. Realitede, psikolojik ve adedî karakterler uzlaştırılabilmektedir. Sürüm miktarlarındaki artık ile birlikte fiyatlardaki yükselişin psikolojik karakterdeki »moda»yı göstermesi, Iving Fisher'in para ile ilgili formülünde, paranın dolaşım hızını temsil eden «vites» (V) harfinin, paraya karşı uyanan, «güveni ve güvensizliği» temsil etmesi, bu hususta güzel örneklerdir.

Hâsılı, gerek «edebi» gerek «matematiksel» muhakemeli soyut metod, pozitif metod taraftarlarınca, bilime kesin mahiyette gelişmeler sağlayamamıştır. Zira soyut metodu kullanan iktisatçıların saptadıkları hususlar ve vardıkları sonuçlar doğrulanmamıştır. Bu itibarla bunlar ancak olanaklığı ve olasılığı göstermekten ileri gidemeyecektir. Pozitif metod taraftarları, bugün bilimlerimizin tabiî bilimleri kadar sağlam hükümlere varamaması sorumluluğunun bir kısmını olsun, kullanılan soyut metoda yüklemektedirler.

B. — POZİTİF METODUN UYGULAMA KABİLİYETİ :

Soyut metod eleştirildikten sonra, pozitif metod taraftarları için, pozitif metodun iktisadî olayların incelenmesinde uygulanmasının mümkün olduğunu göstermek kalıyor. Gerçekten, pozitif metod taraftarları, iktisat biliminin realist bir temel üzerinde kurulmasının mümkün olduğunu göstermek isteyeceklerdir. Bu amaçla yapılan çalışmalar;

— **Bir yandan,** «tümevarım» (Induction) yollarından hangisinin ilmimizde uygulanmasının mümkün olunduğunun tespiti,
— **Öbür yandan,** bu deneysel yolun daha kolay sonuç vermesini sağlamak için grafiklerin kullanılış olanaklarının araştırılması ile ilgilidir.

1) Birlikte Değişmeler Yöntemi :

Bacon ve iki yüzyıl sonra İngiliz filozofu J. Stuart Mill tarafından sonsal olarak saptanan dört çeşit tümevarım» (Induction) yöntemi vardır :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Uygunluk yöntemi (Concordence),**
— **Uygunsuzluk yöntemi (Difference),**
— **Bakiyeler yöntemi (Residus),**
— **Birlikte değişmeler yöntemi (Varition concomitantes).**

İlk üç yöntemin[1] iktisat biliminde kullanılamayacağı, gerçek

(1) İlk üç yöntem ile yapılan «deneyler» de, «gözlem» lenen «sonuçlar» yani «eserler» dir. Araştırılan husus ise bu «eserler» in «sebepleri» i yani «mukaddemeleri» dir.

Uygunluk yönteminde, gözlemlenen «eserler» de birbirine uygunluk vardır. Bu birbirine uygun olarak doğan «eserler» i yaratan «mukaddem» yani «sebep» araştırılmaktadır. Bu maksatla, «eserler» yok edilmekte ve beraberinde yok olan «ortak önce gelen olay» ın ne olduğu araştırılmaktadır. Örneğin insanın, sazın ve davulun çıkardığı «ses» gözlemlenen «eserler», «sonuçlar» dır. Bunların her biri susturuldukca bir «ortak önce gelen olay» olarak belliren «titreşim» de yok olmaktadır. Şu halde «ses» in «sebeb» i, «titreşim» dir

Uygunsuzluk yönteminde, gözlemlenen «eserler» de uygunluk yoktur. Uygunluk yönteminin uygulanmasına olanak sağladığı bu yöntemde uygunsuzlukların sebebi araştırılmaktadır. Bu amaçla «sebep olması muhtemel görünen olay» kaldırılmakta ve uygunsuzluğun da beraberce yok olup olmadığı araştırılmaktadır. Yapılacak deneyde, şayet uygunsuzluk yani «eser» yok olursa, kaldırılan «önce gelen» i «sebep» olarak kabul etmek zorunlu olur. Örneğin, gözlemler cisimlerin aynı anda yere düşmediğini göstermektedir. Halbuki «yer çekimi» kanunu cisimlerin aynı anda yere düşmesini gerektirir. «Yere düşme» olaylarındaki bu «uygunsuzluğun» sebebi nedir? Bu sebep «hava» olabilir, diye düşünülüyor. Şu halde uygunsuzluğu yaratan âmil ortadan kaldırılacak ve deney bu koşullar altında yapılacaktır. Yani gözlemde, uygunsuzluğun kalktığını göstermekle, uygunsuzluk «sebep» inin «hava» olduğunu ispat etmiş olacaktır. Burada «sebep» olan olay, yavaş yavaş veya birer birer değiştirilecek yerde birdenbire sıfıra irca olunmaktadır.

Bakiyeler yönteminde, — ki, bu yöntem John Stuart Mill tarafından saptanmıştır. — Gözlemlenen bir olayın yani «eser» in bir parçasının önce gelen» i yani «sebep» i bellidir, fakat öbür parçasının «önce gelen» yani «sebeb» i araştırılmaktadır. Bu geri kalan parçanın yani bakiyenin «sebeb» i olması muhtemel görünen diğer bir «önce gelen olay» ın etkisi hesaba katıldığında «eser» in «tamamı» izah edilebiliyorsa, bu takdirde «eser» in önce gelenı belli olmayan parçasının da «sebeb» i bulunmuş olur. Örneğin Uranus gezegeninin hareketlerinin bir parçasının sebepleri belli olan öncegelenlere göre düzenini bozan başka önce gelenlerin ne olduğu araştırılmış, hesaplar yapılmış ve hesapların göstardiği noktada Nepton gezegeni görülmüştür. Böylece Uranus gezegeninin hareketlerinin «bakiye» sının sebebi araştırılırken Nepton gezegeni keşfedilmiştir

Her üç yöntemde deneylere göre değişen olaylar serisinin gözlemi esas olmaktadır. Bu tibarla bu yöntemlerin uygulanabileceği «birlikte değişmeler yöntemi» deneysel incelemelerin esas yolu olarak ortaya çıkmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

anlamı ile olayların ayrılıp deney ile doğrulanmasına, iktisadî olayların çok karmaşık yapısının müsait olmaması ile sabittir.

Buna karşılık, pozitif metodun dördüncü hali, yani «birlikte değişmeler yöntemi»nin iktisadî olayların incelenmesinde kullanılması için herhangi bir engel yoktur. Bu tarz, bir seri gözlemin yapılmasını zorunlu kılar. Bu gözlemler :

- **Sadece olayların «varlığı» nı değil,**
- **Aynı zamanda, olaylar arasındaki ilişkinin «değişen şiddet derecesi» ni de göstermektedir.**

Gerçekten gözlemlenen olaylar arasında, vaktaki bir «şiddet paralelizmi» görünmektedir, bu takdirde bu olaylar arasında bir bağın varlığı kabul edilebilecektir. Şu var ki, iktisadî olayların ancak bir bölümüne ve fakat önemli bir bölümüne bu yöntem uygulanabilecektir. Zira yöntemin ilk koşulu nicesel, adedi gözlemlerin olanağıdır. İktisat biliminin esas konusunu teşkil eden ve değişim ilişkilerinden doğan **değişim değerlerinin değişen şiddetleri** ise zaman ve mekân çinde daima ölçülebilmektedir.

Zaman ve mekân içinde nicesel, adedi gözlemlerin yapılması ise «istatistik» in görevidir. Şu halde istatistik pozitif metodun en esaslı bir araştırma aracı olmaktadır.

Bu hususta tabii bilimlerle, sosyal bilimlerden birer örnek verelim :

Tabii bilimlerde, «med ve cezir» olayı ile, bu olay ile ilgili olması muhtemel bulunan hava koşulları ve ayın durumu gibi diğer bir takım olaylar gözlem altına alınmaktadır. Böylece bu olayların kaydettiği «değişmelerin şiddetleri» bir seri gözlem halinde saptanmaktadır. Sonucunda görülmektedir ki, «ayın durumu» ile «med ve cezir» arasında bir ilişki vardır. Bu suretle ilk bakışta birbirine yabancı olan bu iki olay arasında devamlı zorunlu mahiyette bir ilişkinin varlığı ortaya çıkarılmış bulunmaktadır.

Sosyal bilimlerde, keza intihar olaylarının şiddet dereceleri hakkında, bölgeler itibariyle bir seri gözlem yapılabilmektedir. Sonunda aynı bölgelerde öğrenim ve eğitim dereceleri itibariyle de gözlemler yapılabilmektedir. Sonuçta derhal görülecektir ki, «öğrenim ve eğitim» ile «intihar olayları» arasında bir paralelizm vardır. İn-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tlhar vak'aları, öğrenime ve eğitimin düşük olduğu bölgelerde yüksek bulunacaktır. Demek oluyor ki, bu olay arasında, zorunlu mahiyette bir bağ vardır.

2) Birlikte Değişmelerin Grafiklerle Gösterilmesi :

Birlikte değişmeler yöntemi, uygulanırken, gözlemlenen olayların istatistiki sonuçları, tasvirî bir şekilde, daha canlı ve kolayca kavranılabilir bir halde grafiklerle gösterilmektedir. Bir hastanın zaman içinde saptanan ısı dereceleri nasıl bir kâğıt üzerinde, grafikle gösterilebiliyorsa, belirli bir devre içindeki fiyat değişmeleri de aynı şekilde gösterilebilecektir[1].

Grafiklerin kullanılması, birtakım avantajlar sağladığı gibi, kuşkusuz bunun sakıncaları da vardır. Bu itibarla, grafiklerin avantajlarına ve sakıncalarına kısaca değineceğiz :

a) Grafiklerin Avantajları :

Adedî serilerin kolayca kavranmasını sağlayan grafiklerin bu faydası özellikle iki yönde belirmektedir. Gerçekten;

aa) Grafikler, gözlemlenen olayların değişen şiddet derecelerinin bir bütün halinde kavranmasını mümkün kılar. Gözlere serilen birçok rakkamın bir eğri halinde resmedilmesi bu rakkamlar serisinin gelişmesini rahatlık ile gösterebilir.

bb) Grafikler, gözlemlenen ve birbirleriyle ilgili olduğu düşünülen birden fazla olayın birbirleriyle ilişkilerinin keza çok kolaylıkla görülmesine hizmet etmektedir. Bu ilişkilerin mahiyeti, başka bir deyim ile, ilişkili görülen iki olayın «sebep» ve «sonuç» olarak yerlerini saptamada, grafikler büyük kolaylık sağlarlar. Olayların adedî gözlemi zamana göre yapıldığında, yükseliş veya alçalışta öncülüğü alan «eğri» sebep, onu takip eden «eğri» ise sonuç olacaktır.

Örneğin; «hayat pahalılığı» ile «ücretlerin yüksek seviyesi» arasında bir ilişkinin varlığı sezilmektedir. Fakat bunların hangisinin «sebep», hangisinin «sonuç» olduğu hakkında birbirine zıd görüşler

---

(1) Grafiklerin çizim tarzlarının gösterilmesinden ve bununla ilgili bilgilerin verilmesinden vazgeçilmiştir. Zira, bu husus, daha geniş mikyasta, «istatistik» ilminin konusuna dahil bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vardır. Bir memleketin belirli bir devresine taalluk eden bu olaylara ait gözlemler, grafiklerle gösterilecek olursa, yükselişe önce başlayan «eğri» neye taalluk ederse o «sebep» ve diğeri «sonuç» sayılacak ve böylece münakaşaların uzamasına mahal kalmayacaktır.

b) Grafiklerin Sakıncaları ve Korelasyon Katsayıları:

Grafiklerin, özellikle adedî ifadelerin kesin ve açık durumunu silmesi ve olayların genel seyri üzerine dikkati çekmesi, önemli bir sakıncası olarak ileri sürülmektedir.

Bu sakıncanın giderilmesi için iki olay arasındaki «ortak ilişki» (Corrélation) nin derecesini gösteren «katsayılar» kullanılmaktadır.

«Korelasyon katsayıları», olayların gözlemi sonucunda saptanan adedî serilerin **her terimi** ile ilgili serinin **ortalaması** arasındaki **inhirafın önemini** hesaba katmak suretile, serileri teşkil eden «adedî terimler» in mutlak değerlerinin kaybolmasının sakıncasını gidermekte ve iki seri arasındaki **korelasyonun şiddet derecesini** göstermektedir[1].

Gerçekten gözlemlenen ve aralarındaki «ortak ilişkinin önem derecesi» saptanmak istenen iki seriden:

— Birinin adedî ortalamasına göre, bu serinin terimlerinin «**inhiraf**» ları ($X_1, X_2, \ldots X_n$),

— Öbürünüün adedî ortalamasına göre, kendi terimlerinin «**inhiraf**» ları ($Y_1, Y_2, \ldots Yn$),

olsun. Bu halde:

— Her iki serinin birbirlerine tekabül eden terimlerinin inhiraflarının çarpımının toplamı, iki seriden her birinin kendi inhiraflarının karelerinin toplamlarının çarpımının kare köküne bölünmesiyle, söz konusu olan iki serinin «korelasyon katsayısı» elde edilmiş olur. Korelasyon katsayısı (K) ile gösterilecek olursa; bunun formülü:

---

(1) Ömer Celâl Sarç, İstatistik teorisi ve tekniği İst. 1936, s. 429 - 436. Korelâsyon katsayıları yanında, daha pratik olmakla beraber, sadece bir terim ile onu takip eden bir terim arasındaki yön değişmelerini nazarı itibara alan «ilişki endeksleri» nden, de faydalanılmaktadır. Bu husus için G. Pirou'nun «Umumî iktisada giriş» adlı eserinin 131 - 132. sahifelerine müracaat olunabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

$$K = \frac{\Sigma X.Y}{\sqrt{\Sigma X^2 . \Sigma Y^2}}$$

şeklinde olur.

Örnek Olarak :

(2, 4 ve 9) terimlerinden oluşan bir (A) serisi ile (1, 2 ve 3) terimlerinden oluşan bir (B) serisi düşünelim. Bu durumda yukarıdaki tanıma ve formüle göre, bu serilerin şu şekilde bir tablosunu vücuda getirmek mümkün olacaktır :

A serisi	B serisi	X İnhirafı (ortalama 5 olduğuna göre)	Y İnhirafı (ortalama 2 olduğuna göre)	X. Y	X_2	Y^2
2	1	−3	−1	3	9	1
4	2	−1	0	0	1	0
9	3	+4	+1	4	16	1
15	6	Toplam		7	26	2

(A) serisinin ortalaması 15 ÷ 3 = 5, (B) serisinin ortalaması 6 ÷ 3 = 2

$$K = \frac{7}{\sqrt{26 \times 2}} = \frac{7}{\sqrt{52}} = \frac{7}{7,2} = +0,97$$

Bu iki serinin korelasyon katsayısı (+ 0,97) olarak belirmektedir.

Gerçekten iki olay arasında sıkı bir ilişkinin varlığı halinde bu katsayısı (+1) veya (−1) e çok yaklaşmakta ve bu ilişki zayıfladıkça (0) a yaklaşmaktadır.

Böylece gözlemi yapılan olayların birbirlerine karşı :

— Paralel,
— Anti paralel veya,
— **Nötr** olmak üzere üç durumda bulunabilecekleri anlaşılmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aa) Paralel ilişkiler: İki olaydan birinin belirli oranda artış veya eksilişinde, öbürünün yaklaşık olarak aynı şiddette ve aynı yönde katılması halinde, bu iki olay arasında paralel bir ilişki var denecektir. Bu takdirde korelasyon katsayısı (+1)e yaklaşacaktır.

bb) Anti paralel ilişkiler: İki olaydan birinin belirli oranda artış veya eksilişine, öbürünün yaklaşık olarak aynı şiddette ve fakat ters yönde katılması halinde de bu iki olay arasında anti paralel bir ilişki vardır, denebilecektir. Bu takdirde de korelasyon katsayısı (−1)e yaklaşacaktır.

cc) Nötr haller: İki olay arasında, belirtilen mahiyette herhangi bir ilişkinin bulunmaması halinde, bu iki olay birbirine karşı tarafsız bir durum gösteriyor demektir.

Şurasını da önemle kaydedelim ki; muhakeme yolu ile belirli bir ilişkinin varlığının kabul edilmemiş olduğu hallerde, korelasyon katsayılarının şiddet dereceleri ne kadar güçlü olursa olsun, bu olaylar arasında bilimsel anlamda bir ilişkinin varlığı ileri sürülemeyecektir.

İktisadî bir problem olarak ücretler düzeyinin;

— Emek prodüktivitesine mi? yoksa,
— Hayat pahalılığına mı, bağlı olduğu hususu araştırılmak istenebilir. Amerika Birleşik Devletlerinde Profesör Moore, bu cihetî saptamak için;

— Ücret tutarlarını,
— Sanayide işçi başına üretim değerini ve,
— Hayat pahalılığını (yani genel fiyat yükselişini), zaman itibariyle, istatistiğin verdiği donelere göre incelemiş ve son iki olayın gelişme seyrini, birinci olay ile ayrı ayrı karşılaştırarak korelason katsayılarını saptamıştır.

Moore, bu araştırmasının sonucunda;

— Ücretlerle, işçi başına üretim değeri, yani prodüktivite arasında, (+1)e çok yakın olarak, (0,85) gibi güçlü bir katsayı saptamış ve bunun zıddına olarak;

— Ücretlerle hayat pahalılığı arasında ise, (+1)den çok uzak (0,3) gibi zayıf bir katsayı bulmuştur. Bu halde, tabiî belirli bir zaman ve mekân için geçerli olmak üzere, Amerika'da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ücretler düzeyinin prodüktivite ile sıkı bir ilişki halinde bulunmakta olduğu sonucuna varılmıştır. Enflasyonist bir politikanın güdüldüğü bir devrede, fiyat pahalılığı faktörünün, ücretlerle olan ilişkilerinin şiddet derecesi kuşkusuz değişmiş olacaktır.

C. — POZİTİF METODUN ŞEKİLLERİ :

Sosyal bilimler alanında pozitif metod; **istatistik, monografi** ve **tarih** olmak üzere üç şekilde belirmektedir.

1) İSTATİSTİK :

Pozitif iktisad araştırmalar, adedî bir şekilde saptanmış gözlemlere dayanacağına göre, iktisatçıyı, her çeşit olayı nicesel görünüşleri ile saptayan «istatistik» yakından ilgilendirecektir. Şu var ki, kamu oyu istatistiğe karşı büyük bir kuşku beslemektedir. İstatistiğe karşı gösterilen bu kuşkuyu şu sözler ne kadar açık bir şekilde belirlemektedir :

— Tarihî şöhreti bilinen, İngiliz devlet adamı Disraeli, bilerek yapılan hatayı, ağırlık derecesine göre üçe ayırmak gerektiğini ve bunun, **«yalan, kuyruklu yalan ve istatistik»** olduğunu belirtmiştir.

— İstatistik için söylenen bir başka söz de, istatistiğin «bilinmeyen bir şeyi açıklamak san'atı» olduğudur.

Bu ve buna benzer söylenmiş sözler, en az istatistiğin hatalı taraflarının varlığını açıkça, ortaya koymaya yetmektedir. Bu itibarla, istatistiği, bilimsel engellemelerde bir araç olarak kullanırken, bu aracın hatalı ve eksik taraflarını bu hataların düzeltilme ve hafifletilme olanaklarını bilmek gerekecektir. **Bu nedenle, hataların doğduğu «doneler ve kıyaslamalar» esas alınarak, bu husus kısaca gözden geçirilecektir.**

a) İstatistikî donelerde hatalar - düzeltme ve hafifletme olanakları: Bu hususun incelenmesi **«hataları»** ve bunların **«düzeltme ve hafifletme olanakları** olarak ikiye bölünecektir.

aa) İstatistikî «doneler» de hata olasılığı anketi yapan ile ankete tâbi tutulanın «cehalet ve kötü niyet»inden doğmaktadır. Türki-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ye'de 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında, ilginin «medenî hali» saptanırken, bu sorunun karşılığı olarak «hali vakti yerinde» şeklinde cevapların yazıldığı görülmüştür. Bu husus, anketi yapanın ve ankete tâbii tutulanın soruyu anlamadığını göstermektedir.

Anketi yapanın politik veya din bir kaygısı olması, ırk ve mezhep görüşlerinde taraf tutması; ankete tâbi tutulanın mali tasalara kapılması istatistik donelerinin hata ile sakat bulunmaları sonucunu verir.

bb) İstatistikî donelerdeki hata olasılığının düzeltilme ve hafifletilme olanakları kuşkusuz vardır. Bunları şöylece saptamak mümkündür :

1°) Bilim, ferdî olaylar ile değil, genellik ile meşgul olmaktadır. İstatistikte ise, **«büyük adetler kanunu»**nun etkisi ile, ferdî alanda varolan birçok hata, genellikle kendiliğinden silinmektedir. Büyük miktarda yapılan gözlemler içindeki doğru olmayan cevaplar doğru olanların içinde boğulup kaybolmaktadır.

2°) İktisatçı için ilgi çekici olan «salt rakamlar» dan çok «nispî ve izafî rakamlar» dır. Bu olayın tek başına adedî değil, onun «gelişmesi» bilim adamını özellikle meşgul edecektir. Genel yön içinde ise, ferdî hataların önemli bir etkisi olmayacağı açıktır.

3°) Aynı konunun çeşitli gözlem kaynaklarından faydalanmak suretiyle incelenmesi mümkün hallerde ise, gözlemin sağlıklı yapılmasında «menfaati» olan tarafın gözleminin, inceleme için tercih olunması, daha sağlıklı hareket olanağını kazandırmaktadır. Örneğin, «serbest dolaşım» ile «koruyucu bir politika» güden iki memleket arasındaki ticarî ilişkiler hakkında yapılacak bir incelemede, «koruyucu bir politika» izleyen devletin ithalât istatistikleri, «serbest dolaşımcı» devletin o memlekete yaptığı ihracat için esas alınmasında fayda düşünülebilmektedir.

4°) Son olarak, istatistikî donelerin kontrol edilmesi mümkündür. Gerçekten bu kontrol bir başka gözlem ile veya başka bir belli bir done ile ve son olarak mantıkî düşünce ile pekâlâ yapılabilecektir.

Hâsılı, iktisatçı Yvse Guyot'un dediği gibi, istatistikte «güvensizlik güvenin anasıdır». Gözlemi yapılan olayın adedî ifadeleri bir eleştirme süzgecinden geçirildikten sonra, hata olasılıklarının önemini azaltmak daima mümkün olmak gerekir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) İstatistiki kıyaslamalarda hatalar - düzeltme ve hafifletme olanakları : Bu cihetin de araştırılması, keza **«hatalar»** ve **«düzeltme» ve hafifletme olanakları** olmak üzere ikiye ayrılacaktır.

aa) İstatistiki «kıyaslamalarda» hata olasılıkları «zaman» ve «mekân» itibariyle iki mahiyet göstermektedir :

1°) Zaman içinde, istatistik kuruluşlarında ve tekniğinde kaydedilen gelişme, zaman itibariyle kıyaslanması yapılmak istenen gözlemlerin değerlerini değiştirmektedir. Bilimlerin gelişmesi de aynı mahiyette sonuçlar vermektedir.

Eski devirlerde ve hattâ XVIII. yüzyılda yapılan istatistiklerin kapsamı ve başarı derecesi ile XIX. ve XX. yüzyıllarda yapılanların kapsamı ve başarı derecesi kuşkusuz aynı değildir. Bu nedenle nüfusun veya saptanan hastalıkların çoğalış oranlarının bir bölümü, eski istatistiklerin yapılması sırasında bu olayların birçoğunun saptanamamış bulunmasının bir sonucu olarak düşük belirmektedir.

2°) Mekân itibariyle istatistiklerin kıyaslanmasını güçleştiren sebepler; milletlerin terminolojilerinin, ulusal organizasyonların ve ulusal genel iktisadi koşulların birbirinden farklı bulunmasında saklıdır. Her milletin kendine özgü bir terminolojiye sahip olması, bu terimlerin anlam ve kapsamlarının farklı bulunması, fertlerin kamu hizmetlerine katılma paylarını gösteren vergilerin Devlet veya Belediye bütçelerinde toplanması hususundaki ağır basan karakter, üretim faktörlerinin, memleket realitesine göre farklı oranlarda bileşimleri hep mekân itibariyle yapılacak kıyaslamalarda istatistiki gözlemlerin yaratacağı hataların sebeplerini teşkil etmektedir.

bb) İstatistiki kıyaslamalardaki hata olasılıklarının düzeltilme ve hafifletilme olanakları da kuşkusuz vardır. Milletlerin kendilerine özgü istatistik teşekkülleri ile uluslararası istatistik kuruluşları işbirliği halinde, bu hataları en düşük hadlere indirmek amacı ile gittikçe artan bir çaba sarfetmektedirler.

Uluslararası kuruluşlar, memleketlerin ulusal istatistiklerinin kıyaslanmasını mümkün kılmak amacı ile;

- **Bir yandan terminoloji ve metod birliğini,**
- **Öbür yandan uluslararası istatistiki bilginin, derlenip toplanmasını ve yayını sağlamayı kendilerine görev edinmişlerdir.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Uluslararası kuruluşlar olarak:

— Birleşmiş Milletler Teşkilâtı İstatistik Bürosunu (Bureau de statistique de l'Organisation des Nations Unies).
— Belirli zamanlarda konferanslar düzenleyen uluslararası İstatistik Enstitüsünü (L'Institut International de statistique).
— Roma'da uluslararası Tarımsal İstatistikler Enstitüsünü (L'Institut International de Statistique Agricole),
— Cenevre'de uluslararası İş Bürosunu (Le Bureau International du Travail) zikretmek mümkündür (1).

Türkiye'de istatistiki bilgiler toplayan kuruluşların yayınları arasında;

— T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsünün yayınlanmış «Aylık İstatistik Bülteni»ni,
— Aylık İstatistik Bülteninin içinde «İstanbul», «Ankara» ve öbür geçinme endekslerini,
— Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının yayınladığı «Aylık bülten»lerini,
— Devlet Planlama Teşkilâtının Millî Gelir ve öbür yayınlarını,
— İstanbul Ticaret Odasının çeşitli yayınları arasında «İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi»ni belirtmek gereklidir.

2) MONOGRAFİ (MONO GRAPHIE)

İstatistik, olayların genel durumu üzerinde nicesel açıdan bilgi veren bir etüd olmasına karşılık; monografi, aynı olayların belirli bazı ünitelerinin her türlü görünüşlerinin bütün detayı ile, çok daha derin ve direkt bir bilgi vermeyi hedef güden bir etüddür.

XIX. yüzyılda Fransız sosyoloğu Le Play'ın uygulanmasını istediği bu metod, sonradan kendi taraftarları ve özellikle sosyal bilim (Science Sociale) ekolü mensuplarınca geliştirilmiştir.

Le Play, sosyal konulardan özellikle işçilerin hayat şartlarını incelemiştir. Ünitelerin bütününü gösteren istatistik baz olarak alınacağına, **bu etüdlere «tipik işçi aileleri» esas alınmış ve bu ailelerin «bütçeleri» etüdün odağını teşkil etmesine rağmen, kültür, ahlâk ve bilgi düzeyleri gibi, adedî bir mahiyet arzetmeyen hususlar da derinliğine araştırılmıştır.**

(1) Pirou, Umumi İktisada Giriş (Terc.) 1945, s. 153-154.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Tek başına bu metod sakıncalı görünmektedir.** Zira belirli üniteler, hiçbir zaman bütünü temsil edemeyecektir. Toplumu teşkil eden fertlerin, bir kandaki beyaz ve kırmızı kürecikler gibi temsil kabiliyeti yoktur.

— **Buna mukabil, monografinin, istatistik ile birleştirilecek olursa çok faydalı olacağı kesin gibidir.** Gerçekten bu terz, yalnız istatistiğin kullanılmasına göre çok daha «somut ve tam», yalnız monografinin kullanılmasına göre de çok daha «güvenilir» bir görüş sağlamaktadır.

Bugün yapılmakta olan çeşitli anketler, istatistik yanında, iktisatçılar için değerli malzeme teşkil etmektedir.

3) TARİH

Pozitif metod şekillerinden biri ve belki de ilki olan tarih metodu, Rocsher, Schmoller, Knies ve Hildebrand gibi Alman tarihçi okolünün temsilcileri tarafından, bilimin soyut anlayışına karşı savunulmuştur. Soyut etüd taraftarlarının yarattıkları «iktisadî insan» (Homo économicus) yerine «gerçek insan» (homme réel) i geçirmek isteyen tarihçi ekol taraftarları klâsiklerin yaptığı gibi iktisat bilimini, «Tabii egoizm tarihi» olarak görmeyi reddetmektedirler.

Gerçekten, fertleri, onları harekete geçiren iktisadî âmiller karşısında davranışları itibariyle üç grupta mütalâa etmek mümkün görünmektedir :

— **Birinci gruba giren fertler «olağanüstü akli» (Ultra rationnels) olanlardır.** Bunlar, yüksek düzeyde makul bir tarzda, başka bir deyim ile, iktisadî kanunları, geçmişin deneylerini ve öbür fertlerin ve kolektivitenin gelecekteki davranış olasılıklarını bilerek veya tahmin ederek faaliyette bulunurlar. **Bu gibiler, itici bir azınlıktır.** Bu gruba giren fertler, dengesizliği sun'î bir şekilde devam ettirmeye ve çoğu zaman arttırmaya çalışmaktadırlar.

— **İkinci gruba giren fertler, «akli» (Rationnels) olanlardır.** Bunlar; önceki deneylerden elde ettikleri **alışkanlıklar** ile hareket etmektedirler. Geniş bir halk yığını, enflasyonist bir devri yaşamış ise, bu olayın tekerrüründe, hiç şüphe yok, birinci haldekinden başka bir davranış göstermeyecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Üçüncü gruba giren fertler de «az aklî» (Infra rationnels) olanlardır.** Bu sonuncu gruba girenler, kendilerini, aynı zamanda yaşadıkları ortamın ve içgüdülerinin etkisi altında bulundurmaktadırlar. Onlar bir yayının veya bir propagandanın esiridirler.

Görülüyor ki, «iktisadi insan» yığını, sonunda «az aklî» ile «olağanüstü aklî» arasında bulunmaktadır. Halbuki bu durumda bulunan insanların bile, iktisadî ve tabiî koşullara göre «aklî» davranışları değişmektedir. Amerikan çiftçisi «ekstansif» tarım yaparken «aklî» davrandığı gibi Avrupa çiftçisi de «entansif» tarım yaparken keza «aklî» hareket etmektedir.

Bundan başka, «beklenen ideal» halinde, daha iyi bir gelecek ümidiyle yani kollektif menfaat ile hareket eden bir de «soviyet insan» (homo sovieticus) vardır.

Bütün bu haller karşısında «tarihçi»lerin gözünde iktisat bilimi, mekanik veya fizikten çok biyolojiye yakındır. Şu halde verimli tek metod, bunlara göre, «gözlem» ve özellikle «tarihî gözlem» olması gerekmektedir[1].

Soyut metod ile pozitif metod anlaşmazlıkları, **«sosyologlar»** ile **«tarihçiler»** arasında geçmiştir. **Bugün ise, sosyologlar bir miktar tarihçi, tarihçiler de bir miktar sosyolog olmak yolunu tutmakla, hâd bir hal almış bulunan önceki tartışmalar, şiddetini kaybetmiş bulunmaktadır.** Genç Alman tarihçi ekol şefi Schmoller ile marjinalist ekolün kurucusu Carl Menger arasında geçen meşhur metod tartışmasının, bizzat, görüş ayrılığının yumuşamamasına geniş mikyasta etkili olmuştur. **Nitekim Schmoller «yürümek için iki ayak ne kadar zorunlu ise, muhakeme için de tümden gelim ve tüme varım o kadar zorunludur»** demek suretiyle bu hususta en ileri adımı atmış bulunmaktadır.

— **Bunun yanında, Carl Menger, Von Wieser ve Böhm-Bawerk ile Avusturya psikoloji ekolü de iki metodun faydasını kabullenmekle kalmamış, onların alanlarını da tâyin etmeye, sınırlamaya çalıştır.** Gerçekten iktisadî etüdleri üç gruba ayırmaya büyük çaba gösteren bu yazarlara göre;

---

(1) André Marchal: La méthode en Economie Politique (Traité d'Economie Politique) adlı kollektif eser. Paris 1955, s. 54-59.

— Bir saf ekonomi (Economie pure)
— Bir uygulamalı ekonomi (Economie appliquée) ve,
— Bir de ekonomik sanʼat (Art economique) vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Birinci çeşit ekonomiye soyut metod, ikincisine pozitif metod uygulanacak ve her ikisine dayanılarak iktisat politikasının kuralları formüle edilecektir.

Böylece, bugün eski sertliğini kaybeder gibi görünen tartışmaların başlıca konularını üç esas grupta toplamak mümkündür[1]:

a) Sosyal oluşu etkileyen ferdi güçler midir, yoksa topluluğa ait güçler midir. Tarihçilere göre, tarihi yaratan «büyük adam»dır. Sosyologlara göre de sosyal olayların oluşunu etkileyen derin sebepler vardır. Bu itibarla da tarihi yaratan toplumsal akımlar ve onların evrimleridir. Büyük adamın rolü, civciv çıkacak yumurtanın olgun bir hale evrimi sonunda, civcivi hayata kavuşturmak üzere, ana tavuğun yumurta kabuğunu gagalayarak kırmasında oynediği role benzemektedir. **Bu alanda illi ilişkiler yerine, etki ve tepki halindeki bir gelişmenin koşulları üzerinde durulması, belki de daha doğru olacaktır.**

b) Yüzyılımızın başında, tartışmanın ağırlık merkezi, geçmiş sosyal olayların;

- **Özelliği ve ferdiliği ile,**
- **Genelliği ve devam eden intizamlılığı hakkındaki görüş zıdlaşmasında toplanmıştır.**

François Simiand, bu cihetı şöylece belirtmektedir: **Tarihçiler,** geçmişin olaylarını zaman içindeki zincirleme akımına göre, teker teker görünüşleri itibariyle incelerler. **Sosyologlar** ise, bu birbirinden ayrı tarihî olayların altında saklı olan düzenlilik ve devamlılık faktörlerini araştırmaktadırlar[2]. Bu itibarla sosyolog ve iktisatçılar, incelemelerinde tarihten faydalanmak istedikleri zaman, olayların kronolojik tasvirinden çok, bu olayların dayandığı genellik ve düzenlilik faktörlerini araştıracaklardır.

c) Son zamanlarda, tartışmaların yöneldiği bir husus da, bugünkü sosyal olayların açıklanması için;

---

(1) G. Pirou, Umumî İktisadî Giriş, (Terc.) İst. 1945, s. 161-164.
(2) F. Similand, La Causalité en histoire (Bulletin de la Société Française de Philosophie 1906).

— **Geçmişin derinliklerine inmek gerekli midir?**
— **Yoksa şimdiki zamanın, daha doğru bir deyim ile, yakın geçmişin mi esas alınması daha uygun olacaktır?** Sorularına verilecek cevaplara taallük etmektedir.

aa) Tarihçiler, bugünü anlamak için geçmişin bilinmesini bir ön koşul olarak kosmaktadırlar. Nitekim, bu hususta, Michelet «bugün ile yetinmek isteyen, bugünü anlayamaz» demekte ve Marc Bloch da bir konferansında «hal, uzun bir akışın sonucudur. Öyle bir akış ki, burada her dalganın hareketi, onu çevreleyen ve sıkıştıran yan dalgalara, fakat aynı zamanda onu geriden ileri doğru itmiş bulunan dalgalara bağlıdır,» diyerek görüşünü tespit etmektedir[1].

Zaman ve mekân içinde mütalâa edilecek olan sosyal olayların tümdengelimcilerin zannettiklerinden çok daha fazla karmaşık, türdeş olmayan ve daha az rasyonel olduğu görüldüğünden bu tarihçi düşünüşe kısmen hak vermek zorunlu olmaktadır. Toplumları oluşturan fertlerin psikolojisi, düşünüş tarzı ile tarih boyunca esaslı evrimler kaydetmiştir. **Dünkü insana, duygular, heyecanlar ve inanışlar hâkim iken, bugünkü insana, eskisine göre daha çok akıl ve irade hâkim bulunmaktadır. Bu itibarla bugünkü kurumlar geçmişteki asıllarından hemen hemen tamamen ayrı bir yapı göstermektedir.**

Ancak, bizzat bu nitelik değil midir ki, iktisatçıyı pratik fayda bakımından olduğu kadar, bugünün realitesini kavrama ve açıklama bakımından da, geçmişin derinliklerinden çok, yakın geçmiş ile meşgul olmaya sevketmektedir.

bb) İşte bu nedenle, bugünkü sosyolog ve iktisatçılar, başlıca çabalarını «modern toplumlar»ın incelenmesi üzerinde toplamaya mecbur olmuşlardır. Nasıl, inşa edilen bir binanın tamamlanmasından sonra, bütün iskeleler ve tertibat atılmakta ve artık onlarla meşgul olunmakla fazla pratik bir fayda düşünülmemekte ise, bunun gibi iş bölümünün, değişimin ve paranın geçmişin derinliklerindeki asıllarıyle değil, bugünkü hüviyetleri ve fonksiyonları ile uğraşmakta fayda mülâhaza edilmektedir. Bugünün sosyal ve iktisadi olayları üzerinde yapılan gözlemlerin sonuçlarının, adedî olarak, eskisine göre çok daha tam olması da bu düşünceye ayrı bir güç kazandırmaktadır. **Hâsılı, bugünün «yeni yapısı»nın, geçmişin benzerleri ile açık-**

(1) Marc Bloch: Que demander a l'histoire? (Centre Polytechnicien d'Etudes Economiques, Şubat 1937 konferansı).

lanması, artık oldukça kuşkulu görünmektedir. Nitekim tarihçi Marc Bloch, sözü geçen konferansında, «Tarih değişiklikler bilimi birçok bakımdan farklar bilimidir» demek suretiyle bu gerçek kabul ve teslim edilmiş bulunmaktadır.

Sonuç olarak diyeceğiz ki, «pozitif metod» ve «soyut metod» olarak iki grupta topladığımız ve bilim adamının araştırmalarında analiz ve bileşimlerinde «araç» olarak kullanılan metod şekillerinin her biri, ilgili bahislerinde gösterdiğimiz sınırlar içinde faydalı olmaktadır. Bir iktisatçı, bunların hiçbirinden vazgeçemez.

Pozitif metodu, geniş ölçüde sınırlayan sosyal olaylarda, tabii bilimlerde olduğu gibi, gerçek anlamıyla ayrılanış, deneyin yapılamamasıdır. Bunun nedeni de bu olayların olağanüstü karmaşık oluşudur. Bu sebeple, ne istatistik, ne monografi ve ne de tarih, bilgin tarafından yaratılmış sun'i koşullar altında yapılması mümkün bir deney yerini tutamayacaktır. Bundan başka istatistiğin verdiği adedi bilgiler; grafiklere çevrildiği zaman, ortalamalar, aritmetik ve logaritmik oranlar, endeksler ve bazan eğrilerdeki kaydırmalar ile, asıllarından yavaş yavaş uzaklaşmakta ve böylece ilk gözlemlerin realitesi yerine sun'îlik ve sağduyunun payı geçmektedir.

Buna karşılık soyut metod da, şematik ve çıplak hüviyeti ile, iktisadi zincirlemelerdeki gerçeğin büyük bir kısmını kavramaktan uzak bulunuyor. Bu metod teori ile realite arasındaki aralığın açık kalmasını önleyememektedir. Bununla beraber, soyut metod, tamamiyle teorik esaslardan hareket etmemekte «veriler»ini reel hayattan almaktadır. Kişisel menfaat; en az emekle en çok sonuç elde etme çabası, serbest rekabet gibi hazlar, hep reel hayatın faktörleridir.

Bu sebeple pozitif metod, nasıl varsayımlardan vazgeçmemekle kısmen soyut ise; soyut metod da, gözlemlerden vazgeçememekle kısmen somut olmak durumundadır. Böylece yerine göre her iki metod bilimimizin emrinde güçlü yardımcılar olmak niteliğini kazanmaktadır, diyeceğiz.

§ 2. — SOSYAL REALİTENİN ÇEŞİTLİ YÖNLERİNE GÖRE ELE ALINIŞ METODLARI

İktisat bilimi, realite ile çok ilgili bulunmakla, spekülâtif ve

ni teorik alanda kalmakla ve bu nedenle aksiyona hizmet etmemekle suçlanmaktadır. Nitekim bugün **«yeni modern teori»** açıkça «sosyal realite»nin genel bütününü kavrayan ve açıklayan bir görüş ortaya koymak yönünde çaba sarfetmektedir. Milletleri, dirije bir ekonomi üzerinde yürümek ihtiyaç ve zorunluğu ile karşılaştıkça modern teorinin bu yoldaki gelişmesi, bizi «somut bir politika»ya ulaştırmaktadır.

Esas itibariyle tümdengelimsel, varsayımsal ve soyut olan **«eski klâsik teori»**nin ekonomiyi yönetenlere önemli oranda fayda sağladığı ileri sürülememektedir. Bu itibarla «teorinin yenilenmesi modernleşmesi» zorunlu olmuştur. Fakat bu «yenilenme» **«yeni metod uyuşmazlıkları»** da doğmaya başlamıştır.

Sosyal realitenin incelenmesinde;

— **Eski klâsik teori,**
— **Bir yandan,** bu bütünü yaratan «Ferdler»i esas almakta **«Mikroskopik»** bir yapı göstermekte,
— **Öbür yandan,** bu ferdlerin «Anlık» durumları ile uğraştığı için **«Statik»** halinin varlığını düşünmektedir.

— **Yeni modern teori ise,**
— **Bir yandan,** bu realiteyi oluşturan «Ferdler»in birleşiminden doğan **«Heyetler'i ve grupları»** esas almakla **«Makroskopik»** bir yapı göstermekte.
— **Öbür yandan,** bu «Heyetler ve Gruplar»ın oluşturdukları durumları **«zaman aralıkları»** itibarı ile ele almaya çalıştığı için **«Dinamik»** bir yapı göstermekte ve bu nedenle bu heyetler ve grupların **«birbirini kovalayan dengesizlik halleri»**ni araştırmaktadır.

Bu nedenlerdir ki, artık taştışmalar ne tümdengelim ve tümevarım ne de istatistiki gözlem ve matematiksel muhakemeden birinin tercihine tealluk etmeyecektir. Aksine bu tartışmalar;

— **Birinci olarak,** eskiden beri yapıldığı gibi ferdî tercihlerin sübjektif analizine, başka bir deyim ile **mikro ekonomik analize** veya heyetlerin ve grupların kollektif tepkilerinin objektif analizlerine, başka bir deyim ile **makro ekonomik analize** ait bulunacaktır.
— **İkinci olarak, statik** durum yanında veya onun üzerine kuru-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lu **dinamik** bir halin nasıl hazırlanabileceğine taalluk edecektir.

— **Üçüncü olarak,** belirtilen metodların bir sentezi halinde beliren **«Modeller»** le ilgili bulunacaktır[1].

I. — MİKRO VE MAKRO EKONOMİK ANALİZLER

Bugüne kadar eski klâsik teori, hemen hemen tamamen **«fert»** e ve onun reaksiyonlarına, başka bir deyim ile «sosyal realitenin bir ünitesi» **(Microcosme)** ne dayanmıştır. **Son zamanlarda hazırlanan yeni modern teori** ise «toplum»un ve onu oluşturan «heyetlerin ve grupların davranışlarını esas almakta ve böylece «sosyal realitenin bir bütünü» **(Macrocosme)** nü açıklamaya çaba sarfetmektedir.

Bu yeni görüşün esasını, bilimimize İngiliz iktisatçısı Keynes getirmektedir. Keynes, Merigot'nun dediği gibi, ötedenberi **iktisadî doktrinin bir kategorisi** iken, bundan böyle **iktisat teorisinin bir kategorisi** olan **«millet»** i, başka bir deyim ile bir **«toplum»** u esas almakta ve bu toplum ekonomisini **«tüm gelir, tüm tüketim, tüm tasarruf ve tüm yatırım»** halinde büyük gruplara (graudeurs) ayırmaktadır[2]. Bu görüş değişikliği, kuşkusuz aksiyonun gereklerinden ve yapısının evriminden ileri gelmiştir. Keynes, bu gerçeği ve gereği herkesten önce görmek maharetini göstermiş bir iktisatçıdır.

Hâlen, hemen hemen her ileri memlekette, teşebbüslerin **«özel muhasebe»** leri ile **«devlet bütçesi»** ni kapsayan ve onların üzerinde yerini alan bir **«milli muhasebe»** hazırlanmaktadır. (Amerika Birleşik Devletlerinde, İngiltere'de, İsveç'de ve Fransa'da olduğu gibi). **Bu milli muhasebeler, milli servet ve millî geliri, bir «previzyon» halinde değerlendirmekte, tasarruf ve yatırım olanaklarını belirtmekte ve sonuç olarak tahmin olunan milli hasıla ile milli sarfiyat arasındaki dengeyi veya dengesizliği aydınlığa kavuşturmaktadır.**

«Mikro-ekonomik ve **makro-ekonomik analizler»** halinde beliren bu iki akım karşısında, bilim «birlik» i hedef güttüğüne göre, bu iki

---

(1) André Marchal : Traité d'Economie Politique (Kollektif eser) Paris 1955, s. 73-93.

(2) Keynes : Théorie Générale de l'emploi, de l'intérêt et de la monnaie (Fr. Terc.), Paris 1942.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tarz analiz arasındaki bağın yapısını belirtmek görevini yüklenecektir. Bu zor problemin çözümü uğrunda sarfedilen çaba taşıdığı görüş itibariyle ikiye ayrılabilmektedir.

A.— MİKRO-EKONOMİYE DAYANAN MAKRO-EKONOMİK ANALİZLER :

Bir kısım yazarlar bu iki tarz analizi birbirine bağlamak için çaba sarfetmektedirler. Bugün için kesin bir sonuca varılmasa bile bu çaba faydalı ve gereklidir. Bununla beraber, ferdi davranışlar ile kollektif davranışlar mahiyet itibariyle birbirlerinden ayrılmaktadır. Gerçekten, grubu teşkil eden ferdî davranışların basit bir toplamı, o grubun toplu davranışları demek değildir.

Bu böyle olmakla beraber, mikro-ekonomiden makro-ekonomiye geçebilmek için, sübjektif analizlerden, objektif analizlere geçiş evrimine dayanılması mümkün gibi görünmektedir.

Bu itibarla bu analizlere kısaca değineceğiz :

1) Sübjektif Analizler :

«Fert» i esas alan bu analizler geçirdiği evrim itibariyle iki aşama göstermektedir :

a) Ferdin «ilkel psikoloji»sini, muhakemenin hareket noktası olarak kabul eden «klâsik ekol» ve onun devamı olan «marjinalist ekol» dür. Bu iki ekol, «insan davranışları»nın determinizmini keşfetmek için «tecrid edilmiş fert»den, «Microcosme»dan hareket etmektedir. Bu itibarla, bu ekol mensupları için, iktisatçının kendine özgü hükümlerine güvenmekten başka aracımız yoktur. Bu nedenle, klâsikler teorilerini hazırlarlarken, **«içe dönük gözlem»** e başvurmuşlar ve böylece yalnızca kişisel ve parasal menfaatini takip ettiği kabul edilen **«iktisadî insan» (homo-économicus)** ın **«aklî»** hareket ettiği sonucuna varmışlardır. Görülüyor ki, burada «ilkel psikoloji» muhakemenin hareket noktasını teşkil etmektedir.

b) Ferdin «tercih dereceleri»ni, muhakemenin esası olarak kabul eden de, ikinci Viyana Ekolü, yani «Neomarjinalist ekol» dür. Gerçekten bu ekol; iktisadî insanın **«aklî»** hareket etmesi sonucunu doğuran **«ilkel psikoloji»** den kendisini kurtarmak istemiş ve ileri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sürdüğü **«ferdî iktisadî hesap»** teorisini, düşünülmüş veya telkin edilmiş ve fakat **zorunlu olarak aklî olmayan** bir faaliyetin analizi için bir araç olarak kullanmıştır. **Burada söz konusu olan, aklî veya az aklî olsun, takibedilen amaçların en yükseğine ulaşmayı hedef tutan «araçların aklîliği»** dir. Bu nedenle de, bu ekol, **«iktisadi insan»** dan değil, beşerî faaliyetin yegâne itici gücünün **«kâr peşinde koşmak»** olmadığını belirten **«tercih dereceleri» Echeiles de préférence)**nden hareket etmektedir.

Bununla braber bu ekol, ferdî hareketlerin analizine dayanmakla, yalnızca tümden gelimsel ve mekanik bir kuruluş çerçevesi içinde kalmıştır. Bu nedenle de, toplum veya grup ekonomisine ilişkin faaliyetin ferdî kararlar üzerine ve ferdî kararların toplum veya grup ekonomisine ilişkin faaliyet üzerine yaptığı etki ve tepkiler problemini halletmekte bu ekol de yeterli görülememiştir.

2) Objektif analizler :

Ferdin «ilkel psikolojisi»nden «tercih dereceleri»ne ulaşılmakla beraber, bu görüşleri muhakemelerine temel yapan ekoller, sübjektif olmaktan kurtarılamamışlardır. Halbuki iktisat bilimini «objektif» yapan «ferdî» değil, «kollektif» tepkilerdir. Kollektif tepkileri oluşturan «ferdî davranışlar» ve «ferdî iktisadi hesaplar» ise bu kollektif tepkilerden çok faydalı bir yapı göstermektedir,

Fertler bu davranışlarında;
— Bir yandan «aklî» ve «az aklî» entervalde dalgalanırken,
— Öbür yandan «kollektivite» ile «dayanışma»sını gittikçe artırmaktadır.

a) Fertlerin «aklî» ve «az aklî» entervalde dalgalanmasına âmil olan çeşitli nedenler vardır. İktisadî hayata Devletin devamlı müdahaleleri; bütük adetler kanuna ve kriz devirlerinin birbirini izlemesi gibi klâsik ekonomi kanunlarına dayanan bütün ferdî tahminleri şaşırtmakta iken fertlerin her an genel iktisadî durum hakkında aydınlatılabilmekte bulunulması; fertlere genel durum ile kendi özel durumları arasındaki ilişkiyi kendi lehlerine değiştirecek araçlara sahip olmak ve bu nedenle daha aklî hareket etmek olanağını vermektedir.

b) Fertlerin «kollektivite ile olan dayanışma»sını arttıran âmil ise, ferdî hareketlerin «ortam» ile sınırlanmış olmasından ileri gel-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mektedir. Nitekim, neomarjinalistlerce esas olarak alınan «aile, sendika, meslekî kuruluşlar ve millet gibi» **grupların aynı zamanda, «karşısında», «içinde», ve «dışında» yer alabilen ferdî davranışlar, içinde bulundukları koşullara göre değişmektedir.** Örneğin, işçinin bir sendikanın sade bir üyesi olarak davranışı ile sevk ve idarecisi olarak davranışı bir olmayacak ve keza dolar sağlamakta zorluk çeken bir memleket ile doları bol bir memleketin ithalât ve ihracatçılarının psikolojisi aynı olmayacaktır.

Hâsılı, klâsik teori ile açıklanmış bulunan iktisadî süjelerin ferdi planları, kararları, hesapları ve tepkileri; sosyal grupların, kollektivitelerin ve milletin kollektif planları, kararları, hesapları ve tepkileri içinde dikkate alınmadıkça herhangi bir değer taşımayacaktır.

Nitekim, Keynes ve onu izleyenler, teorilerini kurarlarken, sübjektif elemanları asla ihmal etmemiş ve fakat **«ferdî psikoloji»** den çok **«grup psikolojisi»** ni esas almış bulunmaktadırlar. **Bu «grup psikolojisi,» «kollektif tepkileri» açıklamakta ve böylece bilimimiz «objektivite» ye ulaşmaktadır.**

Geriye bir hususun bilinmesi kalmaktadır: Kollektif tepkilerin esasını teşkil eden grup psikolojilerinin adedî bir şekilde saptanması mümkün müdür? **Önce belirttiğimiz gibi, F. Simiand, «iktisadî değerler, aynı zamanda nicelik olan bir takım kanılardır,» derken, psikolojik karakterlerin, adedî karakterlerle uzlaştırılabilir olduğunu ortaya koymuştur.** Nitekim Keynes, adedî olarak ifadesi mümkün ve birbirinden bağımsız **«üç psikolojik tepki»** saptamıştır. **(Tüketim - likiditeyi tercih - yatırımı özendirme eğilimleri).**

— Tüketiciler grubunun «tüketim eğilimi» nin; adedî olarak «genel gelir» miktarına, «genel tüketim» miktarının oranlanaması ile saptanmasının mümkün olduğu gibi,
— «Yatırımı özendirme» de, «genel gelir» miktarına, «genel yatırım harcamaları» nın oranlanması ile saptanabilmektedir.
— «Likidite tercihi» ise bankalardaki «mevduat miktarları» ile ölçülebilmektedir.

Böylece, istatistiğin yardımı ile şiddet dereceleri adedî olarak ölçülebilen «grupların kararları» (Macro-décisions) na değğin analizler için, artık ferdî psikolojiden ayrılarak, toplum psikolojisine ulaşmak zorunluğu belirmektedir. Esasen; uzun zamandanberi, İktisatçı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lar para, kapital ve krizler gibi problemleri açıklamaya teşebbüs ettikçe, ödeme araçları yığını, kredinin genel hacmi ve fiyatların genel seviyesi gibi kollektif realiteler üzerinde düşünmeye mecbur kalmışlar ve böylece ferdî psikolojik metodları etkisiz bir halde bir kenara itmişlerdir.

Sonuç olarak denecektir ki, ferdî esas alan sübjektif analizlerden, grupları, yığınları esas alan objektif analizlere geçilirken, grupların kararlarının analizi zorunlu olmakta ve böylece «toplumların etkileri» ni esas alan «makro-ekonomik (Macro-économique) analizlere ulaşılmak istenmektedir.

Bu suretle de, gözlemlenen olaylardan varılan sonuçların,
— Ne «iktisadî insan» (homo-économicus) dan,
— Ne de «reel insan» (homme-réel) dan hareket ile varılan sonuçlara zorunlu olarak uymasının gerekmeyeceği anlaşılmaktadır.

B. — BAĞIMSIZ MAKRO - EKONOMİK ANALİZLER :

Böyle bir analizleri ile süren yazarlar ise «ferdî teori» nin terkedilmesini istemektedirler. Bunlara göre ferdî teori, «toplum ekonomisi» nin işleyen mekanizmasının etüdünde fayda sağlamaktan uzaktır. Nitekim, daha 1907 de Marshall, «niteliksel analiz» (Analyse qualitative) in; büyük bir bölümü itibariyle görevini tamamladığını ileri sürmektedir.

II. — STATİK VE DİNAMİK ANALİZLER

Mikro-ekonomik ve makro-ekonomik analizleri incelerken gördük ki, iktisat bilimini iki tarzda anlamak mümkündür :

— **Birinci olarak, iktisat biliminde «sırf teorik» bir karakter görülebilir.** Klâsik teorinin dayandığı bu teorik ve soyut görüş **iki sonuç** doğurmaktadır :

Bir yandan, soyut görüş, zihnin, sadece kendi kendisi ile uygunluğunu arayacaktır. Bu itibarla onun verdiği hükümlerin realiteye uyup uymadığı onu ilgilendirmeyecektir. Bu nedenle de tartışması mümkün olmayan farazî «mukaddemeler» (önce gelenler - Prémises)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

üzerine bilim kurulacak ve bu halde bilim, mantığın gereğini tamamen uyguladığı takdirde geçerli addedilecektir. Ondan istenecek tek koşul, muhakemenin mantıkî bir zincirleme içinde bulunmasından ibarettir. (A=B) ye ve (B=C) ye «mukaddemeler» i bir kez konduktan sonra, (A=C) şeklinde belirecek olan «sonuç» tartışılamayacaktır. Bu sonuç ister realiteye uysun ister uymasın teori ile realite arasındaki «boşluk» (hiatus) hakkında bir eleştirme yapılamayacaktır.

Öbür yandan, soyut görüş «zaman» içinde hareket halinde bulunan realiteyi değil, «ânlık» denge hallerini dikkate almaktadır. Şu hale göre teori esas itibariyle «statik» bir karakter taşımaktadır.

— **İkinci olarak, iktisat biliminde «kuralsal» (normative) bir karakter görülebilir.** Böyle bir görüş keza iki **sonuç** vermektedir.

Bir yandan, böyle bir görüşte, teori ile realite arasında bir uygunluk aranacaktır. Bugünkü modern, anlayışa hâkim olan Alfred Marshall'ın ileri sürdüğü böyle bir görüş iledir ki, iktisat bilimi, iktisadî konularda bütün devletleri müdahaleci yapan gereklere sağlam esaslar sağlamak suretiyle cevap verebilecektir. Böylece bilimimiz bir toplum bilimi olarak, tolpumun idaresini yüklenenler, politikacılar için faydalı bir hüviyet kazanmıştır.

Öbür yandan, yeni anlayış, teori ile realite arasında bir uygunluk ararken, hareket halinde bulunan realiteyi esas almakla, dinamik bir karakter taşımaktadır. Gerçekten realite, zaman içinde iktisadî olaylarda görünen zincirleme değişiklikler ile vücud bulmaktadır.

Şu halde, iktisat teorisi, statik şekli ile dinamik hale ulaşabilmek için zorunlu bir safha teşkil edebildiği takdirde geçerli ve faydalı olabilecektir. Fakat bu mümkün müdür? İşte bu noktada görüşler ikiye ayrılmaktadır :

— Ya ancak statiğe dayanan bir dinamik yaratılabilecektir.
— Veya statik reddedilerek bağımsız bir dinamik hazırlanabilecektir.

A. — STATİĞE DAYANAN DİNAMİK ANALİZLER :

Statik ekonomi, başka bir deyim ile, ferdî psikolojiye dayanan klâsik ve marjinalist teoriler:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Bir görüşe göre,** yukarıda belirtildiği gibi, sırf zihnin yarattığı ve ancak kendi kendine uygunluk göstermemesi halinde kınanabilen tamamen teorik bir karakter göstermekte,

— **Başka bir görüşe göre de,** iktisadî hayatın derin bir eğiliminin, «tabiî hale» (normalite) uygunluğunu ifade eden bir karakter göstermektedir.

Statiğe dayanan bir dinamiğin vücuda getirilebilme olanağını bu iki görüşe göre ele alacağız :

1) Statik ekonomi, sırf zihnin yarattığı, tamamen soyut bir teori ise, bu takdirde bunun, gerçek iktisadî âlemin açıklanması için bir «baz» olarak alınmasına imkân olmayacaktır. Bu hali ile teori, bizzat realiteyi deforme etmekte, bozmakta olduğuna göre, onun dinamiğin açıklanmasında belirli bir safha teşkil etmesi mümkün olamayacaktır.

Teorilerin bu tarz ile görünmesi, realitenin esas karakterlerinden iradî bir şekilde vazgeçilmesinin bir sonucudur. **Eğer «gerçek insan», «iktisadî insan»dan esasta tamamen farklı ise, «iktisadî insan» üzerine kurulu bütün klâsik kuruluşlar, fayda getirmeyen boş birer şemadan ibaret olacaktır.**

Vecchio'nun, alaycı bir lisan ile belirttiği gibi, gerçekten:

— Cinsî sapıklığa düşkün insan (homosexualis),

— Sağlığının korunmasına düşkün insan (Homo-hygienicus),

— Politik menfaatlere düşkün insan (homo-politicus), ve birçok başka insan tiplerine göre, teorik olarak, birer «iktisat ilmi» vücuda getirmek mümkün olacak demektir. Belli mukaddemlerden çıkarılmış sonuçlar olarak, varılacak genel formüller geçerli addolunabilecektir. Bu formüllerin gerçeklerden uzak bulunması bir şey ifade etmeyecektir.

Şu halde, böyle bir teorik kuruluşun, bilgilerimize ve fi'lî anlayışımıza ne ekleyebileceği daima araştırılmaya ve sorulmaya değer görülecektir[1].

2) Statik ekonomi, iktisadî hayatın «derin ve genel bir eğilimi»nin «tabiî hale uygunluğunu» gösteren bir karakter taşıdığını ile-

---

(1) Vecchio: L'Economie politique et le Droit (Revue l'Economie Politique 1936).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ri sürmektedir. Su halde iktisatçıların birçoğu, realiteye dinamik karakterini veren değişiklikleri gizlememektedir. Ancak bu iktisatçılara göre, ansızın doğan değişiklikler, bir dengeye ilişkin olarak basit sapmalardan ibarettir.

Bu görüşten hareket ile statiği, iki tarzda dinamikleştirmek mümkün görünmektedir:

a) **Birinci tarz, statik soyut teoriye; realitenin basit tarihî bir nitelendirilmesinin eklenmesi suretiyle bir dinamik yaratılmak yoludur.** Özellikle Knight ve J.B. Clark tarafından en eski bir dinamik düşünüş olarak ileri sürülmüş bulunan bu görüş, birbirinden bağımsız teorik ve tarihî etüdlerin yanyana getirilmesinden ibarettir. Böylece statik ve dinamik birleşimi ile, «saf ekonomi - uygulamalı ekonomi» arasındaki zıtlığın kapatılmasına çalışılmıştır.

Kolayca gözlemlenecektir ki, problemin bu tarzda çözümü, realitenin nitelendirilmesi gibi kabul edilmiş olan bir dinamiğin, statik teori üzerine, herhangi bir tarzda «koplanmış» (Plaqué) olmasını sağlamış ve fakat iki halin yani statik ve dinamik hallerin birbirlerile tamamlanması (Intégrée) nı sağlayamamıştır.

Gerçekten, reel âlemin kavranması konusunda herhangi bir ilerlemeye imkân vermemiş bulunan bu girişim F. Simiand'in dediği gibi, «olaysız teoriler» bir yanda, «teorisiz olaylar» bir yanda olmak üzere boş bir sonuç vermekten ileri gidememiştir.

b) **İkinci tarz, soyut iktisadın bir kenara ittiği dinamiğin yaratılmasında rol oynayan faktörlerin, soyut teoriye katılması suretiyle dinamiği vücuda getirmektir.** Böylece statikten dinamiğe geçiş, kuşkusuz basit tarihî bir nitelendirmenin statiğe eklenmesinden başka bir şeydir.

Gerçekten, statik soyut teori; kabul ettiği «mukaddemeler» ile realiteden uzaklaşması sonucunu veren, dinamiğe ait, özellikle iki faktörü ayırmış bulunmaktadır. **Nitekim statik soyut teori;**

— **Bir yandan, iktisadi olaylardaki bütün «tepkiler» in, reaksiyonların «anlık» olarak vücuda geldiğini farzetmekle, «zaman» faktörünü,**

— **Öbür yandan, reel hayatta, «bugün» ile «gelecek» arasında gerçek bir köprü fonksiyonunu gören «para» faktörünü dikkate almamıştır.**

Şu halde, dinamiği kurmak için, statik teoriye «zaman ve para» faktörlerini sokmak yetecektir. Fakat bu mümkün olacak mıdır?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bugün için en genel bir eğilim olarak beliren bu görüş üzerinde birçok iktisatçı, bunun mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Bu yazarlar, soyut iktisada mensup olmaları itibariyle, iktisadi hayatın mekanik anlayışından hareket etmekte ve mekanikte kullanılan prensiplerin iktisada uygulanabileceğine inanmaktadırlar. Nitekim 1896'da Pareto ve sonra 1901'de Aupetit, nasıl mekanikte d'Alembert prensibi ile dinamik mahiyetteki problemler, statiğe geçirilebilmiş ise, iktisatta bir benzerinin yapılmasında hiçbir engeln mevcut olmadığını ileri sürmektedirler[1].

Halbuki, mekanik, cansız «obje»ler üzerinde çalışırken, **iktisat,** canlı ve çok karmaşık bir yaratık olan «insan» üzerinde uğraşmaktadır. Bu ve buna eklenen birtakım sebepledir ki, dinamiğin, statik ile ilgilendirilmeden, bağımsız olarak vücude getirilmesi gereği ileri sürülecektir.

B. — BAĞIMSIZ DİNAMİK ANALİZLER :

Bağımsız bir dinamik hazırlanırken, düşünceler;

— Bir yandan eleştirici,
— Öbür yandan yapıcı bir hüviyet ile ortaya çıkmaktadır.

Biz de; bu sırayı takibederek, çok yeni olan bu görüşlerin esaslarını vermeye çalışacağız :

1) Taraftarlarınca statiğe dayanan bir dinamiğin hazırlanmasının imkânsızlığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu çabalar üç esas düşünce etrafında toplanmaktadır :

a) Konularının mahiyetleri birbirinden farklı tetkik alanlarında uygulanan prensiplerin kıyas yolu ile birbirlerine uygulanması müm-

(1) D'Alembert (1717 - 1783) Fransız matematikcisi, filozof ve düşünürü; cisimleri hareket halinde bulunduran (fiili kuvvetleri), denge (farazi kuvvetler) mevcuttur k, cisimler statik görünürler, prensibini ortaya koymakta ve (F=fiili kuvvetler), (a=hızlanma, ivme), (m=cismin ağırlığı) olması halinde (ma=farazi kuvvet) kabul edilmekte ve böylece (F—ma=O) formülünü ileri sürmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kün değildir. Bu nedenle, mekanikte, olayların açıklanmasına olanak veren bir prensibin, iktisatta uygulanabileceği sonucunu çıkarmak doğru olmayacaktır. Gerçekten;

— **Mekanik**, bir veya birçok sistemin atkisi altında bulunan cansız **«obje»** ler üzerinde çalışmakta ve bu itibarla Bergson'un dediği gibi **«geçen zamanın hiçbir izini taşımayan»** maddeler hakkında, **«zaman»** dan ayrılmış kanunları formüle edebilmektedir.

— **İktisadın da dahil bulunduğu hayat bilimi ise**, tersine, çok farklı bir düzenin etkisine maruz bulunan ve olağanüstü karmaşık canlı bir yaratık olan **«insan»** üzerinde uğraşmakta ve bu itibarla **«zaman»** dan sıyrılmış kanunları formüle etmesi halinde, ancak realiteden uzak **«iktisadi denge anlayışı»** na sürüklenmektedir.

b) Kıyaslamalı statik (Statique Comparative) yani birbirini takibeden denge hallerinin fotoğraflarının yanyana getirilmesi ile bir dinamik hal yaratılmak istenmektedir.

Denecektir ki, örneğin, klâsik teoride fiyatlar; arz ve talep eğrilerinin kesişmesi ile teşekkül eder. Bu şu demektir ki, arz ve talep miktarları, teşekkül etmiş fiyatlar karşısında birbirlerine denktir. Demek oluyor ki **teşekkül etmiş her fiyat için «anlık denge hali»** vardır. Zaman içinde fiyatlar değiştiğine göre birer **«veri»** olarak belirmiş bulunan arz ve talep miktarları da aynı zamanda içinde bazı faktörlere bağlı «değişkenler» durumundadır. Bu nedenle zaman içinde değişen arz ve talep eğrilerine göre elde edilen birçok «anlık» fiyatın yanyana sıralanması dinamiği vücuda getirecektir.

Bu tarz bir muhakeme de, hedefe ulaştırma bakımından, boş bir çaba gibi görünmektedir. Zira Erik Lundberg'in belirttiği gibi, birbirini takibeden denge hallerinin fotoğraflarının sür'atle gözden geçirilmesi, ancak realiteden uzak bir filmin seyrine olanak vermekte, fakat realiteyi açıklayamamaktadır.

c) Statik hali belirten «iktisadi denge» ile, dinamik hali belirten «krizler» —yani bir düzen içinde kesilen iktisadi hayat süreci (vetiresi - Processus)— arasında zorunlu mahiyette bir zıtlık vardır. Devri bir şekilde doğan krizlerin, iktisadi konjonktürün ve kısaca dinamik hayatın itici sebepleri ise;

— **Dıştan gelen sebepler değildir,**
— **Bunlar bünyede mevcut faktörlerdir.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nitekim uzun zaman klâsik iktisatçılar —özellikle Jevons— statik teoriyi sakatlamamak için krizleri o derece dış sebeplere bağlamaya çalışmışlardır ki, güneş lekelerindeki değişiklikler ve Venüs gezegeninin hareketleri bu sebepler arasında sayılmıştır. **Fakat Kuznets krizler sebebiyle, statik ve dinamik zıtlığını ortaya koyarken; açıkça «realitenin ancak dengesizliklerin birbirini takip etmesi hali» olduğunu belirtmiş bulunmaktadır.**

Bu teoriyi vücuda getirirken, zorunlu olarak bazı soyutlamalarda bulunulabilir. Fakat analizi ve incelemesi yapılan bir olayın yapısına dahil bulunan ve bu itibarla ondan ayrılması mümkün olmayan faktörler soyutlanamaz. **Bu nedenledir ki, bir teorinin kuruluşunda :**

— **Yapısına dahil bulunmayan dış etkilerin soyutlanabilmesine karşılık,**
— **Yapıya dahil faktörlerin soyutlanması mümkün değildir.**

Liberal bir ekonomi teorisi kurulurken, Devletin müdahalesi ve kapalı bir ekonomi teorisi kurulurken de dış ticaretin etkisi dikkate alınmayabilir. (Bütün cisimlerin aynı anda yere düşmesine engel olan **havanın etkisi ortadan kaldırılarak** yapılan deney ile doğrulanan teori, nasıl havanın varlığı halinde dahi hâsıl olan düşme olaylarını açıklamada faydalı olursa) dış etkilerin soyutlanması suretiyle kurulan bir teoride sonradan varlığı dikkate alınacak bu dış etkiler karşısında olayların açıklanmasında faydalı olabilecektir.

Ancak, olayın yapısında bulunan ve onu var eden bir faktörü soyutlamak mümkün değildir. Nasıl yer çekimi faktörünü etkisiz bir hale koymak suretiyle bir teori vücuda getirmek mümkün değil ise **iktisadî olayların bünyesinde var olan ve onlara dinamik karakterini veren «zaman ve para» faktörlerini de aynı şekilde ne soyutlamak mümkündür, ne de soyutlandıktan sonra tekrar içine sokmak mümkündür**[1].

Bu güçler, bizzat sistemin içinde çeşitli «değişkenler» olarak etki yapan faktörlerdir. Bunlardan vazgeçmek, sistemin mahiyetini, anlamını ve değerini değiştirmek demektir.

Hâsılı, «zaman ve para» gibi sisteme dinamik bir mahiyet veren faktörler, ondan ayrılamayacağına göre, statik bir teori vücuda

(1) Bir piyasa ekonomisi için de «ferdî mülkiyet» böyledir. Zira, sistemin bir faktörü olarak, onsuz ne gerçek anlamda bir iktisadî hesap, ne de bir fevrî hareket mümkündür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

getirmek gereksiz olmaktadır. **Bu itibarla konjonktür problemlerini halle yetenekli bağımsız bir dinamik teori kurmak gereklidir.** G. Pirou, Antonelli, François, Bompaire, Alfred Marshall, Hans Mayer, Löve gibi birçok modern iktisatçı bu gereği belirtmiştir. **Hans Mayer statik ekonomi problemi olmayan bir ekonomidir, derken, büyük öncü Alfred Marshall da faydalı olan bir etüd konusunun, reel âleme yaklaşan statik halini kavrayamıyorum demektedir. Antonelli bugünkü sistemin dinamiği direkt olarak hazırlanmalıdır ve hazırlanabilir,** demek suretiyle bu gereği açıkça belirtmiştir.

Sonuç olarak denebilecektir ki, esası dinamik olan realitenin doğru bir açıklanmasına, olanaklarından yoksun bulunan statik, iktisadî bilimler tarihinde gününü yaşamış bir safha olarak yerini alacak ve onun etüdü daha çok terbiyevî, pedagojik ve hazırlayıcı bir fayda arzetmekten ileri gidemeyecektir.

Bağımsız bir dinamik teorinin gerekliliği ortaya konmuştur. Fakat bunun hazırlanmasında zorluk ile karşılaşılmayacak mıdır? Son olarak bu soruya cevap vermek gerekecektir.

2) Bağımsız bir dinamik teorinin kuruluş olanakları üzerinde çaba sarfedilmiştir. Bu yöndeki çabaların;

— Bir kısmına «kararsızlık ve kuşku»,

— Bir kısmına da «başarılı sonuçlara ulaşma havası» hâkim bulunmaktadır.

a) Alman iktisatçılarının çoğu, dinamik bir teoriye varma hususunda kuşkulu görünmektedir. Löve gibi iktisatçılar, problemin çok yeni ortaya konmuş olduğunu bu itibarla da henüz hedefe ulaştıracak araçların elde edilmemiş bulunduğunu ileri sürmekte ve bu olanaksızlık karşısında ya «tarih»in tekrar şeref mevkiine getirilmesi veya yeni bir «sosyoloji»ye dayanılması gereğine inanmaktadırlar.

b) İktisatçıların bir kısmı ise, bağımsız bir dinamiğin kuruluşunun olanağını kabul etmekte ve bu hedefe ulaşmak üzere, bir süredir, çaba sarfetmektedir. Bu düşünürler;

— Bir yandan, saf ve gerçek bir dinamik teorinin ayırdedici niteliklerini saptamışlar,

— Öbür yandan, saf dinamik teoriden, uygulamalı dinamik teoriye geçmeye çalışmışlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aa) Bu iktisatçılar, gerçek ve saf bir dinamik teorinin «ayırdedici nitelikleri» (caractéristique) ni saptamak için çabalar sarfetmişlerdir. Bu hususta belirginleşen görüşleri aydınlatabilmek amacıyla tekrar fiyat örneğini ele alalım :

«Fiyat» ve «arz miktarları» arasındaki etki ve tepki ilişkilerini, dinamik bir faaliyet halinde fonksiyonel bir ilişkiye çevirmek için, birinin değişmesi ile diğerinde hâsıl olacak değişme arasında «geçen zaman» dikkate alınarak, bu ilişkinin «sebep ve sonuç» bağı halinde ifadelenmesi uygun olacaktır :

— Bir önceki devrin fiyat değişmeleri;
— Onu izleyen devrin arz miktarlarını ve bu devrin arz miktarları da,
— Daha sonra gelecek olan devrin fiyatlarını tayin edecektir.

Böylece aynı denklem içinde bulunacak çeşitli devrelere ait «değişkenler» kolayca «dinamik şema»yı vermiş olacaktır. Kuskusuz bu, yukarıda değinildiği gibi «anlık» olarak düşünülmüş akşiyon ve reaksiyon deyimlerinin yanyana getirilmesinden tamamen başka bir hüviyet taşımaktadır.

Bu hususta Timbergen, çeşitli zamanlara ait değişkenleri aynı denklem içinde gösteren teori dinamiktir, demektedir. Aynı düşünceyi Haberler şöylece belirtmektedir :

Teorinin faktörleri içinde, belirli bir devreye veya an'a ait temel çizgilerde ortak iktisadî «gruplanmalar» (büyüklükler) dan birinin; önceki bir devreye veya bir an'a ait bir diğeri ile açıklanması halinde o teori dinamik, aynı devreye veya an'a ait bir diğeri ile açıklanması halinde de o teori statiktir .

Sonuç olarak denecektir ki;
— Bugünün hâkim faktörleri, dünün değişkenleri ile,
— Yarının hâkim faktörleri; bugünün değişkenleri ile açıklanacaktır. (Dünün fiyatları, bugününarzlarını ve bugünün arzları, yarının fiyatlarını açıklaması gibi).

Böylece karakteri açıklığa kavuşturan «dinamik ilişkiler» anlamı karşısında, **belirli bir devre içinde**, tahakkuk tahmin olunan «iktisadî büyüklükler»in aralarındaki ilişkileri «hızlanma prensibi» (acceleration) veya «katsayı» (multiplicateur) ile açıklamaya çalışan Keynes teorisi, makroskopik bir hüviyette olmakla beraber dinamik bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

karakter göstermemektedir. O, aynı devre içinde kaldığı müddetçe statik olacaktır. Keynes yapılan tahminleri ifade eden «anticipation» kavramını sık sık kullanmakla beraber, bu tahminlerin, bugünkü devrenin nasıl bir sonucu olduğunu açıklamamakta ve bugünkülerle önceki devrelere ait büyüklükler arasında bir bağ kuramamaktadır. Bununla beraber denmektedir ki, Keynes dinamik bir ifade kullanmış ve değişkenlerini bir sistem içinde birbirine bağlamıştır. **Bu görüşe karşılık da şu cihet belirtilebilecektir:** Keynes'in değişkenleri birbirlerine fonksiyonel mahiyette değil, illî mahiyette bağlanmıştır. Bu itibarla onlar tersi mümkün olmayan bir zincir halinde bulunmaktadır. **Tüketim arzusu ve yeni yatırım miktarı, istihdam hacmini tayin etmektedir. Bu istihdam hacmi de reel ücretlerin düzeyini tayin etmektedir. Fakat bu muhakemenin tersi derpiş olunamaz**[1].

bb) Son olarak, saf dinamik teoriden, uygulamalı dinamik teoriye geçmeye çalışılmaktadır. Bu hususta, Robertson «birbirini izleyen devreler» (Analyse des periodes successives); Erik Lindahl «plânlama teorisi» (Theorie du planning); Erik Lundberg, Hansen, Samuelson «birbirini izleyen tipler» (Sequences-types); Timbergen «istatistikî modeller» (Modeles Statistiques) etüdleri ile önemli sayılacak aşamalar kaydetmişlerdir[1].

Haberler'in, haklı olarak belirttiği gibi, bundan böyle dinamik bir teori, reel âlemin sınırsız karmaşıklığını dikkate alan bir teori olacaktır. Ancak böyle bir teori çok ileri bir matematik ile kurulabilir. Zira «biçimsel mantığın» (Logique formelle) problemlerini ancak böyle ileri bir matematik halle yeteneklidir. Böylece matematik, saf ekonominin bir aracı olduktan sonra uygulamalı ekonominin de bir aracı olmak yolundadır.

Genel bir sonuç olarak diyeceğiz ki, iktisat bilimine cevap verecek **«modern metod»**un koşullarının ne olması gerektiği, bu incelemeler ile ortaya çıkmaktadır: Bu metod her şeyden önce **«bileşimsel»** (synthetique) olmak durumundadır. Bu bileşim, gerek kullandığı **«araçlar»**, gerek analizlerde izleyeceği **«yol»** itibariyle hemen hemen bütün olanaklardan gereği kadar faydalanmış olacaktır. **Bu itibarla bu metod;**

---

(1) Keynes: Théorie generale de l'emploi, de l'intérêt et de la monnaie le (Fr. Terc.) Paris 1942, Sa. 62.

(1) André Marchal: Les Principaux courants de la prensée économique suédoise contemporaine, Revue d'Economie politique 1947.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Statiğin aracılığını ihmal eden dinamik bir hüviyette olacak,**
— **Objektif mahiyetteki faktörler yanında, psikolojik ve sübjektif faktörlere gereği kadar yer verecek ve böylece mikroskopik analizlere müsaade edecektir,**
— **Bunları yaparken de, matematik ve istatistik tekniğinden faydalanacaktır.**

İşte, şimdi tetkik **edeceğimiz «modeller metodu»** nun, belirtilen bu nitelikleri kendinde toplamış olduğu ileri sürülmektedir.

III. — BİR SENTEZ HALİNDE BELİREN «MODELLER»

Burada inceleyeceğimiz modeller; ne uzun zamandan beri matematikçi iktisatçıların, kendilerince konan mukaddemelerin mantıki sonuçlarını daha iyi bir şekilde aydınlığa kavuşturmak için kullandıkları tamamen soyut ve mekanik bir mahiyet arzeden modellerdir; ne de bir kısım iktisatçının daha pratik bir amaçla sınırlı bir zaman ve mekân içinde bazı faktörleri birer veri ve sistemden bağımsız kabul ederek ve bazı faktörleri de daha dikkatli bir analize tâbi tutarak hazırladıkları modellerdir.

İncelememize konu teşkil eden modeller, tamamen dinamik bir mahiyet arzedenlerdir. Bunlar konjonktürcü ve ekonometrici (Econometres) iktisatçılar tarafından hazırlanmaktadır. Daha realist ve daha ilgi çekici olan **bu çeşit «modeller», bir toplumun —örneğin bir milletin— belirli bir devrede rakamla ifadelendirilmiş iktisadi evriminin tümünü kapsayan bir görünüş sağlamak amacını güderler**[1].

Bir tarihî gelişmenin açıklanmasını veya herhangi bir politikanın muhtemel sonuçlarının aydınlığa kavuşturulmasını mümkün kılan ve bu itibarla fazlasıyla ilgi çekici bir çehre ile ortaya çıkan modeller metodunu,

— Muhtevası (içeriği),
— Eksik ve üstün tarafları ve,
— Hakkında verilmesi gereken hüküm olmak üzere üç kısımda tetkik edeceğiz.

---

(1) André Marchal: De la Théorie à la prévision par la méthode des modèles, Revue d'économie politique 1948.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A. — MODELLER METODUNUN İÇERİĞİ :

Modeller, her şeyden önce, bir «previzyon» hüviyeti ile;

— Bir yandan dayanacakları «konut» (mevzua (postulat) ları,[1] saptayacak,

— Öbür yandan içine alacakları sosyal grupları gösteren **«iktisadî büyüklükler»** hakkında belirli **«varsayım»** lar kabul edecektir.

1) Modeller, her şeyden önce dayanakları, «konut», (postulat) ları saptayacaktır. Bu postulalar modelin mukaddemleridir. Bunların;

— Bir kısmı, olayların doğacağı **«ortam»** ve **«kadro»** ile,

— Bir kısmı bizzat **«mekanizmanın basitleştirilmesi»** ile ilgilidir.

a) Ortam ve kadro saptanacaktır. Önce, olayların zincirleneceği **«ortam»** şematik bir tarzda gösterilecektir. Örneğin; Mal gruplarını bölüşecek ve çeşitli iktisadî muamelelere tâbi tutulacak olan **«sosyal gruplar»** saptanacaktır. Bu grup ve kategoriler, türdeş (mütecanis) olduğu kabul edilecek ve adedî olarak sınırlanacaktır. **Müteşebbisler, tüketiciler, tasarrufta bulunanlar, işçiler** gibi...

Sonra, muamelelerin cereyan edeceği **«zaman»** yani **«kadro»** belirli bir ünite halinde —bir yıl gibi— tespit olunacaktır.

b) İktisadî mekanizma basitleştirilecektir. Örneğin, para rejimi veya milletlerarası ilişkilerin var farzedilip edilmeyeceği gibi hususlar tâyin edilecektir.

2) Modeller, kapsayacakları, sosyal grupları, gösteren «iktisadî büyüklükler» hakkında «varsayım» lar kabul edecektir. Bu varsayımlar, çeşitli iktisadî büyüklükleri birbirlerine bağlayan ilişkilerin mahiyetlerine taalluk edecektir. Böylece **varsayımlar, önce saptanacak, sonra bir muhasebe sistemi içinde birbirlerine bağlanacaktır.**

a) Saptanacak varsayımlar, «psikolojik» ve «teknik» düzen ile ilgili bulunacaktır :

— Psikolojik düzen düzen ile ilgili bulunan varsayımlar, esas

---

(1) Mevzua (Konut), müteârife (Belit) den daha az açık bir «ilksel gerçek» in ifâdesi olup, bir bilimin kuruluşunda «temel olma» görevini yüklenir. Müteârife, apaçık görünen bir «gerçek» in ifadesidir: «Tüm, parçalarının her birinden büyüktür» gibi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

alınan «sosyal gruplar» ın karşılıklı davranışlarına taalluk edecektir. Örneğin, geçen devrenin kâr yüzdelerine göre hareket edecek olan «müteşebbisler» in, stokların gelişmesi dikkate alınarak, bahis konusu devre içindeki «üretim hacmi ile ilgili planları» nın ne olabileceği hesaplanacaktır. Gelir sahiplerinin tüketmek istemeyecekleri miktarlar, tasarruf yüzdesi saptanacak, bu tasarrufların ne miktarı efektif olarak saklanacak ve ne miktarı plâse edilecektir, diye tahminlerde bulunulacaktır. «İşçi»lerin, fiyat yükselmeleri karşısında gösterecekleri reaksiyonların hız ve ağırlık derecesi ve bunların yaratacağı sonuçlar inceden inceye araştırılacaktır.

— Teknik düzen ile ilgili bulunan varsayımlar ise, teknik gelişme ve ilerlemenin yürüyüşü konusunda yapılan gözlem ve muhakemeler ile olgunlaşacaktır. Örneğin azalan randıman kanununun ve hızlanma (acceleration) prensibinin alacağı yön ve şiddet dereceleri tâyin edilecektir.

b) Yukarıdaki varsayımlar, genel bir muhasebe sistemi içinde birbirlerine bağlanacaktır. Muhasebenin, «her muamele aynı zamanda aktif ve pasif olmak üzere iki akım yaratır» şeklindeki en esaslı kaidesi ile, dinamik mahiyetteki hareketleri bir başlangıçtan alıp bir sonuca ulaştırmakta büyük bir yetenek gösterdiğine tanık olmaktayız.

Gerçekten, üretim faaliyetinin yarattığı «gelirler» den «tasarruf» a ayrılan kısmın düşülmesinden sonra, kalanın genel tüketim masraflarına, tasarrufların stoklara eşit olması; tasarrufların yatırım haline gelmesi ile yeniden gelir hüviyetini kazanması ve bu gelirlerin tüketime tahsisi halinde, tüketim malı stoklarının bir üretim malına oluşması, bir muhasebe sistemi içinde saptanabilecektir.

Demek oluyor ki, iktisadî hayatın yukarıda kaydedilen itici değişkenlerinin karşılıklı değerleri, istatistik yolu ile, ilk devrede bilinebilecek olursa, onu izleyen devrelerin devamınca aynı değişkenlerin alacakları değerler tahmin olunabilecektir.

Durumu bir örnek ile aydınlatmaya çalışalım: Farz edelim ki endüstride vukua gelen bir yenilik dolayısıyla toplumun genel kâr hacminde bir yükseliş olmuştur. Bu halde, birbirini takibeden «devreler» de vukua gelebilecek olayları saptamak çok güç olmayacaktır:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **(0). devre,** baz olarak alınmıştır. Bu devrede **«kâr hacmi»**nde bir artış olmuştur.

— **(1). devre,** bir **«üretim»** ve **«istihdam»** artışı ile kendisini duyuracaktır.

— **(2). devre, «gelir»** lerin ve bu nedenle **«tüketim talebi»** nin artışını ve **«yatırım faaliyeti»** nin yeni bir hızlanmasını görecektir.

— **(3). devre** yatırım faaliyetinin hızlanması sebebiyle, yeni bir **«fiyat yüksekliği»**, yeni bir **«kâr artışı»** ve bunun şumulü olarak yeni bir **«üretim ve istihdam artışı»** kaydedecektir. Bu hal, işçilerin, ücretlerinin arttırılması hususunda enerjik bir tarzda hareketlerini tahrik edecektir.

— **(4). devre,** ücretlerin arttırılması talepleri sebebiyle **«maliyet yükselişi»** ne dolayısıyla bir **«prodüktivite düşüşü»** ne şahit olacaktır.

— **(5). devre,** kârların düşüşü sebebiyle, başlangıçtaki devreninkine tamamen zıt yönde işleyecek bir «süreç» (Processus) ve baz olacaktır.

İşte gelişmenin tarihî bir açıklanışı, belirli bir politikanın muhtemel sonuçları, böylece aydınlığa kavuşmaktadır.

B. — MODELLER METODUNUN EKSİK VE ÜSTÜN TARAFLARI :

Her şeyin iyi ve kötü, benzerlerine nazaran üstün ve eksik taraflarının bulunması doğaldır. Modeller metodunun da bu iki yanına değinmekle, ağır basan tarafını göstermeye çalışacağız:

1) Modeller metodunun eksik tarafları : Her şeyden önce **modellerin realite ile tam bir uygunluğu söz konusu değildir.** Bu nitelik aşağıdaki sebeplerin doğal bir sonucudur :

a) Modellerin ihtiva ettiği değişkenlerin ilk değerlerini sağlayan istatistikî doneler kesin ve güvenilir değildir.

b) Konut (postulet) lerin seçiminde hata edilmesi ve bunların probleme fena uygulanmış bulunması daima mümkündür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

c) Varsayımların zaman içinde değişmesi, başka bir deyim ile bunların kesin olmayışı da vâridir. Nitekim;

— Psikolojik reaksiyonları ifade için kabul edilmiş «katsasayılar» kararlı değildir. Tüketim eğilimi, yatırımı teşvik, likidite tercihi ve tüketim elâstisitesi gibi katsayılar zaman içinde değişmektedir.

— Teknik alanda hesaba katılmayan yeni metodlar ve icatların uygulanması, değişkenlere beklenmedik yönler verdirebilecektir.

d) Dış faktörler (exogénes) in karışması, previzyonları alt üst edebilecektir. Beklenmedik bir kuraklık, savaş ve devrim gibi tahmin olunmayan tarihî olaylar düşünülen reaksiyonların doğmasına engel olabilecektir.

e) Tahminlerin gerçekleşmesine engel başka bir faktör de, hükümet müdahaleleri karşısında, özel şahısların veya grupların davranışlarının mahiyetidir. Bu davranışlarda direnme olduğu kadar durgunluk da gözlemlenecektir. Hükümetler ise az çok uzunca bir süre için iktisadî alanda yüksek basıncın korunması araçlarına sahip bulunmaktadır.

Hâsılı, geçmiş bir gelişmenin açıklanmasını hedef tuttuğu gibi gelecekteki bir gelişmenin tahmin olunan sonuçlarını da kapsayan modeller; bu provizyonlarda optimist veya pessimist olabilmektedirler : Yukarıda değinilen sebepler yüzünden, bu tahminler, fi'liyatta hâsıl olan olaylara uymayabilir. Fakat yapılan tahminler aynen gerçekleşmese bile, bunun sebeplerinin açıklanmasına olanak vermesi dahi metodun önemli bir faydası olarak ortaya çıkar. Bugün yeter büyüklükte modern her teşebbüs bilânçolarından başka, iş plân ve programları da hazırlamaktadır. Devletin kesin hesapları yanında, bütçeleri vardır. Kesin hesaplar, bütçe tahminlerine ve bilânço sonuçları, iş plân ve programlarına tamamen uymuyor diye, previzyonlara dayanan bu çalışmanın gereksiz ve faydasız olduğu iddia olunabilir mi? Kuşkusuz hayır!

Esasen konjonktür mesleği kadar nankör, hemen hemen hiçbir meslek yoktur denebilir. Zaman ve mekân içinde pek değişken bir karakter taşıyan iktisadî ve sosyal yapılara göre, çok daha kararlı tabii faktörlere dayanan meteorolojik tahminlerin kamu oyunda nasıl bir şaka konusu olduğu herkesçe bilinen bir keyfiyettir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2) Modeller metodunun üstün tarafları : Modeller metodu; öbür metodlara nazaran;

— Bir yandan, metodların bir sentezi halinde iktisadî evrimin previzyonunu,

— Öbür yandan, iktisadî mekanizmayı açıklamak yeteneğini göstermek gibi iki üstünlük arzetmektedir.

a) Modeller, çeşitli metodların bir sentezi halinde iktisadî evrimin previzyonunu iyi bir şekilde belirtmektedir. Bu bakımdan modeller metodu;

— Kalitatif olduğu kadar kantitatiftir de,
— Maddî faktörler kadar beşerî faktörleri de içine alır,
— Fertlerin beşerî özgürlüğü ile birlikte iktisadî determinizmi de ihtiva eder,

— Kârı ve rekabeti esas aldığı kadar Devlet müdahalesini de şemasına sokar,

— Son olarak, yapıdaki değişkenlere, hareketleri intibak ettirir.

İşte modellerin bu yapısal özelliğidir ki, bugün modern devletlere, devlet bütçeleri yanında, **«millî bütçeler»** veya **«milli plân ve programlar»** hazırlamak olanağını kazandırmıştır.

b) Modeller, iktisadî mekanizmasının çeşitli görünüşlerini açıklayabilmek üstünlüğüne de mâliktirler. Gerçekten, çeşitli metodların uygulanmasına olanak vermekle, modeller soyut teoriye dayandığı kadar, sonuç olarak somuttur da. Onun aynı zamanda açıklayıcı bir karakteri vardır.

— **Modeller,** ihtiva ettikleri değişkenlerin aralarındaki ilişkilerin anlam ve mahiyetini açıklamak için psikolojik ve teknik mahiyette **varsayımlar kabul etmekle, soyut ve teorik olmaktadır.** Bu varsayımlar; fiyat, ücret, tasarruf ve yatırım gibi kavramlar için ileri sürülen **«teori»** lerin birer dayanağıdır.

— **Modeller,** gözönünde bulunduruldukları tipleri, yani şematik bir tarzda reel veya mümkün bir iktisadî evrimi tasvirî bir şekilde göstermektedir. Modellerin ihtiva ettiği değişkenlerin tümdengelim ile bulunan zincirleme değerleri, istatistiğin sağladığı reel rakamlarla adım adım doğrulanmaktadır. Bu husus metoda, **«hatalar ile kontrol»** olanağını sağlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Kabul edilen varsayımlardan hareket ile** «düşünülen sonuçlar» a uygulamada tamamen ulaşılmaması halinde, teorilerin dayandığı bu varsayımlar kontrol edilmiş olacaktır. Bu itibarla modeller, varsayımların ve dolayısıyla teorilerin doğrulanmasını mümkün kılan bir metod olmaktadır. Gerçekten yukarıda devreler itibariyle verdiğimiz örnekteki bir devrenin değişkenlerinin onu izleyen devrenin değişkenlerini yaratması hususlarına değin varsayımlar, istatistiğin verdiği rakamlarla kontrol edilebilecektir.

C. — MODELLER HAKKINDA VARILAN SONUÇ :

Modeller hakkında yaptığımız açıklamalar göstermektedir ki, modeller metodu;

— Az çok devrimci bir rol ile, **«olaylar»** ve **«teoriler»** arasındaki ayrılığı kısmen olsun gidermekte ve böylece olaylar ile teoriler arasında yeniden bir bağın kurulmasına yardım etmektedir.

— Reel hayata dinamik karakterini veren **«zincirlemeler»** (Enchainement) teorisini, bu zincirlemelerin vukua geldiği iktisadî, sosyal, hukukî ve politik bir **«çevre»** (Environnement) analizine bağlamaktadır.

— Klâsik teorinin, **genel iktisadî denge teorisinin** bir analizi gibi; **fiyat, ücret, faiz, rant ve para** konuları ile ilgili açıklamalarından varsayımlarını kurmaktadır.

— **Genel iktisadi denge teorisini, «devirler» (Cycles) teorisi** ile birleştirmekte ve böylece **«Makro dinamik»** (Macro - dynamique) e ulaşmaktadır.

— **Üretim - tüketim - tasarruf - yatırım** plânlarını kombine etmektedir.

—Son olarak, istihdam, konjonktür, politik iklim gibi konularla ilgili **«iktisadî politika»** tedbirlerini ihtiva etmektedir.

İşte «modeller metodu» bu karmaşık karakteri ile;

1) Makro - dinamik (Macro - dynamique) bir hüviyettedir. Bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

itibarla da soyutu somuta, sübjektifi objektife, niteliği niceliğe bağlamaktadır.

2) Sentetik bir hüviyettedir, zira iktisadî olayların etüdünde birer araç olarak kullanılan soyut ve pozitif metod şekillerinin hepsinden faydalanmaktadır. (Edebî ve matematiksel ve soyut metodlar - istatistik, monografi ve tarih gibi pozitif metodlar).

3) İktisadî tarihin açıklanmasında değerli bir yardımcı ve bir previzyon olarak Devlet adamlarına çok faydalı bir yol göstericidir.

A. Vincent'in dediği gibi, bir millet için teorik bir model; bir çok araştırıcının ortak çabasını ve faydalanmaya başlamadan önce uzun bir yorucu yürüyüşü gerektiren gerçek bir kreasyondur.

Gerçekten, modeller metodu verimli bir metoddur, fakat emek isteyen bir metoddur. Bu itibarla iktisatçıların zamanla yalnız metodlarında değil, aynı zamanda çabalarında da sentez yapmaları gereği belirmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ALTINCI BÖLÜM

İKTİSADIN TASNİFİ

Her bilim gibi, iktisat biliminin de inceleme konularını bir tasnife tâbi tutması doğaldır. Nitekim, bir buçuk yüzyıldanberi, iktisadî olayların incelenmesinde esas olarak alınan bir **Klâsik tasnif** vardır. Bu tasnif, herkesi tatmin etmiş değildir. Fakat incelemeyi kolaylaştırmış bulunması ve yerine daha kusursuzunun geçirilmesindeki zorluk dolayısıyla klâsik tasnif bazı incelemelerde ve eğitim programlarında bugüne kadar korunmuştur. Biz burada, kısaca;

— Klâsik tasnif ve bu tasnife yapılan eleştirilere ve,
— Yerine geçirilmek istenen tasniflere değineceğiz.

§ 1. — KLASİK TASNİF VE ELEŞTİRİSİ

İktisadî olayların incelenmesinde uzun zamandan beri esas olarak kabul edilen klâsik tasnif;

— Üretim,
— Dolaşım,
— Bölüşüm ve,
— Tüketim olmak üzere **dört** büyük bölüme dayanmaktadır.

Bu tasnif kısaca;

— Açıklanacak ve,
— Tasnife yapılan eleştirilere değinilecektir.

1. — KLASİK TASNİFİN AÇIKLANMASI

İktisadî düşünce tarihi itibariyle, iktisadî olayların hepsi aynı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zamanda dikkati çekmiş değildir. Gerçekten;

Birinci olarak, iktisadî olayların **«üretim»** ile ilgili olanları dikkati çekmiştir. **Fizyokratlar** ile **A. Smith** ancak bu çeşit olayları incelemişlerdir.

İkinci olarak, servetin «bölüşüm»ü ile ilgili olan olaylar, **Ricardo** ve **bu yazarı izleyenler** tarafından ele alınmış ve bu mahiyetteki konuların incelenmesi yapılmıştır.

Aslında «üretim ve bölüşüm», ayrı ayrı değil, aynı iktisadî olayın iki önemli yüzünü teşkil etmektedir. «Üretim» bahsinde servetin nasıl yaratıldığı araştırılacak, «bölüşüm» bahsinde elde edilen bu servetlerin kimlere ait olacağı incelenecektir. Bu halde iki bahsin birbirleriyle ilgisi açıktır. Fakat bu bağın varlığı, incelemede elde edilen kolaylık karşısında, bu iki bahsin birleştirilmesini zorunlu kılmamıştır.

Üçüncü olarak, iktisadî anlamda «üretim»den başka bir şey olmayan **«değişim ve dolaşım»** olaylarının, kendilerine özgü şekiller altında ve önemli bir hacimde vukua gelmesi, bunların da keza eğitimi kolaylaştırmak amacıyla, özel bir bölümde incelenmesini gerektirmiştir.

Dördüncü olarak; J.B. Say'denberi, her çeşit iktisadî faaliyetin amacı ve yegâne sebebi addedilen ihtiyaçların tatmini, yani «tüketim» ile ilgili olaylar ayrı olarak incelenmiştir.

Böylece, iktisat bilimimin konusuna giren bütün iktisadî olaylar **«üretim, dolaşım, bölüşüm ve tüketim»** diye **dört büyük bölümde ele alınmakta ve incelenmektedir.**

II. — KLASİK TASNİFİN ELEŞTİRİSİ

Klâsik tasnif son zamanlarda esaslı surette eleştirilmiştir. Bu münasebetle özellikle **Gaëtan Pirou** tarafından yapılan eleştirilere değineceğiz. Yazara göre klâsik tasnif şu noktalarda yetersiz görünmektedir:

A. — Üretim ile dolaşım bahislerinin, bilimsel anlamda, birbirlerinden ayrılması mümkün değildir. Bu hususu belirtebilmek için, **«üretim»** kavramının bilimimizde geçirdiği anlamlara şöylece ve kısaca değinmek yetecektir:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

METOD ŞEMASI

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

REALİTE (Tabiat)

FİZİKİ REALİTE (Tabiat)

I- PRENSİPLER
(Claude Bermer)
1-) Olayların (gözlenilmesi) Observation
2-) Muhakeme ile tesbit olunan(varsayım) (Hyphotese)
3-) Yapılan yeni deneyler (Gözlem) (Confrontation)

(Gözlem+Varsayım+Gözlem)

II. YÖNTEMLER

(Bacon+200 yıl sonra J.S.Mill)
(Tümevarım için (4)yönetim(yol)göstermiştir.
naçlar
-İlk üçünde(gözlenen) (sonuçlar) ı,bunların sebepleri araştırmaktadır.
1-)Uygunluk Yöntemi (Concurdence)
2-)Uygunsuzluk Yöntemi (Difference)
3-)Bakiyeler Yöntemi (Residus)

-4.cüde (nicesel)olaylar arasında paralelizmi)vardır.

Bu iktisada uygulanabilir :
(Birlikte değişim Yöntemi)
(Varietion Concomiente)

SOSYAL REALİTE (Tabiat)

Fertlerin davranışı	Muhteva (içerik)	Grup (Heyetlerin davranışı)
An (çok kısa devre)	Çerçeve (zaman)	Zaman aralıkları: -kısa devre -uzun devre -çok uzun devre

KLASİK TEORİ

Mikro Ekonomi
Statik ekonomi
Formel Mantık

Makro Ekonomi
Dinamik Ekonomi
Kuralsal Normatif
Mantık

MODERN TEORİ

A=B
B=C
A=C
önce gelenler
sonuç

önce gelenler
-Dünya portakal gibidir.
-Portakal sarıdır
-Dünya sarı sarıdır.

TEORİ
ZİHNİN
Kendisi ileuygunluğu araştırır.
Realite ileUygunluğunu araştırır.

A → B
Zaman Aralığı
Z_0- Z_2 Z_3
B olur

Kullanılan Metodlar

Tümden gelim
Tüme varım
BirLikte değişmeler yöntemi

Soyut Metod (abstracte)
Pozitif Metod

Edebi
Matematiksel
İstatistik
Monografi
Tarih

Modeller Metodu (Plan)

Ele alınış Metodları
İçeriği
Çevresi
Mikro
Makro
Statik
Dinamik

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1) Fizyokratlarda üretim, çok dar anlamda alınmıştır. Münhasıran **«miktar artışı»** na dayanan bu görüş dolayısıyladır ki fizyokratlar üretimin **sadece tarımda** mümkün olduğunu ileri sürmüşler ve **«safi hâsıla»** yı, maddî bakımdan kantitenin çoğalışı itibariyle mütalâa etmişlerdir.

2) Adam Smith'de üretimin anlamı bir adım daha ileri götürülmüştür. Ancak sadece **«bir insanın maddî eşya üzerinde faaliyette bulunmasını»** üretim olarak kabul eden Smith, böylece **«maddî olmayan malları yani hizmetleri»** üretim dışı bırakmıştır.

3) Son olarak J.B. Say, bugünkü iktisadî anlayışa uygun bir tarzda eşya ve hizmetleri kapsayan, bir «iktisadî değer artışı»nı üretim saymıştır. Böylece «üretim» son ve açık anlamını kazanmış bulunmaktadır.

Bu halde, klâsik tasnife göre:

— Üretim bölümünde incelenen **«tarım ve sanayi»** ile,

— Dolaşım bölümünde incelenen **«ticaret ve nakliyat»** i birbirinden ayırmak mümkün olmayacaktır. Görülüyor ki bu tasnifteki üretim ve dolaşım bölümleri;

— **Bir yandan, aynı kanunlara tâbi olayları birbirinden ayırmıştır.** «Temerküz, ihtisaslaşma, anlaşmalar, kollektif işçi hareketleri, devlet müdahalesi gibi» konular, başka başka şekil ve derecelerde olmakla beraber, gerek üretim, gerek dolaşım bahislerindeki olayların hepsinde vardır.

— **Öbür yandan, ayrılması gereken ve aynı kanunlara tabi olmayan olayları birleştirmiştir.** «İç ticaret - milletlerarası ticaret; ticarî teşebbüs şekilleri - fiyat mekanizması ve para sistemleri» nin ayrı yapılarına ve tâbi oldukları ayrı konunlara rağmen bir arada incelenmesi gerekmiştir.

B. — Klâsik tasnifin, olayları, kronolojik bir sıraya göre takip etmek olanağı vermesi gibi «Lojik bir zincirleme»ye sahip görünüşü de yanlıştır. Çünkü üretim ve dolaşımdan sonra bölüşümün gelmesi malların;

— Önce üretildiğini,

— Sonra fertler arasında elden ele dolaştığını ve,

— Daha sonra da, keza fertler arasında maddî olarak dağıldığı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nı anlatmıyor. **Nitekim bölüşüm bahsinde «ücret, faiz, rant ve kâr» teorileri, yani «tüketici tarafından ödenen fiyatın üretime katılanlar sında dağılışı»** incelenmektedir. Esasen Leon Walras gibi modern iktisatçılar «aynı genel kanunların bütün pazarlar için geçerli olduğunu ve emteanın olduğu gibi, emeğin, toprağın, kapitalin değerlerini de tâyin ettiğini» ispat etmişlerdir.

C.— Son olarak servetlerin tüketimi bahsinde, bu bahsin çoğu zaamn muhtevasının anlamına uymadığı ileri sürülmüştür. Gerçekten servetlerin tüketilmesinden ne anlaşılacaktır?

— Maddî tüketim olayları mı? Bu fizyoloji, hıfzıssıhha ve ahlâk alanlarına girmiyor mu?

— Pazar'daki «talep»e hâkim olması bakımından tüketim mi? Gelir sahiplerinin fiilî talepte bulunmak hususundaki davranışları gerçekten önemlidir. Fakat bu problemin, «tüketici zevklerinin eşya ve hizmetlerin fiyatları üzerinde yapacağı etkiye değinilirken» incelenmesi gerekmez mi?

Böylece zoraki olarak bir bölüm yaratıp buraya «lüks ve alkolizm —ki ahlâkî bir konudur—» veya «tasarruf —ki tüketimin tamamen zıddıdır—» gibi konuların sokulması herhalde doğru görülmeyecektir.

§ 2. — KLÂSİK TASNİFİN YERİNE GEÇİRİLMEK İSTENEN TASNİFLER

Klâsik tasnifin eleştirisine Gaëtan Pirou'nun düşüncelerini esas aldığımıza göre;

— Önce, bu yazarın ileri sürdüğü tasnif şekline,
— Sonra son zamanlarda kullanılmaya başlanan bir tasnife değinmekle yetineceğiz.

I. — GAETAN PİROU'YA GÖRE İKTİSADIN TASNİFİ

«İktisadî doktrinler» konusu dışında yazar, iktisat bilimini **üç büyük bölüme** ayırmaktadır :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B. — İKTİSADİ HAYATIN ÇERÇVESİ (CADRES):

Belirli bir **zaman ve** belirli bir **mekân** içinde **iktisadî hayat;**
— **Hukuk kurallarından ve,**
— **Tekniğin durumundan** ibaret bir **çerçeve** içinde bulunmaktadır.

Şu halde, iktisadî hayatın kadrosu «değişken» dir. Zira zaman ve mekân içinde «Hukuk ve teknik» daima değişmektedir. Gerçekten bu iki faktörden;

— **Hukuk kuralları faktörü;** zaman ve mekân içinde, «ferdî mülkiyet, kollektif mülkiyet, büyük mülkiyet, küçük mülkiyet; çalışmada tam serbesti veya bu özgürlüğün sınırlanması gibi» hallerde görünmekte;

— **Tekniğin durumu faktörü** de; keza zaman ve mekân içinde «el ile üretim, makine ile üretim» başka bir deyim ile, **«emeğe teknik kapitalin katılma oranının her değişik halindeki üretim durumu»** iş bölümünde ihtisaslaşma derecelerini farklı bir şekilde tâyin etmek üzere, başka başka görünmektedir.

Şu halde, bu bölümde:

1) İktisadî hayat, çeşitli yüzlerinin dış görünüşlerine göre incelenecektir. İktisadî hayatın bu dış yüzleri, faktörlerinin değişken karakterlerine uygun olarak, antikiteden bugüne kadar geçirdiği evrim yönünden tetkik edilecektir. Bu hususta **Alman tarihçi ekolünün** araştırmalarından geniş çapta faydalanmak gerekecektir.

2) Bu değişmelerin, üretimin çeşitli kollarındaki tezahürleri görülecektir. Nitekim aynı hukuk kuralları ve aynı teknik metodlar **«tarım, banka ve ticaret»** üzerinde aynı etkiyi yapmamaktadır.

A. — İKTİSADİ HAYATIN MEKANİZMASI:

İktisadî olayları; zaman ve mekân içinde değişen **«teknik»** in ve **«hukuk»** un etkilerine maruz kalışları bakımından değil, bizatihi incelemek; **olaylara dıştan değil, içten bakmak suretiyle «iktisadî olayların genel ve devamlı tarafları» bu bölümde açıklanmak istenecektir.** Böylece **klâsik ve neoklâsik** ekollerin çabaları; açıklayıcı bir teorinin genel faktörlerini sağlama bakımından, incelemede esas

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olarak alınacaktır demektir. Bununla beraber tarihçilerin, sosyologların ve öbür sosyal ekol mensuplarının çalışmalarından da faydalanılacağı tabiîdir.

Böylece, bu bölümde özellikle;

- **Değişim ve fiyat teorilerinin bileşimsel olarak pazarlara uygulanması konusu,**
- **Para konusu,**
- **İktisadî denge problemleri, krizler gibi iktisat bilimine daha çok bilim hüviyetini kazandıran hususlar incelenecek demektir.**

C. — MİLLETLERARASI İKTİSADİ İLİŞKİLER :

Dünyamızın milletlere bölünmüş olması bir gerçektir. Bu gerçeğin karşısında iktisadî ekollerin ayrı ayrı davranışları vardır :

1) **Klâsik ekol mensupları, iktisadî gerçeklerin, siyasal sınırlardan bağımsız olduğunu ileri sürmektedirler.** Gerçekten;

a) İktisadî hayatın mekanizması itibariyle, hangi millet söz konusu olursa, olsun, iktisadî olayların tâbi olduğu kanunlar ve sonuçları, esasında aynı olarak karşımıza çıkmaktadır. Değer ve fiyat kanunları, arz ve talebin bunlar üzerindeki etkisi, para miktarındaki değişmeler ve iktisadî sonuçları her memlekette, hep aynı kanunlara tâbi bulunmaktadır.

b) İktisadî hayatın çerçevesi itibariyle, milletlerarası ilişkilerin, zaman ve mekân içindeki gelişmesinin evrensel bir mahiyet aldığı da kesindir. Gerçekten iktisadî hayatın çerçevesi;

- Eski çağda, «aile»,
- Orta çağda «derebeylerin konağı ve etrafındaki toprak»,
- Merkantilizm devrinde, «millet»,
- Bugün ise, açıkça «millî sınırları aşmış» bulunmaktadır.

2) **Millî iktisat doktrinleri ise birbirinden ayrı ve çoğu zaman birbirine düşman devletlerin varlığına büyük önem atfetmektedir.** Böyle bir görüşe güç kazandıran ve iki yönde gelişen olaylar zincirinin varlığıdır. Bunlardan;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

a) Birincisi, bir memleketin parasının ancak o memleketin içinde «borçtan kurtarma gücü» nü haiz bulunması olayıdır. Milletlerarası para var olmadığı müddetçe, çeşitli milletlere mensup fertler arasındaki her muamele ortaya bir «kambiyo problemi» çıkaracaktır. Böylece iki paranın birbirlerine karşı değerlerini tâyin problemi, en nazik ve son zamanlarda en derin analizlere konu olmuştur.

b) İkincisi, devletlerin, çoğu zaman millî üretimlerini teşvik etmek veya korumak gâyesi ile aldıkları hukuki ve fiilî tedbirlerin, bu devletlerin «siyasi sınır»larının bir «iktisadî sınır» ile pekiştirilmesini zorunlu kılması olayıdır.

Gerçekten devletlerden, malların, kapitallerin ve insanların bir memleketten diğerine serbestçe gidip gelmesine karşı bazı engellerin çıkarılması eğilimi vardır. **Bu nedenle, bu üçüncü bölümde profesör, «bir yandan iktisadi ilişkilerin evrensel gelişmesine doğru doğal bir eğilim var iken, öbür yandan hâkimiyetlerini korumak hususunda kıskanç ve bağımsızlıklarına bağlı birtakım milletlerin yaşayagelmesinden doğan olayların genel bir incelemesini» yapmak istemektedir.**

II. — TEORİK İKTİSAT - UYGULAMALI İKTİSAT TASNİFİ

Son zamanlarda, modern tasnif, iktisat ilminin «teorik iktisat ve uygulamalı iktisat» olmak üzere ikiye ayrılmasına dayanmak eğilimindedir[1].

A. — TEORİK İKTİSAT (Genel İktisat - İktisat) :

İktisadî faaliyeti, belirli bir zaman ve mekâna bağlı kalmadan genel bir incelemeye tâbi tutar ve iktisadî olayların sebep ve sonuçlarını ve bunlar arasındaki değişmez bağları belirtmeye çalışır. Böyle bir tanım, yukarıda sözü geçen tasnifdeki «iktisadî hayatın mekanizması» na tekabül etmektedir. Teorik iktisat veya genel iktisat veya iktisat adımı olan bu bilim dalı ayrıca iki büyük kısma bölünmektedir :

— Birincisi Mikro-ekonomi ki, (millî hâsılayı) yı inceler. Böylece

(1) Refii Şükrü Suvio: Totbiki İktisat, İst., 1946, Sa. 13-15.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bu bahiste fiyat, üretim, bölüşüm, genel denge ve refah konuları tetkik edilmektedir.

— İkincisi, makro-ekonomi ki; (millî geliri) inceler. Böylece bu bahiste de para, millî gelir, istihdam ve büyüme teorileri ele alınmaktadır.

B. — UYGULAMALI İKTİSAT :

İktisadî kanunların **«çeşitli iktisadî faaliyet branşları»** nda ve **«çeşitli zaman ve mekânlar»** da tecellisini ve olayların istenilen yöne sevki için alınan ve alınması gereken **«iktisadî tedbirler»** i inceleyecektir.

Genel anlamda **«politika»**; belirli bir hedefe varmak amacı ile alınan tedbirlerin tümü olduğuna göre, bu tanım karşısında **«uygulamalı iktisat»** aynı zamanda bir **«iktisat politikası»** nı da kapsamına almaktadır.

Modern bir devlet, millî gelirin mümkün olduğu kadar artmasını hedef güden ve bu konuda görev alan bir devlettir. Bu halde;

— Bizzat yatırımlarda bulunmak,
— Üretim, değişim, fiyat teşekkülü, para değeri ve millî gelir dağılışı gibi hususlara müdahale etmek suretiyle, devlet «iktisat politikası» nı yürütmektedir.

Hâsılı, «kapitalizm, yani liberalizm, koruyuculuk, müdahalecilik, devletçilik, yani komünizm ve kollektizim gibi, rejim ve ideoloji konuları dışında, **«uygulamalı iktisat»** özellikle;

— İç ticaret,
— Dış ticaret,
— Tarım,
— Para, banka, borsa,
— Sosyal politika ve,
— Konjonktür politikası gibi bölümlere ayrılmaktadır.

Bu tasnife göre, uygulamalı iktisat, görüldüğü gibi, esas itibariyle **«iktisadî hayatın çerçevesi»** ile uğraşmaktadır.

Hangi tasnif söz konusu olursa olsun, başlıca hedef, incelemeleri kolaylaştırmaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YEDİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR

«Temel kavramlar» başlığı altında insanların iktisadî faaliyetlerini açıklamaya ve onları anlamaya yardım eden ve bizzat iktisat biliminin temelinde bulunan **yeter derecede soyut yapıda «belirli kavramlar»** ın incelenmesi âdet haline gelmiştir (1). **Bu kavramlar iktisatçılar tarafından, halk lisanından alınmış olmakla beraber, onlara çoğu zaman, başka ve özel bir anlam verilmekte bulunması bu temel kavramlar üzerinde durmağı zorunlu kılmaktadır (2).** Gerçekten öbür bilimlerde konular açıklanırken, çok kez ölü lisanlardan alınmış veya bilim adamları tarafından yaratılmış ve bu itibarla halk lisanında yeri olmayan birtakım **«terimler»** in kullanılması, bu bilimler için, bunların anlam ve kapsamları üzerinde bir karışıklık olasılığını ortadan kaldırmakta iken, iktisat biliminde terimlerin anlam ve kapsamı üzerinde ciddî tartışmaların çıkmasına durum çok elverişli görünmektedir. Bu durumda bilimimizde kullanılacak «temel kavramlar» hakkında açıklamamızı sağlayacak bilgilere sahip olmadan konuların incelenmesine geçilmemesi zorunlu olmaktadır.

Şu halde, iktisat biliminde sık sık kullanılan «temel kavramlar» incelenecektir. Fakat nasıl? Gerçekten bu kavramlar,

— Ya doğuşlarındaki **«mantık silsilesi»** ne göre bir sıraya tâbi tutularak,

— Veya bir **«iktisadî hesap ve denge»** sistemi içinde incelenebilecektir.

Birinci olarak, doğuşlarına hâkim olan «mantık silsilesi» göz önünde bulundurulmak suretiyle, söz konusu olan temel kavramların incelenebileceğini söyliyeceğiz.

---

(1) Gérard Debreve: Traité d'Economie Politique (Kollektif eser) Paris, 1955, Sa. 95 «Les Concepts Fondamentaux».

(2) Şükrü Baban: İktisat İlminin Umumî Prensipleri, İst., 1957, Sa. 24.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bilindiği gibi, **bilim daima gerçek (Réel) olanı «açıklar.»** Bu amaçla da bilim adamı, konusuna giren olayları **«tasnif»** eder ve «tanım» lar. Bilimimizde açıklanması yapılmak istenen gerçek (Réalité) ise insanların **«iktisadi faaliyeti»** dir. Gerçekten:

○ **Bir yandan, özellikle insanları iktisadi faaliyette bulunmağa zorlayan yani onun sebebini teşkil eden âmiller olarak şu kavramlar söz konusudur.**

— **Fert olarak her birimiz tatmin edilmesini istediğimiz «ihtiyaçlar» ımızdır.** Fakat bu âmil iktisadî faaliyetin hem sebebini, hem de amacını teşkil etmektedir. **İhtiyaçlar iktisadi faaliyetin sebebini teşkil ediyor.** Çünkü insan, ancaklar onların tatmini söz konusu olduğu için faaliyette bulunmaktadır. **İhtiyaçlar iktisadi faaliyetin amacını teşkil ediyor.** Çünkü her iktisadî faaliyet, açıkça, ihtiyaçların tatminini hedef gütmektedir. **Böylece ihtiyaçlar iktisadi faaliyetimizin kökünde ve sonunda yer almaktadır.** Demek oluyor ki, incelenecek temel kavramlardan biri ve belki de ilki **«ihtiyaç»** dır.

— **Fert olarak her birimizin tatmin edilmesini istediğimiz «ihtiyaçlarımızdır.»** Fakat ne ile? İşte buna olanak sağlayan **«mal ve hizmetler»** dir denecektir. Şu halde ihtiyacımızın tatminine olanak sağlayan araçlar olarak **«mal ve hizmetler»** kavramının anlamını araştırmak gerekir.

— **Mal ve hizmetler kavramından zorunlu olarak bir üçüncüsüne ulaşacağız.** Gerçekten mal ve hizmetler neden ihtiyaçlarımızı tatmin edebilmektedir? Çünkü onlar **«faydalı»** dır. Şu halde **«fayda»** kavramı da incelenmelidir.

Bu halde (ihtiyaçlar, Mal ve Fayda) kavramları araştırılacaktır.

Öbür yandan beşerî iktisadî faaliyetlerin;

— **Mikro ekonomi olarak milli hasılayı teşkil eden mal ve hizmetlerin üretimine ve bu mal ve hizmetlerin ihtiyaç duyanların eline geçmesini mümkün kılan değişimine ve milli hasılanın üretilmesi için kullanılan üretim faktörlerinin fiyatlarını tayin etmeye yani (bölüşüm)üne ve,**

— **Makro ekonomi olarak milli gelir ve ondan doğan kavramlar olarak tüketim ve tasarruf ile toplumun gelecekteki teknik düzeyini tayin ve onun oluşmasına hizmet edecek olan yatırımlara taalük ettiği ileri sürülecektir.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu halde (üretim, değişim ve bölüşüm) ile (gelirler, tüketim, tasarruf ve yatırım) kavramlarının tetkiki söz konusu olmaktadır.

İkinci olarak, bütün bu kavramların, bir «İktisadî hesap ve denge» sistemi içinde incelenebileceğini belirteceğiz.

— **Bir «ferdî iktisadî hesap», ferdin, en iyi yani en uygun bir tarzda, sahip olduğu araçları ihtiyaçlarına uydurmak, amaciyle aldığı kararlar ve yaptığı tercihlerin dayanağıdır.** Bu nedenle, bu hesap her ferdin, aynı zamanda «üretici ve tüketici» olarak faaliyetini açıklayan réel bir «plân» ıdır. Bu halde, **bir ferdî iktisadî hesap, ihtiyaçları ve malları kapsamaktadır. Fayda, değer ve maliyet kavramları** ile de, o tamamlanmaktadır. Çünkü fert, enyüksek tatmini sağlamak için tercih ve kararlarında söz konusu bütün bu kavramlara dayanmak zorundadır.

— **Ferdî iktisadî hesap anlayışı, bizi bir «iktisadî denge» anlayışına sürüklemektedir.** Gerçekten bu anlaşıyın önemi incelemelerimiz ilerledikçe daha iyi ortaya çıkacaktır. **İktisadî denge de «ferdî» ve «genel» plânda olmak üzere iki bakımdan ele alınabilmektedir.**

— **«Ferdî iktisadî denge»,** ferdin, kendi araçlarının, olanaklarının ihtiyaçlarına uydurulmasında **«maksimum sonucu»** elde edilmesini mümkün kılan bir **«optimum davranış hali»ni** ifade ederken,

— **«Genel iktisadî denge»** sosyal realiteyi oluşturan karşılaşma yerlerinde, yani piyasalarda, birbirine zıt binlerce arzu ve hevesin kendi hesaplarına izledikleri **«maksimum»** lara ulaşmasını mümkün kılan bir **«optimum hal»** i ifade etmektedir.

Ferdî plânda denge, açık bir durum gösteriyor. Çünkü araçların ihtiyaçlara en iyi tarzda uygulanmasında, fert, ihtiyaçları ile olanaklarını bilmek durumuda bulunması nedeniyle, en elverişli bir haldedir. Fert iktisadî dengesini araştırırken, denge faktörlerini yakından bilmekte ve onları dilediği gibi ayarlıyabilmektedir.

Genel plânda denge, ferdî plândaki kadar açık görünmüyor. İş bölümünün genişlemesi ile araçlar ve ihtiyaçlar birbirinden ayrılmıştır. Onlar ancak piyasalarda karşılaşmaktadır. Piyasalarda sosyal birer realite halinde beliren ferdî dengeler'in bir kısmı tasfiye edilmekte ve kısmı değişime konu olmaktadır. Şu halde ferdî dengeler

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

değişim yolu ile ve bir genel denge içinde yerlerini alabilmektedir. **Piyasalardaki malların satış fiyatları, kendi üretim değerlerine bağlı bulunduğu gibi, üretim değerlerini oluşturan üretici hizmetlerin değerleri de bu malların imaline yaptıkları hizmetlere bağlı olduğu hususu bir gerçek olarak ortaya konulduğundanberi, genel denge anlayışı büyük bir önem kazanmıştır.**

Böylece çeşitli piyasaların konusunu teşkil eden üretim değerleri ile fiyatların birbirine bağlılığı problemi çözümlenmekte ve kapitalist ekonominin işleyiş mekanizmasının yapısı ile ilgili açıklanması yapılmış olmaktadır. **Bu görüş altında: «mikro ekonomik - makro ekonomik»; «sübjektif - objektif»; «statik - dinamik» ve «psikolojik historik» görüşler arasında var gibi görünen aykırılıklar, çelişkiler, oldukça yumuşamak olanağını bulmaktadır.**

«Temel kavramlar incelenirken, «ferdî iktisadî hesap» tan «ferdî denge» anlayışına geçmek ve böylece konuları ele almak; «ilk bilgiler» kapsamını aşmak ve sonunda iktisadın temel konularının incelenmesine girmek, demektir. **Bu bakımdan, biz birinci tarz ile, yani «doğuşlarına hââkim olan mantık silsilesi»ne uyarak değinilen «temel kavramlar» ı gözden geçireceğiz.**

§ 1. — İKTİSADİ FAALİYETİ YARATAN KAVRAMLAR

Bu kavramlar aşağıda sırasiyle açıklanacaktır:

I. — İKTİSADİ İHTİYAÇLAR

İktisatta, ihtiyaç, iktisadî faaliyetin hem amacı, hem de itici gücüdür. Bu kavrama verilen anlam ve buna dayanarak **oluşturulan teorileri** ayrı ayrı ele almak suretiyle, incelemelerimize devam edeceğiz.

A. — İKTİSADİ İHTİYAÇ KAVRAMI

İktisadî anlamda ihtiyaç kavramını iyice belirtebilmek için:

— Bir yandan, bu kavramın faktörlerini ortaya koyarak mümkün olduğu kadar doyurucu bir tanımını yapmaya,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Öbür yandan, bu kavramın genellikle bazı disiplinlerde ve cari lisandaki anlamından nasıl ayrıldığını göstermeye çalışacağız.

1) İKTİSADİ İHTİYAÇ KAVRAMININ TANIMI:

İhtiyaç psikolojik bir olaydır. Psikolojik hayatın ise birbirinden ayrılmaz üç yüzü vardır. Sırf konuyu basitleştirmek amacıyla bu üç görünüşü, üç görüş açısı olarak ele alacağız ve ihtiyaçların durumunu inceleyeceğiz. İhtiyaçların bu üç görünüşünün;

— **Birincisi, duyulabilmesi** (sensiblité) **veya duygululuğu** (affectivité) **dur.**
— **İkincisi, bilinebilmesi** (Connaissance) **veya gösterilebilmesi** (representation) dir.
— **Üçüncüsü, faaliyet kaynağı olması** (activite) **veya irade ve istek** ile ferdî **karara sevkedebilmesi** (Volante) dir.

İhtiyaçların bu üç yüzünü ayrı ayrı ele alalım:

a) Duyulabilmeyi temel alan görüş: Bu görüşe göre, ihtiyaç tatmin edilmediği zaman ıstırap ve elem tatmin edildiği zamana haz ve «zevk» veren bir «duygu» dur. Böylece ihtiyaç her şeyden önce **«duyulabilmeli»** dir. Beşerî bir varlık, başka bir deyim ile, iktisadî fail —yapan (Sujet economique)— ki bu süje, gerçek kişilerde, fert, tüzel kişilerde, kollektivitede şef, aile başı, şirketlerde idare meclisi demektir - bir iktisadî faaliyette bulunabilmek için tatmin edilmemesi halinde **«elem»** ve tatmin edilmesi halinde **«haz»** verecek olan bir ihtiyacı **«duyma»** lıdır.

b) Bilinebilmeyi temel alan görüş: İhtiyaç, ancak onu tatmin edecek aracın bilinmesi ile doğmaktadır. İhtiyaç var olabilmek için insan tarafından onun tatmininde kullanılacak **aracın bilinmesi gerekir.** İnsan için bu bilgiler;

— Ya yaradılıştan (fitrî olarak) vardır.
— Ya da sonradan elde edilmektedir.

İnsan, ilkel, biyo - fizyolojik ihtiyaçların tatmini için gerekli bilgilere yaradılıştan sahiptir. Bunların doğuştan sonra elde edilenlerinde içgüdüler önemli bir rol oynamaktadır. Ve bu bilgiler hayat boyu uygulamaya dayanan deneylerle doğrulanmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Uygar ihtiyaçların tatminine yarayacak araçların bilinmesi insan zekâsının eseridir. Bu çeşit ihtiyaçların yayılmasında, kişisel deneylerin, sosyal gruplar içinde taklitlerin, rol oynadığı görülür.

Bu, şu demektir ki, bir iktisadî süje için, hoş duygular yaratan veya acı veren duyguları söndüren, ona bir avantaj sağlayan «şey», ihtiyacın temsilcisidir. Bundan ötürü bu görüş, ihtiyaç ile, onun tatmin etmeye yetenekli —şimdiden adına mal diyebileceğimiz— araç arasında bir ilişki kurmaktadır.

c) **Faaliyet kaynağı olmasını temel alan görüş: Bu üçüncü görüş, ihtiyacı; ferdi, iktisadî faaliyete özendiren bir «itici güç» olarak görmektedir.** İhtiyaç, araç elde edilmesi hususunda gösterilmiş bir iradedir. Şu halde, iktisadî süje bu iradesiyle bir **tercihte** bulunacaktır. İktisadî süje:

— Bir yandan elde edeceği bir araçtan **tahmin ettiği,** ümit ettiği bir avantajı dikkate alacak, (fiilen gerçekleştireceği avantajı değil),

— Öbür yandan, bu amaçla elde edeceği bir araç karşılığında, kendileri için bir **dezavantaj teşkil eden bir şeyi fedâ etmeye mecbur olacaktır.**

Şu halde ihtiyacın tatmini bir dezavantaja karşılık olmaktadır. Hattâ süje'nin, ihtiyacının tatmini için bir seçimde bulunabilmesi:

— Elde edeceği hazzın,
— Terketmek zorunda kaldığı şey dolayısıyla karşılaşacağı «elem»den yüksek olmasına bağlıdır. Demek oluyor ki, elde edilecek olan «haz»ın bir **«maliyet»**i vardır. Bu maliyet ya **«emek»** veya **«para»** halinde belirebilecektir. Bundan ötürü iktisadî bir süje, karar verdiği zaman, tercih ettiği bir araç karşılığında belirli bir **«üretim değeri»**ni terketmek zorundadır.

Hâsılı ihtiyaçların birbirinden ayrılamayan üç görünüşü vardır. Şöyle ki:

— Önce ihtiyaçlar bir duygudur.
— Sonra, ihtiyaçların tatmininde kullanılacak araç hakkında bir bilgi sahibi olunmadan ihtiyaç doğmamaktadır. Ve,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Sonunda, ihtiyacın tatmini için bilinen aracın sağlanması için harekete geçildiğinde, karşılığında bir üretim değerinden vazgeçmek zorunluğu vardır. Şu halde artık, olabildiğince olgunlaşmış bir tanım ile iktisadî ihtiyacın sınırını çizebileceğiz, demektir.

İktisadî ihtiyaç; onu duyanın; kendisine herhangi bir avantaj sağlar görünen belirli bir aracı elde etmek isteği ve bu amaçla harekete geçebilmesini sağlayan bir itici güçtür[1].

Bu tanımda, **«belirli bir araçta»** deyiminin önemi anlaşılmaktadır. Bu deyim, ihtiyacın karşılanmasına hizmet edecek aracın bilinmesi koşulunu belirtiyor. **Gerçekten, tatmin aracı bilinmeyen bir ihtiyaç, belirsiz ve karanlık bir tedirginlikten başka bir şey değildir.** Gerçek bir iktisadî ihtiyaç; onun tatminine olanak veren aracın, onu duyunca bilinmesiyle doğmaktadır. Ancak bu takdirdedir ki, bir ihtiyaç, kişiyi süjeyi iktisadî bir faaliyete itebilir.

Böyle bir tanım;

— Ne bazı disiplerdeki,
— Ne de carî lisandaki «ihtiyaç» ile «iktisadî ihtiyaç»ın karışmasına olanak verir. Şimdi kısaca, iktisadî ihtayaç anlamının bu özelliklerine değineceğiz.

2) İKTİSADİ İHYİTAÇ ANLAMININ ÖZELLKİLERİ :

İktisadî ihtiyacın tanımı, iktisatçı anlayışını;

— Bir yandan, bazı disiplinlerdeki anlayışlardan,
— Öbür yandan, carî lisandaki anlayışlardan ayırmaktadır.

a) Belirli bazı disiplerdeki anlayış karşısında iktisadî ihtiyaç: İktisadî yönden bir ihtiyaç, yukarıda yapılan tanımlama karşısında,

---

(1) Gerard Dehove : Sözü geçen eser Sa. 101. (Bu tanım, Ünlü İtalyan İktisatçısı Maffeo Pantaleoni tarafından ileri sürülen ve genellikle kabul edilmiş bulunan ve özellikle bütün İtalyan iktisatçılarında yeniden itibar kazanan şu tanıma bağlanmaktadır : «İhtiyaç, elem veren bir (duygu) nun doğmasına engel olmaya veya onu hafifletmeye veya durdurmaya yetenekli olabilen; haz veren bir (duygu) ya iten veya koruyabilen veya arttırabilen bir aracı elde etmek isteğidir.»).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

onu hafifletmeye yetenekli araçların değerinin takdirini içermektedir. **Başka bir deyim ile, ihtiyaçları tatmin etmeye yetenekli malların**, piyasalarda soyut olarak görünen ve birbirine karşı kendilerine atfedilen önem derecelerini gösteren **fiyatlar var oldukça ihtiyaçlar vardır.** Bu halde, iktisadın ihtiyaçlara verdiği anlam; belirli disiplinlerin verdiği anlamdan tamamen ayrılmaktadır. Nitekim :

— **Ahlâk**, ihtiyaçları; **«yararlı»** veya **«yararsız»** olarak ele almaktadır. Bu disiplin, bundan başka, ihtiyaçlara **«normal, anormal»** veya **«meşru, gayri meşru»** gibi birtakım nitelikler de vermektedir. **Halbuki iktisat ilmi için ihtiyaçları, objektif değil; tamamen sübjektif olarak ele almak söz konusudur.** Fert için, haz veren veya duyduğu elemi hafifleten bir aracın elde edilme isteği bir ihtiyaçtır. Bu durumda alkol almak, eroin kullanmak ahlâk yönünden kabulü olanaklı bir ihtiyaç olarak düşünülemezken, iktisat için dikkate alınması gerekli bir «iktisadî ihtiyaç»tır.

— **Hekimliğin ve diyetetiğin** (Dietetique) gözünde ihtiyaç kavramı, insan sıhhati ile ilgili bir nitelik almaktadır. Halbuki iktisat bilimi için bu anlayışlar söz konusu olmamaktadır.

b) Cari lisandaki anlayış karşısında iktisadî ihtiyaç : İktisadî anlamda bir **ihtiyaç** her şeyden önce **«sübjektif ve psikolojik»** bir mahiyet göstermektedir. İhtiyacı olup olmadığını ve ne oranda ihtiyacı olduğunu takdir eden ve onun hakkında karar veren yalnız **ilgili kişidir.** Bu görüştür ki, ihtiyacı; iktisadî faaliyetin hem itici gücü, **hem de** amacı haline getirmektedir. **Halbuki cari lisan, ihtiyaca verilen anlamda, çoğu zaman «objektif» olmak eğilimindedir.** O kadar ki, bazı ahvalde bir düşünceye sahip beşerî bir varlığın varlığına bile gerek görmeden ihtiyaçtan bahsedilebilmektedir. Nitekim, cari lisanda, balıkların suya olan ihtiyacından, genellikle hayvanların ihtiyaçlarından söz edilmektedir. Bu düşünüşün «iktisadî faaliyet» ile bir bağı kuşkusuz yoktur. Bundan başka, ilgililer hakkında dıştan yapılan takdirler, verilen hükümler de ilmimizle ilgili görünmemektedir. Zira cari lisanda, üçüncü şahıslar ihtiyaçların objektif bir tarzda meşru olup olmadığı hakkında hükümler verebilmektedir. **Hâsılı, belirtilen özellikler, iktisadî anlamda ihtiyaçların ne derecede «sübjektif ve psikolojik» bir hüviyette bulunduğunu göstermektedir.**

Böylece «iktisadî ihtiyaçlar» kavramının anlam ve kapsamı bir kez belirtildikten sonra, buna dayanan teorinin nasıl geliştirildiğini araştırmak sırası gelmiş oluyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B. — İKTİSADİ İHTİYAÇLAR TEORİSİ

İktisadî ihtiyaçlar teorisi, ihtiyaçların **«duyulabilme»** niteliğini ele alarak **«hoşluk ve acı»** üzerine kurulmuştur. Teori, iktisadî realitenin basitleştirilmesine olanak veren **«tasavvurlar ve ilkel gözlemler»** e dayanmaktadır. Bu bakımdan:

— Önce, teorinin dayandığı **«varsayımlar»**ı göreceğiz.

— Sonra, bu varsayımlara dayanan ihtiyaçların **«tokluk» (İşbâ) Kanununu,** başka bir deyim ile **Gossen Kanununu** inceleyeceğiz.

1) İKTİSADİ İHTİYAÇLAR TEORİSİNİN DAYANDIĞI VARSAYIMLAR:

a) Temel varsayım, insanın, en az zahmetle, en az haz elde edecek tarzda hareket etmekte bulunmasıdır. Bu varsayıma, **«haz prensibi»** (Prensipe hédonistique) denmektedir. Bu varsayım ile **«somut insan»** dan, basitleştirilmiş ve soyutlaştırılmış bir tipe, **«iktisadî insan»** (Homo-économicus) a varılmaktadır.

İnsanın iktisadî faaliyeti bu suretle yapılan psikolojik bir basitleştirmeye bağlanınca, iktisadî ihtiyaçlar teorisinin;

— İhtiyaçların, haz ve elem olarak, sübjektif bir tarzda değerlendirilebilmesi ve ifadelendirilmesi,

— İhtiyaçların bölünebilmesi ve,

— İhtiyaçların ölçülebilmesi gibi üç türev varsayıma dayanmasının zorunluğu kendiliğinden ortaya çıkar. Türev dedik çünkü bu üç varsayım, yukarıda belirtilen ihtiyaçların üç görünüşünden çıkarılmıştır. Gerçekten:

aa) İhtiyaçlar, haz ve elem halinde, ifadelendirilebilmekte ve değerlendirilebilmektedir: İhtiyaçların duyulabilmesi koşulunu ileri süren görüşten hareket edecek olursak, ihtiyaçların kökünde **«hoş ve nâhoş»** şekiller altında beliren duyguların varlığını kabul etmek zorunlu olur.

İnsan bu duygularını, sübjektif bir tarzda ve haz ve elem halinde değerlendirmekte ve onları herhangi bir şekilde belli etmek-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tedir. Bu halde insan, pozitif veya negatif bir davranış gösterir. Bu hareketlerin bir kısmı «**haz**» ı, bir kısmı da «**elem**» i ifade etmektedir.

bb) İhtiyaçlar bölünebilmektedir: İhtiyaçların bilinebilmesi koşulunu ileri süren görüşten hareket edecek olursak, ihtiyaçların bölünebileceğini de kabul etmemiz gerekecektir. Bu varsayım, realitenin basitleştirilmiş bir gözleminden daha ileri giden, zihinde oluşturulan bir «**tasavvur**» dur. **Fakat bu tasavvur reel ile çelişki halinde de değildir:** İhtiyaçların şiddeti, tatmin edilmeleri oranında hafiflemektedir. Nitekim yemek ihtiyacını karşılamak üzere eldeki gıda maddelerinin kullanılan her parçası, bu ihtiyacın şiddetini azaltmaktadır. **Şu halde, gıda maddelerinin, daha genel bir deyim ile, malların her bir «doz» u, duyulan ihtiyacın bir «doz» una karşılık olmaktadır. Mademki ihtiyacın tatminine tahsis olunmuş mallar dozlara bölünmektedir, o halde bu mal dozlarının karşıladığı ihtiyaçlar da teorik olarak bölünebilmektedir.** Malların fiilî ve somut bölünebilmesi bir realitedir. Şu halde ihtiyaçların teorik bölünüşü de bu realiteden uzak değildir.

cc) İhtiyaçlar ölçülebilmektedir: İhtiyaçların faaliyet kaynağı olması koşulunu ileri süren görüşten hareket edecek olursak, bir iktisadî süjenin bir iktisadî faaliyette bulunabilmesi için, onun elde edeceği haz ve zevklerin, maruz kalacağı elemleri aşmasının gereği kabul edilecektir. Gerçekten **haz ve elemleri** değerlendirecek olan iktisadî süjedir. İktisadî süje harekete geçmek için, duyduğu ihtiyacın tatmini ile elde edilecek olan haz ve onun **maliyetinden** doğacak olan elem arasında yer alacaktır. **Bu halde, avantajlar, maliyetleri aştığı anda faaliyet doğacktır.** Böylece insnın, duygularını sadece haz ve elem olmak üzere iki kategoriye ayırmakla yetinmemekte, aynı zamanda onları, az çok bir yakınlık içinde, değerlendirebilmekte olduğu anlaşılmaktadır. **İhtiyaçların şiddetleri hakkında yapılan takdirlerin açıklıkla ve rakamla ifade edilebilmesi ise, onların ölçülebilmesini mümkün kılar.**

Bu suretle iktisadî süje haz ve elem halinde ölçülebilir bir durum kazanan ihtiyaçlar arasında, kıyaslamalar yapabilmek olanağına kavuşmaktadır. Gerçi burada dahi realiteden uzaklaşmakta olduğu düşüncesi doğmaktadır. Fakat günlük hayatta, insan, şöyle bir tatminin;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Öbürlerine göre kendisine daha fazla «haz» vermekte olduğunu,
— Veya daha az «elem»e maî olduğunu tahmin etmekte ve bunu devamlı olarak tekrar etmektedir. İnsana **kıyaslamak olanağını** veren bu olay, ihtiyaçların **«asli»** (Cardinal), değil, «düzensel» (ordinal) **miktarlar halinde ölçülebilmekte** olduğunu göstermektedir. (Birinci derecede, ikinci derecede, üçüncü derecede... zorunlu ihtiyaçlar gibi).

Gördüğümüz bu varsayımlar, gerçi bizi biraz reel'den uzaklaştırmaktadır. Fakat bu varsayımlar, yapımızı kurmak için bize kusursuz birer iskele görevi de görmektedir. Bununla beraber, bu varsayımların, bizi çok sempatik ve sert bir anlayışa götürdüğünü de gözden uzak tutmamak suretiyle ileride bunlara gerekli yumuşaklığı vermek gerekecektir.

2) İHTİYAÇLARIN TOKLUK (İŞBA) KANUNU) :

İhtiyaçların ifadelendirilebilmesi, bölünebilmesi ve ölçülebilmesi gibi üç türev varsayımına dayanan **«Tokluk Kanunu»** 1854 tarihinde **Hermann Heinrich Gossen** tarafından formüle edilmiştir. **Gossen Kanunu diye de anılan** bu kanunu;

— Mahiyeti ve sağladığı avantajlar ve,
— Kapsamı itibariyle iki yönden inceleyeceğiz.

a) Tokluk Kanunu'nun mahiyet ve sağladığı avantajlar :

aa) Tokluk Kanunu şöylece ifade edilebilmektedir: **«Bütün ihtiyaçlar, eğer tatmin edilirse, tatmin edildikte azalmakta ve tokluk haline vardığı anda yok olmaktadır.»**

bb) Bu Kanun, iktisat bilimine özellikle iki önemli avantaj sağlamıştır : Bu avantajların;

— **Birincisi,** ihtiyaçların özelliklerini, grafik ile göstermek olanağını vermesidir. Bu husus, iktisadî olayları incelerken sık sık başvurulan bir yöntem ile bizi temas etmeye sebap olmaktadır.

— **İkincisi, bizi marj (marge) kavramı ile temas ettirmesidir.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu husus dahi, ihtiyaçların kanunda ifade edilen özelliklerinin grafik ile gösterilmesi nedeni ile ortaya çıkmaktadır.

1°) Kanunun Grafik ile Gösterilmesi :

(x) ve (y) eksenleri ele alındığı zaman;

— (x) ekseninde «ihtiyacın tatmin edilmiş doz adedi, «haz»ın devamı yani «zaman» gösterecektir,

— (y) ekseninde, **ihtiyacın şiddet derecesi»** gösterilecektir.

Kuşkusuz (x) eksenindeki «haz» ne kadar fazla devam ederse, **ihtiyacın tatmin edilmiş «doş adedi»** o kadar artmaktadır. Şu halde (x) yani «zaman» ekseninde, ortak bir ölçü olarak ihtiyaç dozlarının karşılığı olan **«mal dozları»** gösterilebilecektir.

«Şekil 1» de görüldüğü gibi; bir iktisadî süje'nin, duyduğu bir ihtiyacın bölünebilmesi için hasıl olan dozları —ki onlar, tatminleri için gerekli mal dozlarının karşılığıdır.— «Bağımsız bir değişken» olan (x) ekseninde A_1, A_2, A_3... ile gösterilmiştir. İhtiyacın her dozunun şiddeti ise «bağımlı bir değişken» olan (y) ekseninde birer dörtgen ile belirtilmiştir. Şekilde görüldüğü gibi, **bir yandan**, (x) ekseninde yer alan «malların dozları» ihtiyaca, onun tatmini amacı ile uygulanmakta, **öbür yandan**, bu nedenle (y) eksenindeki «ihtiyacın şiddeti» önce artmakta, sonra azalmaya başlayarak «sıfır»a ulaşmaktadır. Eğer mal dozlarının ihtiyaca uygulanmasında ısrar olunursa ihtiyacın şiddeti negatif bir durum almaktadır.

(x) eksenindeki A_1, A_2, A_3... ünitelerini çok küçük dozlar halinde düşünülecek olursak dörtgenler kaybolur ve yerine, «şekil 2» de görüleceği gibi bir U (x) «eğri» si hasıl olur.

«Şekil 2» de y=f (x) olarak oluşan «eğri», aşağıdaki hususların belirmesinde kolaylık sağlamaktadır :

Birinci olarak, eğri ihtiyacın şiddetinin, tatmin edilen dozlarının artışına bağlı olarak izlediği seyri göstermektedir. Gerçekten :

— (OA) miktarlarında mal, ihtiyacın tatmininde kullanılmış ise, ihtiyacın şiddeti (AE) derecesindedir.

— (OB) miktarında mal, ihtiyacın tatmininde kullanılmış ise, ihtiyacın şiddeti (BF) derecesindedir.

— (OS) miktarında mal, ihtiyacın tatmininde kullanılmış ise, ihtiyatın şiddeti sıfırdır. Orada tokluk hali gerçekleşmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

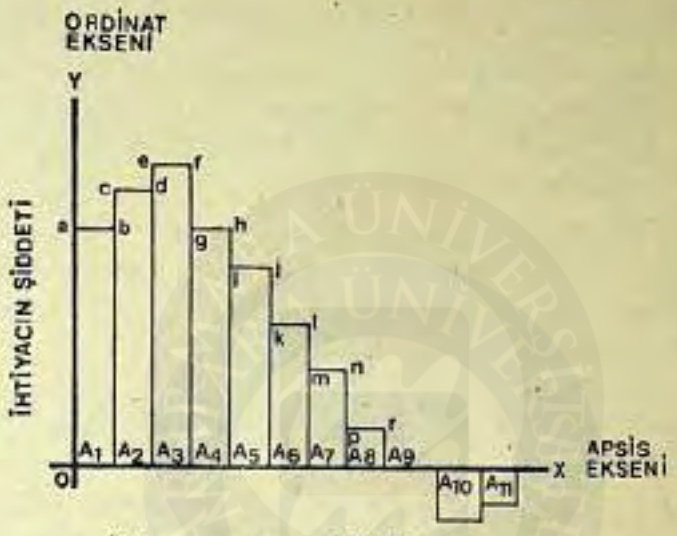

— İhtiyaca uygulanan «Mal dozları»
— Mal Dozlarının karşılığı olarak düşünülen (İhtiyaç Dozları)
— «Haz» ın devamı (zaman)

Şekil : 1

— (OC) miktarında mal, ihtiyacın tatmininde kullanılmaya zorlanmış ise, ihtiyacın şiddeti, (CG) olarak negatif olmaktadır. Bu halde duygular nâhoştur. Bu nedenle, «haz prensibi» tatminin (S) noktasında durdurulmasını zorunlu kılar.

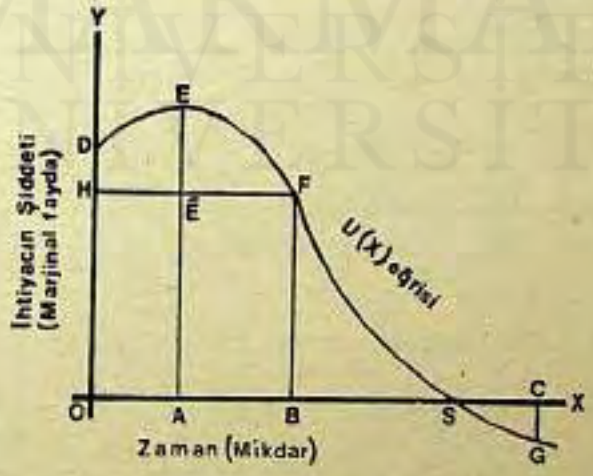

Şekil : 2

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İkinci olarak, bu eğri aşağıdaki özellikleri göstermektedir :

— Eğri, genel olarak önce yükselmekte, sonra azalmaya başlayarak sıfıra ulaşmaktadır. Eğer ihtiyacın tatminine tahsis olunmuş mallar yeteri kadar bol ise, eğri başlangıçtan itibaren azalmaya başlar ve hızla tokluk noktasına varır.

— Eğrinin önemli bölümü, azalan bölümüdür. Çünkü iktisadî faaliyetin amacı ihtiyacın şiddetini arttırmak değil azalmaktır, onları tatmin etmektedir. Bu nedenle, çoğu zaman (y) ekseni AE çizgisinin yerinde gösterilmektedir.

Üçüncü olarak, eğrinin şekli ve azalışı, kişilere ve ihtiyaçlara göre değişmektedir.

— **Aynı kişi için, çeşitli ihtiyaçların eğrilerinin şekilleri başka başkadır.** Örneğin, likör alan bir kimsede ihtiyacın şiddeti hızla azalırken, yemek arasında iştihayı sağlamak için alınan bir içki nedeni ile aynı kişide ihtiyacın şiddetinin aynı hızla azalmasına olanak yoktur.

— **Aynı ihtiyaç için başka başka kişilerde bu eğriler farklı olarak belirmektedir.** Örneğin, okumak ihtiyacı, bazılarında hızlı tokluk noktasına varırken, bazılarında bu noktaya daha geç varılmaktadır. Herhangi bir oyun oynamak ihtiyacı da böyledir. **Hâsılı bütün ihtiyaçların durumu; kişilere göre farklı bulunmaktadır, sübjektiftir.**

Bununla beraber, fertlerin incelenmesinden, yığınların incelenmesine geçildiği takdirde, ihtiyaçların ve süje'lerin bütünü için «şekil 2» ile gösterilen eğrinin genel eğilimini ileri sürmek mümkündür.

Sonuç olarak diyeceğiz ki, eğrinin hafif veya şiddetli bir hızla azalışı ihtiyacın tatminine uygulanan malın dozlarının önemine bağlıdır ve herhalde, iktisadî açıdan eğrinin önemli bölümü azalan bölümüdür.

2°) Marj (merge) anlayışı :

İnsan ihtiyaçlarının sınırsızlığı karşısında ,onları tatmin araçları daima sınırlı kalmaktadır. Bu hal malların iktisadî olabilmesinin koşuludur. Bu, ihtiyaçların tatmini nedeni ile malların tümünün tüketilmesi halinde dahi, ihtiyaçların tamamiyle tatmin edilmediğini ifa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de eder. **Bu koşullar altında, ihtiyaçlara uygulanan malların son dozunun sağladığı «hâzzın şiddeti» nin hâlâ pozitif olması gerekir. Çünkü varsayım gereği olarak, tokluk hâsıl olamamaktadır.**

Böylece, tatmin olunmuş ihtiyacın son dozu «marjinal doz» adını almaktadır. Çünkü tatmin olunmuş ihtiyacın son dozu, sınırda marjdadır. Bu doz, süje'nin, elde bulundurduğu mal dozları ile ihtiyacının tatmin edileceği bölümü ve araç yetersizliği dolayısıyla tatmin edilemeyeceği bölümü arasında bulunmaktadır.

Bu son dozun şiddetine, ihtiyacın sonsal (finale) veya Marjinal (Marginale) şiddeti adı verilmektedir. Tatmin olunmuş bulunan ihtiyacın son dozunun şiddeti ,uygulanan malın son dozunun kullanılması ile meydana gelmektedir. İhtiyaç dozlarının karşılığı olan mal dozları küçültüldüğü takdirde, marjinal doz bir «nokta» halinde belirir. Bu dozun şiddeti ise (y) eksenine paralel bir düz çizgi ile belirtilmektedir. Örneğin, ihtiyacın marjinal şiddeti:

— A noktasında, AE dir,
— B noktasında, BF dir.

Görülüyor ki, «emre amâde» (yararlanmaya hazır - dosponible) mal miktarı ne kadar önemli ise, ihtiyacın şiddeti o oranda küçüktür ve sıfıra yaklaşmaktadır. Tabii tersi de söz konusudur. Böylece biz iktisat teorisinin temellerinden biri olan «marjinal anlayış» ile ilk kez karşılaşmış bulunuyoruz. Bu anlayışa, ileride, iktisadî mallar, onların faydaları ve değerleri nedeniyle tekrar değineceğiz.

Şimdilik tokluk kanununun uygulama alanı itibariyle kapsamını incelemek ile yetineceğiz.

b) Tokluk Kanununun Kapsamı :

Tokluk kanunu, bütün ihtiyaçlar için geçerli, istisnası olmayan bir kanundur. Bazan kanunun kapsamını sınırlamak için iki istisnanın varlığı ileri sürülmektedir :

— Para ihtiyacı,
— Lüks ihtiyaçlar. Halbuki bu iki ihtiyaç söz konusu olduğu takdirde kanun gerçek olmaktan çıkar. **Nitekim, ilk bakışta doğru gibi görünen bu iki istisnanın da yakından incelendiği zaman, kanunun hükmü altında bulunduğu görülür :**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aa) Para ihtiyacı : Gerçekten, para ihtiyacı, Gossen Kanununu yok eden doyulmaz bir ihtiyaç gibi düşünmeye müsait görünmektedir. **Fakat para, gerçekte, bizzat kendisi ne hâz ve ne de elem veren, sadece hâz sağlayabilen malların elde edilmesinde araç olarak kullanılan bir** aracıdır. İlk bakışta para ile ihtiyacı tatmin edebilir görünmektedir. Gerçekte ihtiyacın karşılanması ancak, değişim yolu ile mümkündür. «Mal arzusu olmadıkça, para ihtiyacı da olmayacaktır[1]. **Şu halde, mallar ayrı ayrı alındığında, bunları tatmin ettiği ihtiyaçların tokluk kanununa tâbi olduğunu kabul etmek zorunlu olur.**

«Para ihtiyacı» deyimi eksik bir deyimdir. Fakat o, bir zorunluluğu ifade eder gibi görünmektedir. Bu zorunluluk iş bölümüne ve bu nedenle paraya dayanan bir değişim sisteminde, ihtiyaçları tatmin etmeye yetenekli malların elde edilmesi için genellikle paraya başvurulmasından doğmaktadır. **Bununla beraber, ihtiyaçları tatmin edenin para değil, mal olduğunu bilmek gerekir.** Malların karşılığı olan ihtiyaçların ise tokluk kanununa tâbi olması doğaldır.

bb) Lüks ihtiyaçlar : Para ihtiyacından sonra, «lüks ihtiyaçlar»ın da doyulmaz bir ihtiyaç olduğu ileri sürülmektedir. Objektif olarak, «lüks» ile nitelendirilebilecek ihtiyaçları nasıl sağlayabileceğimiz problemini bir yana bırakalım ve bizzat kişisel durumumuzu göz önüne alarak konuyu inceleyelim. Örneğin «eğlence ihtiyacı»nı lüks bir ihtiyaç olarak düşünelim. Böyle bir ihtiyaç daha ayrıntılı bir takım ihtiyaçlara bölünebilir: Tiyatro ihtiyacı, okuma ihtiyacı, seyahat ihtiyacı vb. Halbuki bu ihtiyaçlar ayrı ayrı ele alınınca, bunların doyulabilme karakterlerinin kabul edilmesine hiçbir lojik engel yoktur.

Hâsılı ihtiyaçların tokluk kanunu, ne para ihtiyacı ve ne de lüks ihtiyaçlar ile bozulmuş değildir, her halde gerçek olmaktadır.

Şimdi, ihtiyaçların tatmininde kullanılan ve bu ihtiyaçları var eden **«mal kavramı»**nı inceleyeceğiz.

II. — İKTİSADİ MALLAR

İktisadî mallar:

— İktisadî mal **kavramı,**

(1) Albert Aftalyon: Monnaie, Prix et Change 3. éd. Paris, 1949, S. 243.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— İktisadî malların **tasnifi,**
— İktisadî malların **faydası** olmak üzere üç bölümde incelenecektir.

A. — İKTİSADİ MAL KAVRAMI

İktisadî mal, genel olarak, ihtiyaçların tatminine ve onların hafiflemesine olanak sağlayan araçlardır, demiştik. Daha olgun bir tanım, **Carl Menger** tarafından yapılmıştır. **İktisadî mal, beşerî bir ihtiyacın tatminine yetenekli ve bu amaca hizmet etmek üzere emre âmade** (yararlanmaya hazır) **bulunduğu kabul edilen sınırlı şeylerdir**[1].

Bu tanım:

— Beşerî bir ihtiyacın varlığı ve,
— Şeylerin elde bulunması, şeklinde beliren iki faktörüne,
— İktisadî malların «sınırlılık» faktörü eklenerek tamamlanmak istenmiştir.

1) BEŞERİ BİR İHTİYACIN VARLIĞI:

Herhangi bir şey iktisadî bir mal olabilmesi için, birinci koşul, o şeyin iktisadî bir süje tarafından duyulan **bir ihtiyacın tatmini için aranması gerekir. Bu nedenle** beşerî bir ihtiyaç yok ise mal da yoktur. Tıbbın ilerlemesi ile bir hastalık ortadan kaldırılmışsa, o hastalık için imal edilmiş ilâçlar artık bir mal olmaktan çıkacaktır.

Fiiliyatta, şeyleri mal yapan, iktisadî süje'ler tarafından onların faydası hakkında verilen hükümlerdir.

2) ŞEYLERİN «EMRE AMADE BULUNMA» (DİSPONİBİLİTE) SI:

İktisadî bir süje'nin, bir şeyi, direkt veya endirekt olarak, ihtiyacının tatminine uygulayabilmesi için onun disponibl olması gerekir. Malların emre amâde yani «yararlanmaya hazır» bulunması;

---

(1) Gaëtan Pirou: L'Utilité Marginale de C. Menger à J.B. Clark 2e éd. Paris, 1938, Sa. 19 ve devamı.
Mal, beşerî bir ihtiyacın tatminini, kuşkusuz «direkt veya endirekt» olarak sağlayabilir. Bu hususa malların tasnifinde değinilecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Bir yandan, «maddî yapısı» itibariyle,
— Öbür yandan, «mekân içinde» zorunlu olmaktadır.

Birinci olarak, maddî yapısı itibariyle bir şeyin fiiliyatta bir ihtiyacı tatmin etmeye uygulanabilir bir halde bulunması gerekir. Gerçekten, bir ihtiyacı tatmin etmek üzere, mevcut bir şey o ihtiyaca uygulanınca, o şey kullanılacak veya tüketilecektir. Böylece kullanılan bir şey, görevini derhal veya yavaş yavaş tamamlamakta ve mal olmaktan çıkmaktadır. Çünkü o şey, fizik yapısı itibariyle yok olmuş ve artık **maddî olarak disponibil olmaktan çıkmıştır.**

İkinci olarak, bir şeyin mekân içinde disponibl olması gerekir. Bir şey maddî olarak henüz yok edilmediği halde, kendisine ulaşmak olanağı bulunmayabilir. Bu takdirde de iktisadî bir maldan söz etmek mümkün değildir. Değerli bir gemi yükünün denizin dibinde bulunması, bu yüklü bir değer olmaktan çıkarmıştır. O artık bir mal değildir.

3) DİSPONİBL MİKTARLARIN SINIRLILIĞI :

Bir şeyin mal olabilmesi için önce ona ihtiyaç duyulması, sonra onun disponibl olması gerekir dedik, fakat bu iki koşul bir şeyin iktisadî anlamda mal olması için yeterli değildir. **Disponibl olan bu şeylerin aynı zamanda sınırlı olması da gerekmektedir.**

Genellikle çok iyi anlaşılamayan bu üçüncü koşulun, insanın makine aracılığı ile özgürlük ve bolluğa kavuşacağı hakkındaki tartışmalara karışmadan;

— Bir yandan, sınırlılığın mahiyetini belirtmek,
— Öbür yandan, onun sebeplerini araştırmak suretiyle açıklanmasına çalışacağız :

a) Sınırlılığın (Nedretin) Mahiyeti :

Malların sınırlılığı, talep edilen miktarlara yani ihtiyaçlara oranla, disponibl miktarların yetersizlik derecesidir. Şu halde «sınırlılık kavramı»nın tamamen izafî (Relative) ve nispî (proportionnel) bir mahiyet vardır. Çünkü sınırlılık; malların ihtiyaçlara, uygulanmasından doğmaktadır.

Malların «sınırlılık»ı yani **«nedret»** (Rarte) i se;
— Bir yönden objektif,
— Öbür yönden sübjektif bir mahiyet göstermektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aa) Malların nedreti, fizikî ve materyel olarak görünür. Bu tarzdaki nedret, objektif bir mahiyet gösterir. Bütün varlıklar için sonsuzluk hemen hemen yok gibidir. **Gerçekten maddî olan bütün şeylerin nicesel bir sınırlılığı vardır.** Örneğin hava, su böyledir. Bunlar miktar itibariyle sınırsız değildir. Fakat her zamanki hayat koşullarında, objektif olarak sınırlı olan bazı şeyler insan ihtiyaçlarına uygulandığında bu sınırlılık duyulamayacak kadar yeterli olabilir. **Bunların elde edilmeleri için özel bir faaliyet ve çaba göstermeye gerek yoktur.** Bu hal, özellikle teneffüs ettiğimiz hava için böyledir. Keza bir nehir kenarında oturan kimseler için su da buna benzemektedir[1].

Bununla beraber, belirli hallerde, bu «bol mallar» da «nedret» konusuna dahil olabilmektedir. Örneğin haşa; deniz dalgıçları için, stratosferik havacılar için böyledir. Su; çölde dolaşan seyyahlar için keza böyledir. Bu gibi hallerde ilgililer su veya hava sağlayacak araçları gözönünde bulundurmak zorundadırlar.

Şu hale göre, nedret, objektif olarak söz konusu olduğu gibi, sübjektif olarak da söz konusudur. İktisat bilimini, özellikle ilgilendiren de bu sonuncusudur.

Sübjektif bir sınırlılığa dönüşen bu objektif sınırlılıktan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Disponibl miktarların sınırlılığı, belirli bir iktisadî süje için, zaman ve mekân itibariyle aynı değildir, nispidir. Örneğin bir şahsın, çölün ortasında veya, İstanbul deniz banyolarında suya karşı ihtiyacı aynı değildir. Keza, bir şahsın kışın veya yazın suya karşı ihtiyacı aynı değildir.

bb) Malların nedreti, yalnız kişisel hüviyettedir, sübjektiftir. Nedret, onu dikkate alan süjeye özgüdür. **Bu nedenle, her birimiz için sınırlılık; duyduğumuz ihtiyaçlarımız ile, elde bulundurduğumuz mallar arasında mevcut sübjektif bir ilişkiye bağlı bulunmaktadır.**

Sübjektif sınırlılıktan da şu sonuç çıkarılacaktır: Disponibl miktarların sınırlılığı, herkes için aynı değildir, izafidir. Sınırlılık, bizim kaynaklarımıza, modern toplumumuzda ise gelirlerimize uyarak değişen araçlarımızın hacmi ile, yani bir birimizin satınalma gücünün önemi ile birlikte değişmektedir. Böylece modern bir toplumda, teneffüs edilen hava ile iktisadi bir hal haline gelebilmektedir. Örne-

(1) Bazan bu mahiyetteki mallara (serbest mallar), denmek suretiyle bunlar, (iktisadî mallar) dan ayrılmak istenmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğin büyük şehirlerde fena havalandırılmış ve iyi düzenlenmemiş bir çok lojman vardır. Bu nedenle bu şehirlerde hava ve ışık büyük değer kazanmıştır. İyi durumda bulunan apartmanların kiraları, öbürlerine göre prim yapmaktadır. Bu prim, hava ve ışığın nedretine ödenen bir bedeldir.

Hâsılı iktisadî mallar, malların özel bir kategorisi olarak belirmektedir. Şöyle ki, iktisadî mallar «insan ihtiyaçları ile ilişkili olarak, sınırlı miktarda var olan bir kategori maldır.» Esas düşünce; sınırlılık anlayışında toplanmaktadır. Söz konusu olan bu sınırlılık ise:

— Mallarda ve,
— İnsan tabiatında vardır.

Sınırlılık mallarda vardır. Çünkü iktisadî süjenin, elde bulundurduğu gelir sebebiyle, insan ihtiyaçlarını tatmin yeteneğini haiz mallar, toprak yüzeyinde, disponibl olarak sınırlıdır. Onlar istenildiği miktarda ve istenildiği kalitede sağlanamamaktadır.

Sınırlılık, insan tabiatında vardır. Beşerî varlığın var olma süresi sınırlıdır. Bu nedenle, bu sınırlılık, onu tatmininin zamanını ve düzenini seçmeye zorlamaktadır. İktisadî süjenin duygularının dahi bir sınırı vardır.

b) Sınırlılığın Sebepleri :

Malların sınırlılığı üç sebebe dayanmaktadır :

aa) Tabiatın hasisliğinden ileri gelen sınırlılık : Bu sebeple, çok nadir olan malların durumunu kolayca açıklamaktadır. Bazı değerli madenler ve bu arada altın geniş ölçüde bir durumdan faydalanmaktadır.

bb) Yasa veya her türlü iradî tedbir ile yaratılan sınırlılık : Bugünkü bolluğu sınırlayarak, gelecekte daha büyük bir darlığın doğmasına olanak vermemek bu gibi karışmaların başlıca kuşkusudur. Sınırlılık, böylece zaman içinde daha düzenli bir şekilde yayılmaktadır. Örneğin ormanlar yasa ile korunmakta gelişigüzel kesime izin verilmemektedir. Deniz ve kara avcılığı da yılın belirli ayları itibariyle sınırlanmaktadır.

c) Üretim değerinden, maliyet (Coût) den ileri gelen sınırlılık : Tabiat yeteri kadar cömert davransa bile, mallar hazırlanmış bir hal-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de insan ihtiyaçlarına sunulmamaktadır. **Bol olan mallar bile, büyük bir çoğunlukla, belirli bir emek sarfedilmeden elde edilememektedir. Bu nedenle, bu mallar belirli bir değere, maliyete maliktir.** Nehir kenarında oturanlar için su boldur. Fakat nehirden tüketilecek yere kadar onun getirilmesi için bir emek sarfedilecektir. İlgililer için fizikî güç ve zaman ise sınırlıdır. Şu halde elde edilmek istenen su dahî sınırlıdır. Bu halde su, ancak onun gerektirdiği emek ile ilişkili olarak sınırlı, «nadir» bir mal olmaktadır.

İş bölümüne ve para ile yapılan değişimlere dayanan modern toplumumuzda çoğu zaman maliyet, para halinde bir maliyet, başka bir deyim ile fiyat olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizim çeşitli ihtiyaçlarımızın var oluşu, ancak dayanacağımız bir satınalma gücünün varlığına bağlıdır. Bu dahi para ile ifadelenmektedir.

Hâsılı, satın alma gücümüz varsa, ihtiyacımız vardır, yoksa ihtiyacımız yoktur. Görülüyor ki, iktisadî malların varlığını yaratan üç sebepten en uzak görüneni en geniş ve en önemlisi olarak ortaya çıkmaktadır. **Duyduğumuz ihtiyaçlarımızın tatmini için araştırdığımış malların sınırlılığı, bizim kendimize özgü üretici güçlerimizin sınırlılığından doğmaktadır.** Sahip olduğumuz üretici güçler, istediğimiz malları almak üzere karşılığında vereceğimiz malların kaynaklarını teşkil ederler. Para ise bu alış verişte bir açıdan başka birşey değildir.

B. — İKTİSADİ MALLARIN TASNİFİ :

İktisadî mallar, esas alınan görüş açısına göre, çeşitli tasniflere tâbi tutulmuştur. Biz iktisadî malları iki ana düşünce etrafında toplayacağız. Bu nedenle iktisadî mallar;

— Bir yandan, ihtiyaçlarla,
— Öbür yandan, birbirleriyle ilişkileri bakımından tasnif edilecektir.

1) İKTİSADİ MALLARIN, İHTİYAÇLARLA İLİŞKİLERİ BAKIMINDAN TASNİFİ :

Bu mahiyette dört tasnif söz konusu olmaktadır.

Gerçekten mallar;

— İhtiyaçların tatminlinde **mahiyetleri** göz önünde bulundurul-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duğundan, **«Maddî mallar Gayri maddî mallar»,**

— İhtiyaçlara **yakınlıkları yönünden «Direkt mallar - Endirekt Mallar»,**

— İhtiyaçların tatminindeki **devamlılıkları** bakımından **«Sürekli Mallar - Süresiz mallar»,**

— İhtiyaçlara derhal uygulanıp uygulanamayacığını gösteren **şimdiki durumları** bakımından **«şimdiki mallar - geleceğin malları»** olarak tasnif edilebilecektir.

a) **Malların mahiyetine göre tasnifi :** İhtiyaçlarımızın tatminine uygulanabilen mallar, **maddî** ve **gayri maddî** olarak iki gruba ayrılabilemektedir.

Maddî mallar, bir şekil, belirli bir ağırlığı, hasılı fizik bir yapısı olan şeylerdir. Toprak, endüstriel mamûller tarımsal ürünler hep bu katagoriye giren mallardır.

Gayri maddî mallar, genellikle **«hizmet»** diye anılan mallardır. Örneğin doktorların, avukatların, profesörlerin, artistlerin hizmetleri, hep gayri maddî bir yapıda iktisadî birer maldır. Doktorlar sıhhatimizin korunması, avukatlar maddî ve manevî menfaatlerimizin savunması, profesörler kültür elde edilmesi, arstistler eğlence ihtiyaçlarımızı, hizmetlerile karşılamaktadır. Bununla beraber, gayri maddî mallar, sırf hizmet olarak da belirmezler. Bu hizmetlerin yerine getirilmesinde bazı maddî mallar da kullanılmaktadır.

Malların bu ayırımı üzerinde önceleri ileri sürülen düşünceler eski canlılığını kaybetmiş bulunmaktadır. Çünkü bugün anlaşılmıştır ki, maddî mahiyette olan şeylerin dahi mal olmasına olanak sağlayan husus, onların fizik yapıları değil, ihtiyaçlarımızın tatmininde yaptıkları hizmetlerdir. İnsanın aradığı şey daima «hizmet»dir. Bu hizmetler, direkt veya endirekt olarak yine insanlar tarafından sağlanmaktadır. Bu bakımdan bir avukatın hizmeti ile, bir evin lojman hizmeti, bir otomobilin nakil hizmeti arasında fark yoktur.

Maddî olsun veya olmasın iktisadî bir mal, ancak ihtiyaçlarımızın hafifletilfesinde kullanılan bir araçtan başka bir şey değildir. Onlar sağladıkları hizmetlerle bir tatmin kaynağıdır. **Başka bir deyimle, mallar «potansiyel kullanmalar», «düşüncede var olan faydalar» dır.**

b) **Malların ihtiyaçlara yakınlıkları yönünden tasnifi :** İhtiyaçla-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rın tatmininde, onlara yakın olmak yönünden mallar, **direkt, endirekt mallar** diye ikiye ayrılmaktadır.

Direkt mallar, ihtiyacın tatmininde doğrudan doğruya faydalanılanbilen mallardır. Bu tür mallar,

— Ya hiçbir muameleye tâbi tutulmadan, doğal olarak tüketimi mümkün bir yaradılıştadır.
— Veya tüketimi mümkün bir hale gelmek için daha önce bir takım ameliyelere tâbi tutulmuşlardır.

Örneğin meyvelere, ekmek, mobilyalar, elbiseler, doktor ve artistlerin hizmetleri direkt mal kategorisine girmektedirler.

Bu mallara, direkt mallar denebileceği gibi «tüketim malları» da demek mümkündür. Şu var ki, tüketim malları, deyimi, aşağıda göreceğimiz gibi, daha geniş bir anlam da alabilmektedir.

Endirekt mallar, ihtiyacın tatmininde doğrudan doğruya faydalanılamayan mallardır. Bu tür mallar da;

— Ya bir veya birkaç muameleye tâbi tutulduktan sonra, direkt mal olmağa yeteneklidir,
— Veya direkt veya endirekt mal imalinde kullanılabilmektedirler.

Örneğin, birinci şık için un, buğday, deri ve kumaş ve ikinci şık için âletler, makineler ve ilk maddeler gösterilebilir. **Birinci şıktaki mallara**, direkt mal hâline dönüşebilmesi için bir veya bir kaç muameleye tâbi tutulması gereken **«tüketim malları»**, başka bir deyim ile **«Potansiyel tüketim malları» denmekte** ve **ikinci şıktaki mallara da, «üretim malları» adı verilmektedir.**

Para, endirekt malların özel bir türüdür. Çünkü para, kullanma tarzına göre, ihtiyaçlarımız ile, direkt veya endirekt mallar arasında bir **«bağlantı malı»** dır.

Bu tasnifin;

— Bir yandan değeri, önemli bir terminolojinin saptanmasına olanak sağlamasında toplanır; **«tüketim malı - üretim malı»**,
— Öbür yandan noksan tarafı, kesin bir mahiyet arzetmemesidir.

Tüketim malları terimi, çok kez direkt mallara tasalluk ederken, —Çünkü endirekt malların birinci grubu da bu terime dahil olabil-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mektedir— **üretim malları** terimi daima endirekt mallara taalluk etmektedir. **Şu hale göre, her üretim malı endirekt bir maldır, fakat her endirekt mal bir üretim malı değildir.**

Tasnif ise kesin bir mahiyet göstermemektedir. Bazı mallar, kullanış amacına göre direkt ve endirekt olabilmektedir. Örneğin kömür, ısınmak amacıyla kullanılacak olursa direkt bir mal, bir lokomotif itmek için kullanılırsa endirekt bir mal olmaktadır.

c) Malların, ihtiyaçların tatminindeki devamlılıklarına göre tasnifi: Mallar, ihtiyaçların tatmininde bir veya birçok kez kullanılabilmektedir. Bu açıdan mallar, **sürekli mallar, süreksiz mallar** diye iki gruba ayrılmaktadır.

Sürekli mallar, zaman içinde tüketilmekle beraber, birçok kez faydalanılmağa olanak veren mallardır. Toprak, evler, makineler, elbiseler gibi. Bu malların bir bölümü **«üretim malları»**, bir bölümü, **«tüketim malları»** niteliğindedir.

Süreksiz mallar, ancak bir kez kullanılmağa yetenekli mallardır. Gıda maddeleri, ilk maddeler, yakıtlar böyledir. Şu halde, bunların bir bölümü **«üretim malları»**, bir bölümü **«tüketim malları»** dır.

Bazı mallar insan iradesine göre sınıf değiştirebilirler. Bundan ötürü bu tasnif de kesin görünmüyor. Hayvanlar, ya fizikî gücünden faydalanmada kullanılır, veya kesilerek beslenme ihtiyacının karşılanmasına tahsis olunur.

Bu tasnifin iktisadi bakımdan önemi, malların:

— Sürekli olanlarının **«kira»** ya verilebilmesinde,
— Süreksiz olanlarının ise bir **«satış»** konusunu teşkil etmiş olmalarında toplanmaktadır.

Birincilerinin hizmeti, açıktır, onların ferdi bir hali vardır. Bu hizmet değişim konusudur.

İkincilerinin hizmeti ise, bu derece açık değildir. Hizmet kendisine bağlıdır. Hizmet ile birlikte kendisi de yok olmaktadır.

Şu halde süreksiz malların fiyatları, onların tek hizmetine bağlı bulunurken, sürekli malların fiyatları, bu malların getirdiği gelire bağlı olacaktır. Bu nedenle sürekli malların fiyatlarının **kapitalizasyon** (capitalisation) adı verilen bir yöntem ile saptanılması zorunludur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Örneğin bir taşınmaz malın muhtemel fiyatı; **cari kapital faizi** ile, söz konusu taşınmaz malın net geliri göz önünde tutularak hesaplanmaktadır. Kapitalize edilmiş, yatırılmış bir kapitalin değeri; eğer bu değerin geliri 100.000 lira ve cari kapital faizi % 5 olursa;

$$\frac{100 \times 100.000}{5} = 2.000.000 \text{ lira}$$

olabilecektir.

d) Malların şimdiki durumlarına göre tasnifi: Mallar ihtiyaçlara hemen uygulanıp uygulanamıyacağına göre, **şimdiki mallar ve geleceğin malları** diye iki gruba ayrılmaktadır. İhtiyaçlar ile ilgili bulunan bu son tasnif,

— Bütün mallar (yani direkt ve endirekt mallar), veya,

— Sadece direkt mallar esas alındığına göre farklı anlamlar almaktadır.

a a) Tasnif bütün malları esas aldığı takdirde;

— **Şimdiki mallar,** belirli bir anda var olan bütün malları ifade etmektedir. Bu mallar, insanların ihtiyaçlarını tatmin için **emre amâde (Disponible) bir halde** bulunurlar. Bu mallar **direkt** veya **endirekt** bir mahiyet gösterirler.

— **Geleceğin malları,** henüz **disponibl olmayan** ve fakat gelecekte disponibl olması mümkün bütün **direkt** ve **endirekt** mallardır.

b b) Tasnif direkt malları esas aldığı takdirde;

— **Şimdiki mallar, sadece disponibl olan direkt mallardır.**

— **Geleceğin malları, disponibl olsun veya olmasın bütün endirekt mallar — yani endirekt tüketim ve üretim malları — dır.** Çünkü fonksiyonları itibariyle, direkt mal üretimini mümkün kılan endirekt mallar, disponibl olsalar dahi, şimdiki mal değil, geleceğin malı olarak kabul edilmek gerekecektir.

İhtiyaçlar ile ilgili olarak iktisadî malların tasnifini gördükten sonra, şimdi de kendi aralarında ilişkiler yönünden malların tasnifine değineceğiz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B. — İKTİSADİ MALLARIN BİRBİRLERİYLE İLİŞKİLERİ BAKIMINDAN TASNİFİ :

a) Tamamlayıcı mallar :

Tatmini istenen bir ihtiyacın sağlanması için bir mala katılması zorunlu olan mallara tamamlayıcı mallar denmektedir. Bu halde, malların, htiyaçların tatminine katılışı zorunlu olmaktadır. Malların bu birbirlerine katılma zoğunluluğu;

— Objektif ve,
— Sübjektif olmak üzere iki mahiyet göstermektedir.

Objektif tamamlama, teknik bir zorunluluk halinde belirmektedir:

Burada süjenin takdiri söz konusu değildir. Malların katılışını zorunlu kılan sebepler, süjenin takdirinin dışındadır. Yazmak ihtiyacını karşılamak için elimizde kalem vardır. Fakat bu yeterli değildir. Kâğıt, mürekkep, kalem ucu da gereklidir. Burada **pozitif** ve **teknik** bir tamamlama vardır.

b) İkame Mallar :

Aynı ihtiyacı tatminde yetenekli mallara ikame malları denmektedir. **Şu halde malların ihtiyaçları tatmin bakımından yeteneklerinde bir eşitlik vardır.** Halbuki;

— **İkame, «yerini alan» (Succédané)** kelimesi, carî lisanda, ikame edilen malın, yerini aldığı mala göre bir aşağılık durumunu ifade etmektedir. Bu nedenle:

— **«Yerine konan» (Substitution)** kelimesinin kullanılması belki daha doğru olacaktır.

Nitekim sakarini, şekerin bir ikame malı olarak kabul etmek doğru olmaz. İki malın şekerleme yetenekleri kıyaslanabilir olsa bile, besleyici değerleri itibariyle bu mallar birbirine eşit değildir. Buna karşılık, pancardan ve kamıştan elde edilen şekerler birbirlerine göre birer ikame malıdır. Çünkü bunlar aynı yetenekte mallardır. **Aralarında ihtiyacı tatmin bakımından eşitlik vardır.** Bu itibarla bunlar, birbirlerinin **«yerine konan»** mallardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Almanların ileri sürdüğü bir kelime de «Ersatz» dır. Etsatz, Fransızların daha iyisinin bulunmaması anlamına gelen **«Faute de mieux»** lerine karşılık olmaktadır. Yani daha iyisi bulunmadığı durumda aynı ihtiyacı karşılamak için kullanılabilecek diğer bir mal, ersatz olmaktadır. Bu hal;

— **Bir yandan objektif sebeplerle doğar.** Aranılan esas mal yoktur. Zorunlu olarak ikame malı kullanılacaktır.

— **Öbür yandan sübjektif sebeplerle doğar.** Esas mal vardır. Fiyat farkı, ikame malının kullanılmasını gerektirmektedir. Bu halde ikame tüketim malları arasında olduğu kadar üretim malları arasında da rol oynamaktadır. Elektrik motörü yerine buhar motorü, makine yerine emek veya tersi tercih olunabilir.

Pratik olarak, birbirini tamamlayan mallarda pozitif bir tamamlama varken, ikame mallarında negatif bir tamamlama vardır. Talep cephesinden ikame malları olan mallar, arz cephesinden rakip mallar durumunda olabilir.

c) Bağlantılı Mallar :

Beraberce, birbirine bağlı bir tarzda üretim sürecinin bir sonucu olarak elde edilen mallar, bağlantılı mallardır. Bu mal **teknik** ve **iktisadi** olmak üzere iki sebeple ortaya çıkar :

— **Teknik sebeplerle doğan bağlantılı mallar,** üretim sürecinin zorunlu bir sonucu olarak doğarlar. Kok kömürü ve gaz üretimi böyledir. Genel olarak her mamûl bir bakiye bırakmakta, bir tâli hâsıla (yan ürün) vermektedir.

— **İktisadî sebeplerle doğan bağlantılı mallar,** üretimin iktisadî liği gereği olarak doğarlar. Beraberce üretilmeleri, maliyetlerini düşürür. Örnek olarak, yolcusu yeter miktara ulaşamayan demir yollarında, yolcu vagonlarına, yük vagonlarının da eklenmesini gösterebiliriz.

Hâsılı; mallar arasındaki ilişkilerden doğan bu tasnifler ilk bakışta çok teorik görünmektedir. **Akademik herhangi bir fayda sağlamaz gibi görünen bu tasnifler, malların fiyatları arasındaki ilişkiler yönünden büyük bir önem kazanırlar.** Bu bakımdan belirtilen tasniflerin büyük faydası vardır.

Böylece, malların tasnifi incelendikten sonra, malların iktisadî **faydasının** ele alınmasına sıra gelmiş bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III. — MALLARIN İKTİSADİ FAYDASI

«Fayda» kavramı, üzerinde önemle durulmaya değer niteliktedir. Konu ikiye bölünerek incelenecektir.

— İktisadî faydanın genel nitelikleri,
— Marjinal fayda kavramı.

A. — İKTİSADİ FAYDANIN GENEL NİTELİKLERİ :

«Fayda» terimi çok karışıktır. Nitekim fayda kavramı, iktisat biliminden, carî lisandaki anlamından tamamiyle başka bir anlamda kullanılmaktadır. Bu nedenle sadece fayda demekten kaçınılmış ve **«iktisadî fayda»** terimi kullanılmıştır. Gerçekten;

— **Carî lisanda** bir şeyin faydası, **objektif, ahlâkî ve soyut** bir karakter göstermektedir. Halbuki;
— **İktisadî anlamda** bir şeyin faydası, tamamen zıddına, **sübjektif, tarafsız ve somut** bir karakter göstermektedir.

Şimdi, iktisadî anlamda faydanın bu üç niteliğini sırasıyla ele alalım :

1) İktisadî Fayda Sübjektiftir :

Gerçekten fayda kavramının bir objektif, bir de sübjektif görünüşü vardır.

Objektif olarak fayda, genel anlamda, bir şeyin bir ihtiyacı karşılama yeteneğidir. Bu yetenek o şeye objektif olarak bağlıdır. Bir şey ona objektif bir tarzda sahiptir. Bu nedenle, şeyin bu karakteri, bütün insanlar için doğrudur ve gerçektir. Örneğin ağacın faydası, ısı vermek yeteneğidir. Ağaç bu yeteneğe objektif olarak sahiptir. Bu fayda, herkes için geçerlidir ve bir realitedir, yoksa belirli bir kişi ile ele alınan mal arasında bir ilişkiye dayanmamaktadır.

Sübjektif olarak fayda, iktisadî faydayı açıklar. Çünkü iktisadî sayfa sübjektif, psikolojik bir kavramdır, bu bakımdan söz konusu olan süjeye özgü bir niteliktir. **Bu nedenle, iktisadî fayda duyulan ihtiyaçların şiddetine göre, sadece fertten ferde değil, aynı zamanda belirli bir fert için bir zamandan başka bir zamana değişmektedir.** İktisat için, soyut bir kalitenin ortak bir takdiri söz konusu değildir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aksine, iktisadî fayda, bir insan ile bir şey arasında bir ilişkidir. Bundan ötürü, iktisadî fayda belirli bir iktisadî süje tarafından, belirli bir malın, duyduğu ihtiyacın şddet derecesine göre gösterdiği tatmin yeteneği hakkında yapılan bir önem takdiri, bir önem yargısı (Jugement d'importance) dır. Bu nedenle **iktisadi fayda, belirli bir süjenin, ihtiyaçlarından birini tatminde belirli bir malın yeteneği hakkında yaptığı tahminlerin derecesidir.**

Gerçekten, önemli olan, fiilî (efectives) tatminler değil, «zan ve tahmin» olunan fayda (Unilité présumée) dir. Çünkü iktisadî faaliyetimizin gerçek iticisi, bu beklenen ve ümit edilen faydalardır. Bir kez, iktisadî faaliyet yapıldıktan sonra, gerçekleşen fiilî faydalar; ümit ve tahmin olunan faydaları karşılamasa da, faaliyetimize etkili olmaktan çıkmıştır. **Olsa olsa, fiilî faydalar, bizim gelecekteki faaliyetimiz ile ilgili kararlarımızın alınmasına yardım eden değerli «deneyler» olur.**

«Fiilî fayda» ve **«beklenen fayda»** ayırımını, Irving Fisher gibi bazı yazarlar yapmakla beraber, uygulamada çoğu zaman bu iki fayda birbirine uymakta bulunmaları nedeniyle bu ayırım pratik önemini kaybetmektedir. Nitekim Pigou'nun gözlemlerinde olduğu gibi, tüketim mallarında, besin maddeleri ve giyim eşyasında bu iki fayda birleşmektedir. Ancak yeni mallar, henüz tanınmamış mallar hakkında bu ayırım bir anlam taşıyabilmektedir.

2) İktisadî Fayda Tarafsızdır :

Bu fayda nötr (Neutre) bir karakter taşımaktadır.

Cari lisanda fayda, zararlı olmanın zıddıdır. Bundan ötürü, zararlı olan birşey mal olarak kabul edilmemektedir. Esasen mal kavramı, etimolojik bir mantık ile, bir soyluluk ifade etmektedir. Çoğu zaman mal ve mülk sahibi kimselerden söz edilir.

İktisadî lisanda fayda aksine, zararlı olsun veya olmasın birşey istendiği andan itibaren vardır. **Zararlı olsa dahi, iktisadî süje tarafından duyulan ihtiyacın şiddeti derecesinde, bu ihtiyacı karşılayan şey faydalıdır.**

Fayda hakkındaki bu iktisadî anlayış ile ihtiyaçlar ve mallar nedeni ile esasen karşılaşmış bulunuyorduk. Değer teşekkülü nedeni ile de yine aynı anlayışı karşımızda göreceğiz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Pareto'nun dediği gibi, morfin, genel anlamda faydalı değildir. Onu kullananlara zarar vermektedir. İktisadî bakımdan ise faydalıdır. Zira o iktisadî bir ihtiyacı tatmin etmektedir. Bu yazar, iktisadî faydayı ayırmak için «Ophélimité» kelimesinin kullanılmasını önermiştir. Ch. Gide ve Riste de «Désirabilité» kelimesini ileri sürmüşlerdir. Fakat bilimimiz fayda (Unilité) kelmesini kullanmakta devam etmektedir.

3) İktisadî Fayda Somuttur :

Çünkü iktisadî fayda maldan soyutlanmış bir yeteneğe değil, belirli bir mal ile birlikte ele alınan bir yeteneğe taalluk etmektedir[1].

Cari lisanda fayda soyuttur, bir şeyin fizik mülkiyetidir. Fakat o, bütün nicesel düşüncelerden bağımsızdır. **Nitekim, ağaç faydalıdır, dendiği zaman açık birşey ifade edilmiş olmamaktadır.** Çünkü bu halde ağacın ne belirli bir karşılığı, ne de belirli bir miktarı düşünülmüştür. Bu halde ağaç sadece kollektif bir kategoridir.

İktisadî lisanda fayda, aksine somuttur. Çünkü tüketilen veya elde bulundurulan mala ve miktarına taalluk etmektedir. **Bu andan itibaren, belirli bir süje için, o süjenin suyduğu ihtiyacın karşılanmasında kullanılmak üzere, belirli bir malın taşıdığı yeteneğe iktisadî bakımdan fayda diyeceğiz.** Burada objektif anlamda bir fayda yoktur. Soyut bir faydadan söz etmek mümkün değildir. Fayda sübjektif ve kişiseldir. Bu halde bir karşılık düşüncesini, belirli emre amâde bir miktar malın bulunması düşüncesi vardır.

Ağaç örneğinde, genel anlamda ağacın faydalı olması, belirli bir süje için bir şey ifade etmez. Süjeyi ilgilendiren husus, sadece onun nasıl değerlendirileceğidir. Süjenin, hangi ihtiyacının karşılayacağını belirtmesi gerekir. Ağaç bir ev inşa etmek, çeşitli eşya imal etmek veya ısınmak için kullanılabilir. Keza böyle bir değer takdirinde bulunabilmek için, göz önünde bulundurulan malın, önce ne mik-

(1) Somut : Varlığı duyularla anlaşılabilen ve bu nedenle belirli olarak var olan demektir.
Soyut : Gerçekte ayrı bir varlığı olmayan bir şeyi zihnin ayrı olarak tasarlaması ile, yani ayırması ile elde edilen ve varlığı ancak eşyada gerçekleşen demektir. (Beyazlık, sütten, kireçten v.b.'den ayrılmıştır. O ancak eşya ile var olabilir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tarının ihtiyacın karşılanmasına uygulandığı, ne miktarının elde bulunduğu bilinmek gerekir.

Hâsılı, belirli bir süjenin karşısına dikilmiş belirli bir miktar malın faydası söz konusudur. Bu nedenle de o somuttur, sübjektiftir ve tarafsızdır.

Fayda kavramı böylece belirtirken;

Bir yandan bu gözlemler, faydanın, bizzat «değer» düşüncesini taşıdığını göstermektedir. Gerçekten süje tarafından faydalı görülen her şey, kendi gözünde «değerli» olacaktır. Süje, şaye, kendi refahına yardım ettiği oranda bir önem atfetmektedir. Bu husus bize bir malın değerinin de sübjektif olduğunu göstermektedir. **Başka bir deyimle, değer, kökünü malın kişiye gösterdiği iktisadî faydada bulmaktadır.**

Öbür yandan bu gözlemler, «fayda» ile «miktarlar»ın birbirlerine bağlılığını ifade eden «marjinal fayda» kavramının doğmasına yardım etmektedir. Bu kavramın ise, değerin ölçülmesinde önemli bir rolü olacaktır.

B. — MARJİNAL FAYDA KAVRAMI :

Bu kavram modern ekonominin hâkim teorisini teşkil etmektedir. Bu kavramı incelerken konuyu üç aşamada ele alacağız :

— Marjinal faydanın tanımı,
— Bu kavramın önemi,
— Disponibl miktarlar ile marjinal fayda, toplam fiilî fayda ve toplam değer arasındaki ilişkiler.

1) Marijnal Faydanın Tanımı :

Derhal belirtmek mümkündür ki, **Bir malın marjinal faydası, marjinal dozunun faydasıdır,** başka bir deyim ile, söz konusu malın disponibl olan son dozunun faydasıdır.

İhtiyaçların Tokluk Kanunu'nu gözönünde bulunduralım ve **«ihtiyaç»** yerine **«mal»** kavramını geçirelim. Bu halde malların faydası, disponibl miktarlar arttıkça değişecektir. Bir ihtiyacın tatmini için ona uygulanan malın dozlarının birbirini izlemesi,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Bir yandan ihtiyacın şiddetinin,
— Öbür yandan bizzat malın beher dozunun faydasının azalması sonucunu verir.

Artık bilinmektedir ki, ihtiyacın marjinal dozu, ona uygulanan malın marjinal dozunun karşılığıdır. Malın bu dozu, süjenin sahip olduğu dozlarla, sahip olmadığı dozlar arasında, sınırda yer almaktadır. İhtiyaçlar için «Şekil 1»in «apsis ekseninde» gösterilen A_1, A_2, A_3... ihtiyaç dozları, aynı zamanda onların tatmini için, onlara uygulanan malın dozlarını temsil etmektedir. Şu halde «ordinat ekseni»de;

— Hem ihtiyacın her dozunun şiddetini,
— Hem de mal dozlarının her birinin faydasını göstermektedir.

«Şekil 1»den başka bir şey olmayan «Şekil 2» üzerinde duracak olursak, sonsuz küçüklükteki dozların, ihtiyaç açısından «şiddetleri»nin; mal açısından «faydaları»nın (x) eğrisi ile temsil edildiğini görürüz.

— (A) noktasında, (OA) miktarındaki mal ihtiyaca uygulandığında, (A) dozunun faydası (AE) ordinatıdır.
— (B) noktasında, (OB) miktarındaki mal ihtiyaca uygulandığında, (B) dozunun faydası (BF) ordinatıdır.
— (S) noktasında, (OS) miktarındaki mal ihtiyaca uygulandığınsa, (S) dozunun faydası (sıfır) dır. (C) noktasında ise fayda, «negatif» olmaktadır.

2) Marjinal Faydanın Önemi :

Marjinal fayda;
— Bir yandan malın herhangi bir dozunun değerinin tâyininde,
— Öbür yandan süjenin faaliyetinde oynadığı rol itibariyle iki açıdan önemli görünmektedir.

a) Malın herhangi bir dozunun değerini belirleme bakımından, marjinal faydanın önemi : Gerçekten değerin kökünde «fayda» vardır ve onun **ölçülmesini** «marjinal fayda» mümkün kılmaktadır. Carl Menger'in verdiği bir örneği basitleştirerek ele alalım : Düşünelim ki bir tarımcı, elde ettiği «buğday» rekoltesini dört eşit parçaya bölmüş ve bu dört parça buğdayı, ihtiyaçlarının önem sırasına göre ayrı ayrı yerlerde korumuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şöyle ki, buğday rekoltesinin;

— **Birinci parçası** aile fertlerinin besin ihtiyaçları için,
— **İkinci parçası,** gelecek yılın tohumluğu olarak,
— **Üçüncü parçası,** evcil hayvanların beslenmesi için,
— **Dördüncü parçası,** alkol üretimi ve öbür lüks ihtiyaçlarının tatmin için ayrı ayrı yerlere yerleştirilmiştir. Bu durumda şu gözlemlerde bulunmak mümkündür :

aa) Her parça, ferdiyetini korumaktadır. Çünkü her biri ayrı bir ihtiyacın karşılanmasına tahsis olunmuştur. **Bu ihtiyaçların şiddetleri de birbirine eşit değildir.** O halde, süjece her parçaya atfedilen önem başka başkadır. Bundan ötürü **her parçanın faydası, öbürlerinden farklıdır.** Birinci parça en faydalı olanıdır. İkinci parça, daha az faydalıdır. Üçüncüsü, daha az ve dördüncüsü en az faydalı olanıdır. Fayda, değerin kökünde yer alıyorsa, buğdayların her parçasının ayrı bir değeri olmak gerekecektir. Halbuki, realitede bütün buğdayların değeri aynıdır. Bu nasıl açıklanacaktır? Bütün parçalara aynı değeri veren nedir? Her parçanın değerinin ortak ölçüsü nedir? İşte bu soruların cevabını «marjinal fayda» verecektir.

bb) Buğdayların son dozunun marjinal faydasıdır ki, bütün dozların değerini belirler. Düşünelim ki, bizim tarımcımızın ayrı ayrı yerlerde sakladığı buğdaylardan «gıda ihtiyaçları» için ayırdığı parça yanmış ve yok olmuştur. Bu takdirde tarımcı aç mı kalacaktır? Kuşkusuz hayır! Bu halde tarımcı, geri kalan parçalardan hangisini fedâ edecektir? Yine tereddüt etmeden diyebiliriz ki, o, en az faydalı olanı, yani şiddeti en az olan ihtiyacı karşılayan, sonuncu sırada olanı, marjda bulunanı en zorunlu ihtiyacını karşılamak üzere fedâ edecek ve böylece dördüncü parça buğday, birinci parça buğdayın yerini alacaktır.

Şu halde, her doz, iktisadî süje için, marjinal dozun önemine eşit bir değer gösterecektir. Demek oluyor ki, marjinal fayda öbür dozların her birinin değerini belirlemektedir. Bu böyle olunca da, bütün buğdayların bir tek değeri var demektir.

Hâsılı, bir iktisadî süje, birbirinin aynı olan ve birbirinin yerini alabilen dozlara birbirinden farklı değerler atfetmek olanağından yoksundur. Sadece dozları somut ve birbirinden farklı ihtiyaçlara tahsis suretiyle ferdileştirilen mallar, farklı faydalara sahip olabilirler. **Fakat dozların ferdileştirilmesine olanak vermeyen disponibl**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir bütün içinde, çeşitli kullanmalara tahsisi suretiyle kullanılacak malların her bir dozunun değeri, en düşük olanının faydasına tekabül edecektir. Bu esas aynı ihtiyaca uygulanan bir malın dozları için de doğrudur.

cc) Bütün dozların değerini son, yani marjinal dozun faydası belirleyeceğine göre, dozların «fiili» ve «marjinal» faydalarının «toplamlar» ı iki sonuç doğuracaktır :

— **Bir yandan,** sıralanmış ve birlikte doğmuş disponibl her bir dozun değeri, yani süje'nin her bir doza atfettiği önem, son dozun faydası, yani marjinal fayda ile ölçülebileceğine göre, malın tümünün **«toplam değer» (Valeur totale)** i «Şekil 2» (B) noktası için (O H F B) alanı ile gösterilecektir.

Çünkü, (B) noktasında, (B) dozunun marjinal faydası (FB) dir. Kendisinden önce sıralanmış ve aynı zamanda doğmuş, birbirleriyle değiştirilebilir öbür dozların her birinin değeri, bu son dozun marjinal faydasına yani (FB) ordinatına eşittir. Demek oluyor ki (O), (A) ve (B) dozlarının değeri (OH), (AE) ve (FB) olarak birbirlerine eşittir. **Çok küçük dozlar olarak görürsek, malın tümünün «toplam değer»i, bu halde (OHFB) alanından ibaret bulunacaktır. İlerde bu değere «yararlanım değeri» adı verilecektir.**

— **Öbür yandan «toplam fiili fayda», kısaca «toplam fayda» (Utilité totale);** malı elinde bulunduran süjeye, göre, bu malın ayrı ayrı önem atfedilen çeşitli dozlarını ayrı ayrı ihtiyaçlarına uygulaması halinde, tümü içinde ferdileşen mal dozlarının, her birinin fiili faydasının, örneğin (O) noktasında (OD), (A) noktasında (AE), «B» noktasında (BF) ve (S) noktasında (sıfır) olan fiili faydaların toplamıdır. **Şu halde «toplam fayda», (B) noktası için (O D F B) alanı ile gösterilecektir.**

Malın bu **«toplam fayda»sı, «toplam değer»** inden yüksektir. Bu fazlalık;

$$(O\ D\ F\ B) - (O\ H\ F\ B) = (H\ D\ F)$$

den ibarettir. «Şekil 2» deki bu (H D F) fazlalığı, marjinal faydanın taalluk ettiği doza tekaddüm eden dozların her birinin ayrı ayrı fiili faydalarının, marjinal faydadan yüksek bulunmasının bir sonucudur. **Burada mala sahip olan iktisadî süje lehine olmak üzere psikolojik düzende bir «fazla» söz konusudur.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hâsılı, mal miktarları değişebildiği müddetçe, marjinal fayda söz konusudur. Aksine, mal dozları azalıp çoğalmadığı, birbirlerinin yerini tutamadığı, ferdileştiği zaman, her dozun değeri onun kendine özgü faydası ile belirlenir.

Böylece marjinal faydanın, süjenin iktisadî faaliyetinde ne kadar önemli bir faktör olduğunu belirtmek zamanı gelmiş bulunuyor.

b) Süjenin iktisadi faaliyetinde itici bir faktör olma bakımından marjinal faydanın önemi: Bu açıdan marjinal fayda, iktisadî faaliyetimizin hemen hemen tek başına itici bir faktörü olarak belirmektedir. Bu malın, yeni bir dozunu sağlamak çabasında bulunabilmemiz için, onun fiilî tatminimizi arttıracağını ümit etmemiz gerekir.

Tatminin azlığı oranında, marjinal fayda yüksektir. Tatmin, maksimumuna yükseldiği, yani toplam fiilî fayda en yüksek seviyesine ulaştığı zaman marjinal fayda sıfıra müncer olmaktadır. **Şu halde marjinal fayda, ne kadar yüksek olursa iktisadî faaliyetimiz için o kadar kuvvetli ve itici güç olmaktadır.**

Böylece «marjinal fayda» kavramı, «iktisadi mal» kavramına bağlanmaktadır. Gerçekten iktisadî mallar: beşerî bir ihtiyaca tekabül eden disponibl ve sınırlı olan mallardır. Şu halde, iktisadî mal, her şeyden önce sınırlı maldır. Onun beşerî bir ihtiyaca tekabül etmesini fayda kavramı sağlamaktadır. Şu halde ancak sınırlı mallar iktisadî mal olabilmekte ve ancak sınırlı mallar **«pozitif bir marjinal fayda»** ya sahip olabilmektedir. Bu durumda iktisadî mallar için şöyle demek mümkün olabilecektir. **İktisadî mal, onları arzu edenler için marjinal faydası olan disponibl mallardır.** Bu yeni tanımlama önce yapılandan farksızdır. Çünkü marjinal fayda kavramı, beşerî bir ihtiyacın kısmî tatmin düşüncesini muhtevidir.

Bize, sübjektif değer sorununun hal tarzını sağlayan marjinal fayda, bu olanağı, «fayda» kavramını, «miktar» kavramına bağlayabilmiş olmasıyla vermiştir. Bütün bu açıklamalar, marjinal faydayı, kalitatif faktörlerin bir sentezi olarak karşımıza çıkarıyor. **Bu nedenle marjinal fayda:**

— **Fayda ve nedret,**

— **İhtiyaç ve miktar gibi iki faktörü birleştirmiştir.** İşte bu noktadadır ki, marjinal faydanın, süjenin iktisadî faaliyetindeki rolünün önemini belirtmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Son olarak, disponibl miktarlar ile marjinal fayda, toplam fayda ve toplam değer arasındaki ilişkileri birlikte ele alacağız.

3) Disponibl miktarlar ile marjinal fayda, toplam fiilî fayda ve toplam değer arasındaki ilişkiler: «Şekil 2» üzerinde muhakeme edecek olursak, **disponibl miktarlar değiştikçe, «marjinal fayda», «toplam fiilî fayda» ve «toplam değer» değişmektedir.** Şu halde faydalar ve değerler disponibl mal miktarlarının birer fonksiyonudur:

a) Disponibl miktarlar arttıkça, toplam, fiilî fayda çoğalmakta ve fakat azalan bir şiddetle çoğalmaktadır. Çünkü ihtiyaç tatmin edildikçe şiddetini kaybetmekle ve gittikçe azalan ihtiyacın şiddetlerine tekabül eden mal dozlarının ayrı ayrı faydaları da azalmaktadır. Gittikçe azalan fiilî faydaların toplamları ise, tabiî çoğalmakta ve fakat azalan bir şiddetle çoğalmaktadır.

b) Disponibl miktarlar arttıkça, marjinal fayda azalmaktadır. İhtiyaca uygulanan mal miktarı, ihtiyacın tatminini tokluk noktasına ulaştırdığı anda marjinal fayda sıfırdır.

c) Disponibl miktarlar arttıkça, ilk iki gözlemin zorunlu bir sonucu olarak, toplam fiilî fayda azalan bir şiddetle çoğalmakta iken, marjinal fayda azalmakta ve marjinal fayda sıfıra müncer olduğu zaman toplam fiilî fayda maksimuma ulaşmaktadır. Bu husus özellikle U (x) eğrisinin en önemli kesimi olan azalan parçası için böyledir. Hatırlanacağı gibi, iktisadî süjenin, munzam mal dozlarını elde etmek hususundaki amacı, ihtiyacını arttırmak değil, en yüksek derecede onun tatmini suretiyle azaltmaktır. Bu nedenle söz konusu eğrinin önemli kesimi azalan parçadır.

Nitekim, «Şekil 2» de görüleceği gibi :

— (A) noktasında, toplam fiilî fayda (O D E A) iken, marjinal fayda (A E) dir.

— (B) noktasında, toplam fiilî fayda (O D E F B) iken, marjinal fayda (B F) dir.

— (B) noktasında, toplam fiilî faydayı temsil eden (O D E F B) alanı; (A) noktasındaki (O D E A) alanına eklenen (A E F B) alanı (O D E A) alanından büyüktür. Demek oluyor ki,

(A) noktasından (B) noktasına çoğalan disponibl miktarı, toplam fiilî faydanın çoğalmasına sebep olmuştur.

(B) noktasındaki marjinal fayda ise (B F) ordinatı ile temsil olunmaktadır. Buna karşılık (A) noktasında marjinal fayda, (A E) or-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dinatı idi. (B F) ise (A E - E E) den ibarettir. Şu halde, (B F), (A E) den küçüktür. Demek oluyor ki artan disponibl miktarlar, marjinal faydanın azalmasına sebeb olmuştur.

Hâsılı, bir malın miktarı çoğaldıkça, onun toplam fiilî faydası azalan bir şiddetle çoğalmakta, marjinal faydası ise azalmaktadır.

d) Disponibl miktarlara bağımlı olarak değişen önemli bir faktör de «toplam değer» dir. **«Yararlanım değeri»** adını da verebileceğimiz bu faktör disponibl miktar arttıkça, önce azalan bir şiddetle çoğalmakta ve bir maksimumdan geçtikten sonra artan bir şiddetle azalmaktadır. Bu değerin önemine değer bahsinde yeniden değinilecektir.

Hâsılı, iktisadî faaliyetin başlangıcında ve sonunda bulunan **«ihtiyaçlar»** ile onların tatminine yarayan **«mallar»** ve mallara bu olanağı veren **«faydalar»** incelenmiştir. Temel kavramların en önemlileri bu üç kavramdır.

§ 2. — İKTİSADİ FAALİYETİN YARATTIĞI KAVRAMLAR

İktisadî faaliyet iki akım halinde vücut bulur :

— Birincisi Mikro ekonomi olarak Millî Hasılayı teşkil eden mal ve hizmetlerin (üretim) ine ve bu Mal ve Hizmetlerin ihtiyaç duyanların eline geçmesini mümkün kılan (değişim) ine ve Millî Hasılanın Üretilmesi için kullanılan üretim faktörlerinin fiyatlarını tayin etmeye yani (Bölüşüm) e ve,

— İkincisi Makro ekonomi olarak (Millî Gelir) e (ondan doğan kavramlar) olarak (Tüketim) ve (Tasarruf) ile Toplumun gelecekteki teknik düzeyini tayin ve onun oluşmasına hizmet edecek olan (yatırım) lara taallûk eder.

Bu zincirleme içide, sözü geçen kavramlara sırası ile değineceğiz.

I. — MİKRO EKONOMİ OLARAK MİLLİ HASILAYI YARATAN KAVRAMLAR

Sırasıyla üç kavram ele alınacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A. — ÜRETİM

Üretim, fayda yaratmak, değer yaratmak veya faydalı hizmetler ifa etmektir. Üretim, kısaca fayda artışıdır. Bu fayda artışı, üretim sürecinin her aşamasında bir «katma değer» halinde belirir. Bu nedenle;

— Bir yandan, faydaların belirlemelerine,

— Öbür yandan, üretim faktörlerine değineceğiz.

1) FAYDALARIN BELİRLEMELERİ :

Fayda yaratmak ve faydalı hizmetler ifa etmek şeklinde ikiye ayrılır.

a) Fayda yaratmak dört şekilde belirlemektedir :

aa) **Malın şekil faydasını arttırmak,** herhangi bir şeyin fizikî ve kimyevî yapısını değiştirmek suretiyle faydasını arttırmaktır. Örneğin pamuklu dokumada pamuk, iplik ve dokuma haline gelmektedir. Böylece pamuğun faydası arttırılmıştır.

bb) **Malın mekân faydasını arttırmak,** bir malın bir yerden alınarak daha fazla ihtiyaç duyulan bir yere taşınması suretiyle faydasını arttırmaktır. Böylece bütün nakliyat ve ticaret üretim sayılmaktadır.

cc) **Malın zaman faydasını arttırmak,** bir malın daha fazla ihtiyaç duyacağımız bir zaman için saklamakla sağlanmaktadır. **Örneğin konservecilik, bu bakımdan bir üretimdir.**

dd) **Malın mülkiyet faydasını arttırmak,** bir malın, ona az ihtiyacı olandan alınıp çok ihtiyacı olana verilmesi suretiyle mümkündür. Bu halde her çeşit komisyonculuk ve ticaret bir üretim olmaktadır.

b) **Faydalı hizmetler ifa etmekte üretimdir.** (Bir avukatın, bir doktorun hizmeti gibi). Bu çeşit üretimde;

aa) Hem fayda sağlanırken maddî bir araç kullanılmaz veya önemsiz derecede maddî araç kullanılır.

bb) Hem de onların biriktirebilme yetenekleri yoktur. Nitekim hizmetlerden ancak ifa edilmeleri halinde faydalanılabilmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2) ÜRETİM FAKTÖRLERİ :

Herhangi bir üretimde bulunabilmek için dört faktöre ihtiyaç vardır. Bu faktörler;

— Temel faktörler ve,
— Sonuç faktörü diye ikiye bölmek mümkündür.

a) Temel faktörler, bu faktörler üçe ayrılmaktadır.

— **Tabiat,**
— **Emek,**
— **Kapital.**

aa) Tabiat faktörü; üretime yarayan bütün tabiî âmillerden oluşur. Toprak, akar sular, denizler, toprak ve deniz altı servetleri, ormanlar v.b. hep tabiat faktörünü teşkil ederler. Mülkiyet konusu olmuş bir tabiat faktörü, üretimden **«rant»** adı ile bir **«pay»** alır. Bu payı alan kişiye **«irat sahibi» (rentier)** denir. Bu faktör passifdir ve doğaldır.

bb) Emek faktörü; üretimde kullanılan beşerî bir faktördür, adalî ve fikrî bir çaba halinde belirir. Bu faktör üretimden **«ücret»** adı ile bir **«pay»** almaktadır. Bu payı olan kişiye **«emekçi»** denir. Bu faktör aktiftir, beşerîdir ve **(hizmeti tüketiciye bir kuruluş aracılığı ile ulaştığından) herhangi bir iktisadî riske maruz değildir.**

cc) Kapital faktörü; emek faktörüne yardımcı olan ve onun verimini arttıran **üretilmiş üretim araçlarıdır.** Bunlar tabiat faktörünün dışında kalan maddî araçlardır. (Alet ve makineler, fabrika binaları v.b.). Bu faktör üretimden **«Faiz»** adı ile bir **«pay»** almaktadır. Bu payı alan kişiye **«sermayedar» (Capitaliste)** denir.

b) Sonuç faktörü; bir sonuç faktörü olarak teşebbüs üretimde bir faktör müdür? Yoksa bir sonuç mudur? Tartışması iktisadî doktrinlerde yapılacaktır.

Satış bedeline, mademki tahakkuk etmiş bir teşebbüs payı yani «kâr» dahildir, o halde söz konusu olan üretim aşamasında teşebbüs bir «faktör» olarak yer alacaktır. Her üretim süreci, tüketim malı üretimi potasına ulaşmaktadır. Bu son halkayı teşkil eden bir iktisadî faaliyetin ürünü için teşebbüsün bir faktör olup olamayacağı tartışılabilir görünüyor. **Kaldı ki, teşebbüsün haklı olarak beliren «kâr» ı da, iltifata, talebe bağlı bulunmaktadır. Şu var ki, bu faktörün bir**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

negatif yönü de vardır. Zarar, kârın hemen yanıbaşındadır. Öbür faktörlerin fiyatlarında ise somut olarak böyle bir duruma rastlamak mümkün olamıyor.

Hâsılı, fiiliyatta satış fiyatlarının içinde, genellikle yer alan «kâr», dolayısıyla «teşebbüs»ü bir üretim faktörü olarak ve fakat özelliği bulunan bir faktör olarak dikkate almak, onu bir kenara itmekten faydalı görünmektedir. Bu faktör, üretimden (∓ **kâr**) adı ile bir **«Pay»** almakta ve kişiye «müteşebbis» denmektedir. Bu faktör, üretim faaliyetinde, diğer üç faktörün önünde giden bir kervanın öncüsü olmaktadır.

B. — DEĞİŞİM :

İş bölümünün hâkim bulunduğu modern toplumumuzda, değişim bir zorunluktur. Böyle bir toplumda, her fert en az ihtiyacının üstünde elde edebileceği mallar için, başkalarının ihtiyaçlarını tatmin amacıyla üretim faaliyetinde bulunur. Bu hal de, mal ve hizmetler, fertler arasında, karşılıklı olarak değiştirilecektir. Gerçekten **değişim**

«bir mal veya hizmetin, başka bir mal, hizmet veya para ile değiştirilmesine» denmektedir.

İlkel toplumlarda değişim, mala karşı mal olarak yapılırdı. Buna **«ayni değişim»** demekteyiz. Bugünkü modern toplumumuzda değişim, para aracılığıyla yapılmaktadır. Her fert, ürettiği şeyi para karşılığında başkasına devreder ve böylece elde ettiği para ile de ihtiyacı olan malları piyasalardan sağlar.

Hâsılı, üretim faaliyeti prensip itibariyle başkası için yapıldığına göre, bunun ilk ve doğal sonucu, elde edilen malların değişim yolu ile ihtiyaç duyanlara ulaştırılması zorunluğudur. Bu zorunluk **«değişim»** olayını doğurmaktadır.

C. — BÖLÜŞÜM :

Mikro ekonomide bölüşüm, kişisel değil, fonksiyoneldir. Bu nedenle millî hasılanın üretilmesi için kullanılacak üretim faktörlerinin fiyatlarını tayin etmek bahsin esas konusunu teşkil eder.

Üretim faktörleri, temel faktörler olarak (tabiat, emek ve kapital) ile sonuç faktörü olarak (teşebbüs) dır. Bunların millî hasıladan aldıkları paylar ise (rant, ücret ve faiz) ile kâr) dan ibarettir. Burada temel faktörlerden (rant tabiatın, ücret emeğin ve faiz kapitalin)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fiyatları ile sonuç faktöründen (kâr da teşebbüsün) fiyatı olmaktadır. Şu halde faktör piyasalarında teşekkül eden fiyatlar, bunlara sahip olan fertlere değil, fonksiyonel olan üretime yani millî hasileyi yaratan faktörlere taalluk etmektedir. Bu nedenle burada üretim faktörlerinin fiyatlarını belirleyen etkenler araştırılacak demektir. Bu faktörlerin fiyatları ise, üretilmiş mallarda yani millî hasılada olduğu gibi herşeyden önce bunların (arz ve talep)ine bağlı bulunmaktadır. Binaenaleyh bu bahislerde, bu faktörlerin arz ve talebiyle meşgul olunacak demektir.

II. — MAKRO EKONOMİ OLARAK MİLLİ GELİR VE ONDAN DOĞAN KAVRAMLAR

A. — GELİRLER :

Makro ekonomide gelirler, fonksiyonel değil, kişiseldir. Bu nedenle gelirlerin toplum fertleri veya aileleri arasında nasıl paylaşıldığını ve kimlerin bu millî gelirden ne nispetle faydalandıklarını araştırmak söz konusudur. Bu itibarla:

— **Önce gelir,** bir kimsenin belirli bir devre başında ve sonunda aynı zenginlikte kalmak şartıyla o devre içinde tüketilebileceği mal ve hizmetlerin tümüdür denecektir.

— **Sonradan millî gelir,** ferdî gelirlerin toplamı olarak belirlenecektir. Bu suretle millî gelirlerin seviyesi toplumun refah ve zenginlik derecesini gösterecektir.

Demek oluyor ki bu bahiste yapılacak araştırmalar ikiye ayrılabilecektir :

1) Toplumun fert başına düşen gelirinin hesaplanması söz konusudur :

Bunun içinde, teorik olarak, millî gelirin toplumun nüfus adedine bölünmesi ile fert başına düşen geliri bulmak mümkündür diyeceğiz, (örneğin millî geliri yüzelli milyar lira ve toplumun nüfus adedi elli milyon olan bir toplumda fert başına düşen gelir:

$$\frac{\text{150.000.000.000 Lira Millî Gelir}}{\text{50.000.000 nüfus adedi.}} = \text{3000 lira eder)}$$

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu teorik hesap, kuşkusuz toplumun her ferdinin (3.000) liralık fert başına düşen geliri olduğunu ifade etmeyecektir. **Zira bu bir ortalamadır.** Bu ortalamada;

— Önce toplumu teşkil eden (erkek ve kadın ile çocuk ve yaşlılar) aynı verimde değildir.
— Sonra gelir getiren kaynakların (hacmi) ile (kalitatif ve kantitatif randıman ve prodüktiviteleri) birbirlerine eşit olamaz.

Bu nedenle, bu ortalamada bunlar birbirine eşit farz edilmiştir.

2) İşaret olunan noksanlıkları mümkün olduğu kadar gidermek yönünde çalışmalar yapılmış ve en meşhur iki görüş ortata atılmıştır.

a) W. Pareto, millî gelirin fert veya aileler arasında nasıl bölüşüldüğünü göstermiş ve bu bölüşümün bir piramit vücuda getirdiğini şu şekilde ifade etmiştir :

— En zenginler, büyük bir azınlık ile piramidin tepesinde,
— En fakirler, büyük bir çoğunlukla piramidin tabanında yer almaktadır. **Buna gelir dağılımında (pareto kanunu) adı verilmiştir.**

b) İstatistikçi Lorenz, fert başına düşen geliri (ki buna eşitlik eğrisi denmiştir) esas almak suretiyle,

— **Bir toplumun nüfusunu (belirli aralıklar ile kümülatif yüzdeler halinde) (X) ekseninde ve,**
— **Bu toplumun bölüşülen millî gelirini de keza (kümülatif yüzdeler) halinde (Y) ekseninde göstererek çizdiği eğriler, millî gelirin kümülatif olarak yüzde kaçının nüfusun belirli aralıklar ile kümülatif olarak artan yüzdelerine isabet ettiğini belirtmiş bulunmaktadır.**

Bu eğrilere de, gelir dağılımında (Lorenz eğrileri) adı verilmiştir.

Örneğin bir toplumda;
— Nüfusun belirli aralıklar ile kümülatif yüzdesi 0, 20, 40, 60, 80, 100 olduğu kabul edilmiş ve,
— Bu kümülatif nüfus yüzdesine isabet eden kümülatif gelirleri de 0, 5, 15, 25, 45, 100 olduğu düşünülmüş olsun, bu halde şöyle bir eğri elde edilecek demektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

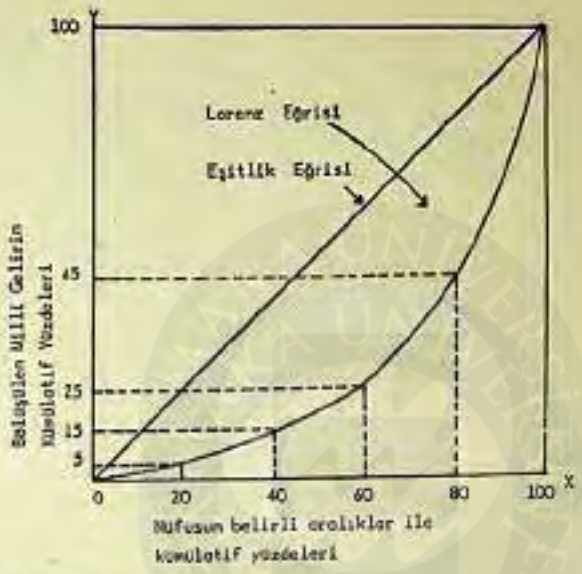

Böylece elde edilen bu eğriler;

— Sadece gelir dağılımını göstermekle kalmamış,
— Aynı zamanda çalışanlar arasında gelir farklarını da belirtmek suretiyle, bu hususun vergilendirmedeki politikalarda bu eşitsizliğin makul bir düzeye getirilmesi için devlete öncülük yapmıştır.

Servet kuşkusuz gelirden başka ve ayrı büyük bir önemi olan bir kavramdır. Servet toplumun herhangi bir anda mevcut iktisadi mal stokudur. O, belirli bir devrede hasıl olmuş bir fazlalık değil, gelişmiş bir varlıktır. Servet konusunun incelenmesi, Amerika'nın Uganda karşısında korkunç bir farklılığın mevcudiyetini ortaya koyar.

B. — TÜKETİM :

Tüketim, iktisadî mal ve hizmetlerin faydalarının özgür insanların ihtiyaçlarını doğrudan doğruya tatmin etmek amacı ile kullanılmasıdır. Böyle bir tanım tüketimde şu özelliklerin varlığını ortaya koymaktadır :

— Tüketim, beşerî bir ihtiyacın doğrudan doğruya tatminidir.
— Bu tatmin hür insanlara ait olacaktır.
— Tüketim, iktisadî mallara, yani sınırlı disponibl, mallara taalluk etmelidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Böylece, esir bir insanın veya bir hayvanın bir şeyleri yemesi tüketim sayılmayacaktır. Buğdayın tohumluk olarak kullanılması, kömürün lokomotif tahrikte kullanılması, iktisadî anlamda tüketim değildir. Cari lisanda bunlara, tüketim denmesine karşılık, iktisatta, bunlar tüketim olayı sayılmazlar. Üretim esnasında kullanılan ham maddeler de böyledir...

Doğrudan doğruya insan ihtiyaçlarının tatmini dışında malların kullanılışını tüketim sayacak olursak, aynı hizmetler, aynı faydalar, sonunda hâsıl olacak tüketim mallarının bileşiminde de bulunacağına göre, bir malın değerini mükerrer olarak dikkate almak gibi bir hataya düşeriz.

Doğrudan doğruya bir insanın ihtiyaçlarını tatmin olayı, malların herhalde yok edilmesini de gerektirmeyebilir. Örneğin bir heykel veya tablonun seyri de bir tüketimdir. Bununla beraber, çok uzun bir süre dikkate alınırsa, zamanın malın yok olması sonucunu doğurması doğaldır.

Hâsılı hür iktisadî süjelerin, ihtiyaçlarını doğrudan doğruya tatminde mal ve hizmetleri kullanmaları olayı tüketimdir. Gelir elde etmek, iktisadî faaliyete katılmak, hep bu amaca yöneliktir.

C. — TASARRUF:

İktisadî süjeler için tasarruf, gelir ile tüketim arasında bir «pozitif fark» tır. Bu tanımdan şu özellikleri çıkaracağız.

— Tasarruf, gelir ile tüketim arasında pozitif bir farktır, derken, **tüketim ile harcamayı** birbirinden kat'î olarak ayırmak gereği belirmektedir. Gerçekten, bir iktisadî süje, gelirini, bir apartman, bir hisse senedi veya bir tahvil almak şeklinde sarfedebilir. Doğrudan doğruya, süjenin ihtiyaçlarını tatminde gelirlerin kullanılması tüketimdir. **Şu halde, tasarruf, gelir ile harcama arasında değil, iktisadî anlamda tüketim arasındaki pozitif farktır.**

— Bu anlamda tasarruf, tüketimin, geliri aşmamasını zorunlu kılar, aştığı takdirde evvelce yapılan tasarrufu yok eden bir **«negatif tasarruf»** olayı doğmaktadır. Örneğin 5.000 lira geliri olan bir kimse;

— Ya 4.000 lirasını tüketerek 1.000 liralık bir **tasarruf** gerçek-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leştirecektir. Böylece serveti de yatırım yaptığı oranda çoğalacaktır,

— Veya 6.000 lira tüketerek 1.000 liralık bir **«negatif tasarruf»**a sebep olacaktır. Bu suretle de servetinde bu oranda bir azalış vukua gelecektir.

Bu münasebetle tüketim olayının gelir ile sınırlı olmadığı, biriktirmiş servetlere, evvelce yapılmış tasarruflara da sirayet edebileceği hususu belirmektedir.

D. — YATIRIM :

Yatırım kavramı, gerek carî lisanda, gerek iktisat lisanında iyice açıklığa kavuşturulmuş gerekli bir kavramdır.

1) **Carî lisanda «yatırım» (Investissement) ile «Plâsman» (Placement) birbirlerine karıştırılmaktadır.** Bir kimse tasarruf ettiği para ile apartman, bir hisse senedi veya bir arsa satın alabilir. Bu hareket fert için plâsmandan başka birşey değildir. Toplum için ise asla yatırım ile ilgisi yoktur. **Çünkü yatırım, iktisadî anlamı ile her şeyden önce tasarrufların yeni ve ek bir teknik seviye elde edilmesi amacıyla kullanılmasıdır.** Verilen örnekler ise önceden var olan servetlerin el değiştirmesi olayından ibarettir.

2) **Şu halde yatırım kavramının gerçek anlamı; bir toplumda, belirli bir devrede tasarrufların kullanılması ile sağlanan tüm servet stokunun net artışıdır.**

Tasarruf gelirlerin tüketilmeyen bölümü olduğuna, gelirler ise net olarak ele alındığına göre, tasarruflardan yatırım yapılması toplumun tüm servet stokunun zorunlu olarak artışı sonucunu verir.

Bu itibarla yatırım, sürekli malların eskime karşılıklarından yapılan sarfiyat değil, doğrudan doğruya tasarruflardan yapılan sarfiyattır. Şu varki tasarruflar, iktisat dışı ve iktisadî faaliyete tahsis olunurlar. Bu alternatife azamî dikkat sarfetmek gerekir. Çünkü:

— İktisat dışı faaliyet —siyasî ve askerî alandaki faaliyet— ile fert bakımından bir kapital üretimi söz konusu değildir.

— İktisadî faaliyet iledir ki, servet stokunun doğacak olan kapi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

taller ile artması tabiîdir. Bu kapitaller fertlerin direkt ve endirekt menfaatlerini sağlar. Bundan ötürü makineler, âletler ve tesisat vücuda getirmek, yollar, kanallar, barajlar inşa etmek için tasarruflardan yapılan iktisadî amaçlı sarfiyat çok önemlidir.

İş bölümünün ve değişim prensibinin hâkim bulunduğu toplumumuzda, tasarruf yapanlarla onları yatıranlar birbirinden ayrılmıştır.

Bu olay, ilgili bahislerde incelenecek önemli problemlerin doğmasına sebep olmaktadır. **Bir yandan** tasarrufların **iradî** veya emisyon ile **cebrî** olarak doğuşu, **öbür yandan** ancak gelecekte karşılığı vücuda gelebilecek **kredilerin** müdahalesi, bu hususta çok önemli konuların meydana gelmesine âmil olmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DEĞER TEORİLERİ

İktisadın bir bilim olarak kuruluşundan çok önce, eski Yunan devrinden beri değer ve fiyat üzerinde durulmuştur.

Karşılıklı ihtiyaçların tatmini zorunluğu ile meydana gelen değişimlerde, **mal ve hizmetlerin «değişim değerlerinin» mahiyeti ve oluşum koşulları,** bilimsel araştırmaların başlıca konusu olmuştur. Değişim değerinin **bir yandan** iktisadî ilişkilerin en önemli problemlerine konu olması, **öbür yandan** doktrin ve sistemlerin birbirlerine karşı yer almalarında temelli bir faktör olması, değerin yapısı hakkındaki incelemelerin çok canlı bir halde bulunmasına sebep olmuştur.

Fakat bu çabalar, değeri yaratan faktörlerin analizi ve bu faktörlerin «tek sebep» e bağlanması suretiyle değerin gerçek mahiyetini açıklamaya olanak verebilmiş midir?

«Fizyoloji» uzmanları organların hücrelerden oluştuklarını, kimyagerler de bu hücrelerin «zerre» (Molekül) lerden oluştuklarını bildiriyorlar. Acaba bu söz, zerreler ve hücrelerin gerçek mahiyetleri veya hiç olmazsa bir gerçek mahiyeti teşkil eder mi, demektir? Ferdî birliğin, kökü olan bu hücrelerin tertip olundukları biçim, ayrı ayrı faktörlerin teşkil eyledikleri gerçek mahiyetlerden kat kat önemli bir mahiyet değil midir? Bir fiilî, mikroskoptan başka bir yerde incelemeyen bir tabiî bilimler uzmanı, bu hayvanı yeteri kadar anlayabildiğine inanabilir mi?»[1]. **Bu ve buna benzer verilebilecek bir çok örnek, bize bir «vahdet», bir «bütün», bir «birlik» teşkil eden bir varlığın faktörlerinin ayrı ayrı bilinmesinin, hep birlikte oluşturdukları «bütün» ü açıklamadan daima uzak kaldığını göstermektedir. Analiz bir bölme açımlama demektir**[2]. Bu bölme ve açımlama

(1) Henri Poincaré İlmin Kıymeti (Terc. 1915), Sa. 24, 25, 49.
(2) Descartes: Usul Hakkında Nutuk (Terc. 1928), Sa. 39-42.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sayesinde biz bir şeyin veya canlı bir varlığın, ya da bir olayın «tek illet»ini ve «asli cevher»ini bulmaya çalışıyoruz. Halbuki buna imkân hâsıl olmamaktadır. Çünkü **«tabii olaylar»** için bile **«evrenin bir an önceki halinin sonucudur»** denmekte ve bununla bu olayın bir değil, belki de birçok sebeplerin bir eseri olduğu ifade edilmek istenmektedir.

Değerin tek illeti, asli cevherinin ne olduğu yerine değerin para ile ifadesi olan fiyatların hangi koşullar altında oluştuğu araştırılmak istendiği takdirdedir ki, metafizik alandan bilimsel alana geçmiş oluruz. Çünkü bu alanda, belirli bir piyasada birer satın alma gücüne sahip istekliler karşısında, herkes tarafından kabul edilmiş ve fiilen değişimlerin yapılması kabullenmiş «fiyatlar»ı buluyoruz. **Bu halde fiyatlar, piyasanın somut bir oluntusu ve canlı bir varlığı olmaktadır.** Gerçekten piyasanın bu somut ve canlı varlığı, bilimin önemli niteliklerinden biri olan âfakiyet (Objektivité)'i ekonomiye kazandırmak ve ona öbür bütün bilim dalları içinde lâyık olduğu yerin alınmasına olanak sağlamaktadır. Piyasanın reel birer varlığı olan fiyatlar;

— Herkes için aynı olma,
— Birbirleriyle kıyaslanabilme ve
— Fertler arasında ortak bir ifadeye sahip bulunabilme nitelikleri ile objektif bir karakter arzetmekte ve **bundan «âfakiyet» (Objektivité)in «asli cevherler»de değil, fakat ancak «ilişki ve nispetler»de var olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu halde objektif sayılan bütün fiyat ilişki ve nispetlerinin ve oluşum koşullarının araştırılması, bizi, hem pozitif bir sonuca, hem de tam bilimsel bir alan ulaştırmaktadır.**

Bu açıklamamızla analizin gereksizliğini ileri sürmek istemediğimiz kuşkusuzdur. Ancak yapılan analizlerin, değerin asli cevherlerini, tek illetini bulmaya değil, analiz sonucunda elde edilecek olan faktörler arasında nispet ve ilişkilerin tâyinine ve saptanmasına yönetilmesini istemek zorundayız. Nasıl ki, kimya bilimi suyu analiz etmiş ve hidrojen ile oksijeni bulmuştur. Fakat hedef bu faktörler değil aralarındaki ilişki ve nispetlerdir, suyun iki hidrojen ve bir oksijenden oluştuğunu saptamaktır. Bu ana düşünüş çerçevesi içinde kalınmak üzere «değerin esası» hakkındaki çalışmaları sırasıyla ele alacağız. Gerçekten değerin esasını açıklamak isteyen teoriler özellikle iki büyük grupta toplanmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Objektif teoriler:** Bunlar değerin esasını, malların üreticiler gözünde taşıdığı **«maliyet - üretim değeri»** (Coût) cephesinde araştırmaktadır. Böylece değerin esası **«arz»** tarafında bulunacak demektir.

— **Sübjektif teoriler:** Bunlar değerin esasını, malların tüketiciler gözünde taşıdığı **«fayda»** (utilité) cephesinde araştırmaktadır. Bu suretle değerin esası **«talep»** tarafında bulunacak demektir.

Çeşitli görüşlerin açıklanmasında az çok kronolojik bir sırayı izlemek amacı ile;

— **Önce** sübjektif mahiyette ve basit bir tarzda beliren teorilere,
— **Sonra,** objektif mahiyetteki teorilere ve,
— **Daha sonra,** keza sübjektif mahiyette ve fakat olgun bir halde beliren teorilere değinilecektir.

§ 1. — SÜBJEKTİF BASİT DEĞER TEORİLERİ (Öncülerin değeri «fayda» ile açıklaması)

Daha eski tarihlere gitmeden, XVIII. yüzyılda **«fayda - değer teorileri»** ni ortaya atan İtalyan ve Fransız düşünürlerini zikretmekle yetineceğiz. Bunların en ünlüleri **Galiani, Turgot ve Condillac'tır.** Bu yazarlarca değerin açıklanmasında **«fayda»** ve **«nedret»** gibi iki faktörün karşılıklı durumları göz önünde bulundurulmuştur. Gerçekten bu iki faktör birleştirilebildiği takdirde ufuk açılmış olacaktır. **Condillac** «birinin diğeriyle ilişkisi bakımından ticaret ve hükümet» adlı eserinde **«basit fayda teorisi»** ni **şu şekilde ve güzel bir biçimde ifadelendirmiştir:**

— **Faydaları eşit** iki şeyden **daha çok nâdir** olanı daha çok değerlidir.
— **Nedretleri eşit** iki şeyden **daha çok faydalı** olanı daha çok değerlidir[1].

Bu basit teori, realiteyi açıklamaktan uzak bulunmaktadır. Çünkü:

---

(1) G. Pirou: Economie Politique (Rép. Ecr.) Paris 1934-35, Sa. 592.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Birinci olarak, çok kez iki mal karşılaştırıldığı zaman biri daha çok faydalı ve daha az nadir iken, öbürü daha az faydalı ve daha çok nadir bulunmaktadır. Bu halde belirtilen iki varsayıma dayanarak hangi malın daha değerli olduğunu ifade etmek mümkün olmamaktadır.

— İkinci olarak, bu yazarların düşünceleri tüm olarak dikkate alındığı zaman, vuzuhsuzluk daha da artmaktadır. Nitekim bu yazarlar «fayda»dan bahsederken, ona **kâh** tanımı yapılan **«iktisadî fayda»** kavramına, **kâh** cari lisanın **«mücerret fayda»** anlayışına uygun anlamlar vermektedir.

Halbuki cari lisanda fayda, objektif, ahlâki ve soyut bir karakterdedir. Bu halde fayda hiçbir kıyaslama ve nispet ifade etmeden bağımsız olarak malları ihtiyaçlarımızın tatminindeki «yeteneği»ne karşılık olmaktadır. Bu, «besleme gücü», «kalorifik güç» gibi malın teknik niteliklerinden doğan bir niteliktir.

İktisadî lisandaki fayda ise tamamen tersine, sübjektif, tarafsız ve somut bir karakterdedir. Bu nedenle iktisadî fayda, ancak belirli bir süje için duyulan ihtiyacın karşılanmasında kullanılmak üzere belirli bir malın taşıdığı yetenektir. Bu halde fayda bizzat değer düşüncesini ihtiva etmektedir.

Böylece karıştırılan **«fayda»** kavramı ile kombine edilmek istenen **«nedret»** kavramına da, **kâh objektif** mahiyette yani **«mutlak, fiziki ve materyal bir sınırlılık»** anlamı, **kâh** modern anlayışına uygun olarak insan ihtiyaçlarına nazaran **«izafî sınırlılık»** anlamı, verilmektedir.

Sonuç olarak, bu yazarların bir çıkmaz içinde bulundukları söylenebilecektir.

§ 2. — OBJEKTİF DEĞER TEORİLERİ

(İngiliz Klâsiklerinin ve Karl Marx'ın Değeri «Üretim Değeri» ile Açıklaması)

Değerin esasını, bir malın üretimi için üreticiler tarafından sarf olunan **emek ve çabada**, daha genel olarak, **üretim değerinde** gören **«emek-değer teorileri»**, XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında gelişmiş bulunmaktadır. Emek-değer teorisinin incelenmesini;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Bir yandan, oluşumunu,
— Öbür yandan, eleştirisi olmak üzere ikiye ayıracağız.

I. — EMEK - DEĞER TEORİSİNİN OLUŞUMU

Bu teorinin gelişmesinde üç ad söz konusu olacaktır. **Adam Smith, David Ricardo ve Karl Marx.**

Şu var ki, İngiliz klâsiklerinin —Smith ve Ricardo— genellikle üretim değerinde tek faktöre, kesin olarak varamamış bulunmalarına karşılık; Karl Marx bu değerin tek faktörü olarak açıkça «emek»i göstermiş bulunmaktadır. Bu bakımdan emek - değer teorisinin kaydettiği gelişmeleri **iki aşamaya ayırmak** gerekecektir.

A. — İNGİLİZ KLASİKLERİNDE EMEK - DEĞER TEORİSİ :

Esas itibariyle **«üretim değeri»**ne dayanan İngiliz klâsiklerinin değer hakkındaki görüşlerini, Smith ve Ricardo'ya ait olmak üzere ayrı ayrı ele alacağız:

1) Adam Smith'de Değer Anlayışı :

İktisat biliminin gerçek kurucusu olan Smith, değer hakkında şöyle demektedir: «Değer kelimesinin iki çeşit anlamı vardır: Değer, bazan bir şeyin **faydası**, bazan da bu şey'e sahip olmanın öbür malları satın almak için kazandırdığı **güç** anlamına gelir. Bunlardan birincisine **yararlanım değeri**, ikincisine **değişim değeri** denebilir. **Yararlanmada değerleri çok olan eşyanın, çoğu zaman değişimde değerleri az yada hiçtir.** Su'dan faydalı birşey olamaz, fakat su karşılığında hemen hiçbir şey alınamaz. Tersine bir elmasın hemen hiç bir yararlanım değeri yoktur, fakat karşılığında büyük miktarda mallar alınabilir.» Böylece henüz insan toplumlarının aile ekonomisi devrini yaşadığı tarihlerde **Aristo** tarafından yapılmış bulunan bir değer ayırımı ile tekrar temas haline gelmiş bulunmaktayız[1].

Gerçekten, Smith, değeri ikiye bölmektedir: Yararlanım değeri ve değişim değeri. Ancak bu iki değer, Smith'in gözünde âdeta bir-

(1) Şükrü Baban: Kıymet Mefhumu (Cemil Bilsel'e Armağan) 1939, Sa. 3-16.
F. Neumark: İktisadî Meslekler Tarihi, İst., 1934, Sa. 17-18.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

birleriyle hasımdır. Yararlanım değerinin bulunduğu yerde değişim değeri ve değişim değerinin bulunduğu yerde yararlanım değeri hemen hemen yok gibidir. **Bu nedenle Smith, yararlanım değerine bir kez değindikten sonra bir daha onun üzerine dönmemiş ve bütün çalışmasını değişim değerinin incelenmesinde toplamıştır.**

Smith'in bu tarzda düşüncesi; bugünkü iktisatçıların «fayda» ve «nedret» e verdikleri bilimsel anlamı, bu kavramlara verememiş olmasından ileri gelmektedir.

a) Yararlanım değeri; Smith'e göre objektif ve soyut olarak dikkate alınmıştır.

Halbuki bugün iktisadî anlamda fayda, sübjektif ve somuttur. Bu itibarla bir ağacın, bütün insanlar için faydası değil, belirli bir iktisadî süjenin gözünde ve onun taşıdığı fayda söz konusudur. Bu nedenle, bugün **«eşyanın, onun elinde bulunduran kişi için taşıdığı önem» olarak tanımlanan yararlanım değeri,** Smith'de **«eşyanın bütün insanlar için taşıdığı önem»** den ibaret görünmektedir.

b) Değişim değeri de, bugün iktisadî anlamda nedret yani değişim değeri insan ihtiyaçlarına nazaran «izafî ve nispî bir sınırlılık» anlamında kabul edilir iken, Smith'in gözünde objektif bir ilişkiyi ifade etmektedir. Smith'in en çok önem verdiği bu değer, malların tekrar üretilmeleri mümkün olup olmadıklarına göre ayrı ayrı oluşacaktır.

aa) Çoğaltılması mümkün olmayan malların değerleri, bunların **mutlak fizikî nedretlerine bağlıdır.** Ölmüş bir sanatkârın bir sanat eseri gibi. Bu mutlak fizikî nedret, söz konusu olan iktisadî süjenin mallara verdiği önemin derecesiyle birlikte, bu malların değerlerini tâyin edecektir.

bb) Çoğaltılması mümkün mallara gelince, bu mallar, **hem** bir üretim olayının belirmesine sebep olmaları, **hem de** öbür mallar arasında çoğunlukta bulunmaları itibariyle en çok ilgi çekici olanlardır. **Bu nedenle Smith, özellikle bu malların değişim değerlerinin ve bu değerlerin para ile birer ifadesi olan fiyatların, sabit değil, değişen karakterleri ile yakından meşgul olmuştur.** Bu değişmelerin sebeplerini açıklamak için Smith, değişim değerlerinin, iki çeşit değer veya fiyat halinde göründüklerini ileri sürmüştür[1]:

(1) Adam Smith Recherches sur la nature les causes de la richesses des nation. Tom I. Bölüm VIII. Sa. 83-119. Paris 1843.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Piyasa değeri (fiyat - Valeur de marché),
— Normal değer (gerçek veya tabii fiyat - Valeur normale).

1°) **Piyasa değeri**, belirli bir piyasada, belirli bir anda, arz ve talep koşulları içinde oluşan fiyattır.

2°) **Normal değer** ise temelli bir eğilimi ifade etmektedir. Öyle ki piyasa fiyatları, belirli bir devrede onun etrafında dolaşmak ve ona yaklaşmak durumundadır. **İşte bu mıknatıslı eksen görevini gören normal değer, belirli bir devrede malların üretim değerleri**nden ibarettir.

Böylece Smith, değerin esasını **«üretim değeri»** ne dayatarak değerin objektif teorisini vücuda getirirken, **ilkel ve ileri toplumlar** için olmak üzere üretim cephesinde **biri «tekçi» (moniste), öbürü «üretime katılan bütün faktörler»** (Pluraliste) e yer veren olmak üzere iki görüş ileri sürmüştür. Fakat her iki görüş de, üretim cephesinde kalmak suretiyle **«tek taraflı»** (Unilatérale) dir.

— **Birincisinde, bir şeyin** normal değeri, gerçek ve tabii fiyatı, yani o şeyi elde etmek isteyen kimseye fiilen **neye malolacağı keyfiyeti, o şeyi elde etmek külfet ve zahmetidir.** Bu nedenle bütün malların değişim değerlerinin gerçek ölçüsü **«emek»** olarak gösterilmiştir. Bu birinci halde Smith, değerin tek **sebebi** ve **ölçüsü** olarak, genellikle sabit bir mahiyet gösteren **«sosyal emek»** i dikkate almaktadır.

— **İkincisinde, Smith,** değerin tek sebebi olarak gördüğü **emeğin ölçülmesi** sorunu ve **ileri toplumlarda** üretime katılan faktörlerin sadece **emekten ibaret bulunmadığı** vakıası karşısında, **bir şeyin normal gerçek değerinin «üretim değeri» ile oluşacağını ileri sürmüştür.** Bu ikinci halde, piyasa fiyatları; toprağın kirası, emeğin ücreti, kapitalin faizinden teşekkül eden «üretim değeri» etrafında dolaşacak ve ona yaklaşmaya çalışacaktır.

Hâsılı, değerin kurulan bu objektif teorisiyle, maliyet fiyatı, piyasa fiyatının düzenleyicisi olmaktadır. Rekabet ve kişisel menfaat; piyasa fiyatlarını, maliyet fiyatının üstünde veya altında ve ona uymaya çalışır bir durumda bulunduracaktır.

Smith, «üretim değeri» teorisini ileri sürdükten sonra, üretim faktörlerinin fiyatını açıklamaya çalışmış ve bu sefer de bunların fiyatları için eşya ifyatlarını esas almak istemiştir. Bu suretle Smith, bir meçhulü başka bir meçhul ile tâyine çalışmak gibi bir çelişkiye

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

düşmüş görünmektedir. **Örneğin Smith, emeğin değerinin en az geçim haddi için gerekli olan eşyanın fiyatlarına bağlı olduğunu söylemekle eşyanın değerini emek ile, emeğin değerini de eşya fiyatları ile açıklamak istemiştir.**

Yukarıda belirtildiği gibi, analizin pozitif sonuçlar verebilmesi için, analiz ile elde edilen faktörler arasında ilişki ve nispetlerin saptanması gerektir. Üretim cephesinde kalınmak kaydiyle, bu hususu yerine getirmek, görevi, İngiliz klâsiklerinden Ricardo'ya kalmıştır.

2) David Ricardo'da Değer Anlayışı :

«Servetin bölüşümünü düzenleyen kanunları saptamak; işte iktisat biliminin en önemli problemi» diyen Ricardo, değerin açıklanmasına ,servetin bölüşümü için bulduğunu sandığı kanunları bir değer teorisinde toplamak amacı ile teşebbüs etmiştir. **Kendisini her zaman işgal eden «toprağın artan bir emeğe» muhtaç olması düşüncesi; emeğin ,değerin, «esası» (fondement) veya «sebebi» (cause) ya da ölçüsü» (mesure) olmasını düşüncesini yaratmıştır. Nitekim** Ricardo, servetin bölüşümüne yani tabiatın kapitalin ve emeğin nispî paylarına hâkim olan kanunları bulmak için rant teorisini kurarken, bu problemin çözümlenmesinin «zorunlu olarak değer teorisine bağlı bir keyfiyet olmadığını» açıkça beyan etmesine rağmen, ileri sürdüğü düşünceleri «tek illet» e bağlamağa çalışmıştır. Böylece Ricardo pozitif bir sonuç alınmasına olanak vermeyen değerin metafizik âlemine dalmaktan kendisini kurtaramamıştır.

Gerçekten Ricardo, rant teorisi ile bir şeyin değerini belirleyenin onun üretimi için sarfolunan emek olduğunu ispata çalışacaktır. Nasıl? Bir şeyin üretiminde üç faktör (tabiat, kapital ve emek) ün pay talep etmekte bulunduğu bilinmektedir. **Eğer Ricardo, bu üç üretim faktörünün ilk ikisinin rollerini yok eder veya onları emeğe dönüştürebilirse problem çözümlenmiş olacaktır.**

Birinci olarak, tabiatın payı olan rant ele alınacaktır. Ricardo'ya göre rant, bir yandan nüfus artışı, öbür yandan en verimli toprakların nispî nedreti gibi iki âmilin etkisi altında doğmaktadır. Böylece en kötü koşullar altında üretilen malların üretim değerlerinin piyasaya hâkim olacağı kabul edilecek olursa[1], iyi topraklardan kötüleri-

(1) F. Naumark, Umumî İktisat Tporisi, İst., 1940, Cilt: 2, Sa. 16-19.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ne doğru derece derece birçok farklı rantların doğması tabiidir. **Bu halde rant ancak fiyat yükseldiği zaman vardır. Bundan ötürü rant, fiyatın sebebi değil, sonucudur. Sonuç olmak sebebiyle de rant, üretim faktörü olmaktan çıkmaktadır.**

İkinci olarak, kapitalin payı olan faiz ve kâr —İngiliz klâsikleri bu iki payı bir pay olarak düşünmektedir— bizzat emeğin bir payı olarak görünmektedir. Çünkü kapital faktör, üretilmiş bir üretim aracı olarak, emekten başka birşey değildir.

Hâsılı, Ricardo, bir şeyin değeri, onu üretmek için gerekli olan «zami emek» ile belirlenir, derken, azami emek tâbiri ile üretime katılan fiilî emek ile kapital haline gelmiş emek toplamını kasdetmektedir.

Ricardo, bu monist görüşe vardıktan sonra, herhangi bir emek sarfedilmediği halde değerleri çoğalan —şarap gibi— malları görmüş ve yeniden **öbür faktörlerin rollerinin** kabulü görüşüne dönmüştür. **Son olarak Ricardo'ya göre, bir şeyin nispî değerini;**

— Onun üretimine gerekli olan «emeğin nispî miktarı» ile,

— Bu emeğin sonucunun pazara nakli için gereken «zamanın nispî müddeti» belirlemektedir. Bu halde **«değer = emek + zaman»** olmaktadır. Faket «zaman» esasen kapitalin «kâr ve faiz»ini ifade etmektedir. Ricardo, bu iki faktörün birincisini çok önemli, ikincisini ise önemsiz addetmektedir[1]. **Bununla beraber, Ricardo, döne dolaşa üretim değerine geliyor ve Smith'in normal, gerçek ve tabiî fiyat dediği şeyi buluyor.**

Sonuç olarak, İngiliz klâsiklerinden Smith, insan ihtiyaçları için suyun çok faydalı olmasına rağmen, değerli olmadığını; suyun faydasiyle mukayese bile edilemeyecek olan elmasın ise büyük değer taşıdığını ifade etmektedir. **Ricardo,** altın ve demiri mukayese ederek aynı gözlemlerde bulunmaktadır. **Böylece fayda ve değer arasındaki çelişki teslim edilmekte ve ortaklaşa aynı sonuca varılmaktadır:** Malların değerinin sebebi, tüketiciler cephesinde, fayda yönünde araştırılamayacaktır. Sonuç olarak tatmin edici bir açıklama tarzı için üreticiler cephesine, üretim değerine müracaat zorunlu olmaktadır[2].

---

(1) Şükrü Baban: Kıymet Mefhumu (Cemil Bilsel'e Armağan) İst. 1939, Sa. 3-16.

(2) Gérard Dehove: Traité d'Economie Politique (Kollektif eser) Paris, 1955, Sa. 132-133.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu görüş, bir yandan marjinalist ekolün doğmasına kadar bütün serbestî taraftarı iktisatçılara, öbür yandan değerin esasında, münhasıran emeğin bulunduğu hakkındaki ilkel düşünceleriyle sosyalist iktisatçılara gerekli esasları getirmiş bulunmaktadır.

B. — KARL MARX'DA EMEK - DEĞER TEORİSİ :

Emek değer teorisi tam ve sistematik şeklini K. Marx'da almış bulunmaktadır. Kesin olarak **«monist» bir emek - değer teorisi olan Marx'ın** görüşleri, sosyalist akımlara eğilimli iktisatçılar tarafından kuvvetle savunulmasına karşılık, bu akımlara karşıt olan iktisatçılar tarafından da bu nispette sert tenkitlere uğratılmıştır. **Bunun sebebi, emek - değer teorisi ile sosyalist doktrin arasında varlığı düşünülen sıkı bir ilişkidir.** Kapitalist sistemi belirli tarihî bir kategori (Catégorie historique) olarak kabul eden ve bu sebeple onun ebedî olamayacağını ileri süren ve toplumun teknik gelişmesindeki değişmelerinden doğan sosyal çelişkilerin ortadan kalkması gereğini tabiî bir oluş ve **bir kanun gibi kabul eden** ve bu nedenle de teknik gelişme ile birlikte gelişen temerküz hareketlerinin bir sonucu olarak vücut bulan **büyük sanayi ve teşebbüslerin üretim şeklinin ferdî olmaktan çıkarak kollektif üretim tarzını aldığı halde, mülkiyetin ferdî olmakta devam edemeyeceğini, bunun da zorunlu olarak kollektifleşeceğini ileri süren «sosyalist doktrin» ile «emek - değer teorisi» arasında direkt değil endirekt bir bağlılığın mevcut olduğu görülmüş ve bu teorinin ayrı olarak bir (bilimsel eleştiriye) tâbi tutulabileceği kabul edilmiştir**[1].

Marx'in teorisi, **«kesin olarak monist yani tekçi»** hüviyeti ile, değeri yaratan **«sebep»** in ve onun **«ölçü»** sünün **«emek»** olduğunu göstermek isteyecektir.

1) Marx'a göre, değeri yaratan sebep «bir malın üretimi için sarfı zorunlu olan emek miktarı» dır. Bu husus şu biçimde ispat edilmek istenmektedir.

a) Esas düşünce, bir «değişim aracı» olan «para» ortadan kaldırıldığı takdirde, her değişimde verilen ve alınan malların «değişim değeri» nin daima bir «denklik ve eşitlik» halinde bulunması noktasında toplanır. Örneğin «on kilo» ekmek, «bir çift» çorap ile değiş-

(1) Pirou : Economie Politique (Répétitions écrites) Paris, 1934-35, Sa. 586.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tirildiğinde, bu miktarlardaki iki malın değişim değerlerinin birbirlerine denk ve eşit olması zorunludur. Çünkü değişim ancak böyle bir halde yapılabilecektir.

b) O halde, iki şey değiş tokuş edilirken, her birinde, onların değerlerini birbirine eşit kılan, «ortak bir niteliğin veya ortak bir faktörün» mevcut olduğunu kabul etmek gerekir. İşte Marx'a göre, araştırılması ve bulunması gereken husus bu **«ortak faktör»** ün ne olduğudur. Gerçekten değişime konu teşkil eden iki şeyin;

— Esasen, fizik, şimik ve geometrik yapılarının birbirlerine denk olmadığı açıktır,

— Fakat, işe yarama yeteneklerini gösteren «fayda»larının da birbirine denk olmaması gerekir. Çünkü değişimde, değişimde bulunanlardan her biri, karşılığında almak istedikleri mala, verdikleri maldan daha büyük bir önem atfetmektedir. Bu nedenle değişim, aslında, eşyanın faydaları arasındaki **«fark»** a dayanmaktadır. Bundan ötürü, birbirlerine zıt ruh halleri içerisinde cereyan eden bir değişimde, eşyanın «faydalar»ının birbirlerine eşit olduğu iddia ve kabul edilemeyecektir.

Şu var ki, Marx, hiç faydası olmayan bir şey'e sarfedilen bir emeğin, tek başına bir değer yaratamayacağını da teslim etmekte ve fakat «fayda»nın, değerin «esası ve ölçüsü» değil, ancak bir «koşul»u olduğunu ileri sürmektedir.

— Sonuç olarak, bu «ortak faktör» malların üretilmesi için sarfı zorunlu emek miktarı olmaktadır. Çünkü, değeri yaratan başka bir **ortak faktör, ortada kalmamaktadır**[1]. **Nitekim, Marx, «bir metaın değeri, üretimi için sarfolunan emek miktarı ile tayin olunur»**[2] diyerek bu hususdaki kesin hükmünü vermektedir.

Emeğin, değeri yaratan «sebep» olduğunu izah etmek, Marx için zor bir iş olmamıştır. Çünkü bu hususta, özellikle İngiliz klâsikleri kendisine gerekli bütün doneleri vermiş bulunmakta idi.

---

(1) Aristo, yukarıda işaret olunduğu gibi, yalnız yararlanım ve değişim değerlerini ayırmakla kalmayarak değişim değerlerinde, değiştirilen her iki malda «ortak bir faktör»ün bulunduğu fikri ile hareket etmiştir. Aristo diyor ki, «Madem ki eşya değiştiriliyor, değişim fiili ile çeşitli malların denk olduğu kabul ediliyor. O halde eşyada ortak bir şey vardır... 5 yatak 1 ev deniliyor. Yatak ile ev arasındaki ilişki nedir? Bunların beraberce taşıdıkları şey ancak insan emeğidir.»

(2) Charles Gide, İlm-i İktisat (Terc. 1914), İst. Cilt: I., Sa. 93.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ancak, emeğin, «değer ölçüsü» fonksiyonunu ifa edebilecek bir yetenekte olduğunu da ispat etmek gerekirdi. Bu itibarla, Marx «emek»ten ne kastedilmesi gerektiğini de açıkladı.

2) Marx'a göre, değerin yalnız «sebeb»i değil, aynı zamanda «ölçü»sü olan emek; bir malın üretimi için, orta yetenekli bir işçiye göre, belirli koşullar altında ve objektif mahiyette sosyalman sarfedilmesi zorunlu birikmiş basit bir emektir. Bu halde, şu noktaların açıklanması gerekmektedir:

a) Bu «emek» için, çok çalışkan veya çok tembel bir işçinin emeği değil, «orta yetenekli bir işçinin emeği» esas alınacaktır. Örneğin çok çalışkan bir işçi 3, çok tembel bir işçi 1 verim verecek olan bir toplumda orta yetenekli bir işçi 2 verim verebilecektir. Bu halde çok çalışkandan alınacak bir pay az çalışkana verilecek demektir. Bu uygulama çalışmayı kısırlaşacaktır.

b) Bu orta yetenekli işçinin emeği, topluma hâkim üretim metodlarına göre sarfı gereken, yani «sosyalman zorunlu» olan bir emektir. Bundan ötürü belirli bir üretim branşısında **«makine ile üretim»** hâkim ise, **«el ile üretim»** de bulunan bir teşebbüste sarfedilen «daha fazla bir emek miktarı» değil, makine ile çalışan bir teşebbüsteki «daha az bir emek miktarı» ölçüye esas olarak alınacak demektir[1].

Bu halde, «ölçü» olarak emek, fiilen sarfedilen bir emek değil, belirli koşullar altında sarfı gereken bir emektir, bu nedenle **soyut ve objektif** mahiyettedir.

c) Bir ürünün değerini tâyin eden, orta yetenekli bir işçinin sosyalman zorunlu emeği değil, aynı zamanda o bir «birikmiş emek» (Travail acmulé) dir. Gerçekten değer, donmuş bir emek (Glacée, Coagulé de travail) in sarfedilen emeğe ilâvesi ile hâsıl olur. Başka bir deyim ile, bir şeyin değeri, sadece ilk maddeleri mamûl madde haline koymak için sarfedilen emeği değil bu ilk maddelerin ve kapitallerin elde edilmesi için önceden sarfedilmiş bulunan emekleri de ihtiva etmektedir. Bu bakımdan değerin ölçülmesinde esas olacak emek bir **«birikmiş emek»** tir.

d) Son olarak, orta yetenekli bir işçinin sosyalman zorunlu birikmiş emeği, «basit» bir emektir. Uygulamada **«basit»** (Simple)

(1) Şükrü Baban: İktisat İlminin Umumî Prensipleri, İst., 1957.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

emekler yanında «**nitelikli**» (Qualifiée) emekler de vardır, Ancak «nitelikli emek», «basit emek»in «katlar» (Multiple)ından başka birşey değildir. Bu nedenle nitelikli emekler, uygulanabilecek birtakım «kat sayı» (Coefficient)lar ile basit emeğe çevrilebilecektir.

Örneğin, bir kuruluşta günde 500 ünite (A) malı üretilmektedir. Bu kuruluşun kullandığı emek miktarı;

— Nitelikli Emek (+8+9)	23	
— Basit Emek	400	
— Donmuş Emek	577	
— Toplam olarak, Birikmiş Emek	1000	olmaktadır.

Emeğin Cinsi	Çalışanların Adedi	Katsayısı	Toplamı
— Müdür	1	6	6
— Ustabaşı	2	4	8
— Usta	3	3	9
— Basit Emek	400	1	400
— Donmuş Emek	—	—	577
— Birikmiş Emek	Toplam		1000

Bu halde (1) Ünite (A) Malı, 1000/500=2 Basit emek demektir. Burada görüldüğü gibi;

— Bir taraftan (kat sayılar)ın bir merkezî otorite tarafından tespit edilmekte,

— Diğer taraftan ve en önemlisi, (A) malının üretimi kantite ve kalite itibariyle randıman ve prodüktivite noksanlığına maruz kalmaktadır.

Hâsılı, Marx böylece, klâsiklerin, değerin «esası ve ölçüsü» olduğuna inandıkları ve fakat nasıl saptanacağını gösteremedikleri «emek»in, bu noksan tarafını tamamladığı inancındadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. — EMEK - DEĞER TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ

Marx'da tam ve sistematik şeklini alan emek - değer teorisi iki yoldan eleştirilebilmektedir.

Birinci yol : Marx'ın muhakeme tarzına cevap vermek ve muhakemenin noksan taraflarını ortaya çıkarmak suretiyle yapılan eleştiridir. Avusturyalı iktisatçı Böhm - Bawerk'in[1] çok ustaca yaptığı eleştiriler, bu mahiyettedir. Özel mülkiyeti esas alan marjinal fayda teorisinin incelenmesi, kollektif mülkiyete ulaşan emek - değer tecrisinin bu bakımdan noksanlarını gösterecektir. Bu nedenle burada bu mahiyette bir eleştiriye yer verilmeyecektir.

İkinci yol : Emek - değer teorisini bizzat olaylar ile karşılaştırmak ve böylece teorinin olaylara uygunsuzluğunu göstermek suretiyle yapılan eleştiridir. Bu yoldan emek - değer teorisinin eleştirisini yapabilmek için, bütün mal ve hizmetleri üç grupta toplayacağız ve her grup malın teori önündeki durumuna değineceğiz. Gerçekten mal ve hizmetler;

— Henüz bir üretim konusu olmamış bulunanlar,
— Üretilmiş olanlar,
— Üretim faaliyetine birer faktör olarak katılanlar, diye üç gruba ayrılabilecektir:

A. — Henüz Bir Üretim Konusu Olmamış Bulunan Mallar :

Petrol ve maden suyu kaynakları, toprak, doğal ormanlar, denizdeki balıklar ve bunlara benzer birçok servetler, henüz bir üretime konu olmadıkları, **üretilmeleri için hiçbir emek sarfedilmediği** halde, sosyal ve ekonomik realitede çok büyük birer değişim değerine sahiptirler.

B. — Üretilmiş Olan Mallar :

Bu çeşit mallar içerisinde, **onların üretilmesine sarfedilen emek, zaman içinde değişmediği halde, değerleri değişenler mevcut olduğu gibi; üretilmelerinde aynı miktar emek sarfını gerektiren ve fakat aynı değeri taşımayanlar da vardır.** Örneğin altın ve demir için

(1) Böhm - Bawerk, Histoire Critique des Théories de l'Intérêt du Capitale.
G. Pirou: — L'Utilité Marginale, Paris 1932
— Economie Politique (Rép. écr.) Sa. 588.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sarfedilen emek miktarı belki aynıdır. Fakat bu malların değişim değerleri hiçbir zaman birbirine eşit değildir. Birkaç sanatçının aynı zaman içinde elde ettikleri tabloların durumu da böyledir. **Bir koyunun üretimi için sarfedilen emek, bütünü için eşit olduğu halde, kasapta koyunun çeşitli bölümleri farklı değerler almaktadır.** (Kuyruk bölümü başka, filetosu başka değerdedir). Bu **küçük örnekten büyük bir alana çıkmak mümkündür.** Üretimde yan ürün; hayvan yetiştirmede, et, deri ve yün ürünleri; havagazı ve kömür, mensucat sanayiindeki yan ürünler hep böyledir. Hâsılı, Ricardo'nun ancak değerli tablo ve heykelleri zikrederek birer istisna gibi gösterdiği bir durum, bütün iktisadî hayatı kavrayan bir hüviyet almaktadır.

C. — Üretim Faaliyetine Katılan Faktörlerinde, Birer Mal Gibi Değerleri, Kuşkusuz Vardır :

Emek-değer teorisi ile, kapital; kristalize olmuş bir emek olarak kabul edilmek suretiyle emeğe irca olunmakta; tabiat ise, rantın bir sebep değil, bir sonuç olduğu ileri sürülmek suretiyle bir faktör olmaktan çıkarılmaktadır. Böylece üretim faktörleri bileşiminde değeri tâyin eden tek faktör «emek» kalmaktadır. **Şu halde emeğin değeri nedir? K. Marx «kapitalist devri karakterize eden şey iş gücünün bir meta halini almasıdır. Bu metaın da öbürlerinin olduğu gibi bir değeri vardır. Bu değer nasıl belirlenir? Üretimine gerekli olan zaman ile. İş gücünün üretimine gerekli olan zaman, çalışan kimsenin yaşama araçlarının üretimi için gerekli olan zamandır»**[1], **diyerek emeğin değerini, emek sahibinin yaşaması için zorunlu emtea değeri ile açıklamaktadır.**

Yukarıda Ricardo'nun görüşlerine değindiğimiz zaman görüldüğü gibi, **Marx da bir bilinmeyeni bir başka bilinmeyenle açıklamak durumuna girmiş görünmektedir.**

Çalışan kimsenin yaşama araçları, işçinin iş gücünün maliyeti olmasın? Ve eğer bu böyle ise, genellikle emek arzının çok olduğu dikkate alındığında, emek değerinin arz ve talep etkisi altında maliyete yaklaşmasının zorunlu olacağı kabul edilecek ve F. Lassalle'in «Tunç Kanunu» dediği şey doğmuş olacaktır. Nitekim Marx; bir şeyin üretimi tamamladıktan sonra, üretime katılan faktörlerin:

(1) Karl Marx. Le Capital 1924, Sa. 3-12.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Bir kısmının **«sabit kapital»** olarak yalnız şekil değiştirdiklerini, değerlerini ise koruduklarını,

— Bir kısmının ise **«değişen kapital»** olarak değerlerinin değiştiğini ve ancak **«değişen kapital»** olarak kabul edilen **«iş gücü»** nün değer yarattığını ileri sürmekte ve hızla gelişen maşinizmin, başka bir deyim ile **«sabit kapital»** in;

— İşleri basitleştirmek suretiyle çocukların dahi çalıştırılmasını ve,

— Aynı üretimi, daha az işçi ile elde etmeyi sağlayarak «iş gücü» arzının olağanüstü artmasına olanak vermekle ücretlerin düşmesine sebep olduğunu ifade etmekte ve **bu suretle de açık veya kapalı bir tarzda değişim değerlerinin arz ve talebe tâbi olduğunu itiraf etmek durumunda kalmaktadır**[1].

Sonuç olarak denecektir ki, işaret olunan «emek-değer teorileri» birbirlerine çok yaklaşmaktadır. Gerçekten her biri «maliyet»e, «üretim değeri»ne dayanmaktadır. Böylece bu teoriler değerin esasını, «üretim», başka bir deyim ile, «arz» cephesinde araştırmaktadırlar. Üretim değerini de, tek faktör olarak «emek»e irca etmeye uğraşan bu teorilerin, işaret ettiğimiz örnekler, yalnız realiteye uygunsuzluğunu göstermekle kalmamış, aynı zamanda değerlerin oluşumunda sübjektif faktörlerin de rol oynadığını ve bunların önemle dikkate alınması gereğini açığa vurmuştur. **Değerin esası, sadece üretici cephesinde değil, o aynı zamanda tüketici cephesinde saklı bulunmaktadır. Deyim yerinde ise, değer iki ayak ile yürümek olanağına sahip bir yapıdadır.**

§ 3.— SÜBJEKTİF DEĞER TEORİLERİ

(Değerin «Marjinal Fayda» ile Açıklanması)

Değerin esasını, tüketiciler, başka bir deyim ile, talep cephesinde arayan, böylece onu özel mülkiyete dayalı «marjinal fayda» ile açıklamaya çalışan olgun teori, **«marjinal fayda teorisi»** dir. Bu teori de;

---

(1) Karl Marx. Le Capital Paris 1924, Sa. 161-204.
Karlo Cafiero. Kapital (kısaltılmış ve terc.) İst., 1936, Sa. 50-70.
Charle Gide: İktisadî Mezhepler Tarihî (Terc.) İst. Cild: 2., Sa. 615.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Teorinin oluşumu,
— Teorinin eleştirisi,
— «İki taraflı» (Bilatérale) bir görüş altında geliştirilen fayda teorisi ve,
— Ferdî iktisadî denge analizlerinde modern gelişme olmak üzere dört aşamada incelenecektir.

I. — MARJİNAL FAYDA TEORİSİNİN OLUŞUMU

Bu teori, aşağıdaki üç iktisatçı tarafından, birbirinden habersiz ve fakat birbirlerinin aynı mahiyette, ayrı ayrı çevrelerde ileri sürülen görüşlerle oluşmuştur:

— İngiliz, **Stanley Jevons** (1871),
— Avusturyalı, **Carl Menger** (1871),
— Fransız, (Lausanne'da öğretim yaptığı için İsviçreli zannolunan) **Léon Walras** (1874).

Marjinalistlerin doğmasına sebep oldukları **«ekoller»** ile **«değer teorileri» nin esaslarına** ayrı ayrı değineceğiz.

A. — MARJİNALİST EKOLLER:

İşaret edilen üç kurucu ve onları takip edenler sonraları üç ekol halinde belirmişlerdir:

— **Anglo-Amerikan ekolü, St. Jevons** (1871), Alfred Marshall (1890), J.B. Clark (1881),
— **Avusturya ekolü,** Carl Menger (1871), Friedrick Von Wieser (1889), Böhm-Bawerk (1886),
— **Lozan ekolü,** Léon Walras (1874), V. Pareto (1896),

Bu üç ekol, birbirinden farklı yönler izlemekle beraber, özellikle:

— İlk ikisini **psikolojik ekol** (Ecole psychologique)
— Sonuncusunu da **Matematik ekol** (Ecole mathématique)

adı altında toplamak suretiyle, «Anglo-Amerikan anlayışları» ile «Avusturya anlayışı» nın birbirlerine daha çok yakınlığını ve «Lozan ekolü» nün değinilen her iki ekolden oldukça ayrıldığını belirtmek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yerinde olur. Bununla beraber Jevons ve Marshall gibi iktisatçılar hem psikolojik, hem de matematik ekole dahil olabilecek bir durum göstermektedirler.

Özellikle psikolojik ve matematik ekoller arasında mevcut olan anlayış farklarını şöylece özetlemek mümkündür :

1) Psikolojik ekol, iktisadî sûjelerin ince psikolojik analizlerini, başka bir deyim ile, iktisadî olayların oluşuna hâkim temel faktörlerine dayanarak onların açıklamasını yapmaya çalışmakta, **Matemtik ekol** ise, aynı iktisadî olayları daha objektif bir denge sistemi içinde ve matematik formüllerle açıklamayı esas almaktadır.

2) Psikolojik ekol, değerlerin köklerini fert psikolojisinde aramak suretiyle, onları bir çeşit **«psikolojik illiyet»** e bağlamasına karşılık, **matematik ekol,** bütün iktisadî olayların birbirleriyle fonksiyonel mahiyetteki ilişkilerini değişim çerçevesi içinde ve genel bir denge sistemi halinde tespit ile meşguldür.

G. Priou'ya göre bu iki ekol arasında işaret olunan birinci fark bir «metod farkı» dır. İkinci fark ise, bir «esas farkı» dır. Psikolojik ekol, tüketici psikolojisine ve onların arzularının kombinezonlarına dayanan «monist» bir mahiyet arzederken, Matematik ekol zevkler ve elemler, talep ve arz şeklindeki birbirine karşı gibi görünen faktörler üzerine dayanan bir iktisadî denge sistemi ile «düalist» bir mahiyet göstermektedir.

Şu var ki, **teorinin son gelişmesini incelerken, bu farkın da gerçekte mevcut olmadığı hususu ile sürülecek ve bunun açıklanması yapılacaktır**[1].

Hâsılı, marjinalist ekol, modern ekonomik düşünce âleminin büyük akımlarının kavşak noktasında yer almış bir durumda görünüyor. Nitekim bu ekole:

- **Carl Menger ve Böhm - Bawerk ile bir «değer teorisi», Von Wieser ile bir «bölüşüm teorisi» sağlayan «Avusturyalı ekolü» dür,**
- **Matematik ve psikolojik bir analiz metodunu da Jevons kazandırmıştır,**

---

(1) G. Pirou: — Les Théories de l'équilibre économique Paris, 1936. Sa. 19-25 ve 455-457.
— L'utilité Marginale Paris 1932, Sa. 5-6.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Anglo - Amerikan ekolü, iktisadi faaliyetin her alanına uygulanması mümkün bir «marj» (Marge) düşüncesini getirmiştir.**

Değer teorisi itibariyle, bu üç kaynaktan en önemlisi kuşkusuz «Avusturya ekolü» dür. Avusturya ekolünün değer teorisi ise «marjinal fayda teorisi» dir. Hattâ o kadar ki, faydadaki bu «marjinal» kelimesi, ekolü nitelendirmekte kullanılmış ve adına «Marjinalist ekol» (Ecole du marginalisme) denmiştir. «Temel kavramlar» incelenirken fayda kavramı yönünden açıklamak fırsatını bulduğumuz teoriyi, şimdi ana çizgileri itibariyle, kısaca özetlemeye çalışacağız.

B. — MARJİNAL FAYDAYA DAYANAN DEĞER TEORİSİ:

Bu teorinin esası, «Marjinal fayda» kavramı incelenirken gösterilmiş bulunmaktadır. Gerçekten bu teori;

— Bir yandan **«fayda»** ve **«nedret»** kavramlarını birleştirerek vücuda getirilen «marjinal fayda kavramı» ile klâsiklerin bir kez değindikten sonra bir kenara ittikleri **«yararlanım değeri»** ni açıklamaya,

— Öbür yandan böylece açıklanması yapılan **«yararlanım değeri»** ile de **«değişim değeri»**ni tâyine muvaffak olmuş görünmektedir.

1) Marjinal fayda ile «yararlanım değeri» açıklanmıştır: Marjinal fayda, önceki bahislerde grafikle açıklandığı gibi, bir malın aralarında tam bir benzerlik ve bu nedenle birbirinin yerine ikamesi kabil olan ünitelerinin sonuncusunun insan ihtiyacını tatmin hususunda taşıdığı faydadır. Kısaca marjinal fayda disponibl olan bir malın son dozunun faydasıdır. Bir malın son dozunun faydası yani marjinal fayda, öbür ünitelerin her birinin faydasını belirlemektedir. **Böylece, marjinal fayda cinsinden bütünün faydası, malın «toplam değer»ini, başka bir deyim ile, «yararlanım değeri»ni vermektedir.**

Şu halde, bir «kanun» olarak diyebileceğiz ki, bir malın yararlanım değeri, onun en faz faydalı yararlanımı ve ondan elde edilecek en düşük tatmin ile belirlenir. Gerçekten «Şekil 2»deki grafiğe göre:

— U (x) eğrisinin temsil ettiği, disponibl miktarlara göre değişen marjinal fayda, (OB) miktarındaki bir mal için (BF) ile gösterilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— (OB) miktarındaki malın (B) dozundan önce gelen dozlarının her biri (BF) ile gösterilen marjinal faydaya eşit bir faydaya sahip olduklarına göre, (OHFB) dörtgeni, «toplam değer» (Valeur totale) i yani (OB) miktarındaki malın **yararlanım değerini** ifade etmektedir. **Böylece marjinal fayda belirli bir malın çeşitli dozlarının değerleriin ölçmekte «ortak ölçü» olmaktadır.**

— **Her dozun ayrı ayrı fiili ve gerçek faydalarının toplamı ise «toplam fiili fayda» (Unilité effective totale) yı vermektedir ki bu «toplam fiili fayda» da (ODFB) alanı gösterilmektedir.** Bu halde daima «toplam fiili fayda», «toplam değer» den büyük olmaktadır. **Böylece bir mala sahip olan süje lehine olmak üzere, psikolojik düzende daima bir «fazlalık» söz konusu olmaktadır. Bu fazlalık (HDF) alanı ile temsil olunmaktadır.**

— **Disponibl miktarların değişmesine uyarak «toplam fiili fayda» azalan bir şiddetle çoğalmakta, «marjinal fayda» azalmakta ve marjinal faydanın belirlediği «toplam değer», yani «yararlanım değeri» belirli bir noktaya kadar azalan bir şiddetle çoğaldıktan sonra artan bir şiddetle azalmaktadır.** Değerin bu haline F.A. Fetter, «değer paradoksu» adını vermektedir. Aslında bu paradoks gibi görünen husus, bir «değişim» de, belirli bir süjenin sahip olduğu bir maldan belirli bir miktarı terk edebilmesi için, başkasına ait olan başka bir maldan talep edeceği bir miktarı belirler. Çünkü süje, ancak bu halde optimumuna ulaşabileceği için, ne miktarı aşabalir, ne de bu miktara ulaşamamazlık edebilir.

Doz adedi	Marjinal fayda	Toplam değer «yararlanım değeri»		Toplam fiili fayda	
		Tümü	Artış Seyri	Tümü	Artış Seyri
1	24	24	—	24	—
2	20	40	+ 16	44	+ 20
3	16	48	+ 8	60	+ 16
4	12	48	0	72	+ 12
5	8	40	— 8	80	+ 8
6	4	24	— 16	84	+ 4

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşaret ettiğimiz bu değişmeler, farazî rakamlarla vücuda getirilen yukarıdaki tabloda, toplu halde gösterilmiştir.

2) Marjinal faydanın belirlediği «yararlanım değeri» ile de «değişim değeri» açıklanmıştır. Gerçekten asıl önemli olan, yararlanım değerinin açıklanması değil, değişim değerinin nasıl belirlendiğini göstermektir. Bununla beraber yararlanım değerinin sübjektif karakteri, marjinal fayda ile bir kez saptandıktan sonra, marjinalistler için, aynı kavramla değişim değerini açıklamak zor olmayacaktır. **Nitekim değişim, tarafların terk ettikleri mal miktarlarının yararlanım değerleri, elde ettikleri mal miktarlarının yararlanım değerlerine eşit olduğu zaman vukua gelecek ve bu halde duracaktır. Bu suretle fiilen değiştirilen «mal miktarlarının birbirlerine karşı oranları» ile «malların birbirlerine karşı değişim değerleri» doğmuş olacaktır.**

Gerçekten, değişim aracı olan «para»dan soyutlaşmak yani **ayni değişim koşulları** gözönünde bulundurulmak suretiyle yapılacak bir muhakeme ile şöyle bir sonuca varmak mümkün olacaktır: **Değişime katılan «taraflardan biri» için;**

— **Bir yandan, alınan malın her dozunun marjinal faydası, elde edilen miktar arttıkça azalacaktır.** Böylece elde edilecek mal miktarının tümünün **«toplam değeri»** yani **«yararlanım değeri»** azalan bir şiddetle artacak ve bir maksimumdan geçtikten sonra artan bir şiddetle azalacaktır.

— **Öbür yandan, alınan mal karşılığında verilen malın her dozunun marjinal faydası, terk edilen mal miktarı arttıkça çoğalacaktır.** Böylece, terk edilen mal miktarının tümünün **«yararlanım değeri»** artan bir şiddetle çoğalacaktır.

Sonuç olarak, aşağıdaki tabloda görüleceği gibi **«alınan»** ve **«verilen»** malların **«yararlanım değerleri», alınan malda, malın ilk ünitesinin «marjinal faydası» bir «en yüksek nokta»dan başladığı için, belirli bir noktaya kadar «düşen» ve verilen malda, malın ilk ünitesinin «marjinal faydası» mevcut bir stoktan verilmesi nedeni ile bir «en düşük nokta»dan başladığı için «yüksek» bir «artış seyri» gösterecektir.** Başlangıçta, marjinal fayda ile belirlenen «yararlanım değeri» alınan malda yüksek ve verilen malda düşük olacağından, bu fark, sıfıra ulaşmadığı sürece, ilgili tarafın değişime devam etmek istemesi doğaldır. **Uzun ve kısa adım atan iki kimsenin aralarında mevcut bir aralığı kapatmak amacı ile yürüyüşlerine devam etmeleri,**

Taraflardan Birinin

Verdiği (A) malının					Yararlanım değerlerinin birbirlerine karşı durumu	Aldığı (B) malının			
Mevcut Miktarı	Marjinal Faydası	Verilen Mikfar	Yararlanım değerinin Artış Seyri	Yararlanım değerinin Tümü		Yararlanım değerinin Tümü	Yararlanım değerinin Artış seyri	Alınan miktarı	Marjinal faydası
6	4	1	—	4	V V V V V	11	—	1	11
5	8	2	+ 12	16		20	+ 9	2	10
4	12	3	+ 20	36		27	+ 7	3	9
—	—		—	36		32	+ 5	4	8
—	—	—	—	36		35	+ 3	5	7
—	—	—		36	=	36	+ 1	6	6
Fiil'i Fayda	24							Fiili Fayda	51
3	16	4	+ 28	64	V V V	35	— 1	7	5
2	20	5	+ 36	100		32	— 3	8	4
1	24	6	+ 44	144		27	— 5	9	3
—	—	—	—	—		20	— 7	10	2
—	—	—	—	—		11	— 9	11	1

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

onların bir noktada birleşmelerini zorunlu kılar. Aynı şekilde alınan ve verilen malların marjinal faydaları ile belirlenen yararlanım değerleri de, değişimin devam etmesi halinde bu düşen ve yükselen çoğalışlar ile bir noktada birleşecek ve birbirlerine eşit hale gelecektir. İşte bu noktada, yani yararlanım değerlerinin birbirlerine eşit oldukları anda ilgili taraf için değişimin durması ve «değiştirilen iki malın miktarları arasındaki bir oranı gösteren değişim değeri veya onun para ile ifadesi olan fiyat»ın belirlenmiş olması gerekecektir.

Bu tabloda (A) malının veren değişimci, kendi malının (birinci) ünitesini verdiği zaman (4) miktarında bir yararlanım değerinden yoksun kalmasına karşılık (11) miktarında bir yararlanım değerini elde etmektedir. Bu durum değişimciyi (A) malının (ikinci) ünitesini de değişime sunmaya teşvik etmektedir. Bu ikinci ünitenin değişimi halinde de (A) malının sahibi yine de yararlanmış durumdadır. Ancak bu değişimci (A)nın (üçüncü) ünitesini değişime sunduğunda (36) miktarında bir yararlanım değerinden vaz geçmekte ve fakat karşılığında elde edeceği yararlanım değeri (27) miktarında olacağından bu üçüncü ünitenin verilmesine rıza göstermesi için (B) malından (dördüncü), (beşinci) ve sonuncu (altıncı) ünitenin kendisine verilmesini isteyecektir. Çünkü (B) malının (dördüncü) ünitesi (32), (beşinci) ünitesi (35) ve ancak (altıncı) ünitesi (36) miktarında yararlanım değerine sahip olduğuna göre, (A) malının (3) ünitesinin yararlanım değerine eşit gelmektedir. Bu halde, ilgili taraf, ancak (A) malının (3) ünitesiyle (B) malının (6) ünitesinin değişimine razı olabilecektir.

Gerçekten, ilgili taraf için bu oranlar aşılarak değişime devam olunması da mümkün değildir. Çünkü, değişime devam olunması halinde, (A) malı değişimcisi için gittikçe çoğalan bir fedakârlığa karşı gittikçe azalan bir değer almak gibi uygun olmayan bir durumun doğduğu görülür. Bundan ötürü (A) malı değişimcisi için, en uygun değişim olanağı, aldığı ve verdiği malların yararlanım değerlerinin birbirine eşit geldiği haldir.

Hâsılı, taraflardan her birinin psikolojik eğilimlerinin analizlerine dayanan bu açıklama tarzı, sonuç itibariyle değişim değerinin de, yararlanım değeri gibi süjenin takdirine bağlı, bu nedenle objektif değil, sübjektif bir karakter taşıdığını göstermektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şu var ki, belirli iki malın değişimi için, belirli bir piyasada, birbirlerinin karşısında yer almış bulunan taraflar, tek değil çoktur ve bunların işaret olunan sübjektif ferdî takdirleri, kuşkusuz, birbirlerinden farklıdır. **Şu halde birer «talep ve arz fiyatları» olarak doğan ve «virtüel» bir mahiyet gösteren bu «sübjektif ferdî kararlar», belirli bir piyasada karşılaştıktan ve tarafların kendi aralarındaki rekabeti sonucunda gerekli tasfiyelere maruz kaldıktan sonradır ki, objektif anlamda, «reel değişim değeri»ne, yani piyasanın tek fiyatına ulaşabilecektir.**

Bu sübjektif «ferdî dengeler»den, piyasaların objektif «genel dengeler»ine nasıl ulaşılacağı ise, teorinin tenkidi yapıldıktan sonra, iki taraflı bir görüş altında gelişmesi incelenirken görülecektir.

II. — MARJİNAL FAYDA TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ

Marjinalist teori, gerçekten ekonominin çözümlenmez gibi görünen birçok problemini sihirli bir tarzda açıklamak olanağını bulmuştur. Bu nedenle bu teorinin tümü ile reddini içeren bir eleştirme yapılamayacaktır. Bununla beraber yapılabilen eleştirileri, **biri esasına, öbürü noksan yanlarına yöneltilenler olmak üzere iki kısma** ayırmak mümkündür :

A. — TEORİNİN ESASINA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER :

Teori bir yandan «**para**»yı ortadan kaldırmak, öbür yandan her malın «**dozlara bölünebileceği**»ni varsaymak suretiyle realiteden uzaklaşmaktadır, denmektedir. Gerçekten;

1) **Devrimizde, aynî değişim bir istisnadır. Bu hali ile teorinin kapsamı çok sınırlı olmak gerekir.**

Bu itiraz, Avusturya ekolü tarafından kolayca reddedilebilmiştir. Modern iktisadî hayatımızda para, değişim aracı, değer ölçüsü ve tasarruf aracı fonksiyonları ile çok önemli bir yer almış bulunmaktadır. Paranın, bu fonksiyonları yerine getirilmesi için;

— Bir yandan, her ünitesinin birbirinin yerini, tam bir benzerlik ile tutabilmesi,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Öbür yandan, bütün ihtiyaçlarımıza uygulanabilme yeteneğine sahip olması gerekir.

Bu halde, her fert gelir ve varlıklarını para ile ifade edebilmek ve ölçebilmek olanağı içinde, bu gelir ve varlıklarını birbirlerinin yerini tutabilecek ünitelere bölebilmektedir. Demek oluyor ki, para teorinin uygulama alanını sınırsız bir tarzda genişletmiş bulunmaktadır.

2) Fert, ihtiyaçlarını karşılamak için alıcı sıfatiyle piyasaya geldiği zaman bir malın stokunun birbirini izleyen ünitelerinin tasnifini yapmamaktadır. Aksine, bir tek elbise, bir çift ayakkabı, bir kitap ile meşgul olmaktadır. Halbuki teori bir malın birbirini takip eden ünitelerinin varlığını varsayar.

Bu itiraz da ilgi çekici bir tarzda karşılanacaktır. Gerçekten satın alınan mal tektir. Fakat bu malın bir üretim değeri vardır. **Üretim değerini yaratan faktörlerin her biri ise birbirlerinin yerine ikamesi mümkün ünitelere ayrılmaktadır. Bu nedenle, iş gücünün, kapitalin marjinal dozları ve bu dozların belirlediği değerleri vardır.**

Nitekim iş gücünün değeri yani ücret, bir üretim faaliyetine katılan işçilerin iş güçlerinin gittikçe azalan faydalarına göre tasnif edilmesi halinde son işçinin iş gücünün sağladığı fayda ile belirlenecektir. Buradaki «son işçi» (Ouvrier marginal) nin verimi, üretime katılan işçilerin en az verim sağlayanıdır. Daha fazla işçi alınması üretimde verimi negatife çevirebilecektir.

Böylece bir malın değeri, üretimine katılan faktörlerin, teori esasları çerçevesinde belirlenen değerlerinin toplamından ibarettir, denecektir.

B. — TEORİNİN NOKSAN YANARINA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER:

Teorinin bir yandan piyasaya gittikçe daha çok hâkim olan kollektif psikolojiyi ihmal eder görünmek, öbür yandan emek değer teorisine benzer bir tarzda, tek taraflı olmak gibi noksanlıklarla sakat olduğu ileri sürülmüştür. Şu halde teorinin bu iki boşluğu doldurulmalıdır.

1) Fransız psikoloğu Gabriel Tarde'ın dediği gibi, Avusturya ekolünün hatası, iktisadî hayatta «enterpsikoloji» (Interpsychologie)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nin rolünü ihmal etmiş olmasında toplanmaktadır. Bugün, reklâm, çeşitli yayınlar ve yöntemlerle kollektivitenin psikolojisi üzerine etki yapılmaktadır. Böylece ferdin düşünce ve seçme alanı mümkün olduğu kadar daraltılmakta ve fiyatlar alıcılara âdeta empoze edilmektedir.

2) İhtisaslaşmış iş bölümünün ve seri halinde imalâtın üretime hâkim olduğu bugünün iktisadî hayatında fiyatlara, sadece alıcıların fedakârlık limitlerine, satın alma olanaklarına, başka bir deyim ile yararlanım değerlerine bağlı değildir. Satıcıların da sırtlarını dayadıkları bir duvar, bir geri çekilme sınırı gibi, üretim değeri vardır. Genellikle onların bu üretim değerinden doğan birtakım istekleri mevcuttur, ve her halde bu istekler, fayda ve yararlanım değerlerinden doğmamaktadır. Bugün her fert bir üretim branşında çalışmaktadır. **Elde edilen mallar, üretimde bulunanlar için, çoğu zaman hiçbir fayda ve yararlanım değeri taşımazlar.** Bu durumda, fert, ürününü bir hiç karşılığında başkalarına terkedecek midir? Kuşkusuz bu mümkün değildir. **Sonuç olarak, fiyat ancak belirtilen iki halin kombinezonundan doğmaktadır.**

İşte teorinin, özellikle bu noksan yanları, tamamlanmak istenecek ve görünürde tek taraflı (unilatérale) bir karakter taşıdığı ileri sürülen teorinin, aslında arzı, talep de; üretim değerini, fayda da temsil etmek suretiyle iki taraflı (bilatérale) ve fakat «ikici» (dualiste) değil, «tekçi» (moniste) bir karakterde olduğu gösterilmeye çalışacaktır. Böylece teori «birleştirici» (unitaire) bir hüviyetle maliyetleri faydada temsil ederek yine de «tekçi» (moniste) kalacaktır.

III. — İKİ TARAFLI BİR GÖRÜŞ ALTINDA GELİŞTİRİLEN MARJİNAL FAYDA TEORİSİ

Değer düşüncesi, talebin tek taraflı teorisinden, iki taraflı ve fakat talep ile arzı birbirine bağlayıcı teorisine geçmek suretiyle geliştirilmektedir. Jevons, Menger ve Walras ile birlikte **«marjinal fayda teorisi»** ileri sürüldüğü zaman, bu teori klâsiklerin **«emek-değer teorisi»** nin bir reaksiyonu gibi anlaşılmıştır. Çünkü bu teori, üretim değerini, arz cephesini tamamen bir yana itmiş görünmüş, iktisadî süjenin, ihtiyaçlarının tatmini yönünden mallara atfettiği **«önem hükmü»** (Jugements d'importance)'nden, hareket etmiş ve bir malın değerini, onun taşıdığı **«sübjektif iktisadî faydası»** ile açıklanmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gerçekten, bu teoride, «yararlanım değeri» veya «değişim değeri» söz konusu olsun, değer, daima kişisel bir hükmü ifade etmektedir. Yararlanım ve değişim değerleri arasındaki tek fark, malın, ilgilinin düşündüğü «kullanma tarzı»ndan ibarettir.

Nitekim;

— **Bir yandan**, fert elindeki bir malı, direkt olarak ya tüketiminde veya diğer bir mal üretiminde kullanabilir. Bu takdirde fert için bu malın **«yararlanım değeri»** söz konusudur.

— **Öbür yandan**, fert, elindeki bir malı başka bir mal ile değiştirmekte de kullanabilir. Bu takdirde fert için bu malın **«değişim değeri»** söz konusu olmaktadır.

Fakat bu iki halde de malın değerini belirleyen sebep değişmemektedir. Bu sebep daima «ihtiyaçlarına göre süjenin mallara atfettiği önem»den ibarettir. Değişen, malın «kullanış tarzı»ndan başka bir şey değildir. Bu kullanış tarzı, malın ihtiyaçları tatmin hususundaki rolünün gerçekleştirilmesi şeklidir. **Bu gerçekleşme şekli ne olursa olsun, fert için değer, daima, bir mal ile, onun karşıladığı ihtiyaç arasında kurulan sübjektif bir ilişki olarak kalacaktır.** Bu sebeple **Gérard Dehove**, İngiliz klâsiklerinden bir miras olarak kalan «yararlanım ve değişim değerleri» kavramlarının kesin bir şekilde birbirinden ayrı iki anlam gibi hâlâ nasıl kabul edildiğini hayretle karşılamaktadır. İktisatçıya göre burada söz konusu olan sadece bir görüş açısı farkıdır. Bu itibarla bu iki kavramı kullanmanın anlamı yoktur. **Değerin, «yararlanım ve değişim değeri» (Valeur d'usage et valeur d'échange) diye iki çeşidi değil, yalnız bir çeşidi vardır. Ona da «kullanım değeri» (Valeur d'emploi) demek mümkündür. Malın bu «kullanılış»ı kâh direkt olarak tüketimi veya bir mal üretimini, kâh bir başka mal ile mübadeleyi hedef güdecektir. Birinci şekli yararlanım değerini, ikincisi ise değişim değerini yaratmaktadır.**

Bu iki kullanılış tarzı arasında tek önemli fark, yararlanma değerleri tamamen kişisel kalır, bu nedenle mutlak olarak sübjektif bir mahiyet gösterirken, değişim ile ilgili takdirlerimizin, piyasada birbirleriyle ayarlanarak kişisel olmayan bir hüviyet almalarından ibarettir[1].

---

(1) Gérard Dehove, Traité d'Economie Politique (Kollektif eser), Paris, 1955, Sa. 134-163.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu görüş altında marjinal fayda teorisini, «tek taraflı» (Unilatérale) değil, «iki taraflı» (Bilatérale) olarak kabul etmek zorunlu olacaktır. Artık onun yalnız talep cephesi değil, arz cephesi de vardır. Bu itibarla o, «üretim değeri» ile «fayda» nın bir sentezi halinde ve yeni bir yüz ile karşımıza çıkmaktadır. **Bundan ötürü bu teori, «birleştirici» (unitaire) bir karakterde, «ikinci» (Dualiste) değil, yine «tekçi» (moniste) kalmaktadır.**

Bu yeni görüş, her **«faydalılık» (utilité)** ın bir karşılığının bulunduğunu, bir değere sahip olduğunu; her «haz» ın bir «elem» i karşıladığını, bu nedenle «faydalılık» ın da bir «maliyet» i bulunduğunu, buna da **«faydasızlık - değeri» (Coût - désutilité)** demenin pekâlâ mümkün olduğunu ileri sürecektir. «Faydasızlık - değeri» diye ortaya çıkan bu yeni kavram, marjinal teorinin bu yönden görünen eksikliklerini kolayca tamamlayabilecek gibi görünmektedir. Bu itibarla;

— «Faydasızlık değeri» kavramı,

— İktisadî süjelerin ferdî dengeleri,

— İktisadî süjelerin piyasa dengeleri,

olmak üzere konumuzu üç bölümde incelemeye devam edeceğiz.

A. — «FAYDASIZLIK - DEĞERİ» KAVRAMI :

Bu kavramı incelerken de:

— Önce, kavramın mahiyetini,

— Sonra, kavramın değeri açıklama bakımından getirdiği kolaylıkları göstermeye çalışacağız.

1) «Faydasızlık - değeri» kavramının mahiyeti :

Bir malın herhangi bir iktisadî kullanışa tahsisi, onu diğer bütün kullanışlardan alıkoyar. Bir iktisadî süjenin bir faydayı gerçekleştirmek istemesi, onun gerçekleşmesi mümkün başka bir faydayı reddetmesi sonucunu verir. **Demek oluyor ki, gerçekleştirilmiş bir faydanın mahiyeti, yoksun kalınan bir fayda yani «faydasızlık» ile ifade edilebilecektir.** Tatmin olunan ihtiyaçların değeri, terkedilmiş ihtiyaçları temsil eden «fedakârlık» ile ifade olunabilmektedir. **Şu halde, bir iktisadî süje, daha önemli bir fayda elde etmek için, nispî olarak daha az önemli olan bir faydayı terketmek durumundadır.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hâsılı, «faydasızlık - değeri», başka bir deyim ile, «faydasızlık halinde maliyet» belirli faydaları elde etmek için feda etmek durumunda bulunduğumuz faydaların tümüdür diye tanımlanabilecektir. Böylece «fayda» ve «üretim değeri yani maliyet» kavramlarının bir sentezi olarak ortaya çıkan bu yeni ve olgun görüş, iki taraflıdır, iki tarafı birleştirmektedir ve sonuç olarak, düalist değil, yine de monist bir karakterdedir. Teorinin kaydettiği bu gelişme:

— Önce, iki taraflı ve fakat dualist bir şekilde İngiliz iktisatçısı Alfred Marshall'da görülmektedir. Yazarın ünlü bir kıyaslaması ile denecektir ki, bir kâğıdı kesmek için bir makasın iki ağzının varlığı ne kadar zorunlu ise, fiyat teşekkülünde de arz ve talep o kadar birbirlerine muhtaçtırlar.

Fayda görüşü, piyasada çeşitli fiyatlarla emilmesi mümkün mal miktarını belirleyen Talep Kanunu'nu bize sağlamasına karşılık, **üretim değeri görüşü**, fiyatı üretim değerine eşit kılan üretim hacmini belirlemektedir. Marshall'ın kuşkusuz, fiyatların teşekkülünü açıklamak için Arz ve Talep Kanunu'nun daha açık bir formülünü bulmaktır. Bu nedenle o, iki taraflı kalmakta, faydayı, üretim değerine tercih ederek bu iki taraflılığı monist bir görüşe çevirmemektedir. **Marshall'da fayda ve üretim değeri birbiri için gerekli ve fakat «birbirinden ayrı iki realite» halinde bulunmaktadır.**

— Sonra, üretim değerinin fayda içinde eritilmesi şeklinde görünmektedir. Fayda ve üretim değeri, artık «aynı realitenin iki ayrı görünüşü» olarak kabul edilmektedir.

İtalyan iktisatçısı Maffeo Pantaleoni, Amerikalı marjinalisiter ve Avusturyalı yeni marjinalistler bu yönde çaba sarfetmişler ve tanımını verdiğimiz «faydasızlık - değeri» kavramına ulaşmışlardır.

2) «Faydasızlık - değeri» kavramının getirdiği kolaylıklar:

Bu kolaylıklar esasa ve şekle ait olmak üzere iki bölümde toplanabilecektir:

a) Esasa ait kolaylıklar:

Bu kolaylıklar da üç noktada toplanmaktadır:

aa) Faydasızlık - değeri, öbür değerlerden farklı bir anlam taşımamaktadır. Gerçekten, iktisadî düşüncede, aynî olsun veya para halinde ifadelendirilmiş bulunsun, mahiyetleri itibariyle birbirinden farklı iki çeşit «üretim değeri» yani «maliyet» anlayışı vardır:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1°) Üretm değeri yani maliyet, belirli bir şeyin üretimi için, mevcut ve sınırlı olanakların kullanılması suretiyle «belirli ve reel» bir harcama halinde doğar. Bu reel harcama;

— Ya «aynî, yani fiziki değer» (Coût physique, en nature),

— Veya «para ile ifadelendirilmiş, yani nakdi değer» (Coût monétaire) muhasebedeki deyimi ile «maliyet fiyatı» (Prix de revient) olarak adlandırılmaktadır. Nitekim bir malın üretimi için şu kadar kilo ilk madde ve malzeme, şu kadar saat iş gücü harcanmış, şu kadar makine çalıştırılmış, şu kadar toprak tahsis olunmuştur denebildiği gibi, bu faktörlere ödenen bedelle, ortak bir ölçü olarak «para» aracıyla, şu kadar lira ilk madde ve malzeme, şu kadar lira işsizlik, şu kadar lira ödenmiştir de denebilmektedir. Her iki hal, ayni gerçeğin farklı bir şekilde ifadesinden ibarettir.

«Faydasızlık - değeri» kavramı, kuşkusuz, bu «belirli ve reel» olan maliyeti ifade etmektedir. Çünkü bir müteşebbisin, ürettiği mallar dolayısıyla reel olarak «elde ettiği faydalar»ın maliyeti, yaptığı harcamalar dolayısıyla, reel olarak «terk ettiği faydalar»dan ibarettir.

2°) Üretim değeri, yani maliyet, belirli bir şeyin üretimi için, mevcut ve sınırlı olanakların kullanılmasına karar verilmesi ile, üretiminden vazgeçilmesi zorunlu olan başka şeylerden en «çok, fayda sağlayacağı düşünülenin», «gerçekleşme düzeyi belirsiz», «reddedilen faydalar»ı olarak doğar.

Buna «psikolojik maliyet» (Coût psychologique) veya «alternatif maliyet» adı verilmektedir. Mevcut ve sınırlı olanakların belirli bir mala, örneğin tütün üretimine tahsis edilmesiyle, buğday, çavdar ve pancar üretimi gibi olanaklar ortadan kalkmış bulunacaktır. **Bunlardan «en çok fayda sağlayacağı düşünülen» pancar üretiminin «gerçekleşme düzeyi belirsiz reddedilmiş faydalar», tütün üretiminin «psikolojik veya alternatif» maliyetidir.**

Burada da tütünün alternatif maliyeti, ayni olarak şu kadar kilo pancar veya nakdî olarak şu kadar lira değerinde pancar olmak üzere iki tarzda adlandırılabilir.

Hâsılı, «Faydasızlık - değeri», bir faydanın elde edilmesi dolayısıyla, reddi zorunlu faydalardır. Bu halde faydasızlık - değeri kavramı, bu reddedilen faydalar;

— Reel harcamaya taallûk ediyorsa, gerçekleşme düzeyi belirli bir reel maliyeti,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Üretiminden vazgeçilmek zorunluğunda kalınan öbür mallardan en çok fayda sağlayacağı düşünülene taallûk ediyorsa, gerçekleşme düzeyi belirsiz, virtüel bir **alternatif maliyeti** ifade edebilmektedir.

bb) Faydasızlık değeri, öbür değerler arasında en esaslısıdır. Gerçekten bu kavram, para ile ifadesi mümkün olsun veya olmasın ferdin sahip olduğu üretici güç ve olanakların harcanmasından doğan her türlü maliyeti ifade etmek olanağına sahiptir. Bir ev hanımının evini düzenlemesi, bir işçinin evinde bahçesini onarması gibi faaliyetleri olduğu kadar bir müteşebbisin üretim faaliyeti için yaptığı harcamayı da ifade etmek yeteneğine sahip bulunan «faydasızlık - değeri» kavramı, öbür iki değer anlamından daha derin ve daha kapsamlı görünmektedir. Bir müteşebbis, dahi, üretim faktörlerine ödediği bedeller dolayısıyla, bu miktarda faydayı reddetmek durumundadır. Gerçekten, bu müteşebbis üretime yaptığı harcamayı, bizzat tüketimi için yapabilir veya bu olanaklarını başka amaçlara tahsis edebilirdi.

cc) Faydasızlık - değeri, değer anlamını gerçek anlamına kavuşturmaktadır. Bu kavram ile, fayda kavramı hesabına üretim değerlerinden yani maliyetten soyutlaşmak zorunlu olmaktan çıkmıştır. Burada bir taraflı düşünce değil, iki taraflı düşünce söz konusudur. Bununla beraber bu kavram arz ve talebi birleştirmekte ve monist bir sonuca varmaktadır. **Nitekim her üretici kendisi için veya piyasa için üretimde bulunmaktadır. Fakat her iki halde de «fayda» elde etmek için çalışılmaktadır. Birinci halde,** üretici kendi üretiminin talep edenidir. **İkinci halde** üretici, kendi maliyetini karşılayacak kadar bir bedeli ödemeye hazır bir başkasının talebini düşünmektedir. **Bu halde dahi üretici, bütün olanaklar içinde, bu yol ile, en çok fayda edeceğini kabul etmektedir.**

Böylece «faydasızlık - değeri» kavramının ,insanın bütün iktisadi faaliyetinin bir «iktisadi denge» içinde düşünülmesine olanak sağlayacağı sonucuna varılabilecektir. Bu cihetı ele almadan önce bu yeni kavramın, şekle ait getirdiği kolaylığa değinelim :

b) Şekle Ait Kolaylık :

Üretim değerinin, yani maliyetin «faydasızlık» ile ifadesi değerin, yani maliyetin «faydasızlık» halinde grafikle gösterilmesine olanak sağlamıştır.

Bir üretim faaliyetinde iktisadi süje tarafından katlanılan fedâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kârlığın miktarı arttıkça, «marjinal faydasızlık» ın da artacağı kabul edilecektir. Gerçekten sadece emek harcaması ile bir malın üretildiğini düşünelim. Harcanan emek arttıkça, emeğin her dozunun «marjinal faydasızlık» ı yükselecektir. Başka bir deyim ile, elde edilen üretimin «marjinal maliyet» i artacaktır. **Buna karşılık üretilen mal miktarı çoğaldıkça, malın her dozunun «marjinal faydası» azalacaktır.** Şu halde bu durum «Şekil 3» deki grafikte kolaylıkla gösterilebilecektir.

«Şekil 3» de, harcanan emek arttıkça «faydasızlık» da yükselmekte ve emek (OH) miktarına varınca, «marjinal faydasızlık yani maliyet» de (DH) ordinatı ile temsil edilmektedir. Elde edilen malın «marjinal faydası» da, miktarı arttıkça azalmaktadır. Böylece elde edilen malın (OH) miktarının marjinal faydası keza (DH) ordinatı ile temsil olunmaktadır. Demek oluyor ki, üretilen bir malın (OH) miktarı için marjinal «faydalılık» ı ile «faydasızlık» ı denge halinde bulunacaktır. Şimdi, bu denge görüşü içinde «değer» in açıklanmasından elde edilen sonuçları göreceğiz.

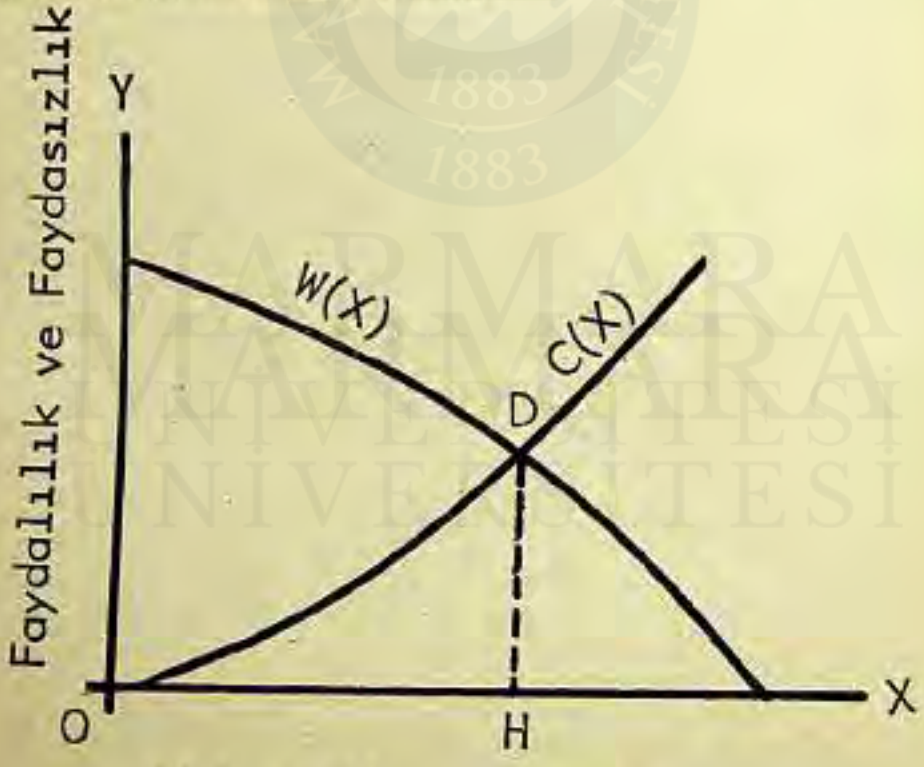

(Şekil : 3)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B. — İKTİSADİ SÜJELERİN DENGELERİ :

Bu dengeler;
— Bir yönden «ferd»,
— Diğer yönden «Piyasa» ile ilgili olarak ele alınacaktır :

1) İKTİSADİ SÜJELERİN FERDİ DENGELERİ :

İktisadî süje için denge problemleri, süjenin;
— Bir yandan, üretiminin harcamalarına uydurulmasına,
— Öbür yandan, birbirleriyle ilişkili olarak harcamalarının dağılımına ait olacaktır.

a) İKTİSADİ SÜJENİN (ÜRETİMİ İLE HARCAMASI) ARASINDA DENGE :

Bu problem sadece, teoricileri ilgilendiren bir mahiyet göstermiyor. Üretimimizin harcamalarımıza uydurulması konusu her birimiz için ilgi çekici olmak gerekir. Bu nedenle konu somut bir halde belirmektedir. Gerçekten her fert üretimi ile harcamasını dengeli bir şekilde ayarlamak ihtiyacındadır.

Nitekim, faydaların değişimi! ferdî dengelerin söz konusu olduğu her yerde karşımıza çıkacak olan ve **«marjinal faydalılık ve faydasızlık»ın eşitliği** adını alan bir **«kanun»**a göre yapılacaktır.

Bu kanun şu şekilde ifade edilecektir : «İktisadî süjenin üretimi ile harcaması arasında denge, yani optimum hal, elde edilen marjinal faydanın, maruz kalınan marjinal faydasızlığı eşit geldiğinde gerçekleşir.» Ancak bu denge halindedir ki, fert menfaatini maksimum bir düzeye çıkarmış olabilir. Öbür bütün hallerde durum ferdin aleyhinde olacaktır. Bu itibarla, fert faaliyetini bu dengeye ulaşacak şekilde ayarlama çabası içindedir.

Bu cihetî «Şekil 3»deki grafiklerin seyri kolaylıkla gösterebilecektir. Gerçekten «Şekil 3»ün «Absis» ekseni üzerinde gösterilen terkedilen mal dozları —ki elde edilen mal dozlarının maliyetidir— ile elde edilen mal dozlarının çoğalışları: elde edilen mal dozlarının «marjinal faydalar»ını azaltmakta ve bunun seyri U (x) eğrisi ile gösterilmekte; buna karşılık, terkedilen mal dozlarının «marjinal fay-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dasızlık» larını çoğaltmakta ve bunun da seyri C (x) eğrisi ile gösterilmektedir. Bu iki eğrinin kesiştikleri (D) noktasında (HD) ye tekabül eden «marjinal fayda ve faydasızlık» birbirlerine eşit olmakta ve böylece terkedilen mal dozlarıyla alınan mal dozlarının (OH) miktarları üzerinde denge kurulmaktadır.

— **İktisadî süje, (D) noktasının solunda bulunduğu müddetçe, terkedilen her dozun «marjinal faydasızlığı» alınan her dozun «marjinal fayda»sının altındadır.** Bu halde süje daha çok malı terketmekte ve karşılığında daha çok mal temin etmekte menfaatli bulunacaktır.

— **İktisadî süjenin, (D) noktasının sağında bulunduğu sürece de terkedilen mal dozlarının «marjinal faydasızlıkları», elde edilen mal dozlarının «marjinal faydaları»ndan fazla olacağından, faaliyetine devam etmeyecektir.**

Hâsılı, (D) noktası süjenin üretim ve harcaması arasında bir «denge noktası» olmaktadır. Bu denge noktası, «maksimum» menfaat sağlayan «optimum» bir davranışa tekabül eder.

Kendi evinde veya bahçesinde çalışan bir kimsenin harcadığı emek ilerledikçe, bu emeğin «marjinal faydalar»ı çoğalmaktadır. Buna karşılık elde edeceği ürünün «marjinal faydalar»ı azalacaktır. Bu iki çeşit faydanın akımını gösteren eğrilerin kesiştikleri noktada denge, doğacaktır. Para karşılığında ders veren bir öğretmen için de durum aynıdır. Fazla talep karşısında, öğretmenin elde edeceği nakdî gelirin «marjinal faydası» azalmakta, harcadığı emeğin «marjinal faydasızlığı» yükselmektedir. Bu nedenle, bir noktada dengenin kurulması zorunlu olmakta ve öğretmen ders almak için vâki olan bir kısım öğrencileri reddetmek durumunda bulunmaktadır. Müteşebbis için de durum böyledir: Müteşebbisin satış fiyatından üstün bir üretim değerini kabullenmesi tabiî düşünülemeyecektir.

b) İKTİSADİ SÜJENİN HARCAMALARI ARASINDAKİ DENGE:

Burada da, bütün iktisadî süjeler için önemli ve somut bir sorun karşısında bulunmaktayız. **Gerçekten mal ve hizmetlerin ve para halindeki gelirlerin çeşitli kullanma alanlarına uygulanabilme yeteneğinden faydalanılarak bunların çeşitli ihtiyaçlarımızın karşılan-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

masında kullanılmasını arzu etmemiz tabii bir durumdur. Fakat nasıl? Hangi prensibe göre bu husus gerçekleştirilecektir. İktisadî süjenin yaradılışı itibariyle daima en yüksek tatmini elde etmek amacıyla hareket ettiği farz ve kabul edildiğine göre, eldeki olanakların ihtiyaçlara uygulanması dolayısıyla dağılımında da, yukarıda açıkladığımız üretim ile harcamanın maksimum bir düzeyde dengesini mümkün kılan prensibe uygun bir tarzda hareket edeceğini hemen söylemek yerinde olacaktır. **Bu tarzda hareket edilmiş olmak için ise, süjenin sahip bulunduğu belirli bir para miktarını ihtiyaçlarına dağıtımında yapacağı tercihlerin hiçbirinden, öbürünün zararına olarak, daha çok tatmin edilmiş olmaması gerekecektir.**

İşte süjenin çeşitli ihtiyaçlarının aynı düzeyde tatminini mümkün kılacak böyle bir «harcamanın dağılımı» da «denkleştirilmiş marjinal faydalar» (Utilités marginales pondérées) ın eşitliği adını alan bir kanuna tâbi olacaktır.

— **Önce, ilk kez karşımıza çıkan «denkleştirilmiş marjinal fayda» kavramının anlamını belirtmek gerekmektedir. Gerçekten, Gossen'in «hâzların kıyaslanması»** adı ile anılan ve ikinci prensibinin temelini teşkil eden bu kavram, çeşitli malların elde edilen son dozlarının faydalarının kendi fiyatlarına bölünmesini yani nispet edilmesini ifade etmektedir[1]. **Şu halde bir malın belirli bir dozunun «denkleştirilmiş marjinal fayda» (Utilité marginale pondérée) sı, bir «kesir» halinde belirecektir.** Bu kesrin «**pay**» ı elde edilecek malın son dozunun faydasını yani marjinal faydasını ve «**payda**» sı da onu elde etmek için fedâ edilmesi zorunlu «değer» (coût) i göstermektedir. **Kısaca, denkleştirilmiş marjinal fayda, bir mala tahsis olunan para miktarının bir ünitesinin sağladığı marjinal faydadır.**

— **Denkleştirilmiş marjinal fayda kavramı böylece anlaşıldıktan sonra, «harcamanın dağılımı» na hâkim olan kanun şöylece saptanabilecektir: «İktisadî süjenin harcamaları arasındaki denge, çeşitli ihtiyaçların tatminine ayrılmış malların denkleştirilmiş marjinal faydalarının birbirlerine eşit olması halinde gerçekleşir.»**

Bundan ötürü süje, elindeki parayı ihtiyaçlarının tatminine o şekilde tahsis etmelidir ki, her birine tahsis olunan para miktarının beher ünitesinin sağladığı «marjinal faydalar» birbirlerine eşit ol-

(1) Sadrettin Tosbi: İktisat Dersleri, İst., 1959, Sa. 101-104.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sun. Ancak bu halde, fert azamî tatmini sağlayan bir dengeye ulaşmış bulunacaktır.

aa) Konunun aydınlatılması için ilk önce genellikle başvurulan ve «Menger cetvelleri» (Tables de Menger) adı verilen bir şekilden faydalanılacaktır.

«Şekil 4» de gösterilen «dörtken» halindeki cetveller, A, B, C, D ve E mallarının birbirinden farklı dozlarını göstermektedir. Bir iktisadî süjenin ihtiyaçlarının tatminine sunulmuş bulunan (5) çeşit mal süjenin ihtiyacının şiddetine göre birbirinden farklı «faydalar» taşımakta ve önem sırasına göre sıralanmaktadır. Süjenin en çok ihtiyaç duyduğu mal (A) malı, ve en az ihtiyaç duyduğu mal (E) malıdır. Çünkü (A) malının elde edilecek ilk dozu süjeye (10) marjinal fayda sağlarken, (E) malının elde edilecek ilk dozu ancak (6) marjinal fayda sağlayacaktır. **Bir iktisadî süje için problem, belirli bir nakdî gelirin**

(Şekil : 4)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

örnek olarak alınan mallara en iktisadî bir şekilde nasıl dağıtılacağını saptamaktır. Düşünelim ki, **iktisadî süje (6) liraya sahiptir ve bu malların her dozunun fiyatı da hepsinde (bir lira) dır.** (Fiyat bir lira olunca, denkleştirilmiş marjinal iktisadî süje, ihtiyacının şiddetine göre;

— **Birinci olarak,** (A) malının (birinci ve ikinci dozlar)ını alacaktır. (Üçüncü doz)unda durscaktır. Çünkü bu dozun denkleştirilmiş marjinal faydası (8) dir. Halbuki (B) malının (birinci doz) unun denkleştirilmiş marjinal faydası (9) düzeyindedir. Bu nedenle, süje (A) malının (birinci ve ikinci dozlar) ı için (2) lira harcamakla yetinecektir.

— **İkinci olarak,** (B) malının (birinci doz) unu alacak ve (1) lira harcayacaktır.

— **Üçüncü olarak,** malların önem sırasına göre, bir kez daha (A) malından başlayarak bu malın (üçüncü doz) unu (B) malının (ikinci doz) unu ve (C) malının da (birinci doz) unu alarak (3) lira harcayacaktır.

Böylece, (A), (B) ve (C) mallarının «Denkleştirilmiş marjinal faydaları» (8) düzeyinde birbirlerine eşit halde bulunacak ve (6) liralık gelir de dağıtılmış olacaktır. Bu suretle iktisadî süje ;

$$\overbrace{10+9+8+7+6+5}^{A} = 45$$

yerine

$$\overbrace{10+9+8}^{A}\ \overbrace{9+8}^{B} + \overbrace{8}^{C} = 52$$

«toplam fiilî fayda» elde etmekle, bütün olasılıklar içinde en yüksek tatmini sağlayan bir dengeye ulaşmış bulunmaktadır. Böyle bir sonucu süjeye sağlayan, tüketimine tahsis olunan çeşitli malların denkleştirilmiş marjinal faydalarının birbirlerine eşit bir halde bulunmasıdır.

bb) İhtiyaçlarının tatmininde kullanılacak olan «malların fiyatları» nın birbirinden farklı bulunması halinde, denkleştirilmiş marjinal faydalarının, kendi fiyatlarına bölünmesi yâni nispet edilmesiyle elde edilmesi ve kıyaslamaların bu sonuçlara göre yapılması ve tahsislerin bu sonuçların birbirlerine eşit gelecek tarzda icrası zorunlu olacaktır. Düşünelim ki, (A) malının her dozunun fiyatı (1) lira, (B) malının (1.5) lira ve C) malının da (2) liradır. Bu halde;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— (A) Malının dozları sırasile $\frac{10}{1} = (10); \frac{9}{1} = (9); \frac{8}{1} = (8);$

$\frac{7}{1} = (7); \frac{6}{1} = (6); \frac{5}{1} = (5);$

— (B) malının dozları sırasile $\frac{9}{1,5} = (6); \frac{8}{1,5} = (5,33)...$

— (C) malının dozları sırasile $\frac{8}{2} = (4); \frac{7}{2} = (3,50)...$

denkleştirilmiş marjinal faydalara sahip demektir.

İktisadî süje, bu kez (6) liralık gelirin (5) lirasile (A) malının ilk (beş) dozunu alacak ve bu takdirde bu malın denkleştirilmiş marjinal faydası (6) düzeyinde bulunacaktır. Kendisi bu malın (altıncı) dozuna istekli olmıyacaktır. Çünkü (altıncı) dozun denkleştirilmiş marjinal faydası (5) dir ve (B) malının birinci ünitesinin (6) miktarında olan denkleştirilmiş marjinal faydasından düşüktür. Şu halde süje son lirasını (B) malının (birinci doz) unun (6) fayda sağlayacak kadarına harcayacaktır.

Bu halde iktisadî süje, harcamalarının dağılımını bu tarzda yapmakla;

$$\overbrace{10+9+8+7+6+}^{A} \quad \overbrace{6}^{9/1,5B} \quad > \quad \overbrace{10+9+8+7+6+5}^{A}$$

eşitsizliği içinde ihtiyaçlarının maksimum tatminini sağlamış bulunmaktadır.

cc) Somut yaşantımızdan bir örnek vermek amacıyle, bir ferdin (6) lira ile (portakal) ve (muz) almak istediğini düşünelim. Ve portakal ile muzların herbirinin fiyatının (1) lira olduğunu kabul edelim. Bu takdirde süje, (6) lirasını iki eşit parçaya bölmek istese, üç portakal, üç muz alabilecektir. Eğer süje için muzun faydası daha çok olsa yani süje, portakala nazaran muza daha çok bir önem atfetse, bir portakaldan vazgeçerek bir fazla muz almak istiyecektir. Süjenin, portaka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

la göre muza verdiği önem derecesi ağır bastıkça, feda edeceği portakallar karşılığında sağlayacağı muzların adedi, örneğin (5) e kadar yükselebilecektir. Ve süje bu noktada, ağır basan bir olasılık ile duracaktır. **Ferdin böyle bir noktada durması, artık ek olarak alabileceği bir muzun denkleştirilmiş marjinal faydasının, tefketmek durumunda bulunduğu portakalın denkleştirilmiş marjinal faydasızlığına eşit bir hale gelmesinden ileri gelmektedir.**

dd) Bu basitleştirilmiş örnekten hareketle, yaşantımızın bütün karmaşıklığı içinde, iktisadî süjenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere olanaklarını kullanırken harcamaların denkleştirmek durumunda bulunduğunu ileri sürmek gerekecektir. Örneğin fert, lojman ihtiyacını, biraz daha büyük bir apartman dairesiyle karşılamak isteyecek olursa karşılığında, seyahat, eğlence veya başka bir ihtiyacın karşılanmasından vazgeçmek durumunda bulunacaktır. **Böylece, ferdin, harcamaları arasında denge kurarken, üretimi ile harcaması arasında dengede olduğu gibi, elde ettiği faydalar ile terketmek durumunda kaldığı faydasızlıkları eşit bir hale getirmeye çaba sarfedeceği sonucuna varılmaktadır.**

Hâsılı;

— Denkleştirilmiş marjinal fayda, (Bir malın marjinal faydası/ Aynı malın fiyatı) kesrile ifade edilebilecektir. Yani bu malın (1) liraya isabet eden faydası bulunacaktır.

— Harcamaların dağılımında süjenin maksimum tatmini mümkün kılan denge «denkleştirilmiş marjinal faydalar» ın birbirlerine eşitliği halinde gerçekleşecektir.

Şu hale göre, çeşitli mallar (A), (B), (C) ... harfleriyle ve, bunların marjinal faydaları (MFa), (MFb), (MFc) ... ile ve fiyatları da (Fa), (Fb), (Fc) ... ile ifade edilecek olursa süjenin denge hali;

$$\frac{MFa}{Fa} = \frac{MFb}{Fb} = \frac{MFc}{Fc} \ldots\ldots$$

formülü ile ifade edilmiş olabilecektir.

— Bu formülden, malların çeşitliliği ile birlikte artması zorunlu olan bu denklemlerin; bir yandan süjenin mallara karşı atfettiği önem, öbür yandan bu malların fiyatları değiştikçe bozulmasının ta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bil bulunacağı, bu takdirde de süjenin harcamalarını yeniden ayarlamak zorunda kalacağı sonucuna varılacaktır.

2) İKTİSADİ SÜJELERİN PİYASA DENGELERİ :

İktisadî süjelerin ferdî dengelerinde olduğu gibi, bu süjelerin ferdî dengelerinde olduğu gibi, bu süjelerin birbirleriyle ilişkilerinden doğan piyasa dengelerinde de karşımıza özellikle teorik bakımdan önemli iki sorun çıkmaktadır. **Bu iki problem, aslında «değişim değeri» dediğimiz değerin marjinal fayda teorisine göre saptanmasına taallûk etmektedir.** Burada da, «değişim değeri» nin para ile ifadesi olan «fiyat» ların teşekkülü;

— Bir yandan, nihaî tüketim mallarına,
— Öbür yandan nihaî olarak üretim faktörlerine taallûk ettiklerine göre ele alınacaktır.

Bu inceleme kuşkusuz, ileride ayrıca ele alacağımız fiyat teşekkülü ve kanunlarının araştırılmasından önce yapılmış mükerrer ve bu nedenle gereksiz bir çalışma olmayacaktır. Gerçekten işaret edilen iki halde;

— **Bir yandan, fiyatın**; genellikle değişiminin yapılmasından önce var olan, yani arz ve talebi tayin eden **bir «veri» (donnée) olarak belirmekte olduğu düşüncesine karşı,** realitede, değişimde bulunmağa aday olanların, yani **arz ve talepte bulunanların takdirlerinin karşılaşma ve ayıklanmasından doğan bir «sonuç» (Résultante) olduğu,**

— **Öbür yandan, dengelerin, değişimde bulunmağa aday olanların bu sübjektif takdirlerinden nasıl doğduğu gösterilecektir.**

Bu iki noktanın belirtilmesinde, satıcı ve alıcı cephelerinde tam bir rekabetin varlığının belirtilmesinde, satıcı olan taraflardaki «çokluk» (Pluralité) un varlığı, klâsik varsayıma uygun olarak kabul edilecektir. Başka bir deyim ile, arz cephesinde ve talep cephesinde iki taraflı rekabetin varlığı kabul edilecektir.

a) TÜKETİM (NİHAİ) MALLARININ FİYATLARININ TEŞEKKÜLÜNDE DENGE :

Yukarıda gördüğümüz «ferdî dengeler» de, süjenin bir taraftan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

üretimi ile harcaması öbür taratan çeşitli harcamaları arasında olmak üzere iki pratik veg somut konu ile uğraşılmıştı.

Burada söz konusu olan «genel iktisadî denge» dir.Bu denge ise **teorik bir karakterde** görünmektedir. Kuşkusuz «genel iktisadî denge» de, «ferdî iktisadî denge»lerden doğmaktadır. İşte özellikle bu noktanın açıklanması söz konusu olacaktır.

Gerçekten, iktisadî hayatın aktörleri olan iktisadî süjeler, kişiler, arzda ve talepte bulunurlarken, «piyasanın iktisadî dengesi»nin kuruluşunu sağlamak amacı ile hareket etmezler. Onların hareketlerine böyle bir kaygı hâkim değildir. **İktisadî süjelerin her biri, kendi ferdî dengelerinin gerçekleşmesi uğrunda çaba harcamaktadırlar. Bu nedenle «ortak değişimciler» (Coéchangistes) in farklı «takdirler»inin birbirlerine çatışması zorunludur.** İktisadî süjelerin ferdî dengelerinden doğan birbirine zıt istekleri, başka bir deyimle, sübjektif «değer hükümleri» (Jugements de valeur) piyasalarda fiilî değişmelere olanak sağlamak suretiyle bir başka tarzda bütünleşmekte, genelleşmektedir. Bu iki olay, bütün bütün iktisadî dengelerin **piyasalarda «karşılaşması» ve ayıklanması** ile doğar. Bu olayın aydınlığa kavuşturulabilmesi için;

— **Bir yandan tüketim** malları fiyatlarının değişimde bulunmak isteyenlerin ferdî takdirlerinin bir sonucu olduğunun,

— **Öbür yandan** bu fiyatların, arz ve taleple bulunanların karşılıklı istekleri arasında vücut bulan bir dengeye tekabül ettiğinin açıklanması gerekmektedir.

Birinci nokta, tüketim malları fiyatlarının değişimden önce ve bu nedenle onu belirleyen bir «veri» değil, değişimin yarattığı bir «sonuç» olduğunu göstermeyi hedef gütmektedir. Gerçekten, «mallar» ve «para üniteleri» arasında kurulan değişim ilişkileri yani para üniteleri halinde karşımıza çıkan fiyatlar, değişimde bulunmak isteyenlerin, değişim konusunu teşkil eden malın ve paranın değeri hakkında yaptıkları sübjektif takdirlerin bir sonucudur. **Bu hususun aydınlanması, tüketim mallarının arz ve talep edenleri olarak bütün iktisadî süjelerin sübjektif takdirlerinin, fiyatların teşekkülüne nasıl yardım ettiklerini gösterecektir. Böylece ferdî değer hükümlerinden fiyatların izahına geçilmiş olacaktır.**

İkinci nokta ise, tüketim malları fiyatlarının teşekkül eden düzey-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerinin, ferdî iktisadî dengelerinin ayıklanması ile elde edildiğini ve bu suretle ferdî dengelerden, genel dengelere ulaşıldığını göstermeği hedef gütmektedir. Böylece piyasada teşekkül etmiş denge fiyatlarına varılmaktadır.

Bu iki nokta esas alınarak, iki taraflı rekabet rejimi içinde **tüketim malları fiyatlarının teşekkülüne hâkim olan kanun** şöylece ifade edilmiş olabilecektir: **Belirli bir tüketim malının fiyatı, iki taraflı bir rekabet piyasasında, piyasaya giren çiftlerden değişimi kabul edenlerin en az istekli son çift (Couple limite admis) i ile değişimi kabul etmiyenlerin arasında tek fiyat olarak karar kılar. Gerçekten bu fiyat, en çok istekli son çiftteki «talep eden» in takdirine «eşit veya ondan aşağı» olmadığı gibi «arzedenin» de takdirine «eşit veya ondan yukarı» da değildir.**

Bu kanunun açıklanması, Böhm - Bawerk tarafından geliştirilen bir örneğe başvurularak yapılacaktır: Düşünelim ki (m) ile ifadelendirebileceğimiz belirli bir malın (10) alıcısı ve (8) satıcısı, belirli bir piyasada karşılaşmaktadır. Kuşkusuz bütün alıcı ve satıcıların mala karşı yaptıkları «sübjektif takdirler» birbirlerinin aynı olmıyacaktır. Bu nedenle düşünülmüştür ki (m) malını:

— **Alıcılardan,** A_1 — 300, A_2 — 280, A_3 — 260, A_4 — 240, A_5 — 220, A_6 — 210, A_7 200, A_8 — 180, A_9 — 170 ve A_{10} — 150 liraya satın almaya.

Satıcılardan, S_1 — 100, S_2 — 110, S_3 — 150, S_4 — 170, S_5 — 200, S_6 — 215, S_7 — 250 ve S_8 — 260 liraya satmaya razı olmaktadır.

Bu alıcı ve satıcıların yaptıkları takdirler yani istedikleri veya verdikleri fiyatlar karşısında en çok istekliden en az istekliye doğru sıralanması suretiyle, **bir tablo** vücuda getirebilecektir. **Alıcıların en isteklisi, kuşkusuz en yüksek fiyatı vermeğe razı olandır. Satıcılardan en isteklisi de en düşük fiyata malını satmağa rıza gösterendir.** Her iki halde de acele eden bir alıcı ve satıcı vardır. (Tabloda alıcı ve satıcıların bu aceleciliği **«istekli derecesi»** ile gösterilmiş ve büyük rakam fazla istekliliği, küçük rakam ise az istekliliği göstermiştir.)

— **Alıcıların şübjektif takdirlerine etki yapan âmiller; her birinin farklı «satın alma gücü ve satın alma arzusu»na sahip bulunmalarıdır.** Bu ifade iki anlamı kapsamaktadır. Bunlardan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

biri, iktisadî süjelerin sağlayacakları (m) malına karşı duydukları ihtiyacın şiddetinin; öbürü buna karşılık feda etmek durumunda bulundukları para miktarının nedretinin birbirlerine uymamasıdır. İhtiyacın şiddeti bakımından fark, farklı faydalar ve farklı satın alma arzularını yaratırken, para miktarının nedreti bakımından fark da diğer ihtiyaçları karşılamağa olanak veren fiyatları belli malları temsil itibarile paradan fedakârlığı ve bu fedakârlık da faydasızlıkları, farklı alternatif kullanışları doğurmaktadır. **Hâsılı, muhtemel alıcılar ge-**

Çiftlerin grupları		(A_1—A_{10}) alıcıların			(S_1—S_8) satıcıların		
		İstekllik derecesi	Verdikleri fiyat	Talep miktarı	arz miktarı	İstedikleri fiyat	İstekllik derecesi
«Değişimi kabul eden Çiftler» (Couples admis a l'échange)		10	A_1—300	1	1	S_1—100	8
		9	A_2—280	2	2	S_2—110	7
		8	A_3—260	3	3	S_3—150	6
		7	A_4—240	4	4	S_4—170	5
«Son Çiftler (Couples limites)	Kabul eden	6	A_5—220	5	5	S_5—200	4
	Dışta Kalan	5	A_6—210	6	6	S_6—215	3
«Değişimin dışında kalan Çiftler» (Couples exclus de l'échange)		4	A_7—200	7	7	S_7—250	2
		3	A_8—180	8	8	S_8—360	1
		2	A_9—170	9	—	—	—
		1	A_{10}—150	10	—	—	—

rek (m) malına karşı, gerek (para) ya karşı aynı «tercih dereceleri»ne sahip değildir. Bu alıcılardan her biri, terk edecekleri malların — yâni paranın — faydasızlıkları kader (m) malından almağı düşünebileceklerdir. **Bu şu demektir ki, her alıcı, terk etmeğe mecbur olduğu para miktarının «marjinal faydasızlığı», elde edeceği (m) malının «marjinal faydası» ile eşit hale geldiği zaman değişime artık devam etmiyecek ve orada duracaktır.** Böylece (m) malının talebinin, süjelerin satın alma güçleri ve arzuları ile sınırlı bulunduğu anlaşılmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Satıcıların sübjektif takdirlerine etki yapan âmiller de, kısaca, satıcıların, talebin alacağı durum hakkında yaptıkları «tahminler» ile piyasaya arzettikleri malın «üretim değeri»** dir. Her iki âmil kuşkusuz, süjeden süjeye farklar gösterecektir.

Bu alıcı ve satıcıların birbirine karşıt ve birbirinden farklı sübjektif takdirlerinin karşılaşmasından, belirli bir anda ve belirli bir mal için belirli bir piyasaya hâkim olacağını ifade ettiğimiz **«tek fiyat» nasıl teşekkül edecektir?** İşte şimdi bu noktayı, yukarıdaki tablodan faydalanarak açıklamaya çalışalım:

Bilmemiz gerekir ki, iki taraflı bir rekabet piyasasında, arz ve talep edenlerden hangi taraf fazla ise o tarafta bir rekabet başlar, arz cephesinde rekabet fiyatın düşmesini, talep cephesinde rekabet de fiyatın yükselmesini intaç eder. Bu genel kaidenin çerçevesi içinde, bir kez en yüksek fiyat veren, bir kez de en düşük fiyat veren alıcıdan başlıyarak muhakememizi yürütelim:

— **En yüksek fiyat veren alıcı — Örneğimizde (A_1) — ;** (m) malını 300 liraya almak teklifinde bulunmuş olsun: Aynı anda (A_1), bir yandan öbür bütün alıcıları bir kenara itecektir. Çünkü kendisinden fazla fiyat teklif eden yoktur. Şu halde o, tek alıcıdır. Öbür yandan (A_1) bütün satıcıları birbirlerine rekabet haline getirmektedir. Çünkü bu fiyat (S_8) in talep ettiği 260 liralık fiattan daha yüksektir. Bu nedenle (tek) alıcı karşısında (sekiz) satıcı ortaya çıkacaktır.

Bu halde, arz cephesinde rekabet cereyan edecek ve bu tek alıcıyı kendisine çekmek için satıcılar fiyatı düşürecektir. Fiyat düşüşü ise, bir yönden, alıcıların çoğalması, öbür yönden satıcıların azalması sonucunu verecektir. Böylece iki uçtaki fiyat istekleri ve verişleri birbirlerine yaklaşmağa başlıyacaktır. Fiyat 300 liradan 280, 260, 240 ve 220 liraya kadar düştükçe, sırasile (A_1) den sonra (A_2), (A_3), (A_4) ve (A_5) alıcı durumuna gireceklerdir. Buna karşılık 260 liradan sonraki düşük fiyatlar karşısında önce (S_3), ve sonra (S_7) satıcı olmaktan çıkacaktır, (S_1 — S_6) satıcılığını koruyacaktır. **Hâsılı çok fazla istekli alıcı ve satıcılar, daha az istekli alıcı ve satıcıları fiyatın karar kılmasını beklemeğe itmekte ve en az birbirlerine yaklaşmağa başlamaktadırlar.**

— **En düşük fiyat veren alıcı — örneğimizde** (A_{10}) —; (m) malını 150 liraya almak teklifinde bulunmuş olsun: Aynı anda (A_{10})

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir yandan bütün alıcıları ilgilendirecek ve hepsini bu fiyatla istekli duruma sokacaktır. Çünkü (A_1 — A_9) un teklifleri bu fiyatın üstündedir ve bu fiyat karşısında kârlı durumda bulunmaktadırlar. Öbür yandan (A_{10}) un bu teklifi karşısında ancak (S_1, S_2, S_3) ün mallarını satmağa razı olacakları ortadadır. Demek oluyor ki (150) liralık fiyat karşısında (10) alıcı ve (3) satıcı vardır. Bu takdirde de alıcılar cephesinde rekabet başlayacak ve fiyat yükselecektir. Fiyat yükseldikçe de, alıcı miktarı azalecak ve buna karşılık satıcı miktarı çoğalacaktır. **Böylece arz ve talep edilen miktarlar arasındaki fark da azalacaktır.**

Bu farkın tamamen kapanmasını sağlamak amacı ile, fiyatın yükselmeye devam ettiğini ve (210) liraya vardığını düşünelim. Bu halde;

— (6) alıcıya karşı,
— (215) lira fiyat isteyen «altıncı satıcı» malını satmaktan vazgeçeceğinden, (5) satıcı kalmaktadır.

Bundan ötürü alıcı miktarını, satıcı miktarına indirmek amacı ile alıcılar arasında rekabet devam edecek ve fiyat yükselecektir. Fakat nereye kadar? Gerçekten bu fiyat yükselişi öyle olmalı ki, bu yükseliş;

— **Bir yandan (6) alıcıyı, (5) e indirmeli,**
— **Öbür yandan (5) satıcıyı (6) ya çıkarmamalıdır.**

Bunun için ise, 210) liralık fiyatın;

— **Bir yönden, en küçük bir artış kaydetmesi (örneğin 1 lira gibi bir artış ile «211» liraya varması),**
— **Öbür yönden, (215) liraya da ulaşmaması (örneğin «214» lirada kalması) gerekmektedir.** Çünkü (211) lira ile (A_6) derhal bir kenara itilmekte ve alıcı adedi (5) e inerek satıcı adedine eşit hale gelmektedir. Buna karşılık (214) lira da, (215) liraya ulaşmamakta, mevcut (5) satıcıya (S_3) nın eklenmesi suretiyle, satıcının (6) ya çıkmasına engel olmaktadır.

Böylece fiyat, «değişim dışında kalanların son çifti» ni teşkil eden (A_5—S_4) değişimcilerinin istedikleri (210—215) lira arasında, «değişimi kabul edenlerin son çifti» ni teşkil eden (A_5—S_3) in takdir-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leriyle teşekkül edecektir. Yani fiyatı belirleyen «değişimi kabul eden son çift» iken, fiyatın teşekkül edeceği alan, «değişim dışında kalan son çift» in takdirleri arasındaki alan olmaktadır. Fiyat, bu iki sınırın arasında (A_2—S_2) halinde karşılıklı olarak yer almış değişimi kabul eden çiftlerin en az isteklilerinin «pazarlık yeteneği» ile kararlanacaktır.

Hâsılı, yapılan bu muhakemelerden şu sonuçları çıkarmak mümkün olacaktır :

aa) Fiyat, değişime katılan çiftlerden değişimi kabul edenlerin en az istekli olan çifti (A_2—220/S_2—200) nin takdirleri ile, değişim dışında kalanların en çok istekli çifti (A_1—210/S_1—215) nin yaptıkları takdirler arasında kararlanacaktır.

bb) Fiyat, değişim dışı kalan en çok istekli çiftin takdirlerine eşit olamıyacağı gibi, bu çiftin alıcısının fiyatının aşağısına düşemiyecek ve satıcının fiyatının yukarısına da çıkamıyacaktır. Bu alanda, değişimi kabul edenlerin en az istekli çifti (A_2—S_2) nin takdirleri, fiyatı kararlaştıracaktır. Böylece;

— Bir yandan, fiyat, mübadeleyi tâyin eden değil, mübadeleye katılanların takdirlerinin bir sonucu olarak belirmekte ve sonuç olarak ferdî değer hükümlerinden fiyatlara geçilmesinin açıklanması yapılmış olmaktadır.

— Öbür yandan, fiyatın piyasalarda ferdî takdirlerin bütünleşmesi ve ayıklanması sonucunda teşekkül etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü piyasaya gelen çiftlerin bir bölümü fiilen değişime katılmakta, bir bölümü dışta kalmaktadır. «Son çiftler» (Couples limites) in rol oynadığı ferdî takdirlerin bu ayıklanmasında, fiyatların alıcı ve satıcıları denkleştirme fonksiyonu ortaya çıkmakta ve böylece de piyasada teşekkül eden denge fiyatları düşüncesine ulaşılmaktadır[1].

---

(1) Arz ve talep kanunu: arzı, talebe uyduran ve kendi kendine işleyen bir ayıklanma sistemidir. Sistemde ayıklanmayı sağlayan «rekabet» dir. Rekabetin bir kenara ittiği, yani değişim dışı bıraktığı alıcılar satın alma güçleri düşük olanlardır. Bir değişim ekonomisinde para halinde beliren satın alma güçleri ise, sülenin topluma sağladıkları faydalarla sınırlıdır. Sistemin değişim dışı bıraktığı satıcılar da mallarını pahalıya mal edenlerdir. Bu gibiler, sınırlı olan araçları iyi kullanmamakla topluma zarar vermektedir. Sonuç olarak demek mümkündür ki, sistemin değişim dışı bıraktığı alıcı ve satıcılar, toplum menfaati bakımından ayıklanmaları gerekenlerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) ÜRETİM FAKTÖRLERİ FİYATLARININ TEŞEKKÜLÜNDE DENGE :

Bu sorun da, tüketim malları fiyatlarının teşekkülünde olduğu gibi, tamamen teorik bir karakter göstermektedir. Gerçi iktisadî süjeler daima kişisel dengelerin kaygısı içindedirler. Onlar genel iktisadî dengenin kuruluşu amacı ile hareket etmeyi akıllarından bile geçirmezler. **Buna rağmen, burada da diyeceğiz ki, genel iktisadî dengeyi, ferdî iktisadî dengelerin piyasalarda karşılaşması ve ayıklanması yaratacaktır :** Tüketim malları fiyatlarının teşekkülünde olduğu gibi bu problemin hallinde de **«iki düşüncenin açıklanması»** gerekmektedir :

— Ferdî değer hükümlerinden üretim faktörlerini fiyatlarına geçiş düşüncesi,
— Bu suretle piyasalarda teşekkül eden denge fiyatları düşüncesi.

aa) Tüketim mallarında olduğu gibi, üretim Faktörleri fiyatlarının da, değişime tekaddüm eden «veri»ler olmadığını, tersine değişime katılanların ferdi takdirlerinin bir «sonuç»u olduğunu ispata taallûk etmektedir. Ancak yeni problemimizin konusunu, iktisadî süjelerin ihtiyaçlarına derhal uygulama yeteneği bulunmayan, **«endirekt mallar»** Çözümsel olarak **«Üretim Faktörleri»** teşkil etmektedir. Bu nedenle «direkt mallar»da olduğu gibi, «üretim faktörlerinin», talep edenleri bu malların derhal takdir edilebilecek «fayda»larından söz edemeyeceklerdir. **Gerçekten üretim faktörleri, endirekt mallardır. Bu malların değerleri ise, elde edilmesin olanak verdikleri «direkt mallar»ın «fayda»larından doğmaktadır. Çünkü faktörlerin varlıklarının iktisadî nedeni, onların yalnız direkt mal üretmeleridir. Bundan ötürü bu mallar ancak bu sebeple bir talep konusu olabilmektedir. İşte bu andan itibaren «iktisadi süje»lerin üç kategorisi söz konusu olmak gerekir :**

— Üretim faktörlerini arzedenler,
— Üretim faktörlerini talep ve tüketim mallarını arzedenler,
— Tüketim mallarını talep edenler.

Bu üç kategori süjenin özelliklerine kısaca değinelim :

1°) Üretim faktörlerini arzedenler vardır. Bu faktörler, çözümsel olarak, «tabiat, emek ve kapital» şeklinde belirir. Bundan başka tabi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

at faktörüne sahip olabilmek amacı ile belirli bir bedel ödemek durumunda bulunan iktisadî süje için geçici olarak bu faktörü kapital gibi kabul etmek mümkündür. Bu halde, karşımızda **emek ve kapital** bulunacaktır. **Emek sahibi yani Emekçi,** bedenî veya zihnî **«iş gücü»** nü arzedecek ve karşılığında bir **«ücret»** alacaktır. **Kapital sahibi yani kapitalist,** yatırımlar için gerekli **«para likiditesi»** ni arzedecek ve karşılığında **«faiz»** adı ile bir ücret alacaktır. **Kuşkusuz böylece üretim malı arzeden emekçiler ve kapitalistler «faydalılık - faydasızlık» hesabını yaparak ferdî iktisadî dengelerini** kurmaya çalışacaklardır. Bunlar elde ettikleri «malın faydası» (ücret ve faiz) ile terkettikleri «malın faydasızlığı» (iş gücü ve para likiditesi) arasında bir denge kurmak durumundadırlar.

2°) **Üretim faktörlerini talep ve tüketim mallarını arzedenler vardır.** Artık bilinmektedir ki, «iş bölümü»nün ve «paralı değişim»in hâkim bulunduğu bugünkü toplulumuzda, üreticilerin ürünlerini «kendileri tüketmeleri» (Autoconsommation) asıl değildir. Tersine başkası üretim esastır. **Bu nedenle de üretim faktörlerini talep edenler, bu üretim faktörlerinin üretimine olanak sağladığı tüketim mallarının bizzat tüketicileri değildir.** Bunlar ürettikleri tüketim mallarını, bu malların isteklilerine arzederler. **Böylece, üretim faktörlerinin talep edenleri ve tüketim mallarının arzedenleri olarak kapitalist düzenin en önemli faktörü olan** (müteşebbis) **ortaya çıkmaktadır. Gerçekten bu müteşebbisler dahi, kendi açılarından bir «faydalılık - faydasızlık» hesabı yapmak durumunda bulunacaklardır. Ancak bu müteşebbisler için talep edecekleri «üretim faktörleri»nin «denkleştirilmiş marjinal faydaları» değil, «denkleştirilmiş marjinal prodüktiviteleri» söz konusu olacaktır.**

3°) **Tüketim mallarını talep edenler vardır.** Bu kategoriye giren iktisadî süjeler, üretim faktörlerinin fiyatlarıyla ilk bakışta ilgili görünmemektedir. **Halbuki arz, ancak talep için mevcut olabilmektedir. Bir üretici, sırf üretimde bulunmak için üretimde bulunmaz. Üretim faaliyeti, ancak ihtiyaçların tatminine yarayan «faydalar» sağladığı sürece var olabilir.** Bu nedenle müteşebbislerin, ürettikleri «faydalar»ı satmak için üretim de bulundukları kabul edilecektir. O halde müteşebbislerin «talep» ile ilgisiz kalması söz konusu olamayacaktır. Tersine, **talep vardır diye, üretim faaliyeti vardır.** Bundan ötürü talep, üretim faaliyetinin var olma sebebini teşkil eder. Müteşebbis tüketim mallarının arz edeni olduğu için üretim faktörlerinin talep edenidir. **Bu halde, müteşebbis, üretim faktörlerinin «prodüktivitesi»**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ile ilgili olarak bu faktörlerin kendisine sağladığı faydadan çok faydasızlık getirmemesine dikkat edecektir. Daha açık bir deyim ile, müteşebbis, üretim faktörlerine, onların üretimine olanak sağladığı tüketim mallarının fiyatlarına göre fiyat vermek zorundadır.

Bu andan itibaren, (bir piyasa ekonomisinde) müteşebbisin gördüğü görevin büyük önemi belirmekte ve böylece bütün piyasaların ve bütün fiyatların birbirlerine bağlılığı ortaya çıkmaktadır. (Müteşebbis) üretim faktörleri piyasasında talep eden, tüketim malları piyasasında arzeden sıfatı ile bu piyasaları birbirine bağlamaktadır. Üretim faktörlerinin fiyatları yalnız onları arz ve talep edenler tarafından değil, onların üretimine olanak sağladıkları tüketim mallarının arz ve talebine de bağlı bulunmaktadır. Bu suretle ikinci düşünceye varılmaktadır.

bb) Bütün piyasalarda teşekkül eden denge fiyatları düşüncesi, müteşebbislerin belirtilen rollerinin direkt bir sonucudur. Gerçekten genel iktisadi dengeye, bütün ortak değişimcilerin ferdî iktisadî dengelerin piyasalarda karşılaşması ve ayıklanması ile ulaşılmaktadır. Artık bilinmektedir ki, üretim faktörlerinin fiyatlarını, onların üretimine olanak sağladığı tüketim mallarının fiyatları belirlemektedir. Çünkü müteşebbis, satmak için üretimde bulunurlar ve kuşkusuz zarar etmemek kaygusu içindedirler.

İşte açıklanmasına çalışılan bu iki düşünce esas alınarak üretim faktörleri fiyatlarının teşekkülüne hâkim olan kanun şu şekilde ifade edilebilecektir : «Belirli bir üretim faktörünün fiyatı, iki rekabet piyasasında, bu faktörün denleştirilmiş marjinal produktivitesi ile belirlenir.»

Denkleştirilmiş marjinal produktivite, denkleştirilmiş marjinal fayda gibi bir kesir halinde belirmektedir. Nitekim denkleştirilmiş marjinal produktivite kesrinin;

— **Payında**, kullanılan üretim faktörünün marjinal produktivitesi (MPa) ve,

— **Paydasında**, bu faktörün kullanılması ile elde edilen tüketim malının marjinal değeri (Da) yani faydası birbirine eşit olması ile tahakkuk eder. Bu denge şöyle bir formül ile gösterilecektir :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

$$\frac{MPa}{Da} = 1$$

Bu formülde (a, kullanılan temel üretim faktörünü), (MP, bu faktörün marjinal prodüktivitesini) ve (D, bu faktörün kullanılması ile elde edilen tüketim malının marjinal değerini yani faydasını) ifade eder. Böyle bir dengeye ulaşabilmek için bir temel üretim faktörünün ek bir ünitesinin kullanılmasından doğan ek marjinal prodüktivitesi ile, bu nedenle hâsıl olan tüketim malının ek bir ünitesinin marjinal değeri birbirine eşit olması gerekmektedir.

Bu hususun grafik ile gösterilebilmesi için «ŞEKİL 3» e bakmak yetecektir. Gerçekten bu grafiğin,

— c (x) eğrisi, belirli bir üretim faktörünün üretimde kullanılmasına devam edilen dozları arttıkça bu malın dozlarının «yükselen fiyatları» nı göstermektedir. (Marjinal maliyet).

— u (x) eğrisi ise, üretimde kullanılmaya devam edilen üretim faktörü dozlarının artışı ile birlikte, bu üretim faktörü dozlarının üretimine olanak sağladığı tüketim mallarının artan her ek dozunun «düşen fiyatları» nı göstermektedir. (Marjinal verimlilik).

— Böylece (OH) miktarı, üretime uygulanan üretim faktörünün «rantabl kullanılışı» nın optimal düzeyini göstermektedir. Çünkü (MPa) ya karşılık olan marjinal prodüktivite ile (Da) ya karşılık olan marjinal üretim değeri, grafiğin (HD) ordinatında birbirine eşit olmaktadır. Başka bir deyim ile c (x) ile u (x) eğrilerinin kesiştiği (D) noktasında **«denkleştirilmiş marjinal prodüktivitesi dengesi»** ne ulaşılmış bulunmaktadır. **Gerçekten grafiğin sol tarafında kullanılan üretim faktörü dozlarının maliyetleri, verimlerinden düşüktür. Sağ tarafta ise bunun tam tersi söz konusudur. Şu halde, marjinal maliyet ile marjinal verimlilik (D) noktasında birbirine eşit olmaktadır.**

Bu deyim, üretim faktörlerinin optimal kombinezonunun, başka bir deyim ile, onların en fazla rantabl kullanışlarının limiti sorununu ortaya koymakta ve bunun müteşebbisin iktisadi hesabının merkezi bir sorunu olduğunu belirtmektedir.

Denkleştirilmiş marjinal prodüktivite hakkında bu hükmü, bahsin başında da değinildiği gibi;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Bir yandan**, müteşebbisin aynı aynı zamanda, hem üretim faktörlerinin talep edeni, hem de tüketim mallarının arzedeni sıfatiyle gördüğü iktisadî fonksiyonun bir sonucu olarak üretim faktörleri fiyatlarının değişime tekaddüm eden «veriler» olmadığını, tersine onların, değişimin bir «**sonucu**» **olduğunu**,

— **Öbür yandan**, müteşebbisin iktisadî hesabının merkezi bir sorunu olarak, üretim faktörlerinin «**optimal kombinezyonu**» nun, başka bir deyim ile, onların **en çok rantabl kullanışlarının** «**limit**» i konusunu ortaya koymaktadır.

Şimdi bu iki hususun gösterilmesine çalışılacaktır:

1°) Üretim faktörleri fiyatlarının, değişime tekaddüm eden «veriler» değil, değişimin birer sonucu olduğunu göstermek için «Şekil 5» deki basit şemaya başvuracağız.

Düşünelim ki, belirli bir iktisadî faaliyet branşında bir (M_1) müteşebbisi vardır. Bu müteşebbis, şemada, sol tarafta, temel üretim faktörlerini —yâni tabiat, emek ve kapital faktörlerini— talep eder ve sağ tarafta da bu faktörleri kullanmak suretiyle ürettiği tüketim mallarını muhtemel müşterilerine arzeder durumdadır...

Bu halde gösterilmesi gereken husus: İngiliz klâsiklerinin «değer» teorisi ile ileri sürdükleri gibi şemanın sağındaki tüketim malları fiyatlarını, solundaki üretim faktör fiyatlarının değil, tam tersine tüketim mallarının üretimini sağlayan üretim faktörlerinin fiyatlarını, bu tüketim malları fiyatlarının belirlemekte olmasıdır. Kuşkusuz, üretim faktörlerinin fiyatlarıyla teşekkül eden maliyetler, bu analizlerde, tamamen bir kenara itilmiş olmayacaktır.

(M_1) müteşebbisinin «üretim faktörleri piyasası» na, bu faktörlerin «talep eden» i olarak başvurduğu zaman, gerçi bu piyasada bu faktörlerin değeri bir «veri» olarak mevcuttur. Ancak bu mevcut fiyatlar, önceki talep durumuna göre oluşmuş bir düzeyi göstermektedir. Çünkü iktisadî hayat, (M_1) müteşebbisinin piyasaya çıkışına tekaddüm etmektedir. Nitekim faktör fiyatlarının bu düzeyi, tüketim malları fiyatlarında olduğu gibi, değişmez de değildir. Gerçekten (M_1) müteşebbisinin tüketim malı arzedeni sıfatiyle, bu mallara karşı tahmin ve ümit ettiği talep miktarına göre, kendisine özgü bir politika gütmesi ve böylece faktör fiyatlarını değiştirmesi daima mümkündür.

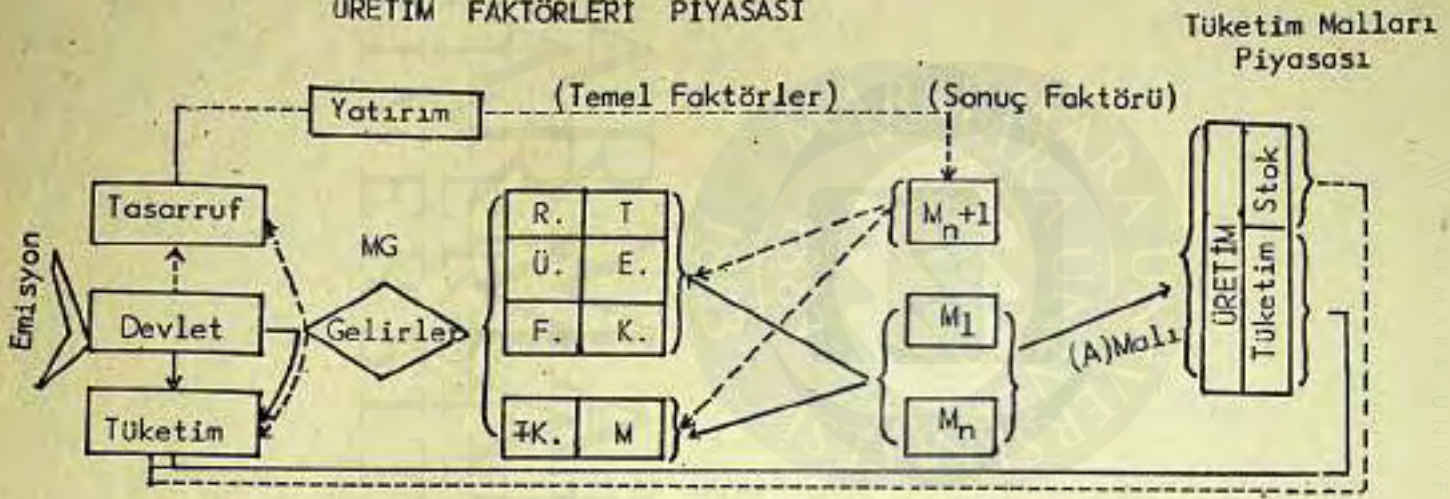

(Şekil: 5)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şu halde, bir müteşebbis, tüketim malı «arzeden»i sıfatiyle, satın alacağı temel üretim faktörleri ile elde edeceği tüketim mallarının talep durumunu inceleyecektir. **Tüketim malları isteklilerinin genel miktarı ise satın alma güçleri azaldıkça çoğalan çeşitli katlardan oluşan bir piramit manzarası göstermektedir. Bu piramitte en çok değişimci olanlar yâni zenginler, adet bakımından arz ve tepededir, en az az değişimci olanlar yâni fakirler ise adet bakımından çok tabandadır. Bu durumu gözönünde bulunduran müteşebbis, üretim organizasyonunun yapısına göre;**

— Üretip tüketicilere arzedeceği tüketim malları fiyatlarının «beher ünitesine» düşen «kâr miktarı»nı düşürmek suretiyle, satın alma güçleri daha az fakat miktar bakımından daha çok olan isteklilere baş vurmak ve,

— **Böylece «tüm kâr»ını arttırmak isteyebilecektir.** Fiyat konusu ele alındığı zaman görüleceği gibi, üretim değerinin «sabit» «oranlı ve oransız» olmak üzere iki elemanı vardır. «Oranlı ve oransız değişen» elemandan «oransız değişken»leri, «üretim miktarı arttıkça önce **«azalan»**, sonra **«artan»** bir mahiyet gösterebilecektir. Bu nedenle **«üretim miktarı»** arttıkça **«üretim değerleri»** aynı yönde değişmeyebilecektir. Bu hususu şimdilik şu rakamlarla belirtmeye çalışalım :

Satın alma güçlerine göre tüketim malı talep edenlerinin genel miktarını gösterir piramit	Müteşebbisin üretim faktörlerine ödediği ücretlerden teşekkül eden üretim değerleri (maliyetleri) TL.	Tüketim mallarına Uygulanması düşünülen satış fiyatları TL.	Beher ünitenin kârı TL.	Tüm kâr TL.
1	10	17	7	7
10	9	16	7	70
100	8	15	7	700
1000	9	14	5	5.000
10000	9	13	4	40.000
100000	10	12	2	200.000
1000000	11	11	0	0

Bu tablo, müteşebbisin belirli bir sınıra (meselâ satış fiyatını 17 liradan 12 liraya ve beher üniteden elde ettiği kârı da 7 liradan 2 liraya) kadar inmeye teşebbüs etmesinin, kendisi için çok iktisadî

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olacağını göstermektedir. **Bu suretle «seri halinde üretim»in bilinen etkilerinin sebebine de işaret edilmiş olunmaktadır.**

(M_1) müteşebbisi bu tarzda düşünmekte kuşkusuz yalnız değildir. «Şekil 5»de görüleceği gibi, **aynı üretim branşında**, aynı muhakemeyi yapmak, **en çok rantabl kombinezyonları vücuda getirmek** durumunda bulunan (M_2...M_n) müteşebbisleri de vardır. **Şu halde bu müteşebbisler aynı zamanda;**

— **Hem arzedenler olarak, ürettikleri (A) tüketim malları piyasasında,**
— **Hem de talep edenler olarak, bu tüketim malının üretiminde kullandıkları üretim faktörleri piyasasında birbirlerine rakip haldedir.**

Böhm-Bawerk'in bu kitaptaki tablosuna başvuracak olursak, bu durumu kolayca açıklayabileceğiz. Bu tabloda, belirli bir **(m) malının** (100-260) lira arasında satmaya razı olmak durumunda (8) satıcı ve aynı malı (150-300) liraya satın almaya razı olmak durumunda (10) alıcının varlığı düşünülmüştü. Bu halde fiyat da (210-215) lira arasında karar kılacak ve bu fiyat üzerinden (5) alıcı ile (5) satıcı arasında değişimler vukua gelecekti.

Bu sefer düşünelim ki, (8) satıcı arasındaki (S_1 — 100) ile (S_2 — 110); (210-215) lira arasında teşekkül eden satış fiyatını, alıcıların en isteksizi olan (A_{10})un (150) liralık fiyatından yüksek olmamak üzere ve örneğin **130 liraya indirmiş bulunsun ve fakat üretim miktarlarını da (2)den (10)a çıkarmış olsun. Bu takdirde (S_1) ve (S_2) ile gösterilen iki satıcının bu fiyata mallarını satmaya razı olmayan öbür satıcıları bir tarafa iteceği ve (A_1 — A_{10}) ile gösterilen (10) alıcının tümünü kendilerine çekecekleri doğaldır. İşte bunun gibi, (M_1,M_2,... M_n) müteşebbisleri birbirleriyle rekabet ederek, daha fakir alıcıları kendilerine çekmek ümidi ile bir yandan fiyatlarını düşürecek öbür yandan üretim miktarlarını arttıracaklardır. (Nitekim arz kanununa göre, bütün şartlar aynı kaldığı takdirde, bir malın arzı çoğalırsa fiyatı düşer).**

Tüketim mallarının arttırılması nedeni ile, **tüketim mallarının arzedenleri arasında rekabet, (M_1 M_2, ... M_n) müteşebbislerini, bu tüketim** malları üretimini sağlamaya yetecek kadar üretim faktörleri elde etmek üzere, **bu sefer «üretim faktörleri piyasası»nda alıcı sıfatiyle birbirlerine rakip hale düşürmektedir. Bu hal ise üretim mal-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

larının fiyatlarının yükselmesi sonucunu verir. (Nitekim talep kanununa göre, bütün şartlar aynı kaldığı takdirde, bir malın talebi çoğalırsa fiyatı yükselir).

Böylece, tüketim mallarının yükselen maliyetleri; düşen satış fiyatları ile bu maliyetler arasında kâr farkını o dereceye kadar indirir ki, bu sebeple tüketim mallarına vâki olan talep artışından beklenen «tüm kâr» yükselişi durabalir veya sıfıra müncer olabilir.

İşte üretimin genişletilmesi politikasının niçin sınırsız olamayacağı problemi de, bu suretle açıklığa kavuşmaktadır. Demek oluyor ki, bu analizlerde «maliyetler» ihmal edilmemekte ve fakat maliyetler yani üretim faktörlerinin fiyatları, değişimlere tekaddüm eden birer «veri» olarak değil, tam tersine birer «sonuç» olarak kabul edilmektedir.

Hâsılı, üretim faktörlerinin fiyatları bunların arz ve talebine değil, fakat ve özellikle bu üretim faktörleri ile elde edilen tüketim mallarının arz ve talebine bağlıdır. Çünkü üretim faktörlerinin talebi, arz edilen tüketim mallarının en rantabl bir sürüm düzeyi ile belirlenen talebine bağlıdır.

2°) **Müteşebbisin iktisadi hesabının merkezî bir sorunu olarak üretim faktörlerinin «optimal kombinezonu» nun «limit» i nedir?** Bu konunun incelenmesine sıra gelmiş bulunuyor: Gerçekten müteşebbis, üretim faktörlerinin en rantabl kullanılışlarının optimal kombinezonunu araştırmak ve gerçekleştirmek durumundadır. Başka bir deyim ile **müteşebbis üretim faktörlerinin her birinin kullanılışını hangi noktaya kadar götürmekte menfaati bulunacaktır?** İşte bu noktanın açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Müteşebbis, geçmişe dayanarak gelecek hakkında hükümler vermektedir. Bu nedenle, o piyasaya arzettiği tüketim mallarının sürüm miktarlarından ve fiyatlarından üretim faktörlerinin fiyatlarına geçmektedir. Bu geçişte mküteşebbis, üretim faktörlerinin, onların marjinal kullanışında hareketle, en iyi kombinezonunu, bir çeşit **«yoklama yöntemi»** ile gerçekleştirecektir. **Yâni üretim faktörlerinin her birinin, kendi marjinal alanları içinde, kullanılan miktarları değiştirilecektir ve böylece «optimal kombinezonun»a ulaşılacaktır. Daha açık bir deyim ile, müteşebbis, her faktörün kullanılacak miktarını, onun marjinal produktivitesinin** (yâni son dozunun kullanılması ile elde edilen varidat fazlasının), **marjinal maliyetine** (yani üretim faktörünün son dozunun ücretine) **denk gelinceye kadar arttırılacaktır.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şu halde, bir üretim faktörünün marjinal prodüktivitesi, marjinal maliyeti ile sınırlanmıştır. Limit budur. Yukarıda belirtildiği gibi, belirli bir üretim faktörünün marjinal prodüktivitesinin kendi marjinal maliyetine bölünmesini ifade eden ve bu itibarla bir «kesir» halinde beliren böyle bir nispet de **«denkleştirilmiş marjinal prodüktiviteler»** i göstermektedir.

Sonuç olarak, (a, b, c...) kullanılan temel üretim faktörlerini, (MPa, MPb, MPc...) bu dozlara tekabül eden marjinal prodüktiviteleri ve (Da, Db, Dc...) de elde edilen Tüketim mallarının Marjinal değerlerini gösterdikleri kabul edilecek olursa, teşebbüsün dengesi;

$$\frac{MPa}{Da} = 1 \; ; \; \frac{MPb}{Db} = 1 \; ; \; \frac{MPc}{Dc} = 1 \; .....$$

eşitlikleri ile ifade olunabilecektir.

Bu denge, «denkleştirilmiş marjinal pprodüktiviteler» (Productivés marginale Pondérés) in eşitliği kanununa tâbi olmaktadır. Bu kanunun ifadesi de şöyledir: «Her müteşebbis, yardımına muhtaç olduğu üretim faktörlerinin her birinin marjinal prodüktivitesinin, bu faktörlerin kullanılması ile elde edilen Tüketim malkırımın marjinal değerlerine denk gelinceye kadar, onların kullanılışını ileri götürmeğe çaba gösterir.» Bu noktada her faktörün marjinal dozu hedefine varmakta ve denkleştirilmiş marjinal prodüktivitesi (1) e eşit olmaktadır.

Müteşebbisler tarafından vücude getirilen bu dengeler, tüketim mallarının ve üretim faktörleri piyasalarında teşekkül eden fiyatlar birbirlerine ne kadar sıkı bir suretle bağlı bulunduğunu göstermektedir. Gerçekten «şekil 5» e bakıldığı zaman müteşebbislerin faaliyetleri sonucunda kendilerinin elde ettiği kârlar ile temel üretim faktörlerinin ödenen ücretlerinden oluşan **«gelirler»**in aynı zamanda, tüketim mallarını talep edecek olan **«satın alma güçleri»** ni vücude getirdiği kolaylıkla anlaşılmaktadır. **Bu husus yalnız belirli bir üretim branşı için değil, bütün üretim branşları için ilgi çekicidir. Çünkü bütün üretim branşlarındaki faaliyetlerden doğan «gelirler», bütün tüketim mallarına dağılmaktadır. Böylece tüketim mallarına dağılan fiilî taleplerdir ki, bütün üretim branşlarındaki müteşebbislere, ayrı ayrı, üretim faktörlerinin değerlerini takdir etmek olanağını vermektedir.** Gelirlerden **«tüketim»**e tahsis edilmeyen kısımlar da **«tasar-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ruf» ları teşkil ederler. Bu «tasarruf»lar, yeni teşebbüslere konu oldukça, yani **«yatırım»** haline geldikçe **«yeniden gelir»** olmaktadır ve böylece bu «tasarruf» ların, nihaî olarak tekabül ettiği kabul edilen tüketim malları halindeki **«stoklar»**, bu yeni gelirlerin tüketime tahsis olunmaları ile talep edilmektedir. Böylece stoklar eridikçe, toplum yeni bir teknik düzeye ulaşarak **«gelişme süreci»** ni yürütmektedir.

Hâsılı, belirli bir devrede **Gelirler Toplamının**, nihaî mallar anlamında **Tüketim mallarının** satış fiyatları **toplamına**; Gelirlerden Tüketime tahsis edilmeyen kısımlar olarak **Tasarrufların**, Tüketim mallarının **stoklarına** tekabül etmekte ve bu Tasarruflar (yeni teşebbüslere) konu olmadıkça yani (kapitaller yaratılmadıkça), kısaca (yatırım haline geldikçe) vucut bulan (yeni gelirler). (Tüketim malı stokları) nı tüketmekte, böylece bir toplumun (gelişme süreci) devam etmektedir.

Hâsılı, Bu suretle, bütün piyasalarda teşekkül eden fiyatların birbirlerine bağlılığı, ferdî iktisadî dengelerden genel iktisadî dengelere geçilmiş olduğu ve bunlar arasında birtakım köprülerin varlığı belirmiş bulunmaktadır. Böylece bahsin başında ortaya konmuş bulunan; Ferdî değer hükümlerinden üretim faktörlerinin fiyatlarına geçiş düşüncesi ile, piyasalarda teşekkül eden denge fiyatları düşüncesi açıklanmıştır.

IV. — FERDİ İKTİSADİ DENGE ANALİZLERİNDE MODERN GELİŞME

Esas itibarile ikinci Avusturya ekolünün bir eseri olan bu gelişmeler;

— Bir yandan, ferdî iktisadî hesap analizlerinin dayandığı çok basitleştirilmiş hipotezlerin terk edilmesile, bu analizlerin **yumuşatılmasına**,

— Öbür yandan, ferdî iktisadî hesap analizlerinin bugüne kadar bilinmeyen önemli yanlarının dikkate alınmasile bu analizlerin **zenginleştirilmesine** taallûk etmektedir.

A. — ANALİZİN YUMUŞATILMASI :

Marjinal teori, başlangıçta, realiteden uzak, çok soyut ve çok genel bir mahiyet gösteren varsayımlara dayanmıştır. İşte özellikle;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— İhtiyaçların, hâz ve elem halinde değerlendirilmesi, bu amaçla «hâz psikolojisi» (Psycologie hédonistique) ne başvurulması ve,

— İhtiyaçların miktar ile ifade edilebilmesi, «faydaların ölçülebilmesi» (Mesarabilité des utilités) şeklinde beliren varsayımlar terk edilerek, bu analizlerin yumuşatılmasına çalışılmıştır.

1) Hâz Psikolojisinin Terk Edilmesi :

İktisat bilimi, felsefe ile ilgisinin kesilmesine yardım eden her türlü analizlere büyük önem atfetmektedir. Bu nedenle modern iktisat teorisi, daha çok «reel» olanla ilgilenmektedir. Hâz psikolojisinin yarattığı **«iktisadî insan»** ın sırf egoist ve materyalist yapısı yanında, onun kısmen altrüist, haris, tahrik edici olma, dinî ve ahlâkî inançların etkisi altında bulunma gibi özelliklere sahip olduğu ve böylece **«reel insan»** dan başka birşey olduğu kabul edilmekte ve bu itibarla ihtiyaçların yalnız «hâz ve elem» halinde sübjektif bir tarzda değerlendirilmesi reddedilmektedir. **Bu sebepledir ki bu analizlerde «marjinal hâz ve marjinal elem» yerine «marjinal faydalılık ve marjinal faydasızlık» terimleri kullanılmıştır.**

Bu deyimler, «çerçeve-kavramlar» (Notions - cardes) dır. Her biri, her iktisadî süje için ayrı ayrı doldurulması gereken bir zarfdır. Bu zarf her biri için ayrı ayrı birer somut muhteva yaradılması gerekir. Bununla beraber, her sujenin kendine özgü psikolojisinin bir fonksiyonu olarak değişen bu somut muhtevalar, marjinalist teorinin ortaya koyduğu «intizamsızlık» ı ortadan kaldırmamaktadır.

Nitekim, disponibl malların nedreti prensibi, tatmin olunmuş ihtiyaçlar arasında en az şiddetli olanına tekabül eden bir mal dozunun varlığını da zorunlu kılar. O halde «marjinal fayda» var olacaktır. Şu var ki süje için marjinal faydanın taşıdığı önem yalnız onun sujeye verdiği «hâz veya elem» gibi etkilere tekabül etmez. Süje sadece «tercih» yapmaktadır. Süje için bunun saiki hâz olabildiği gibi, prestij övünme, altrüist düşünüş, menfaat gütmeyen bir amaç da olabilir. **İşte «tercih» kavramı böylece, sujenin reel eğilimleri ile doldurulmuş bir zarf, bir çerçeve olmaktadır.**

Bu halde, marjinal muhakeme geçerli kalmakta ve «hâz prensibi» (Principe hédonistique) bir «intizamlılık» ifadesi ile «iktisadî prensip»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(Principe économique) e dönüşmektedir. Bu prensip, iktisadî süjenin «en az» (Minimum) fedakârlık ile «en çok» (Maximum) tatmin elde edecek tarzda hareket ettiğini ifade etmektedir. Bu hal, insanların içgüdülerinin rasyonel bir gelişmesi olarak kabul olunabilmektedir.

Bundan ötürü, beşerî faaliyetin tek itici gücü, «kâr peşinde koşmak» dan başka bir şey olan «tercih dereceleri» (Echelles de préférence) dir. Gerçekten her ferdin çeşitli mal ve hizmetlere; tecrübelerine, zamanının koşulları içinde oluşan eğilimlerine göre atfettiği önem birbirinden farklı derecelerde bulunacaktır. **Bir ferdin reel hayatta her zaman bir kitabı bir sinemaya, bir sinemayı bir tiyatroya, bir tiyatroyu bir yemeğe tercih edebilmesi mümkündür.**

Bu analizler, daha da ileri götürülerek, «farksız» (indifférent) bir hüviyet de alabilmektedir. Gerçekten, «hâz» dan başka bir şey olan **«tercih dereceleri»** nin **«kıyaslanma»** sı ile bu çeşit analizlere varmak mümkündür. **Bir fert iki kez yemek yemekle, bir kez tiyatroya gitmeyi kıyaslayarak bunların aynı derecede tatmin sağladığı sonucuna varabilir.** Bu halde fert, iki ihtiyacından birinin tatmini karşısında farksız bir düzeye ulaşmış sayılacaktır. Bu fert için biri veya diğeri farksızdır. Bu takdirde bir tiyatronun faydası, iki yemeğin faydasına eşit olmaktadır. **Hâsılı** iktisadî süjenin çeşitli mallar karşısındaki «tercih dereceleri» ni ele alarak, onun **«çeşitli tertipleri»** ni saptamak ve böylece hazırlanacak olan bir tablo ile **«endiferans eğri»** sini çizmek mümkün olacaktır. Tüketicilerin iktisadî dengelerinin kuruluşunda, bu noktanın oynadığı önemli rolün inkârı kabil değildir.

2) Faydaların Ölçülebilmesi Prensibinin Terkedilmesi :

Süjenin iktisadî hesabının temelinde var olan faydalar gerçekten salt olarak ölçülemeyecektir. **Süje onları ancak nispî ve izafî olarak ölçmek olanağına sahiptir.** Bu görüş açısından;

— Bir yandan, «faydaların ölçülememe prensibi» nin anlamı,
— Öbür yandan, bu görüşün doğurduğu sonuçlar ayrı ayrı ele alınacaktır.

a) Faydaların Ölçülememesi Prensibinin Anlamı :

İktisadî süjelerin ihtiyaçlarının şiddet dereceleri birbirinden farklı olduğu kesindir. Bu ihtiyaçların karşılanmasına yardım eden iktisa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

di malların faydaları da keza süje için birbirinden farklı derecelerde görünmektedir.

Bu nedenle bir malın faydasının başka bir malın faydasına eşit olduğu veya bir faydanın diğer faydadan daha çok veya daha az olduğu kesinlikle söylenebilecektir. İhtiyaçlarımızın iskalası yapılırken gözönünde bulundurduğumuz bu birbirinden farklı önem dereceleri bir sıraya konmaktadır. (Birinci derecede, ikinci derecede, üçüncü derecede ... zorunlu ihtiyaçlarımız şeklinde). **Fakat Ludwing Von Misses'in dediği gibi, bu adetler «asli» (Cardinal) değil, «nizami» (Ordinal) bir mahiyet göstermektedir.** Birinci, ikinci, üçüncü ... demek suretiyle süjenin takdirlerinin önem dereceleri açıklıkla belirtilmekte ve fakat bu takdirlerin matematik olarak birbirlerine nispet edilmesi mümkün olmamaktadırlar. Bu husus insan arzularının ölçülmesi imkânsızlığından doğmaktadır.

b) Faydaların Ölçülememesi Prensibinin Doğurduğu Sonuçlar :

Faydaların ölçülebilmesi ile ancak matematik bir değer taşıyabilen bazı kavramlar bu görüş karşısında değişikliğe uğramış bulunmaktadır. Bu değişiklikler özellikle;

— Denkleştirilmiş marjinal fayda,
— Marjinal fayda ve faydasızlıklar ile prodüktivitelerin dengelerinin sağlanması ve,
— İktisadî maksimum, kavramları yönünden ele alınacaktır.

aa) Denkleştirilmiş marjinal fayda kavramı, bilindiği gibi, payı «marjinal fayda» ve paydası «fiyat» olan bir kesirdir. Bu halde, tek objektif realite olarak ve bu nedenle ölçülmesi mümkün faktör paydayı teşkil eden fiyattır. Pay ise ölçülebilmesi mümkün olmayan malın marjinal faydasıdır. Böyle bir kesrin matematik bir sonuç vermesi kuşkusuz kabil değildir. **Bundan ötürü, denkleştirilmiş marjinal faydayı yalnız psikolojik bir terim olarak anlamak gerekecektir.** (Faydanın karşılığı olarak faydasızlık kavramının da aynı mahiyette bulunması doğaldır).

bb) Marjinal fayda ve faydasızlık ile prodüktivitelerin dengelerinin sağlanması, ancak malların sınırsız olarak dozlara bölünebilmesiyle mümkündür. Yani denge düşüncesi, malların bölünebilmesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

düşüncesini içerir. Halbuki reel hayatta buna rastlamak pek mümkün değildir. Bunun psikolojik, teknik ve sosyal nedenleri mevcuttur. **Psikolojik bakımdan** reel hayatta insan arzuları somut ünitelere taalluk etmektedir. Süje bir damla su ile değil bir bardak su ile ilgilidir. **Teknik bakımdan** mallar sınırsız olarak bölünme yeteneğinde değildir. **Sosyal bakımdan** alışkanlıklar, anlaşmalar, kanunî zorunluklar belirli ünitelerin bölünebilmesine engeldir. Bir paket makarna alınmakta ve fakat bir tel makarna ile uğraşılmamaktadır. Emek faktörünün ücreti, aylık veya haftalık olarak ödenmektedir. Süreli anlaşmalar arzı olduğu kadar talebi dahi bağlamaktadır. İş sözleşmeleri ve devlet kuralları emek faktörünün akıcılığını azaltmaktadır.

Bu nedenle çok sert ve salt bir denge düşüncesi yerine, daha yumuşak bir formülün kullanılması zorunlu olmaktadır. 1885'de Avusturyalı Von Wiesser'in kullandığı ve İtalyan iktisatçısı Panteleoni'nin **«Wiesser kanunu»** adını verdiği bu formül şu ifadeyi taşıyacaktır: **«Süje bir malı o şekilde kullanmaya çaba gösterir ki, bu kullanış tarzı, kendisine, öbür mümkün faydaların aleyhine olmamak üzere en küçük marjinal faydayı sağlamış olsun.»** Ancak bu düzeydeki marjinal faydalar dengesi iledir ki, süje maksimum tatminine ulaşabilecektir. Çünkü en aşağı düzeyde teşekkül eden böyle bir dengede, fiilî faydalar maksimuma ulaşmıştır. **Maksimum fiilî faydayı sağlayan bu davranışlar yani insan tabiatının rasyonel gelişmesi ise optimumlara tekabül eder.**

cc) İktisadi «en çok» (Maximum) kavramının yerini «en uygun» (Optimum) kavramının alması gereği ileri sürülmektedir. Nitekim Hans Mayer'e göre, Maximum kavramı, ancak ölçülebilir ve homojen faktörlerin varlığı halinde realiteye uyabilmektedir. Halbuki bu iki karakterden hiçbiri bu alanda mevcut değildir. Bu nedenle Optimum kavramının kullanılması daha doğru olacaktır.

Bu husus bize pek zorunlu görünmüyor. Çünkü «Maksimum» kavramı, bir plâfonu ifade ederken ve ondan çoğunun mümkün olmadığını gösterirken; «opmimum» kavramı, «en az» (minimum) ile «en çok» (maksimum) arasında, «en uygun» bir hali ifade etmektedir. Bu iki kavramın kendi anlamları içinde korunması iledir ki, süjelerin «iktisadi hesap ve dengeler» i, insanın rasyonel tabiatına uygun tanımlarına kavuşturulabilir. Nitekim denge, en açık deyimi ile, mak-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

simum fayda sağlayan optimum bir davranış halidir. Süjeyi böyle bir dengeye ulaştıran ise, onun yaptığı iktisadî hesaptır.

Bununla beraber bu görüşşümüz, realitelerimizin, matematik kesinlik içinde değil, psikolojik düzende kurulu bulunduğu olgusuna karşı gibi de kabul edilmemelidir.

B. — ANALİZİN ZENGİNLEŞTİRİLMEESİ :

Yapılan analizlerin bugüne kadar bilinmeyen yanlarının gösterilmesi ile, bu analizler zenginleştirilmiştir. Yeniden kavranmasına konu teşkil eden bu hususlar:

— Bir yandan, faydaların birbirlerini tamamlamalarına,
— Öbür yandan, bu alanda «zaman»ın oynadığı «rol»e taalluk etmektedir.

1) Faydaların birbirlerini tamamlamaları (Complémentarité)nın kabul edilmesi, bu alanda bir «psikolojik tamamlama» kavramının doğmasına âmil olmuştur: Bu kavram ile birlikte süjenin gerçekleştirmeye mecbur olduğu iktisadî faydaların maksimum düzeyinin, **«global»** bir anlamda alınması gereği belirmiştir. Bu bakımdan, **«psikolojik tamamlama»** ile ilgili olarak,

— Bir yandan, global iktisadî fayda kavramı açıklanacak,
— Öbür yandan, bu kavramın bileşimi gösterilecektir.

a) Global İktisadî Fayda Kavramı (Utilité économique globale) :

Bu kavram, bütün ihtiyaçların bir «tüm» halinde birbirine bağlı olarak bulunduğunun ifadesidir.

Gerçekten realitede herhangi bir ihtiyacı, öbürlerinden soyutlaştırarak incelemek mümkün değildir. **Hiçbir beşerî ihtiyaç bağımsız bir varlığa sahip değildir.** Bu nedenle bütün faydaların global bir halde birbirlerini tamamladıkları bir olgu olarak kabul edilmek gerekir. **İnsan hayatının amacı, yanyana dizilmiş kısmî tahminlerin bir adî toplamını vücude getirmek değildir. Bundan ötürü duygular birbirlerinden ayrılmış değil, tersine birbirleriyle ilişkili olarak koordi-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ne edilmiş ve parçaları ahenkleştirilmiş bir halde bir bütün teşkil etmektedir. Sonuç olarak iktisadî süje için, ancak genel bir bütün içinde en çok avantajlı duruma ulaşmak amaç olmaktadır.

Hâsılı, bir malın faydası yalnız kendi miktarına bağlı değildir. Çünkü bir mal ancak süjenin global faydasının kadrosu içinde kendi değerini kazanabilecektir. Süje, öbür bütün tatminlerini karşılayacak malların durumu hakkında bir bilgi sahibi olduktan veya onlar hakkında tahminlerde bulunduktan sonra ancak belirli bir mal hakkında bir hüküm verebilmektedir. Bundan dolayı, bütün mallar yâni faydalar kendi aralarında birbirlerine bağlı ve birbirlerini tamamlamaktadırlar.

b) Global İktisadî Faydanın Bileşimi :

Bu kavramın muhtevasını, kuşkusuz iktisadî süjenin yaptığı **«tercihler»** ve aldığı **«kararlar»** teşkil edecektir. Ancak bu tercihler ve kararlar ile süjenin global iktisadî faydasının maksimum düzeye ulaşmış olması gerekir. **Bu nedenle diyeceğiz ki, global bileşim (combinaison), süjeyi global iktisadî faydanın maksimumuna ulaştıran, süjenin birbirlerine bağlı tercih ve kararlarının bir bütünüdür. Bu bütün ise, süjenin optimum global davranışıdır.** Şu halde süje için global iktisadî faydanın maksimumu, ulaşılması gereken bir «amaç» ve global kombinezon (yâni optimum global davranış), bu amaca ulaştıran bir **«araç»** olarak belirmektedir.

Pratikte, global iktisadî faydanın belirlenmesi, çeşitli ihtiyaçlara tekabül eden malların her birinin özel faydalarının kıyaslanması sonucunda alınan bir seri kısmî kararlarla mümkün olmaktadır. **Bu nedenle global kombinezon hazırlanırken, her malın marjinal faydası, süjeye bir dayanak noktası olmaktadır.**

Bu fonksiyonu görürken de, marjinal faydalar geçici bir mahiyet göstermekte ve birbirleriyle ilgili olarak, süjenin gözünde her an değişmektedirler. Bu hal global kombinezon gerçekleşinceye kadar devam eder. Global kombinezon gerçekleştiği anda, marjinal, faydalar kesin bir mahiyet kazanırlar.

2) İktisadî hesabın «kadrosu»sunu teşkil eden «zaman»ın rolü:

İktisadî süje için, malların faydaları hakkında takdirlerini yaparken, «zaman» ile ilgili olarak:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Hangi zamanlara ait **«bazlar»** a dayandığının,
— Malların karşılayacakları ihtiyaçların zaman içinde sıralanmış bulunduklarını gözönünde tutarak zamana verdiği **«önem derecesi»** nin ve,
— Takdirlerden doğan iktisadî hesabın bir **«zaman aralığı»** ile sınırlı bulunduğunun bilinmesi söz konusudur.

Birinci halde, «takdirlerin kronolojik bazları», ikinci halde, «ihtiyajlar ile onlara tekabül eden faydaların zaman itibariyle bir hizaya getirilmesi» ve üçüncü halde de, «iktisadî devrelerin realitesi» belirtilecektir.

a) İktisadî Faydaların Takdirlerinin Kronolojik Bazları :

Süje, takdirlerini yaparken, bulunduğu an ile faydaların fiilen tahakkuk edeceği ilerideki zamanı gözönünde bulundurmaktadır. Yâni süje bir mala değer verirken, takdirde bulunduğu zamanın koşullarına bağlı olduğu kadar, o maldan fiilen faydalanmanın söz konusu olduğu zamanın koşullarına da bağlıdır. Bu durumda süje;

— **Bir yandan, önceden** yapılmış tahminlere dayanan takdirlerin fiilen gerçekleştiği bir **«hal»** ve bu halin koşullarına bağlı olan **«kullanma isteklerinin sistemi»** ne uymakta,
— **Öbür yandan**, faydaların gerçekleşmesini tahmin ve ümit ettiği bir **«istikbal»** ve bu istikbalin koşullarınao bağlı olan ve gerçekleşmesi ümit edilen **«kullanma isteklerinin sistemi»** ile de ilgili bulunmaktadır.

Şu halde **«hal»**, önceden yapılmış tahminlere dayanan takdirlerin gerçekleştiği bir zamanı ifade etmesi itibariyle **«sonsal» (ex-post)** bir mahiyet göstermektedir. Yapılan takdirler ise faydaların gerçekleşeceği ilerideki bir zamana ait bulunmaktadır. Bu itiberle ileride «sonsal» (expost) bir mahiyet alacak olan bugünkü takdirler **«öncesel» (ex-ante)** bir mahiyet göstermektedir.

Hâsılı, iktisadî süjelerin iktisadî hesapları, «öncesel» (ex-ante) bir hesaptır. Bu hesap yapılırken süje, zaman ile ilgili, bir «baz» a sahip bulunmaktadır.

— Bu bazlardan biri, «sonsal» mahiyetteki «hal» koşulları içinde bulunan «bugünkü kullanma istekleri» nin sistemidir. Bunlar halde gerçekleşmiş isteklerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Bu bazlardan diğeri, faydaların fiilen gerçekleşmesi tahmin ve ümit edilen istikbal koşulları içinde bulunan «geleceğin kullanma istekleri»nin sistemidir.** Bunlar ise süjenin zihninde gelecekte gerçekleşmesini ümit ve tahmin ettiği, başka bir deyim ile, proje halinde isteklerdir.

Sonuç olarak iktisadî hesap, halde yapılan ve fakat hal ve istikbal gibi iki «baz»a dayanan «öncesel» (ex-ante) bir hesaptır.

b) İhtiyaçlar ile onlara tekabül eden faydaların zaman itibariyle bir hizaya getirilmesi (Synchronisation) :

İktisadî yapılarının zorunlu bir gereği olarak **«bugün»** ü, **«yarın»** a **«tercih»** etmektedirler. İnsanın gözünde:

— **Bir yandan, gelecek, bugüne göre daha az güvenilir görünmekte,**

— **Öbür yandan, gelecek, tamamiyle garanti edilse bile, ihtiyaçların bugünkü şiddeti, yarınınkinden daha çok duyulabilmektedir.** Çünkü onlar aktüeldir. İşte bu sebeplerle zaman içinde, birbirinden farklı zamanlarda gerçekleşecek, **aynı önemdeki** faydalara, bugün yapılan takdirlerle **farklı ödemeler atfedilmektedir.** Böylece insanların genellikle, bugünkü ihtiyaçlarına gelecektekilerden daha çok önem vermelerinden doğan bugünkü malları, geleceğin mallarına tercih etmeleri olgusuna da süjenin **«zaman tercihi» denecektir.**

Gerçekten, «zaman tercihi» olgusu, süjelerin geleceği daha az önemli kabul ettikleri sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle gelecekteki malların gerçek değerleri, onların ihtiyaçlarımızın tatminine uygulanabilmeleri bugünden ne kadar uzak görünürse, o oranda küçümsenmektedir.

Bu psikolojik olay, başka bir deyim ile, malların farklı değerler ve ölçüler içinde göze görünmesi başka alanlarda da görünmektedir. Aynı büyüklükte iki ağaçtan insana yakın olanı, büyük, uzak olanı küçük görünmektedir. Keza genişliği her yerinde aynı olan bir yolun ağzında bulunan bir insan, kendisinden uzakta bulunan yolun sonunu daha dar görmektedir.

İktisadî alanda, bir kimseye, bugün veya bir ay sonra sinemaya götürülmesi önerisinde bulunulsa, büyük bir olasılıkla, bu kimse bu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

günü tercih edecektir. Bir kimse çocuğuna bugün bir çikolota mı alsam, yoksa üç ay sonraki bayramda bir çift ayakkabı mı alsam diye bir öneride bulunsa, yine büyük bir olasılık ile çocuk, farklı faydalar söz konusu olmasına rağmen, bugünün çikolatasını tercih edecektir. Nasıl **mesafe bakımından** insanların yakınında ve uzağında bulunan cisimlerin **mesafe farkları**'nın bir düzeye getirilebilmesi, başka bir deyim ile, küçük görünüşlerin, gerçek büyüklüklerine irca edebilmesi için cisimlerin küçüldükleri oranda büyütücü bir **«dürbün»** ile bakılması zorunlu ise, aynı ile, **zaman bakımından**, ihtiyaçların yakınında ve uzağında bulunan faydaların **zaman farklarını** bir düzeye getirebilmek için, süjenin bunlara, zamanın uzunluğu ve güvenliği ve bugünkü ihtiyacının şiddeti ile orantılı bir **«zaman katsayısı»** uygulaması ve ancak böylece çeşitli faydaların kıyaslanmasını mümkün kılması zorunlu olmaktadır. Bu katsayı, süjenin **«zamanı tercih derecesi»** ne göre değişecektir. Bu nedenle bu katsayı, süjenin **«sabırsızlık derecesi»** olarak, bugünü, yarına tercih derecesini ifade etmektedir.

c) Süjenin iktisadî hesabında «iktisadî devre» (Période économique) ile sınırlı bulunması :

«Zaman» ın rolü bakımından yapılan incelemeler, süjenin iktisadî hesabının genellikle belirli bir «devre»ye taalluk ettiğini göstermektedir. **«İktisadî devre» süjenin iktisadî hesabının bir «çerçevesi» olarak beliren bir realitedir.** Bu kadronun genişliğini belirleyen sübjektif ve objektif mahiyette faktörler vardır.

aa) Sübjektif mahiyetteki faktörler, süjenin kişiliğine ve ihtiyaçlarının mahiyetine taalluk etmektedir;

— **İleriyi gören bir fert, başka bir ferde göre daha uzun bir devre için iktisadî hesabını yapabilmektedir.** Her ferdin **«evrim derecesi»** ni belirleyen doğal olarak taşıdığı yeteneklerle eğitimden ve sosyal ortamdan elde ettiği bilgilerdir.

— **Tahmin olunacak ihtiyaçların mahiyetleri de iktisadi hesabın devresinin uzunluğuna etki yapmaktadır.** Süjenin birinci derecede ihtiyaçları için de daha kısa devreli hesap yapması, tahminlerde bulunması doğaldır.

bb) Objektif mahiyetteki faktörler, süjenin kararlarına etki yapan dış faktörler» dir :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tarımsal üretim mevsimlere bağlıdır. Endüstriel üretimde de üretim sürecinin normal bir uzunluğu vardır. **Malın ihtiyaçlara uygulanabilir bir hale gelinceye kadar geçirdiği her üretim aşamasının zorunlu kıldığı zaman bu «süreç» in süresini belirlemektedir.** Sosyal hayatta, paranın girdisi ve çıktısı belirli bir ritm izler (haftalık, 15 günlük, aylık ve yıllık gibi). Demek oluyor ki, süjenin iktisadî hesabının **«devresinin sınırının»** belirlenmesinde rol oynayan dış faktörler de vârdır.

Hâsılı, iktisadî hesap bir devre ile sınırlı olarak süjenin geleceği ile ilgili takdirlerinin global bir kombinezonudur diyeceğiz. Bu nedenle iktisadî hesap, süjenin yaptığı «öncesel» (ex-ante) bir previzyon, bir proje, bir plândır. Süje bunu yaparken, **«sonsal» (ex-post) bir «hal» ile öncesel «tahminler» e dayanmaktadır. Süje, bu öncesel planını, belirli bir devre sonunda fiilî bir durumda tahrik etmektedir. Demek oluyor ki «iktisadî devre» iki «ex-post» arası bir «zaman aralığı» dır. Bir müteşebbisin iş programı, bir devletin bütçesi birer «ex-ante» previzyonudur. Bilânço ve kesin hesap bu previzonların devre sonunda fiilen gerçekleşmiş durumlarını gösterir. Bu nedenle bunlar «ex-post» hallerdir.**

Bütün çabalara rağmen marjinal fayda teorisinin «tekçi» (moniste) karakteri ile iktisadi incelemeleri objektiviteye ulaştırmakta zorluk çektiği bir gerçektir. Bununla beraber bu teori, «fiyatın öncesel teşekkülü» diye adlandırabileceğimiz, fiyat teşekkülünün önemli bir yanını da aydınlığa kavuşturmuştur.

Gerçekten biz, bu teorinin yardımı ile ferdi ve genel dengelerin kurulusuna ve fiyatların teşekkülüne hâkim psikolojik eğilimleri ve bu eğilimlerin tâbi olduğu kanunları kavramaya çalıştık. Özellikle teorinin ihtiva ettiği **«faydalılık»** kavramı ile fiyatların **«talep»** cephesinin psikolojik temellerini incelemek fırsatını bulduk.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DOKUZUNCU BÖLÜM

FİYAT TEORİSİ İLE İLGİLİ KAVRAM VE VARSAYIMLAR

Hukuki bir çerçeve olarak **«özel mülkiyet»** i, ferdî faaliyete, çalışmaya yönelten bir itici güç olarak **«kişisel menfaat»** ı, ve kişisel iktisadî sorumluluğu doğuran bir faaliyet kaidesi olarak **«rekabet»** i esas alan modern toplumumuzun iktisat sisteminde; ferdin sınırsız ihtiraslarını ve kişisel menfaatlerini ortak ve karşılıklı menfaatlere dayalı âhenkli bir **«dayanışma»** ya çevıren **«iş bölümü»** ve **«fayda eşitliğine dayanan değişim prensibi»** dir. Bu iki prensip altında her ferdin **«en az emekle en yüksek sosyal değeri elde etmeye çalışması»** doğal bir eğilimdir. Gerçekten bu durumda her fert kişisel ihtiyaçları için değil, başkalarının ihtiyaçları için üretimde bulunmaktadır. Bu nedenle fert üretim faaliyetinde bulunurken, kendine olan faydayı değil, sosyal faydayı arttırmak amacını gütme durumundadır.

Başkası için üretim, başkasının ürettiği şeyler ile **«değişim»** i zorunlu kıldığına göre, daha önce de belirtildiği gibi, hemen bütün iktisadî ilişkilerimiz değişim mekanizması içinde toplanmaktadır. Her değişimde tarafların belirli bir **«değişim oranı»** üzerinde anlaşmalarıyla fiyatların teşekkül etmekte bulunduğunu ve teşekkül eden bu **«fiyatlar»** üzerinden değişimlerin yapıldığını da şimdiden belirtmek mümkündür.

Belirli bir zaman ve mekân içinde somut ve canlı birer varlık halinde beliren **«fiyatlar»** ise modern toplumumuzda **«zora ve keyfi muameleye»** başvurulmaksızın **«arz ve talep»** üzerine etki yaparlar ve böylece genel **«gelişme ve denge»** yi sağlarlar.

Birinci olarak :

Fiyatlar «genel denge» yi sağlar dedik. Gerçekten fiyatlar; **«arz»**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

in, başka bir deyim ile **«üretim faaliyeti»** nin, **«talep»** e yani satın alma **«arzusu»** na ve **«güçleri»** ne uygunluğunu, **üretim faktörlerinin zararlı üretim alanlarından kârlı üretim alanlarına akmasına etki yapmakla sağlarlar.**

Üretim faktörleri - tabiat, emek, kapital, teşebbüs - yapılarından doğan akıcılık dereceleri ve yön değiştirme yetenekleri oranında daima çok kâr bırakan üretim branşlarına akma eğilimindedirler. Bu faktörlerden, özellikle **«gelir ve güvenlik»** kaygılarını uzlaştırabildiği oranda yön değiştiren faktör hiç kuşkusuz **«nakdî kapital»** dir. O «kapital» ki, müteşebbis elinde, kendisi dahil, öbür üretim faktörlerinin paylarının peşin ödenmesinde görev yüklenmekle, bu kervanın öncülüğünü yapmakla müteşebbise olanak sağlamaktadır. **Bu suretle üretim faktörleri «çok kâr» getiren alanlarda toplanmakta «üretim» in ve dolayısıyla da bu alanlarda iktisadi faaliyetin daralmasına âmil olmaktadırlar. Böylece fiyatlar; üretim faktörlerinin normal dağılımındaki bu rolleri ile, onları daimî surette gözetleyen müteşebbisler üzerinde etki yaparak «arz» ı, «talep» e uymaya teşvik ederler ve etkili olurlar.**

İkinci olarak :

Fiyatlar, genel gelişmeyi sağlar dedik. Gerçekten fiyatlar; kâr peşinde koşan müteşebbisleri, maliyetin ucuzlatılması ve kalitenin yükseltilmesi için üretim araçlarının satın alınmasında, onların bileşiminde ve organizasyonunda gerekli dikkatli sarfetmeye ve tüketicilerin zevklerini ve eğilimlerini önceden sezmek ve yeni yeni sürüm alanları aramak ve yaratmak suretiyle de ürettiklerini sürmek için en iyi tedbirleri almaya zorlar. **Bu yeteneği gösteren, yâni, en düşük maliyetle nelerin ne miktarda ve hangi metodlarla ve kimler için üretileceğini en doğru bir şekilde saptayabilen müteşebbisler, uzun veya kısa bir süreyle, belirli bir alanda «tekel ve imtiyaz» sağlamış olurlar.** Müteşebbislerin bu imtiyazlı saltanatı, çok geçmeden öbür müteşebbisler için çok çekici görünecektir. **Bu nedenle öbür müteşebbisler, kurulan saltanatın tahtına geçebilmek için;**

— **Bir yandan, daha olgun metodların keşfinde,**
— **Öbür yandan, maliyet ve satış fiyatlarını düşürmede gecikmeyeceklerdir.**

Bu suretle fiyatlar, genel tatmin alanının gelişmesine, başka bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

deyim ile, tüketicilerin menfaatlerinin daha iyi bir şekilde sağlanmasına hizmet ederler. **Fiyatların bu etkisi altında, Basitat'ın dediği gibi, müteşebbis «daima sakındığı şeyi hiç durmadan yapmakta» devam eder**[1].

Görülüyor ki, fiyatlar, işaret olunan fonksiyonları ile iktisadi faaliyetin odak noktasını teşkil ettiği gibi, fiyat bahsi ile iktisadın en önemli konularından biri olmaktadır[2].

Fiyat mekanizmasını görmeden önce, bu mekanizmanın işleyişini açıklarken **anlamlarının bilinmesi gerekli birtakım kavramlar** var olduğu gibi, **reelden uzaklaşılarak kabulü zorunlu birtakım varsayımlar** da mevcuttur. İşte bu kavramları ve varsayımları;

— Fiyat kavramı,
— Fiyat teorisi ile ilgili varsayımlar,
— Arz ve talep kavramları,
— Fiyat rejimleri, olmak üzere dört grupta inceleyeceğiz.

§ 1. — FİYAT KAVRAMI

Fiyatın ne olduğunu açıklarken;

— **Birinci olarak,** fiyat kavramını tanımlamaya,
— **İkinci olarak,** fiyatın para ile ifadesini belirtmeye çalışacağız.

I. — FİYAT KAVRAMININ TANIMI :

Fiyat, en geniş ve somut anlamı ile, iki malın birbirlerine karşı **değişim değerinin bir ifadesidir.** Başka bir deyim ile, fiyat, iki malın **değişim değerlerinin birbirlerine karşı birer oranı olarak belirmektedir.** Şu halde **tek bir değişimde iki oran,** bundan ötürü **iki fiyat** var demektir. Gerçekten 2 kilo kahve ile 20 kilo pirincin değiştirildiği düşünülecek olursa;

---

(1) Louis Baudin: Para ve Fiyat Teşekkülü (Trc.) İst., Sa. 16.

(2) Şükrü Baban: İktisat İlminin Prensipleri, İst., Sa. 59.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **1 kilo kahvenin fiyatı, pirinç ifadesiyle 20/2 = 10 kilo pirinç,**
— **1 kilo pirincin fiyatı, kahve ifadesiyle 2/20 = 1/10 yâni 0,100 kilo kahve olmaktadır.**

Walras'ın ifade ettiği tarzı[1] ile diyelim ki:

— Değiştirilen (A) ve (B) olmak üzere iki mal söz konusu olsun.
— Değişim değerleri (D) ile gösterilecek olursa, bu iki malın değişim değerleri (Da) ve (Db) olacaktır.
— Değiştirilen miktarlar (M) ile ifade edilecek olursa, bu iki malın değiştirilen miktarları (Ma) ve (Mb) ile temsil edilebilecektir.
— Malların fiyatlarına (F) diyecek olursak, değişim konusunu teşkil eden malların fiyatları da (Fa) ve (Fb) gösterilebilecektir.

Değiştirilen iki malın değişim değerleri ile miktarlarının çarpımı birbirine eşit değerler vermesi gerektiğine göre, ilk denklemimiz:

$$Ma \cdot Da = Mb \cdot Db.$$

olmak gerekecektir.

Bu denklemin iki tarafından birinde «değişim değerleri»nin, öbüründe «miktarlar»ın oranlarını yalnız bırakmak istesek, her iki tarafı (Ma . Db) ile bölmemiz gerekecektir. Bu halde;

$$\frac{Da}{Db} = \frac{Mb}{Ma}$$

denklemi elde edilmiş olacaktır. Bu denklemlerden çıkaracağımız sonuç;

— Değişim değerleri oranlarının,
— Değiştirilen miktarların oranlarının tersine eşit olmasıdır. Değişim değerlerinin birbirlerine oranları «fiyat»ı verdiğine göre;

$$Fa = \frac{Da}{Db} = \frac{Mb}{Ma} \text{ ve } Fb = \frac{Db}{Da} = \frac{Ma}{Mb}$$

olmaktadır.

(1) Walras, Elémente d'Economie Politique pure 1874, (Paris 1926), Sa. 49.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Görülüyor ki, bir tek değişimde iki fiyat vardır ve fiyat, birbirinin tersi olmak ve fakat birbirinin mütenazırı bulunmak suretiyle, değiştirilen malların değerlerinin veya miktarlarının birbirine karşı gösterdikleri bir oran halinde belirmektedir. Pratikte;

— Değiştirilen malların değerlerinin değil,
— Değiştirilen malların miktarlarının birbirine karşı gösterdikleri oranlar dikkate alınacaktır. Bu durumda fiyat;

$$Fa = \frac{Mb}{Ma} \quad , \quad Fb = \frac{Ma}{Mb}$$

olacaktır.

Fiyat, iki malın değişim değerlerinin birer oranı halinde ifadesi olduğuna göre, bu oranda iki maldan biri **«para»** da olabilir.

B. — FİYATIN PARA İLE İFADESİ :

Fiyat kavramı bizi, modern toplumumuzda en çok geçerli bir ifade tarzına getirmiş bulunuyor. Gerçekten **Fiyat mallar arasında herhangi bir oran değildir**[1].

Fiyat;

— **Bir yandan,** söz konusu olan mal ve hizmetlerin herhangi bir miktarı değil, genellikle değişmez olarak kabul edilmiş bir **«ünite»** si

— **Öbür yandan,** söz konusu olan ve hizmetlerin herhangi bir mal ile değil, öbür bütün mallardan soyutlanmış **«ortak değer ölçüsü» fonksiyonunu görebilen bir mal (numéraire) veya öbür fonksiyonlarıyla birlikte beliren «para» ile ilgilidir. Şu halde değeri biçilmek istenen malın daima aynı fizik üniteleri bir hesap bazı olarak alınacak olursa, bu malın fiyatı, değişimi için zorunlu olan «para miktarı» na tekabül edecektir. Nitekim;**

— **Para (P), miktar (M) ve para miktarı (Mp) ile,**
— **Mal üniteleri yâni birimleri (B) ile gösterilecek olursa, bir (A) malının fiyatı :**

---

(1) Nogaro, Cours d'Economie Politique, Paris, 4. baskı, Sa. 338.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

$$Fa = \frac{Mp}{Ba} = Mp$$

olmaktadır.

Hâsılı, fiyat, genel ve geçerli anlamı ile, bir mal veya hizmetin birim değerinin para ile ifadesidir[1]. **Bu halde belirli bir değişimde iki değil, tek fiyat vardır.** Çünkü, genel olarak birbirleriyle değiştirilen «mal ve hizmetler» ile «para»dan birincisinin fiyatı söz konusu olduğu halde, ikincisinin fiyatından söz edilmemektedir.

Bu analizden çıkarılması gereken sonuç: paranın **«ortak değer ölçüsü»** fonksiyonuna dayatılan fiyatların, birbirinden ayrı ve tarafsız birer varlık değil, bütün malların değişim değerleri bakımından birbirlerine bağlılıkları içinde, bu değerlerin kıyaslanmasına olanak sağlayan birer varlık olduğudur. Unutmamak gerekir ki ölçmek kıyaslamak demektir.

Son olarak şu hususu da belirtmeliyiz: Genellikle piyasada, vitrinlerde malların üzerine konmuş etiketlerde gösterilen veya satıcıların, alıcılara yaptıkları önerilerde ifade edilen ve bunlara karşılık alıcıların ileri sürdükleri fiyatlar mevcuttur. **Bu fiyatlara «arz - fiyatları» ve «talep - fiyatları» adını vermek mümkündür. Bizim için söz konusu olan fiyatlar, bu düşünce halinde, virtüel mahiyetteki fiyatlar değildir.**

Fiyat dediğimiz zaman; belirli bir malın, belirli bir piyasada ve belirli bir anda, arz ve talep koşulları içinde değişiminin fiilen yapılmasına esas teşkil eden reel «piyasa fiyatı»nı kasdetmekteyiz.

Şimdi, fiyat teorisi ile ilgili varsayımları göreceğiz.

§ 2. — FİYAT TEORİSİ İLE İLGİLİ VARSAYIMLAR

Fiyatlar âlemi **«zaman»** ve **«mekân»** içinde çok geniş ve sınırsızdır. Gerçekten;

— Zaman içinde, belirli bir malın değeri değişmekte,

— Mekân içinde, mal ve hizmetler, cins ve çeşitleri ile farklı kalitelerine göre birbirinden ayrılmaktadır. **Böylece sınırsız bir çok-**

(1) Şükrü Baban: İktisat İliminin Umumî Prensipleri, İst., 1957, Cilt: I, Sa. 80.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

luk halinde beliren fiyatların «teşekkül» ve «değişmeler»ine hâkim kanunları, bu teşekkül ve değişmelerin ilk bakışta kavranması zor düzenini ortaya koymak, «fiyat teorisi»nin görevi olmaktadır. Ancak bu rasyonel çaba; **«realite»**yi bir bakışta kavrayamayacağı için, olayları basite irca etmek ve böylece birtakım **«varsayımlara»**ra dayanmak durumundadır. Şu var ki, bir teori, dayandığı varsayımlar ne kadar sağlam ve ne kadar realiteden uzak bulunmaz ise o oranda değer kazanır.

Bu nedenle teorinin dayandığı **«varsayımlar»**ı yakından görmek gerekir. Bununla beraber, hemen ekleyelim ki, her teori zaman içinde durmadan gelişme halindedir. Bu bakımdan açıklanması yapılan teori, ancak bu teorinin ulaşabildiği ilerlemenin bir aşamasını teşkil edecektir. İşte biz fiyat teorisinin günümüzde kabullendiği varsayımları:

— Piyasa ile ilgili olanlar,
— Süjeler ile ilgili olanlar,
— Zaman ile ilgili olanlar olmak üzere üç grupta toplayacağız[1].

I. — PİYASA İLE İLGİLİ VARSAYIMLAR

İktisat biliminde, geçerli lisandan biraz farklı olan **«piyasa» deyiminden belirli bir malın alıcıları ile satıcılarını sıkı bir şekilde ve derhal temasa geçirebilen herhangi bir organizasyon anlaşılmaktadır**[2].

Bu halde piyasanın varlığı için alıcı ve satıcıların temasa gelmesini sağlayan bir «yer»in bulunması bir koşul değildir. Bu temas rahatlık ile ve hızla, telefon, telsiz ve başka herhangi bir araç ile yapılabildiği takdirde piyasa var demektir. Bu bakımdan, İstanbul ve Londra piyasalarından söz etmek mümkün olduğu kadar, bir malın dünya piyasasından, bir paranın serbest piyasasından da söz edilebilir. **Bu koşullar altında, bir piyasanın genişliğini belirleyen özellikle üç faktör göze çarpmaktadır.** Malın dayanma yeteneğine kadar çok, taşıma masrafları ne kadar az olur ve fiyat koşulları hakkında

(1) Henri Guitton: Traité d'Economie Politique (Kolektif eser), Paris 1955, Sa. 235-293.
(2) Şükrü Bobon: Adı geçen eser, Sa. 65.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hızla ve kolayca haberleşme mümkün olursa, o malın piyasası o kadar geniştir.

Bir ekonomide fiyat, piyasasının bir sonucudur. Gerçek anlamıyla fiyat, ancak değişime istekli süjelerin serbest olarak karşılanması ile teşekkül eder. **Kuşkusuz piyasanın bulunmadığı bir ekonomide, gerçek anlamı ile fiyattan söz etmek mümkün değildir.** Fiyat teşekkül ve değişmelerini açıklamak durumunda olan bir teori, fiyatların doğmasına âmil olan **«piyasa»** terimi hakkında elbette işini kolaylaştıracak mahiyette birtakım **(varsayımlar)** kuracaktır. Bu varsayımları;

— Piyasaların ilk şekli,
— Piyasaların çokluk hali olmak üzere iki aşamada ele alacağız :

A. — PİYASALARIN İLK ŞEKLİ :

Teori, **«ilk piyasa şekli»** olarak biri daima «ortak değer ölçüsü» veya «para» olan iki malın karşılıklı olarak değişim amacıyla «iki süje» nin temas etmesi halini kabul eder. **Şu halde «iki süje» nin bulunması yâni «ikili karşılaşma hali» (Dichotomique hal) piyasasının ilk şeklinin koşuludur.** Gerçekten:

— Bir yanda, bir (A) malına sahip olmayan ve fakat «para» ya sahip olan bir (A) malının **alıcısı** yâni bu malın **«talep eden»** i,
— Öbür yanda, «para» ya sahip olmayan ve fakat (A) malına sahip olan bir (A) malı **satıcısı** yâni bu malın **«arzeden»** i mevcuttur.

Böylece, **«arz ve talep»** fiyatı oluşturan ve onun teşekkülü için varlıkları zorunlu olan faktörler olarak konumuza girmektedir.

B. — PİYASALARIN ÇOKLUK HALİ :

Piyasaların çoğalması iki durumda görünecektir :

1) **Sadece tek bir mal üzerinde alıcı ve satıcı olarak (süjelerin ikiden çok olması) piyasa anlamını genişletecektir. Fakat bu** genişlemede, alıcılar ile satıcıların, başka bir deyim ile, arz edenler ile talep edenlerin daima **«ikili karşılaşma hali»** ni korudukları görülecektir. Bu halde süjeler birbirlerine karşı iki kamptan birinde yer almak zorundadırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2) Piyasaya bir (A) malından başka, bir (B) malı, bir (C) malı girdiğinde sorun biraz daha karışacaktır. Çünkü teorimizi kurmak için muhtaç olduğumuz «ikili karşılaşma hali»ni elde etmek üzere belki analizi daha ileri götürerek birden çok «ilk piyasa» şeklinin varlığını ileri sürmek durumunda kalacağız. Fakat bu başka başka mallara ait birden çok «ilk piyasa» birbirlerinden bağımsız değil, birbirlerine bağlı bulunmaktadır. **Bu durumda «ikili karşılaşma» hali realiteye tamamiyle tekabül etmemekle teorinin bir varsayımı olmaktadır. Gerçekten bir süjenin «global iktisadi davranışı» içinde, belirli bir mala karşı olan durumu, öbür bütün malların fiyatları belli olduğu zaman belirebilir.** Bu halde süjenin hangi tarafta yer alacağını önceden kestirmek mümkün olamayacağı gibi, yöneldiği tarafta ne dereceye kadar ileri gideceğini de saptamak mümkün değildir.

Buna rağmen, fiyat teorisi, bir «ikili karşılaşma piyasa teorisi» olarak kalacaktır. O, ancak arz ve talep halinde beliren «iki faktör»e dayanmak durumundadır. Bu nedenle fiyat teorisi, daima iki kampa ayrılmış (n) miktarındaki süje arasında biri para olmak üzere iki malın değişiminin bir teorisi olarak görülecektir.

Bununla beraber, «ikili karşılaşmaya dayanan piyasalar»ın aralarındaki bağlılığı gösterecek bir teori ile, fiyat teorisinin tamamlanması da gereklidir. Ntikemi mikroskopik bir analizi ifade eden fiyat teorisini; bu analizlere dayanılarak makroskopik bir görüş altında bunların aralarındaki bağları gösteren fiyatların genel teorisine yükselmek suretiyle tamamlamak da bugün mümkün olmuştur. (Değer bahsinde, global, iktisadî fayda kavramı üretim faktörlerinin teşekkülünde denge konusu incelenirken böyle bir teorinin esaslarını görmüş bulunuyoruz).

Fiyatların gene teorisi yanında bu mikroskopik analizlere ihtiyaç ve gerek devam etmektedir. Çünkü, muhasebede «ikili» olarak dikkate alınan ferdî ilişkiler, genel ilişkilerin kuruluşunda nasıl birer faktör olmakta ise, makroskopik analizler de, makroskopik analizler için öylece gerekli birer faktör olabilmektedir.

Hâsılı «ikili karşılaşma» fiyat teorisi için temel bir varsayım olarak kalacaktır. Mikroskopik görüşün birer ürünü olan arz ve talep; birbirine karşı iki eğri halinde ve düzenli bir tarzda, belirli bir noktada birbirleriyle kesişecekler ve fiyat teşekkülünün açıklanmasında teori için, düşüncenin zorunlu çerçevesini vücude getireceklerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. — SÜJELER İLE İLGİLİ VARSAYIMLAR

Piyasa ile ilgili «ikili karşılaşma» varsayımı yanında, süjelere ait varsayımlar da fiyat teorisi için zorunlu olmaktadır. Bu varsayımlar, süjelerin:

— Miktarına ve,
— Davranışlarına (comportements) taallûk edecektir.

A. — SÜJELERİN MİKTARI :

Bir piyasada süjelerin miktarı, esas itibariyle belirsiz bir durum göstermektedir. Ancak süjelerin miktarını **«üç durumda»** ele almak fiyat teorisini kurmakta kolaylık sağlamaktadır. Bu **nedenle alıcı ve satıcı olarak piyasaya gelen iktisadi süjelerin durumları;**

— Tek sayılı durum (Mono-situation),
— Az sayılı durum (Oligo-situation),
— Çok sayılı durum (Poly-situation) olmak üzere üç hal gösteriyormuş gibi düşünülecektir. Bu üç durumdan;

1) **«Tek sayılı durum»** kesin bir mahiyet göstermesine karşılık,
2) **«Az ve çok sayılı durumlar»** belirsiz mahiyetlerini korumaktadır. **Bununla beraber «az sayılı durum»un ikiden başladığını «çok sayılı durum»un sınırsız olmadığını ve «az sayılı durum»un son bulduğu yerde «çok sayılı durum»un başladığını söylemek mümkündür.** Süjelerden herhangi birinin piyasaya girmesi veya piyasadan çıkması fiyatların yerinden oynamasına;

a) Etki yapacak kadar güçlü ise, o piyasada **«az sayılı durum»** ve,
b) Etki yapamayacak kadar güçsüz ise, o piyasada **«çok sayılı durum»** var demektir. Bu nedenle «çok sayılı durum da, her alıcı, geniş bir alıcı kitlesinin bir cüz'ü ve her satıcı, geniş bir satıcı kitlesinin bir cüz'ü olmaktadır.

B. — SÜJELERİN DAVRANIŞLARI :

Süjeler «tek ve az şayılı durumlar»dan çıktıkları andan itibaren, yâni **«çok sayılı durum»** da bulundukları zaman, onların **«kendi aralarındaki karşılıklı ilişkilerinde» ve çevre ile temaslarında»** dav-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ranışlarının ne gibi durumlar gösterebileceğinin saptanması gerekmektedir.

Bugün, sözcüklerin fizik anlamlarına başvurularak **iki halin** varlığı belirtilmek istenmektedir:

— Atomisite (atomicité) hali, (kendi aralarındaki karşılıklı ilişkiler itibariyle),
— Alışkanlık (Fluidité) hali, (çevresi ile temasları itibariyle).

1) Süjelerin Davranışlarında Atomisite Halinin Varlığı:

Süjelerin davranışlarında bu niteliğin bulunabilmesi, **Piyasaya giren süjelerin;**

— **Büyük miktarda bulunmasına ve,**
— **Her birinin aynı büyüklükte «boyut» (buut) lara sahip olmasına bağlıdır.**

Demek oluyor ki «atomisite», «çokluk» (Pluralité) ile «türdeşlik» (homogénéité) anlamlarını muhtevidir. Gerçekten alıcı ve satıcı yığınlarını oluşturan çok miktardaki süjelerin hiçbiri, öbüründen daha büyük, daha güçlü olmadığı takdirde «atomisite»nin varlığından söz edilebilecektir. Şu halde yığınları, oluşturan elemanlar hem çoktur, hem de bu elemanlar türdeştir. Artık daha fazla bölünmeyen küçük parçalar, atomlar birbirlerine karşı aynı derecede önemli ve bu nedenle türdeş ünitelerdir. **Bu ünitelerden herbirinin faaliyeti, öbürleri karşısında ihmal edilebilir, bir ünitenin piyasadan çekilmesi veya piyasaya girmesi sonuca yani fiyata etki yapamayacaktır.**

«Atomisite»nin tersi olan bir hal, «molekülarite» (molécularité) ile ifade edilmektedir. Bir cismin serbest halde bulunan en küçük parçaları anlamında «moleküller» birbirlerinden farklı boyutlarıyle yığının türdeşliğini bozmaktadır. **Bu nedenle de «molekülarite», «türdeşsizlik» (hétérogéite) anlamını ihtiva etmektedir.** Bu durumda çok büyük boyuttaki süjeler, çok küçük boyuttaki süjeler ile temas halinde bulunuyorlar demektir.

2) Süjelerin Davranışlarında Alışkanlık Halinin Varlığı:

Süjelerin davranışlarında bu niteliğin bulunabilmesi de, **piyasaya giren süjelerin;**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Davranışlarında «serbestlik» (liberté) in ve,**
— **İstediklerinin «yararlanıma hazır» (Disponible) bulunmasının varlığına bağlı olmaktadır.**

Gerçekten süje;

Bir yandan, tam bir serbesti içinde, **piyasaya girebilmeli ve piyasadan çekilebilmeli** ve aynı serbesti içinde **isteklerini ifade edebilmelidir.**

Öbür yandan, herhangi bir engele çarpmadan, **istediği kalite ve kantiteleri saptayabilmelidir.** Bu nedenle;

— **Mallar, kalite bakımından «türdeş» olmalı,**
— **Talep edilen miktarların büyüklüğü, malların fiyatlarına etki yapmamalı ve,**
— **Piyasalarda tam bir «açıklık» bulunmalıdır.**

Malların **«türdeş bulunması»,** herhangi bir fiyat farkının, kalite farkına atfedilmesine engel olduğu gibi, malların talep miktarlarına göre **«yeter miktarda bulunabilmesi»** de, satın alınan miktarlarının az veya çok olmasının fiyatlara etki yapmasına engel olmaktadır. Piyasalardaki **«açıklık»** ise, alıcı ve satıcıların istenen fiyatlardan haberdar olmasını mümkün kılmakta ve kararlarına etkili olmaktadır. Bu nitelikler, süjelerin isteklerinin taallûk ettiği mal ve hizmetlerin **«yararlanıma hazır bulunması»** nı mümkün kılmaktadır.

Bu nedenledir ki, «akışkanlık» ın varlığı varsayımı; malların «türdeşlik» ve «bulunabilme» varsayımları ile, piyasaların «açıklık» ı varsayımını da ihtiva etmektedir.

Hâsılı, Arzın talebe ve talebin arza kolaylıkla uyabilme olanağı demek olan akışkanlık, arz ve talep edenleri temsil eden iktisadî süjelerin;

— **Bir yandan tam bir «serbestlik» içinde hareket edebilmelerinin bir ifadesi olarak,** piyasaya girebilmeleri ve piyasadan çıkabilmeleri ve diledikleri fiyatları ileri sürmek suretiyle isteklerini ifade edebilmeleri,

— **Öbür yandan talep ettikleri malların «yararlanıma hazır bulunması» nın bir ifadesi olarak da,** malların kaliteleri itibariyle türdeş olması veya başarılı bir reklâmın veya satıcının kandırma yeteneğinin bir eseri olarak malların özel bir niteliğinin olduğuna, alıcıların inandırılmış bulunmaması ve alıcı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve satıcıların kendi cephelerinde rekabeti mümkün kılmak üzere, fiyatlar hakkında yeter bilgi edinebilmeleri için, piyasalarda açıklık sağlamış olması ile var olabilmektedir[1]. **Kısaca, akışkanlık, süjelerin piyasaya girmek veya piyasadan çekilmek hususundaki davranışlarının «fiyat»dan başka hiç bir etkiye maruz bulunmamasını ifade eder.**

«Akışkanlık»ın bulunmadığı durumda «sertlik» (Rigidité), başka bir deyim ile «yapışkanlık» (Viscosité) vardır. Piyasalarda **«yapışkanlık»**ı yaratan **psikolojik, hukuki ve sosyal** mahiyette çeşitli **«zorlamalar»**ın varlığıdır. **Psikolojik** mahiyetteki zorlamalara süjelerin hareket serbestisini engelleyen meslekî ve idarî kurallar ve **sosyal** mahiyetteki zorlamalara da süjenin serbest iradesini sakatlayan moda ve yayınların fazlalığı veya bir iradenin belirmesini geciktiren yetersiz yayımlar örnek olarak gösterilebilir.

III. — ZAMAN İLE İLGİLİ VARSAYIMLAR

Ferdî iktisadî denge analizlerinin kaydettiği modern gelişme incelenirken, ferdî iktisadî, hesabın, bir **«devre»** ile sınırlı olarak süjenin **«geleceğe ait takdirleri»**nin bir **«global kombinezon»**u olduğunu ifade etmiş bulunuyorduk. Gerçekten bugünkü teoriye «zaman» kavramının girmiş olması, teoriyi değiştirmiş ve zenginleştirmiştir. İşaret olunduğu gibi, yapılan takdirlerin **«kadrosu»** olarak beliren **«zaman»** faktöründen, en az:

— Analiz devreleri (Périodes d'analyse) ve,
— Tahmin (Prévision) kavramları itibariyle, fiyat teorisinde faydalanılması gereği kabul edilmektedir.

---

(1) J. Marchal: Le mécanisme des prix - Paris, Sa. 23-29, 257-263.

J. Chamberlin, malların fizikî yâni **«objektif kaliteleri»** yanında, satıcıların yeteneklerinin ve taşıdıkları adların yarattığı **«sübjektif kaliteleri»**nin ve reklâm ile satıcıların zihninde yaratılan **«imajiner kaliteler»**in bulunduğunu belirtmiştir. L. Baudin: La monnaie et la formation des prix Paris, 1947, Sa. 203'de belirttiği gibi: «Rekabette bir satıcı kızın sadece bir gülmemesi karşısındakinin yenilgisini sağlamaya yetebilir.»

Henri Guitton: Traité d'Economie Politique (Kol. Es.) Paris, 1955; Sa. 239-240.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A. — ANALİZ DEVRELERİ KAVRAMI :

İktisatta bu kavram iki kısma ayrılmaktadır.

— **Birincisi,** iktisatta herhangi bir hüküm kısa bir süre için doğru olduğu halde, uzun bir süre için aynı kalmamaktadır. (İktisadî reaksiyonlar)ın, zamanın devamınca aynı kalmadıklarının görülmesi[1] yapılan analizlerin taallûk ettiği devrelerin **kısa ve uzun** olmak üzere ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. J. Marchal fiyat bahsinde (değişen talep ve arzın intibakı) için gereken (zaman aralığı) olarak bu devreleri, daha ileri bir analiz ile dörde ayırmıştır.

— **İkincisi,** altın para veya bu esasa dayalı sistemler rolünü kaybettiğinden beri, her devirde etkisini gösteren para miktarının çoğaltılmasının yarattığı problemler mevcuttur.

1) Değişen talebe arzın intibakı için gerekli zaman aralığı olarak dört devre mevcuttur :

a) Çok Kısa Devre (Période Infracourte) :

Bu terim, üretim hacmi, **üretim araçları, üretim tekniği, ihtiyaçlar ve sosyal organizasyon** gibi iktisadî problemlerin temel verilerinin değişmesine olanak bırakmayan çok kısa bir **«zaman aralığı»**nı, başka bir deyim ile, bir «an»ı ifade etmektedir. **Bu halde değişen talep karşısında arzı etkileyen faktör yalnız «stoklar» olmaktadır.**

b) Kısa Devre (Période Courte) :

Böyle bir devre, üretim araçlarında —âlet ve makinelerde— herhangi bir değişmenin doğmasına olanak olmadığı halde, **aynı üretim araçlarıyla ve fakat kullanılan «emek» miktarını değiştirmek suretiyle «üretim hacmi»nde bir değişikliğe olanak veren** kısa bir **«zaman aralığı»**dır.

c) Uzun Devre (Période Longue) :

Uzun devre, **«üretim araçları»**nın —âlet ve makinelerin— değişmesine olanak veren, yeteri kadar uzun bir **«zaman aralığı»**dır. Böylece bu devrede, kısa devre için ileri sürülen üretim araçlarının değiştirilmemesi koşulu kaldırılmaktadır.

---

(1) Alfred Marchall : Principes d'Economie Politique (Fr. Terc.) 1909 T. II s. 54 Jean Marchal, Le mecanisme des pix, Paris 1948, s. 30-35.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

d) Çok Uzun Devre (Période Ultra-Longue) :

Böyle bir devre ise, «çok kısa devre»de değişmez kabul edilen, **«üretim tekniği, ihtiyaçlar ve sosyal organizasyon»** gibi verilerin değişmesine olanak veren çok uzun bir **«zaman aralığı»** dır.

2) Altın para ve bu esasa dayalı sistemler rolünü kaybettiğinden beri her devirde etkisi görülen para miktarının çoğaltılmasının yarattığı problemler mevcuttur :

Değişen talebe arzı etkileyen faktörler olarak çok kısa devrede stoklar, kısa devrede kullanılan emek, uzun devrede üretim araçları ve çok uzun devrede üretim tekniği, ihtiyaçlar ve sosyal organizasyon olduğunu gördük.

Şimdide, bu devrelerin hepsinde etkisini gösteren (iç denge - bütçe-, dış denge - milleralası ödemeler dengesi - ve para miktarı) üzerinde duracağız.

Para miktarı üzerinde yapacağımız açıklamalar iç denge ve dış dengeyi de içine alacağından bu hususları aydınlığa çıkaracaktır.

Paranın satın alma gücünün azalmasına, diğer bir deyim ile, para değerinin erimesine karşı devletlerin bugünkü görevi her zamankinden fazladır. Çünkü (milli hasıla artışı)nı aşan bir (emisyon yapılmış olması) veya (yapılacağı hususunda kesin kanıların halk tabakalarına yayılmış bulunması) sonucu gerçek bir enflasyon yaratılmış olur.

Bu olayın, bir fizik kanunu kadar geçerli açıklamasını,

$$\frac{\text{Para miktarı} \times \text{paranın tedavül hızı}}{\text{Bir yılda üretilen mal ve hizmet miktarı}} = \text{fiyatlar genel düzeyi.}$$

yani :

$$P = \frac{M.V}{Q}$$

formülü ile ifade edilen (kantite teorisi) yapılmış bulunmaktadır[1].

---

(1) Fiyatlar genel düzeyinin yükselişini açıklayan başlıca üç teori vardır :

a) **Kantite teorisi :** Bu teori temel bir teoridir. Bu teori ($P.Q = MV + M'V'$) formülü ve (M.V) artışı (M'V') artışına sebep olduğu gözönünde bulundurulması halinde ($P.Q = M.V$) formülü ile gösterilmektedir.

b) **Gelir teorisi :** Bu teoride ($P = \frac{R}{Q}$) formülü ile belirlenirken, bu for-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu teorinin ortaya koyduğu formülde, fiyatların genel düzeyini etkileyen üç faktör vardır:

— Tedavüldeki para miktarı (ki bu miktar artar ise, fiyatlar genel düzeyi yükselir),
— Paranın tedavül hızı (ki bu hız artarsa fiyatlar genel düzeyi yükselir),
— Bir yılda üretilen mal ve hizmet miktarı (ki bu miktar artarsa fiyatlar genel düzeyi düşer).

a) Tedavüldeki Para Miktarı (M):

Devlet malî bakımdan şu iki denge ile ilgilidir:
— İç denge, genel olarak bütçe ve,
— Dış denge, milletler arası ödemeler dengesi. Bu ikinci denge, birinci dengeye bağlıdır. Bu halde (bütçe) üzerinde durmak gerekir.

Bütçe, bir gider bir gelirden oluşan exant bir tahmindir. Expost olarak bir yıl sonunda bütçenin gerçekleşme düzeyini gösteren (kesin hesap) tır. Kuşkusuz bu kesin hesap, bütçenin gerçekleşmesini büyük bir yakınlık ile teyit etmesi gerekir.

— Bütçenin giderleri (harcamalar) ile (iktisat dışı ve iktisadî yatırımlar) dan ve,
— Bütçenin gelirleride, bu giderlerin karşılanma yolları olarak (her türlü vergiler ve iç ve dış borçlar) ile (emisyon) dan oluşur.

Şu halde emisyon (tedavüldeki para miktarının çoğaltılması) dır. Bu çoğalış ile (fiyatlar genel düzeyinin sürekli olarak ve hissedilir derecede artması) enflasyonu oluşturur.

Günümüzde gittikçe ağırlaşan (devlet bütçelerinin açıkları), çoğunlukla gelişme yoluna girmiş ülkelerde emisyon ile kapatılmakta olduğu bir gerçektir. Bu gerçeği, memleketimizin (emisyon miktarı) nın takip ettiği seyirde, aşağıdaki tabloda açıkça görmek mümkündür.

---

mülde (R) millî geliri ve (Q) bir yılda elde edilen mal ve hizmetler miktarını göstermektedir.

c) **Psikolojik teori:** Bu teoride, kantite teorisinin (V) si önceden hareket etmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gerçekten,

— 1923 yılında 158. milyon lira ile başlayan yeni Cumhuriyet Hükümeti, Atatürk devrinde tam bir sakin devir yaşamış ve yılda 3 milyon lira artarak 1938 yılında 205 milyon liraya ulaşmıştır. Bu artış çok normal bir orandır.

— Hükümet 1939-1944 arası İkinci Dünya Savaşının devam ettiği sürece emisyona başvurmuş ve savaşın son bulması ile yeniden emisyonun azaltılmasına gayret edilmiş ve bu çalışmalar 1945-1952 devresinde başarılı olmuştur.

— 1953-1960 (2. emisyon devri) ne memleketin kalkınması için girilmiş ve bir ihtilâl ile son bulmuştur.

— 1961-1963 devresinde, emisyonun azaltılması çalışmaları, biz de çok az başarılı olmuş ve 1964'den itibaren (3. emisyon devri) ne girilmiştir. Böylece bu devir dört aşama kaydetmiştir :

Birincisi, 1964-1968 tarihleri arasında para miktarı %20'ye kadar bir artış ile devam etmiştir.

İkincisi, 1969-1976 tarihleri arasında para miktarı %30'a kadar artmış ve bu aşamanın özellikle 1973 yılında petrol üreten devletlerce büyük bir malî güce sahip oldukları idrak edilmiş ve birleşerek petrol fiyatlarını beş kat arttırmıştır. Bu hadise bütün dünya devletlerini sarsmış ve bu arada bizde de ağır etkisini göstermiştir.

Üçüncüsü, 1977-1980 tarihleri arasında para miktarı %60'a kadar bir artış kaydetmiş ve nihayet 12 Eylül 1980 tarihinde bir askerî müdahaleyi, memleketimizde bilinen korkunç olayların zorunlu bir sonucu olarak vücude getirmiştir.

Dördüncüsü, 1981-1982 tarihleri arasında para miktarı, %40'a kadar bir artış kaydetmiş ve böylece emisyon belirli bir miktarda azalmaya başlamıştır.

Kısaca para miktarı durmadan çoğalmakta ve devletlerin baş problemini teşkil etmektedir.

(Milyon) Olarak Para Miktarı

Açıklamalar	Yıllar	Kaç yıl sürdüğü	Yılda artış	Tüm artış	Sonuncu yılın miktarı	Salt artış yüzdesi
1	2	3	4	5 (3×4)	6	7
Cumhuriyetin kurulması	1923	—	—	—	158	100
— Sakin devir	1924—1938	15	3	47	205	130
1. Emisyon devri	1939—1944	6	127	579	984	610
— Emisyonun azaltılmasına çalışıldığı devir	1945—1952	8	26	287	1.251	792
2. Emisyon devri	1953—1960	8	400	3.201	4.552	2.881
— Emisyonun azaltılmasına çalışıldığı devir	1961—1963	3	343	1.029	5.581	3.532
3. Emisyon devri						
a) %20'ye kadar artış	1964—1968	5	869	4.344	9.995	6.282 = 100
b) %30'a kadar artış	1969—1976	8	5.267	42.136	52.061	525
c) %60'a kadar artış	1977—1980	4	56.660	226.639	278.700	2.808
d) %40'a kadar artış	1981—1982	2	132.000	264.000	542.700	5.468

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) Paranın Tedavül Hızı (V) İle Bir Yıldaki Üretim Mikyarı (Q) :

Kantite teorisine göre para değerinin erimesini izah etmek için açıklanması gereken,

— Paranın tedavül hızı (V) ile,
— Bir yılda üretilen mal miktarı (Q) dır.

Formüle uygun bir uygulama yapabilmek için —yukarıda fiili para miktarı (M) belirlenmiş bulunmaktadır.

$$P = \frac{M.V}{Q}$$

formülünden,

$$P.Q = M.V$$

eşitliğine gelmek ve buradanda carî yılda paranın tedavül hızı (V) nin,

$$V = \frac{P.Q}{M}$$

formülü ve olması gereken para miktarı (M') nın da,

$$M' = \frac{Po.Q}{V}$$

formülü ile ulaşmak mümkündür.

Bu tabloda görüleceği gibi :

aa) **(Carî faktör fiyatları) (P) ile (carî miktarları) «Q» nın çarpılmasını gösteren (P×Q) belli olunca,** paranın tedavül hızı (V) ve, yukarıdaki formüle göre $(\frac{P \times Q}{M})$ yani (P×Q) nin fiilî para miktarı (M) na bölünmesi ile bulunacaktır.

bb) **(1968 faktör fiyatları) (Po) ile (carî mal miktarları) «Q» nın çarpılmasını gösteren (Po×Q) de belli olunca,** bu miktara gerekli para miktarı (M') nın bulunması için, bunun tedavül hızı (V) ye bölünmesi gerekir.

cc) Burada bulunacak bir (Q) kalmıştır. Fakat belli bir yılın gayrisafi millî hasılasının;

— Carî faktör fiyatları ile tutarı (P.Q) ve,
— Aynı yılın 1968 faktör fiyatları ile tutarı (Po.Q) bellidir. Bu halde (P.Q = M.V) eşitliği tespit edildiğine göre (Q) de göz-

MİLYON OLARAK

Tarih	Fiili Para Miktarı (M)	Alıcılar yönünden Gayri Safi Milli Hâsıla		Paranın Tedavül Hızı $(V = \frac{P.Q}{M})$	1968 Faktör fiyatlarına göre gerekli para miktarı $M = \frac{Po \times Q}{V}$	Belli bir yılın Gayri Safi Milli Hâsılasının — Cari faktör fiyatları ile tutarının — Aynı yılın 1968 Faktör fiyatları ile tutarına oranlanması	İ.T.O. nun Toptan Eşya Endeksi
		Cari faktör fiyatları ile (P×Q)	1968 Faktör fiyatları ile (Po×Q)				
(1)	(2)	(3)	(4)	(5) 3/2	(6) 4/5	(7) 100×3/4	(8)
1968	9.925	112.493	112.483	11.3	9.925	100.—	100.—
1969	10.974	124.693	118.564	11.3	10.403	105.3	108.3
1970	13.915	146.920	125.243	10.6	11.815	117.3	118.6
1971	17.032	192.136	138.682	11.3	12.263	138.6	138.7
1972	20.059	237.760	149.119	11.9	11.531	159.4	160.2
1973	25.332	309.829	156.458	12.2	12.924	198.0	193.9
1974	32.860	427.098	168.012	13.0	12.912	254.2	246.—
1975	40.937	537.771	181.383	13.1	13.946	296.5	274.—
1976	52.061	670.037	195.327	12.9	15.142	343.0	321.5
1977	77.881	870.239	203.049	11.2	18.293	428.6	413.3
1978	113.662	1.288.662	209.057	11.3	18.500	616.4	634.8
1979	182.877	2.199.500	208.343	12.0	17.362	1055.7	1111.5
1980	278.700	4.435.200	206.100	15.9	12.962	2.152.0	2115.5
1981	389.700	6.553.900	214.600	16.8	12.774	3.054.0	2.836.5
1982	542.700	8.721.800	224.300	16.1	13.932	3.888,5	3.613.7

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

önünde bulundurulmak suretiyle millî hasılaların birbirine oranlanması fiyat artışlarını gösterecektir.

dd) Bu oranlar (İstanbul Ticaret Odasının Toptan Eşya Endeksi) ile karşılaştırılmış ve sonunda şu cetvel yapılmıştır.

Tarih	Belirli bir yılın Gayri Sâfi Millî Hâsılasının — Cari faktör fiyatları ile tutarının, — Aynı yılın 1968 faktör fiyatları ile tutarına oranlanması (100-P.Q/Po.Q)		İstanbul Ticaret Odasının Toptan Eşya Endeksinin		Yıllık Fark
	Salt Artışı	Zincirleme Artışı	Salt Artışı	Zincirleme Artışı	
1968	100.—	100.—	100.—	100.—	0
1969	105.3	105.3	106.3	106.3	— 3
1970	117.3	111.4	116.6	109.5	+ 1.9
1971	139.6	118.2	136.7	113.9	+ 1.3
1972	159.4	115	160.2	115.5	— 0.5
1973	198	124.2	193.9	121.—	+ 3.2
1974	254.2	128.4	246.—	126.9	+ 1.5
1975	296.5	116.6	274.—	111.4	+ 5.2
1976	343	115.7	321.5	117.3	— 1.6
1977	428.6	125	413.3	128.6	— 3.6
1978	616.4	143.8	624.8	153.6	— 9.8
1979	1055.7	171.2	1.111.5	175.—	— 3.8
1980	2152	203.8	2.115.5	190.3	+13.5
1981	3.054	141,9	2.836.5	134.1	+ 7.8
1982	3.868.5	127.3	3.613.7	127.4	— 0.1

Böylece;

— Belirli bir yılın gayrisafi millî hasılasının,
— Cari faktör fiyatları tutarının,
— Aynı yılın 1968 faktör fiyatları ile tutarına oranlanmasının (salt artışları) ile (zincirleme artışları) gösterilmiş ve,
— İstanbul Ticaret Odasının Toptan Eşya Endeksinin (salt artışı) ile zincirleme artışları) belirtilmiş ve sonucunda,
— İki zincirleme arasındaki farklar ortaya çıkarılmıştır.

Bu karşılaştırmadan büyük bir çoğunlukla teoriye uygun sonuçlar elde edilmiştir. Ancak bazı yıllarda idareciler enflasyon koşulla-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rı ile tedavül hızının gittikçe artması gerekirken bu noktayı ihmal etmiş bulunuyorlar. Nitekim tedavül hızının;

— 1975 de (13,1) katsayısından,
— 1978 de (11,3) katsayısına nasıl düştüğü bir merak konusudur. Bu olay $V = \frac{P.Q}{M}$ formülünde sabit olan (M) ve sabit varsayılan (Q) faktörlerinden sonra (P) nin yani carî faktör fiyatlarının gerçek düzeylerinden düşük tutulduğunu gösterir.

Buraya kadar yaptığımız tetkikler bize açıkça göstermektedir ki, enflasyon devam etmektedir. Bu halde;

1°) Enflasyon (emekliler, rantiyeler, borç verenler ve emekçiler) ile (müteşebbisler) in gelirlerinden önceden alınmış bir pay olarak yaptığı tahribatı ele almak zorundayız.

Bu nedenle bu pay;

— Önce emekliler, rantiyeler, borç verenler ve emekçilerin gelirlerinden alınmaktadır. Bu hal, bunları bir yıkıntıya götürmektedir. Bu arada emekçiler sık sık toplu iş sözleşmesi aktedebilirlerse bu tehlikeyi kısmen atlayabilirler.

— Sonra, müteşebbisler (Sanayici, tarımcı ve tüccar) ın (sonuç geliri) olarak (kârlar) ından alınmaktadır. Bunlar üretim maliyetlerinin çoğalması karşısında (ikame maliyetleri) ni hesaplamak ve teknik sermayelerinin yenilenmesi ihtiyacı ile (ikame maliyetleri) üzerinden (amortisman) ayırmak suretiyle bu tehlikeden kurtulmaya çalışırlar.

İkame maliyeti, gerçek anlamda bir maliyettir. Bu derslerimizde maliyet dendiği zaman daima ikame maliyetinin gözönünde bulundurulmasını önemle belirtirim.

2°) Enflasyon korkusu halka sinince, halkın paranın önünden kaçması olayını doğurur. Böylece ($P = \frac{M.V}{Q}$) formülünde görüldüğü gibi paranın tedavül hızı (V) artar. Önce, fiyatlar yükselir, sonra devlet büyük bir alıcı sıfatı ile uygulamaya koyduğu bütçede açık verir. Bu durumda devlet emisyon yapılmasına neden olur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Emisyon (iradî tasarrufları) azaltır. Dolayısıyla (yatırımlar) yavaşlar. Bu yol ile yine ($P = \frac{M.V}{Q}$) formülünde görüldüğü gibi elde edilen mal miktarı (Q) azalır. Bu nedenle fiyatlar genel düzeyi yükselir.

Hâsılı, fiyatların yükselmesine engel olmak için devletin tek görevi sağlam bir bütçe yapıp gereğinden fazla para basmamaktır. 1914 Birinci Dünya Savaşına kadar hükümetleri bu yoldan alıkoyan (altın para veya bu paraya dayalı sistemler) bugün tarihe karıştığına göre, hükümetler için ellerindeki kâğıt para miktarının iradeleri ile, mümkün olduğu kadar düzenli bir tarzda tutmak görevi herşeyin üstünde yer alır.

Bu itibarla memleketimizdeki bütçe açıklarına neden olan ve sakınılması gereken başlıca iki noktaya değinmek zorundayız:

— Devlet çalışmaları, ister kamusal olsun ister ekonomik olsun zarar ve iflastan habersiz yöneticilerce yapılmaktadır. Bu neden ile zararlar doğacak ve bu zararların bütçeden karşılanması zorunlu olacaktır. Bunun mümkün olduğu kadar az olmasına çaba gösterilmelidir.

Bu yüzden, devlet;

— Özellikle sahip bulunduğu kamu iktisadî teşebbüsleri (KİT) nin;

Bir yandan Batı Avrupa'nın sahip bulunduğu (KİT) lerin düzeyine indirmesini sağlamak (bugün memleketimizde KİT'ler tüm üretimde %50 den fazla bir yer işgal ederken Batı Avrupa'da bu nispet %5-10 arasında bulunmaktadır).

Diğer yönden (KİT) lerin üretimde maruz kalınan (kantitatif ve kalitatif randıman ve produktivite zalatına) ve (kullanılan emek miktarına) mümkün olduğu kadar engel olmak durumundadır.

— İçte üretilen mallara uyguladığı taban fiyatlarını dış piyasa fiyatlarının seviyesinde tutmak ve dıştan getirilen mallara uyguladığı sübvansiyonların, içte yapılması düşünülen yardımın düzeyinde büyük bir itina göstermek mevklindedir.

Hâsılı, analizin taallük ettiği devreler itibariyle ayrı ayrı teori vücude getirmek ve her devre için bir bölüm ayırmak yolu izlenmese bile, **yapılan analizlerde, yeniden üretimi mümkün kılan «kısa devre» ve «uzun devre» realitelerini herhalde gözden uzak tutmamak gerekir.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2) Tahmin Kavramı :

İktisadî süjelerin kronolojik bazları, daha önce incelenmiş ve bu bazların **«hal»** ve **«istikbal»** den ibaret bulunduğu gösterilmişti. **Gerçekten, ferdî iktisadî hesap, halde yapılan ve fakat hal ve gelecek gibi iki baza dayanan «öncesel» (exante) bir hesaptır.** Bir süje karar alırken;

— Bir yandan, «güncel» (actuele) donelerin gözlemine,
— Öbür yandan, faydaların gerçekleşeceğini ümit ettiği ilerideki bir zaman hakkında, bugünden yapılan «tahminler» e dayanmaktadır.

Birinci baz «sonsal» (Postérieure) bir devre, ikinci baz «öncesel» (antérieure) bir devredir. Bundan ötürü iktisadî süje, geçmişteki hâtıralarına ve gelecekteki tahminlerine uyarak karar vermektedir. Özellikle üretime yön veren müteşebbis, halden çok gelecek ile ilgilidir. Onun bugünkü kararları, yarının olaylarını yaratan bugünden yapılmış geleceğe ait tahminlere dayanmaktadır.

Tahminler ise, taallûk ettikleri devrenin uzunluğunun etkisi altındadır. Bu nedenle, yapılan tahminler de;

— **Kısa devreli tahminler,**
— **Uzun devreli tahminler** olmak üzere ikiye ayrılabilmektedir. Böylece, fiyat teorisine, psikolojik doneler sokulmuş bulunmaktadır.

§ 3. — ARZ VE TALEP KAVRAMLARI

Arz ve talep, fiyatlarının teşekkülüne ve değişmelerine taallûk eden bir teorinin kaçınılmaz iki faktörüdür. Bu nedenle bu iki kavramı ayrı ayrı ve çok daha yakından inceleyeceğiz.

I. — TALEP KAVRAMI

Bu kavram;

— Bir yandan, talebin mahiyeti,
— Öbür yandan, talep elâstikiyeti olmak üzere, iki yönden ele alınacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A. — TALEP KAVRAMININ MAHİYETİ

Geçerli lisanda talep, genellikle bir şeyi elde etmek için gösterilen istek anlamında kullanılır. Halbuki, isteklilerin istedikleri her şeyi satın alabilmelerine ve bu nedenle bu isteklerin fiili birer talep halinde belirmesine realitede olanak yoktur. **İktisadî anlamda söz konusu olan talp ise «fiili talep» tir. Bundan ötürü, terimin açık anlamı ile talep:**

— **Belirli bir malın, belirli bir piyasada ve belirli bir anda mümkün «fiyatlar» ı karşısında,**

— **Süjelerin «satın alma istekleri» ile «satın alma güçleri» ne göre bu maldan fiilen satın alınmasına razı oldukları düşünülen «miktarlar»** dır. Bu durumda talep, **«fiyatlar»** a bağlı olarak kümülâtif **«miktarlar»** serisi halinde belirmektedir.

Bu halde, belirtilmesi gereken hususları şöylece özetlemek mümkün olacaktır.

1) Talep, belirli bir malın, belirli bir piyasada ve belirli bir anda, virtüel mahiyette «çeşitli fiyatlar» karşısında talep edileceği düşünülen «çeşitli kümülâtif miktarları» ifade etmektedir. Böylece talep, çeşitli virtüel fiyatlar karşısında fiilen talep edileceği düşünülen çeşitli miktarların akımını gösteren bir «tablo», bir seri, bir cetvel halinde belirmektedir. Böyle bir **«talep tablosu»**, talebin genel karakterini, başka bir deyim ile, **«talep koşulları» nı, yâni değişen virtüel fiyatlar karşısında talep miktarlarındaki muhtemel değişmenin genel eğilimini göstermektedir**[1]. Ancak bu anlamı ile kabul edilen taleptir ki, reel fiyatı belirleyen bir sebep olabilmektedir. **Belirli ve reel tek fiyattan talep anlayışı ise, tamamen tersine fiyatın, talebi belirleyen bir sebep olduğu sonucunu vermektedir.** Halbuki fiyatın önceseli teşekkülü olarak değer kanunlarını araştırdığımız zaman gösterildiği gibi fiyatlar, gerek direkt, gerek endirekt mallarda, yâni gerek tüketiciler için, gerek müteşebbisler için **birer «veri» değildir.** Her ne kadar piyasaya gelen talep edenler, piyasada teşekkül etmiş bir

(1) Şükrü Baban: Adı geçen eser, Sa. 60-63'de. Bu anlamda bir «Talep tablosu» na «Talep-şedülü» adını vermektedir. «Şedül» (Schedule) İngilizce «cetvel, liste, tablo...» anlamlarına gelmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

takım reel fiyatlar ile karşılaşmakta iseler de, o fiyatlar yine de kendilerinden önce piyasaya gelen isteklilerin belirli bir anda ve **çeşitli virtüel fiyatlar karşısındaki taleplerinin arz ve karşılaşmasının bir sonucudur.** Bundan ötürü, piyasaya yeniden gelen istekliler satın alma «istek» ve «güçleri»ne göre, bu fiyatları yerinden oynatabilecek ve yeni reel fiyatların teşekkülüne âmil olabilecektir. **Hâsılı, zihinlerde aşağı ve yukarı doğru değişen virtüel fiyatlara göre, fiilen talep edilen miktarlar, fonksiyonel mahiyette, birbirlerine bağlanmaktadır.** Bu nedenle, belirli bir mal için, belirli bir piyasada ve belirli bir anda mümkün bir seri fiyata tekabül eden ve satın alınmasına rıza gösterilen bir seri miktar, bir «talep tablosu» veya bir diyagramda bir «talep-eğrisi» halinde gösterilebilmekte ve **böylece fiyat değişmeleri karşısında talebin hangi yönde ve ne oranda değişebileceği saptanabilmektedir.** Örneğin, bir piyasada, belirli bir anda, buğdayın 300 liralık fiyatında aşağı ve yukarı doğru vukubulabileceği düşünülen değişmelere tekabül edebilecek talep miktarları bir «talep-tablosu» halinde gösterilebilecektir.

Talep Tablosu

Virtüel Fiyatlar	Düşünülen Talep miktarları (Ton)	Talep Tutarları (TL.)
$F_1 = 250$	$M_5 = 70$	$(F_1XM_5) = 175.000$
$F_2 = 275$	$M_4 = 60$	$(F_2XM_4) = 165.000$
$F_3 = 300$	$M_3 = 50$	$(F_3XM_3) = 150.000$
$F_4 = 325$	$M_2 = 40$	$(F_4XM_2) = 130.000$
$F_5 = 350$	$M_1 = 30$	$(F_5XM_1) = 105.000$

Bu talep-tablosunda, «fiyatlar» ile «talep miktarları» arasında ters yönde fonksiyonel bir ilişkinin varlığı kolayca görülmektedir. **Bu genel eğilim, bir kanun halinde şöylece ifade edilebilecektir: «Bir malın fiyatı yükseldikçe, talebi azalır ve fiyatı düştükçe talebi çoğalır.»** Başka bir deyimle, talep, fiyatların azalan bir fonksiyonudur:

Gerçekten, talebin genel karakterini, yâni talep koşullarını saptayan bu ifade, fiyatlar ile talep miktarları arasında mevcut fonksiyonel bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu nedenle «talep-tablosu» halinde beliren «talep»i, diyagram üzerinde bir «talep-eğrisi» ile saptamak mümkün olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İktisadî süjelerin, belirli bir «an» da fiyat;

— (F_1—250) olması halinde, (M_3—70) miktarında,
— (F_2—275) olması halinde, (M_4—60) miktarında,
— (F_3—300) olması halinde, (M_5—50) miktarında,
— (F_4—325) olması halinde, (M_2—40) miktarında,
— (F_5—350) olması halinde, (M_1—30) miktarında,

mal satın almaya âmâde bulunduklarına göre, böyle bir durum «şekil 6» daki gibi bir diyagramda saptanabilecektir[1].

Talep kanununa göre, fiyatlar arttıkça, talebin azalması zorunlu olmaktadır. Bu nedenle genellikle «talep-eğrisi» sağdan-sola doğru gittikçe yükselen bir eğri olmaktadır. Şu var ki, bu yükseliş, artan fiyatlar karşısında «talep eğrisi» ile (y) «ekseni» arasındaki **«aralıklar»** la temsil edilen «talep miktarları» nın düştüğünü anlatmaktadır.

---

(1) **Önemli Not:** «Miktarlar» ve «fiyatlar» ın; bir diyagramın «Ordinat» ve «Apsis» eksenlerinden hangisinde gösterilmesi gerektiği hususu, yazarların takdirlerine göre değişmektedir. Değişen fiyatlara bağlı olarak talebin takip ettiği seyir «eğri» halinde gösterileceğine göre, başka bir deyim ile diyagramdaki «eğri» fiyatların değil, talebin seyrini ifade edeceğine göre, fiyatların bağımsız bir değişken olarak (x) yani «Apsis» ekseninde ve talep edilen miktarların bağımlı bir değişken olarak (y) yani «Ordinat» ekseninde yer alması, hem matematik anlayışa, hem de fiyat değişmeleri karşısında «talebi» temsil eden «eğri» nin düşüş ve yükselişi, göze ve mantığa daha uygun düşmektedir. Ancak, A. Marshall'dan başlayan bir uygulama, bağımsız bir değişken olmasına rağmen fiyatların (y) ekseninde, bağımlı bir değişken olmasına rağmen talep miktarlarının (x) ekseninde gösterilmesi şeklinde yürümektedir. İlerde görüleceği gibi, kısa ve uzun devreler içinde, bir fiyat teorisinden çok, **bir üretim teorisi olan «firma ve endüstri teorisi» nde, arz ve talep miktarları değil, bağımsız bir değişken olarak üretim miktarları arttıkça, bağımlı bir değişken olarak maliyet fiyatlarının izlediği seyir gösterileceğinden, «üretim miktarları» (x) ekseninde ve «maliyet fiyatları» (y) ekseninde yerlerini alacaktır.**

İşte bu nedenle ve karşılaştırmada bir kolaylık sağlanması amacı ile, fiyat teorisinde de «miktarlar» (x) eksenine alınmış bulunmaktadır.

Biz de bu genel uygulamaya katıldık. Şu var ki, bu durumda, okuyucunun her seferinde, bir «sebep» ve «sonuç» ilişkisi içinde birbirine bağlanan «olaylar» ın hangisinin «bağımsız», hangisinin «bağımlı» olduğu noktasına dikkatini toplaması gerekecektir. Çünkü «eğri» ister (x) ekseninde, ister (y) ekseninde yerini alsın daima «bağımlı değişken» e, yani «sebep» e değil, «sonuç» a ait olacaktır.

G. C. Archibald and Richard G. Lipsey: An Introduction to A mathematical treatment of economies 1967 sa. 44.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bundan başka, «talep eğrisi» üzerindeki her noktanın (y) eksenine uzaklığı, o noktadaki fiyata tekabül eden «talep mikdarı»nı; (x) ek-

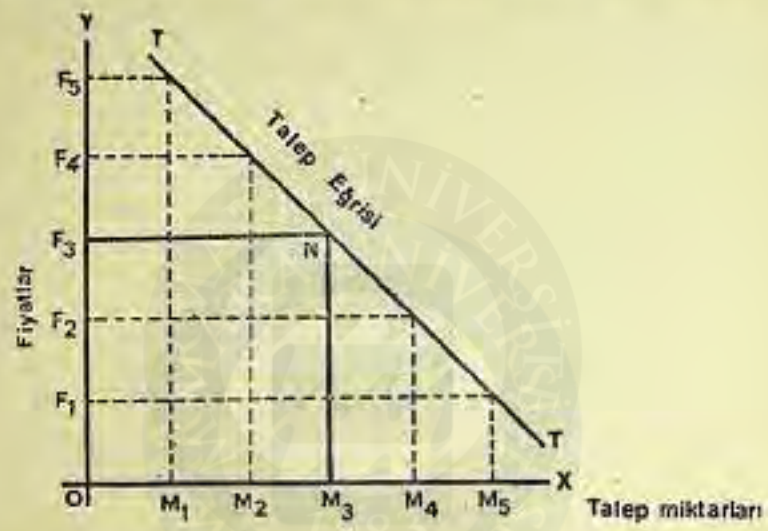

(Şekil - 6)

senine uzaklığı ise, o noktadaki miktara tekabül eden «fiyat düzeyi»ni göstermektedir. Bu nedenledir ki (x) ve (y) eksenlerine çizilecek doğrular» ile vücuda getirilecek olan «dörtkenler»in «alanlar»ı belirli fiyatlar üzerinden «harcanacak para miktarları»nı temsil etmektedir. Örneğin, diyagramda «talep eğrisi» üzerinde gösterilen (N) noktası, fiyatın 300 lira olması halinde, buğday talep miktarının 50 ton olacağını ifade etmekte ve (N) noktasından (x) ve (y) eksenlerine uzatılan «doğru»lar ile elde edilen (OM_3NF_3) «dörtken»inin «alan»ı da bu fiyat üzerinden alıcıların ödeyecekleri paranın tümünü temsil etmektedir. Böylece diyagramda görülen dörtkenlerin, talep tablosunun üçüncü kolonundaki «talep tutarları»nı gösterdikleri anlaşılmaktadır.

2) Talep, iktisadî süjelerin «satın alma istekleri» ile «satın alma güçleri»ne bağlıdır dendiği zaman, bunun neyi ifade ettiğini de belirtmek gerekmektedir. Gerçekten;

— **«Satın alma isteği», süjenin belirli bir mala karşı duyduğu «ihtiyacın şiddet ve genişlik derecesi» ile sınırlıdır.** İktisadî süjelerin ihtiyaçlarının sınırlı bulunmadığına ve fakat onları karşılayacak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olanakların sınırlı bulunduğuna göre, süjelerin ihtiyaçlarını bir **«önem derecesi»** ne tâbi tutması zorunlu olmaktadır. **Böylece, «satın alma istekleri», başka bir deyim ile, «tercih dereceleri», sırasına göre hangi mal ve hizmetlerin talep edileceğini ve dolayısıyla talebi söz konusu olan belirli malın, diğer mallar arasındaki önem derecesi» ni belirleyen bir «faktör» olmaktadır.**

— **«Satın alma gücü de elde edilecek her fayda için karşılığında bir fedakârlıkta bulunmak zorunluğundan doğan ve bu nedenle belirli malın talep miktarını sınırlayan bir «faktör» olmaktadır.** İktisadî süjelerin satın alma güçlerinin hacmi, kendi üretici güçlerine ve birikmiş varlıklarına bağlıdır. Bir süje, elde ettiği bir mal ve hizmet karşılığında bir hizmet ifa edebilir veya birikmiş servet ve gelirinden bir parçasını terkedebilir.

Modern toplumumuzda bu ödemeler para ile yapılmakta ve esas itibariyle «servet» lerden değil «gelirler» den karşılanmaktadır. İşte bu nedenledir ki, süjelerin «satın alma güçleri», başka bir deyim ile, «gelirler» i, hangi mal ve hizmetlerden, ne miktar talep edileceğini belirleyen bir «faktör» olmaktadır.

3) Talebin fiyatlara bağlı olduğunun gösterilebilmesi için, «yalnız fiyat değişmeleri» nin «talep» üzerine yaptığı «etki» nin mahiyeti araştırılmak gerekir. Bu halde talebe etki yapması mümkün öbür etkenlerin değişmez varsayılması yâni talebin fiyatın dışındaki etkenlerin etkilerinden «sıyrılması» zorunlu olacaktır. **Gerçekten talebe etki yapabilen fiyattan başka etkenler, özellikle:**

- **Öbür malların fiyatlarındaki değişmeler,**
- **Satın - alma güçleri yâni gelirlerdeki değişmeler,**
- **Satın - alma istekleri yâni tercih derecelerindeki değişmelerdir.**

İşte belirli bir malın talebine, bu malın fiyatındaki değişmelerin yaptığı etkiyi gösterebilmek için belirtilen «üç etken» in değişmez varsayılması zorunlu olacaktır.

«Değer» bahsinde değinildiği gibi ,süjeyi «denkleştirilmiş marjinal faydalar» ın «kesin bir mahiyet aldığı «global iktisadî fayda» sının «maksimum» una ulaştıran, süjenin «birbirlerine bağlı tercih ve kararlar» ıdır. Süje, belirli bir gelir ile piyasaya geldiğinde, onun bu tercih ve kararlarına etki yapan, sadece belirli bir mal ve hizmetin değil, bütün mal ve hizmetlerin fiyatlarıdır. Şu var ki, süjelerin «be-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lirli bir mal»a karşı «tercih ve kararlar»ı halinde beliren «talep miktarları»na, «fiyat»ın nasıl bir etki yaptığını gösterebilmek için piyasada mevcut «öbür malların fiyatları»nın değişmez kaldığının varsayılması zorunlu olmaktadır. Esasen bu zorunlulukla «piyasa ile ilgili varsayımlar»a değinildiği zaman fiyat teorisinin bir **«ikili karşılaşma piyasa teorisi»** olarak kalacağı belirtilmiştir. Bu, zorunlu bir soyutlaştırmadır.

Bundan başka, piyasaya gelen iktisadî süjelerin, önem derecesine göre tertiplenen ihtiyaçların karşılanmasını mümkün kılan «araçlar» hakkındaki «tercih dereceleri» yâni «satın-alma istekleri» ile «gelirleri» yâni «satın-alma güçleri»nin de değişmezliği varsayılacaktır. Bu varsayımlar realiteden de uzak değildir. Çünkü belirli bir malın bir «çok kısa devre» içinde, virtüel mahiyetteki fiyatlarının değişmesi karşısında talep değişmelerinin durumu araştırılmaktadır. Böylece bir devre içinde ise «gelirler»in ve «tercih dereceleri»nin değişmeyeceği kabul edilebilir.

Şu var ki, yalnız fiyat dğişmelerinin talep üzerine yaptığı etki araştırılırken;

— **Bir kez**, belirtilen üç etkenin (yâni öbür malların fiyatlarının, satınalma güçlerinin ve satınalma isteklerinin) değişmediği,

— **Bir kez de**, ilk iki etkenin değişmemesine karşılık, üçüncü etkenin (yâni satınalma isteklerinin) yeniden tartışma konusu olabileceği kabul edilecektir.

Görüşlerine dayanılacak olan iki İngiliz yazarının adları ile anılması mümkün ve yukarıdaki iki hale tekabül eden **«iki çeşit» etkiden;**

— **Birincisi «ikame - etkisi» (A. Marshall etkisi) dir.**
— **İkincisi «Gelir - etkisi» (J. R. Hicks etkisi) dir.**

Kısaca, değinilen koşullar altında, belirli bir malın fiyatındaki bir düşüşün, bu malın talebi üzerine yapması muhtemel etkiler araştırılacaktır. Bu amaçla şöyle bir örnek ele alınacaktır: Bir iktisadî süje, **(4)** şişelik **«içki ihtiyacı»**nı **«şarap»** ve **«bira»** gibi iki çeşit maldan biri ile giderebilmektedir. Süje mevcut «satın alma gücü»nü, «tercih dereceleri» sistemi içinde, çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak olan mallara dağıtırken, **«içki ihtiyacı»** için **(24) lira** ayırmış bulunmaktadır. **«Şarap»**ın fiyatı **(8) lira, «bira»**nın fiyatı **(6) lira** düşünül-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

müştür. Bu halde, süje, fiyatlarının eşitliği halinde şarabı tercih etmesine rağmen, ayırdığı (24) lira ile (4) şişelik içki ihtiyacını, fiyatı (6) lira olan «bira» ile karşılamak durumundadır.

İmdi, biranın (6) liralık fiyatının (4) liraya düştüğünü düşünelim ve bu fiyat düşüşünün «bira talebi» üzerine yaptığı etkileri araştıralım :

a) İkame - Etkisi (A. Marshall Etkisi) :

Bir fiyat düşüşünün talep üzerine yaptığı «ikame - etkisi» fiyatları değişmez kalan öbür mallar karşılığında, fiyatı düşen malın «nispî olarak ucuzlamış bulunması»nın bir sonucudur. Gerçekten ucuzlayan bir mal. İktisadî süjenin «satın-alma istekleri»nde, başka bir deyim ile, «tercih dereceleri»nde nispî olarak daha hapalılaşmış sayılan **öbür malların yerlerini alma şansına sahiptir.**

Örneğimizde bira fiyatının düşüşü, birayı, öbür mallara göre nispî olarak ucuzlatmış ve böylece biranın öbür mallar karşısında «rekabet kapasitesi»ni arttırmıştır. Düşen fiyat, süjeyi, şüphesiz ihtiyacının tatmin edilme derecesi ile sınırlı olarak, (24) lira ile (4) şişe yerine (6) ve hattâ, öbür ihtiyaçlarına tahsis ettiği gelirlerinden bir parçasını ucuzlayan biraya ayırması suretiyle, (6) şişeden de çok miktarda bira talep etmeye sürükleyebilecektir. Bu halde bira, öbür içkilerin yerini almakta ve düşen fiyat, bu mala karşı olan talebin artmasına sebep olmaktadır. **İşte fiyat düşüşünün, talebin artışı yönünde yaptığı bu etkiye, «ikame - etkisi» denmekte ve fiyat düşüşünün bu etkisi, ilgili malı, öbür mallara göre nispî olarak ucuzlatmasının, başka bir deyim ile, öbür malları nispî olarak pahalılaştırmasının bir sonucu olmaktadır.**

Bu konuda başka bir örnek verilebilir : Meyva ihtiyacını karşılamak amacı ile pazara gelen bir süjenin, pazarda sadece **«kiraz»** fiyatının düştüğünü görmesi halinde, bu ihtiyacın, **«şeftali veya çilek»** gibi bir meyva ile değil, onların yerine **«kiraz»** ile karşılanmasına karar vermesi **rasyonel bir hareket** olacaktır. Bu takdirde, «kiraz», öbür meyvaların yerine geçmiş olmaktadır.

Hâsılı fiyat düşüşü, ikame etkisi ile talebin artışına âmil olmaktadır. Şu halde talebin, fiyatın ters yönde işleyen bir fonksiyonu olmasının sebebi, fiyatın talep üzerine yaptığı «ikame - etkisi»dir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu etki, esasını **«denkleştirilmiş marjinal faydaların eşitliği»** prensibinde bulur. Daha önce görüldüğü gibi, belirli bir malın fiyatının düşmesi, onun «denkleştirilmiş marjinal faydası»nı, dolayısıyla «talep»ini artırır.

b) Gelir - Etkisi (J. R. Hicks Etkisi) :

Bir fiyat düşüşünün talep üzerine yaptığı «gelir - etkisi», fiyatları değişmez kalan öbür mallar karşısında, fiyat düşüşünün, süjenin belirli olan gelirinde «reel bir artışın doğmasına sebep olması»nın bir sonucudur. Gerçekten, endirekt bir tarzda, süjenin artan «reel-saltınalma gücü»:

— Fiyatı düşen mala karşı olduğu gibi,
— Öbür mallara karşı olan talebini de arttırabilir.

Nitekim bir malın fiyatının düşüşü ile elde edilen reel gelir artışı karşısında, iktisadî süjenin «değişmez» farzedilen «satınalma istekleri» yâni «tercih dereceleri» sistemi yeniden tartışma konusu olabilecektir. Gerçekten «çok kısa bir devre»de «tercih dereceleri»nin, «gelirlerin salt miktarı»ndan daha çok değişme olanağı vardır.

Demek oluyor ki «ikame - etkisi»nde «değişmez» varsayılan «öbür malların fiyatları - satınalma güçleri - satınalma istekleri» gibi üç etkenden «sonuncusu», «gelir - etkisi» söz konusu olduğundan değişebilecektir.

Bu durumda, öbür malların «fiyatlar»ı ile tercih dereceleri sisteminin bir sonucu olan «marjinal faydalar»ı yâni denkleştirilmiş marjinal faydaları «değişmez» varsayıldığına göre, **fiyatı düşen malın «yeni tercih dereceleri sistemi» içindeki «yeni marjinal faydası» yâni süjenin bu mala atfettiği «yeni önem» sebebi ile oluşan «yeni denkleştirilmiş marjinal fayda», öncekine göre:**

— Aynı kalırsa, bu malın talebi değişmez,
— Yüksek olursa, talebi artar ve,
— Düşük olursa, talebi azalır ve bu halde talep öbür mallara yönelir.

«Bira» örneğimizde bu hususu açıklamaya çalışalım :

«Bira» fiyatının düşmesi ,süjenin gelirinin reel satın alma gücünün artmasına sebep olmaktadır. Artan satın alma gücü, süjenin de-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğişmez, varsayılan «tercih dereceleri sistemi»nin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılar. **Bu halde, süjeyi «global iktisadi fayda»sının «maksimum»una ulaştıran ve süjenin birbirine bağlı «tercih dereceleri»nin bir sonucu olarak doğan «yeni tercih dereceleri sistemi» içinde, «bira»ya yeniden tahsisi uygun görülen «satın alma gücü», «bira»nın talebini belirleyecek demektir.** Böyle olunca, iktisadî süjemiz;

— Ya yukarıda belirtilen «ikame-etkisi» ile «bira»ya karşı olan talebini arttıracaktır,

— Veya, özellikle aynı ihtiyacı karşılayan ve fakat sırf fiyatının yüksekliği dolayısıyla satın alınamayan «şarap» gibi bir mala ve genellikle öbür mallara karşı olan talebini, «bira» aleyhine olarak artıracaktır. Çünkü biraya atfedilen yeni önem düşmüştür.

Gerçekten, örneğimizde bira» fiyatının (6) liradan (4) liraya düşmesi süjemizi (4) şişe alacak yerde (2) şişe bira almaya teşvik edebilecektir. Çünkü, bu halde süje, «bira»nın fiyatının düşüşü sebebiyle elde edilen $(2 \times 4) = (8)$ liralık ek «satın alma gücü»nü, daha önce fiyatının yüksekliği dolayısıyla, «bira»ya tercih ettiği halde satın alamadığı «şarab»ı satın almaya tahsis edebilecektir. Nitekim süje, bu ihtiyacına tahsis ettiği (24) liranın;

— (8) lirası ile $\left(\frac{8}{4}\right)$ = (2) şişe bira»

— (16) lirası ile de $\left(\frac{16}{8}\right)$ = (2) şişe «şarap» taleb edebilecek,

ve (4) şişelik içki ihtiyacını karşılayabilecektir. **Bu durumda «bira» fiyatının düşüşü, «gelir-etkisi» ile, «bira» talebinin artması değil, azalması sonucunu vermektedir.**

Görülüyor ki, Hicks, olaylara daha yukarıdan bakmakta ve fiyat düşüşünün iki çeşit etki ile «talep»i etkilediğini ileri sürmektedir. Hicks'e göre, fiyat düşüşü; «ikame-etkisi» ile talebi daima arttırırken, «gelir-etkisi» ile iki yönde rol oynayarak, talebi hem arttırabilmekte, hem azaltabilmektedir.

Bununla beraber, bu iki yazar arasında önemli bir görüş ayrılığı vardır denemez. Çünkü, bizzat Hicks, esas olanın «ikame-etkisi» olduğunu, «gelir-etkisi»nin rolünü, çok az bulunduğunu ifade etmekte ve Marshall'ın incelemesinde «gelir-etkisi»ni ihmal etmesini bu sebebe atfetmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hâsılı «çok kısa bir devre» için, başka bir deyim ile, belirli bir «an» da rasyonel hareket eden süjeler tarafından «talep edilen miktarlar», «fiyatlar» ın ters yönde işleyen bir fonksiyonudur. Gerçekten **fiyatlar ne kadar düşük olursa, talep edilen miktarlar o kadar güçlü ve fiyatlar ne kadar yüksek olursa, talep edilen miktarlar o kadar zayıftır.** Başka bir deyim ile genel bir eğilim olarak **öbür malların fiyatları ve süjenin geliri** değişmedikçe, bir malın talebi, o malın fiyatına bağlı kalmaktadır[1].

4) **Fiyat ile talep arasında, böylece saptanan «ters yönlü» ilişkinin, bir fert bakımından olduğu kadar, piyasaya gelen isteklilerin büyük çoğunluğu itibariyle de doğru olduğu ileri sürülmektedir.** Gerçekten «ferdî talepler» yerine «piyasanın tüm talebi», dikkate alındığı zaman, fiyat değişmelerinin talep üzerine yaptığı etki daha da göze batar bir hal almaktadır. Çünkü, yukarıda belirtilen etkiler karşısında piyasaya gelen «satın alma güçleri», «satın alma istekleri» ni reel bir hale sokmakta ve daha önce, sadece aday olarak görünen birtakım istekliler, fiilî talep haline gelmektedir. **Böylece ferdî talepler için saptanan «genel eğilim» muhakeme ile ve bütün ferdî taleplerin bir toplamı olarak «sosyal talep» için de geçerli sayılmaktadır. Bu nedenle «toplam talep» in, hemen her zaman fiyatlar düştükçe arttığı, fiyatlar yükseldikçe düştüğü söylenebilecektir.** Bu suretle, ferdî olarak çizdiğimiz «talep eğrisi» nin «toplam - talep» i de temsil ettiği ifade edilebilecektir.

Bu suretle aşağıdaki diyagramlarda belirtildiği gibi ferdî olarak çizdiğimiz (Talep eğrisi) nin genel eğilimi (toplam talebi) de temsil ettiği ifade edilecektir.

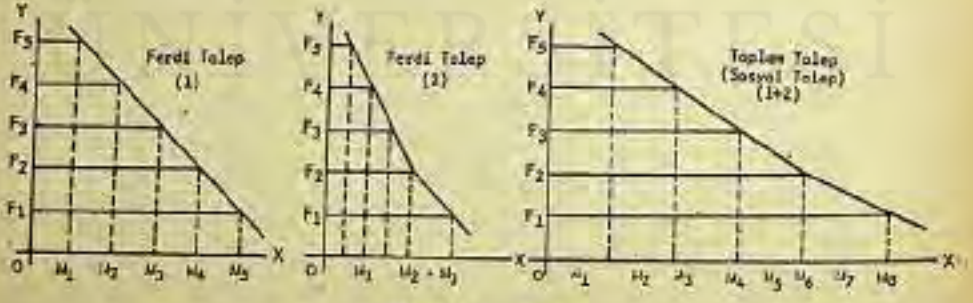

(Şekil : 6-a)

(1) Jean Marchal, Le mécanisme des prix, Paris, Sa. 43-56.
Şükrü Baban: İktisat İlminin Umumî Prensipleri, İst., 1957, sa. 72-74.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B. — TALEP ELASTİKİYETİ :

Fiyat değişmeleri karşısında talep değişmelerinin duygululuk derecesini gösteren talep elâstikiyeti;

— Mahiyeti,
— Faktörleri,
— Ölçülmesi olmak üzere, üç yönden incelenecektir.

1) Talep Elâstikiyetinin Mahiyeti :

Talep elâstikiyetinin mahiyeti, statik ve dinamik açılardan, ayrı ayrı ele alınması gerekecektir:

a) Statik Elâstikiyet :

Anlaşılmıştır ki, talep, fiyatın azalan bir fonksiyonudur. Şu var ki, belirli bir mala ait olan bu fonksiyonun «azalma eğiliminin derecesi», «zaman»a, «mekân» (sosyal çevre)a ve «çeşitli fiyat düzeyleri»ne göre farklı olarak belirmektedir. Bu nedenle **statik talep elâstikiyeti, tarihi, sosyal ve nicesel bir kategori olarak, «belirli bir malın, belirli bir fiyat düzeyine göre, belirli bir piyasada, belirli bir anda, virtüel mahiyetteki fiyatlarında beliren bir değişiklik karşısında, süjelerin satınalma isteklerine ve güçlerine göre o maldan fiilen satın alınmasına razı oldukları düşünülen miktarlardaki bir değişiklik derecesi» diye tanımlanabilir.**

Talebin fiyat değişmeleri karşısında az veya çok değişmesini, başka bir deyimle «duygulu olması»nı ifade eden ve bir **«kat sayı» ile gösterilen «elâstikiyet» aslında doğal bir olgudur. Nitekim her dâvet, bir cevabı; her etki bir tepkiyi; her güç, bir hareketi gerektirir.** Konumuzda «dâvet» «fiyat değişmesi» ve «cevap» da «talep miktarındaki değişme»dir. Bunların etki dereceleri, (cevap/dâvet) şeklinde bir oran olarak belirmektedir. Bu oran, «dâvet»in bir ünite değişmesine karşı, «cevab»ın kaydedeceği değişme miktarını gösteren bir «katsayı» (Coefficient)dır. Şu hale göre, (Türk lirası, frank, dolar... gibi) çeşitli para üniteleriyle ifadelenmiş fiyatlardaki bir artış veya azalış; (ton, metre, litre... gibi) çeşitli ölçülerle ifadelenmiş talep miktarında husule gelen bir azalış veya artış ile kararlaştırılması gerekmektedir. Gerçekten, örneğin 200 kuruş fiyatlı bir (A) malının, bu fiyat üzerinden talep miktarı 50 milyon metre iken, fiyatın 200 kuruştan 210 kuruşa yükselmesi halinde, talep miktarı 45 mil-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yon metreye düşerse, bu malın talebi (210-200) = 10 kuruşluk bir fiyat artışına karşı (50—45) = 5 milyon metre azalmakta ve bu oranda bir duygululuk göstermektedir.

Tamamen özel bir durumun ifadesi olan bu ilk düşünceden hareket eden A. Marshall, her çeşit para ünitesine ve her türlü ölçüye uyacak ve kıyaslama olanaklarını sağlayacak bir formül elde edebilmek için, fiyatlarda ve miktarlarda husule gelen değişmelerin «salt miktarları» yerine, yüzde halinde, «nispî miktarları»nı ikame etmiştir[1].

Bu halde, örneğimizdeki rakamlara göre;

— Fiyat değişmeleri (210—200)=10 olarak değil,

$$\frac{10}{200} = 0{,}05 \text{ ve}$$

— Miktar değişmeleri (50—45) = 5 olarak değil,

$$\frac{5}{50} = 0.10$$

olarak alınacak ve bu iki oran; $\left[\frac{5}{50} \div \frac{10}{200} \text{ veya } \frac{0{,}10}{0{,}05} = 2\right]$ şeklinde birbirine oranlanarak elâstikiyet katsayısı bulunacaktır.

Daha genel bir tarzda;

— Fiyata (F), fiyatın değişen miktarına (dF),

---

(1) **Bir doğru halinde beliren bir talep eğrisi için,** miktardaki değişmenin, fiyattaki değişmeye oranlanmasında;
— «Salt miktarlar»ın kullanılması **«eğrinin eğimi»**ni verirken,
— «Nispî miktarlar»ın kullanılması **«eğrinin elâstikiyeti»**ni vermektedir. Bu halde «Eğim» her nokta için aynı iken, «elâstikiyet» ancak belirli bir nokta için aynıdır. Bu nedenle talep elâstikiyetine nicesel bir kategori olarak **«nokta elâstikiyeti»** adı da verilmektedir.
Bu arada, bir kez fiyat düşüşünden, bir kez de fiyat yükselişinden hareket edilmek suretiyle iki nokta arasında bir ortalama elâstikiyeti olarak bir **«fark elâstikiyeti»** de elde edilmektedir. Bu elâstikiyet, miktar değişmelerinin, hareket ve varış miktarlarının toplamına oranının; fiyat değişmelerinin hareket ve varış miktarlarının toplamına oranına oranlanması ile elde edilmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Talep miktarına (T), değişen fiyat karşısında talebin değişen miktarına da (dT) ve,
— Talep elâstikiyetine (eT) diyecek olursak;

$$\text{Elâstikiyet} = -\frac{\dfrac{\text{Talebin değişen miktarı}}{\text{Talep miktarı}}}{\dfrac{\text{Fiyatın değişen miktarı}}{\text{Fiyat miktarı}}} \quad \text{veya} \quad eT = -\frac{\dfrac{dT}{T}}{\dfrac{dF}{F}}$$

$$eT = -\frac{dT}{T} \div \frac{dF}{F} = -\frac{dT}{T} \times \frac{F}{dF} = \boxed{-\frac{dT}{dF} \times \frac{F}{T}}$$

olur.

İşte bu formül, bir «statik elâstikiyet katsayısıdır. Talep, fiyatın azalan bir fonksiyonu olduğuna göre, bu katsayı, daima eksi (−) olacaktır[1].

Bu formülden kolayca anlaşılabileceği gibi, «fiyatın değişen miktarı» (dF)nin, «küçük bir yükseliş» halinde belirmesi karşısında, «Talebin değişen miktarı» (−dT);

— «Daha küçük bir düşüş» halinde belirirse «elâstikiyet katsayısı» küçülecek ve giderek (−dT = O)a ulaştığında elâstikiyet «sıfır» olacaktır.
— «Daha büyük bir düşüş» halinde belirirse «elâstikiyet kat sayısı» büyüyecek ve giderek (−dT = ∞)a ulaştığında elâstikiyet «sonsuz» olacaktır ve,
— «Aynı oranda bir düşüş» halinde belirirse «elâstikiyet kat sayısı» «Bir» olacaktır. Bu, kuşkusuz (dF/F ile dT/T)nin yâni fiyat yükseliş oranı ile talep düşüş oranının eşit olduğunun ifadesidir[2].

---

(1) Moore'un belirttiği gibi, bu ilişkinin tersi bir fiyat elâstikiyeti olarak, $\left(-\frac{dF}{dT} \times \frac{T}{F}\right)$ talep miktarlarındaki bir değişiklik karşısında, fiyat duygululuğunu göstermektedir.

(2) Gerçekten $\left[-\frac{dT}{dF} \times \frac{F}{T}\right]$ formülünden hareketle bir sonuca varmak mümkündür:

$eT = \frac{dT.F}{dF.T} = 1$, dT.F = dF.T her iki taraf bir kez (F ve bir kez de (T) ile bölünürse, $\left[\frac{dF}{F} = \frac{dT}{T}\right]$ sonucuna varılır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu durumda, malları, «sıfır» ile «sonsuz» arasında değişebilen «elâstikiyet kat sayıları» na göre bir tasnife tâbi tutmak mümkün olabilecektir. Şu var ki, talep, genellikle fiyatın azalan bir fonksiyonudur derken, normal ve genel bir eğilim ifade edilmiştir. Gerçekte bu halin, istisnaî olarak tersi de görülmektedir. Bu nedenle, **malları elâstikiyet derecelerine göre ayırmadan önce, elâstikiyet hallerini;**

Normal elâstikiyet halleri;

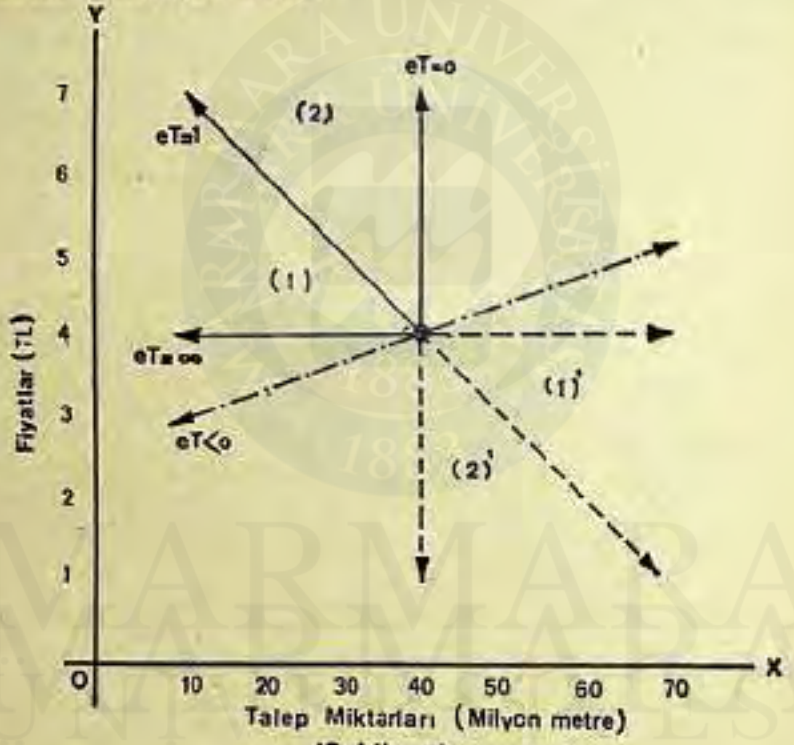

(Şekil: 7)

— **Anormal, tersine elâstikiyet halleri** diye iki bölümde ele almak gerekmektedir:

aa) Normal Elâstikiyet Halleri :

«Talebin normal eğilimi», «elâstikiyet kat sayısı» nın «1» e eşit olması «baz» alınmak suretiyle «çok elâstik ve az elâstik haller» olarak iki grupta incelenmektedir.

«Baz» olarak alınan (1) e eşit elâstikiyet kat sayısı, belirli bir malın fiyatındaki değişme oranına, talebindeki değişme oranının eşit olduğunu göstermektedir. Başka bir deyim ile, fiyat değişmelerine

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

karşı talebin gösterdiği duygululuk derecesi, fiyatlardaki değişme oranları derecesindedir. Gerçekten, «şekil 7» de (eT=1 eğrisi) ile temsil edildiği gibi, belirli bir piyasada, belirli bir talep mktarı üzerinden teşekkül etmiş bir fiyatın —yani 40 milyon metre pamuklu dokuma talebi ile teşekkül etmiş 4 liralık fiyatın— artış oranlarına, talep miktarlarındaki azalış oranları veya aynı fiyatın azalış oranlarına talep miktarlarındaki artış oranlrı eşit olmktdir. Bu husus, **«1» e eşit elâstikiyet kat sayısı tablosunda** daha açık bir şekilde belirtilmiştir.

Bire Eşit Elâstikiyet Katsayısı Tablosu

Talep Miktarları (X)			Elâstikiyet Kat sayısı	Fiyatlar (y)		
Değişen		Değişme oranları		Değişme oranları	Değişen	
Azalan	10	$\frac{10}{40}=\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}:\frac{1}{4}=1$	$\frac{1}{4}$	7	Artan
	20	$\frac{20}{40}=\frac{2}{4}$	$\frac{2}{4}:\frac{2}{4}=1$	$\frac{2}{4}$	6	
	30	$\frac{10}{40}=\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}:\frac{1}{4}=1$	$\frac{1}{4}$	5	
40		0	—	0	4	
Artan	50	$\frac{10}{40}=\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}:\frac{1}{4}=1$	$\frac{1}{4}$	3	Azalan
	60	$\frac{20}{40}=\frac{2}{4}$	$\frac{2}{4}:\frac{2}{4}=1$	$\frac{2}{4}$	2	
	70	$\frac{30}{40}=\frac{3}{4}$	$\frac{3}{4}:\frac{3}{4}=1$	$\frac{3}{4}$	1	

Bu suretle belirlenen, «1» e eşit elâstikiyet katsayısına göre, talepler «çok elâstik» ve «az elâstik» diye iki grupta toplanabilecektir.

Birincisi: Talebin «çok elâstik» olması hali, fiyat değişmeleri karşısında, **talep değişme oranının, fiyat değişme oranına oranlanması sonucunda** «1» den büyük ve «sonsuz» dan küçük bir talep elâstikiyetinin elde edilmesinin ifadesidir :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

$$1 < eT < \infty$$

«Şekil 7»de, fiyat artışlarında (1) işareti ile fiyat azalışlarında (1') işaretiyle gösterilen alanları kaplamakta olan bu hal, fiyat değişmelerine karşı, talepte daha büyük bir duygunluk bulunduğunu göstermektedir.

— **Elâstikiyetin «1»den büyük olması (1<eT) halinde**, bu katsayı, kuşkusuz 2, 3, 5, 105 gibi «1»in üstünde, herhangi büyük bir âdet olabilmektedir. Talep eğrisi, belirlenen alanlarda ona göre bir durum alacaktır. Lüks ve yarı lüks eşya, eğlence ve meyva gibi mal ve hizmetlerin talep elâstikiyetlerinin «1»den büyük olduğunu ileri sürmek mümkündür.

— **Elâstikiyetin «sonsuz» luğa ulaşması (eT = ∞) halinde**, elâstikiyetin çokluğu limitine varmıştır. Bu halde, bir malın fiyatındaki en küçük bir yükseliş, talebi tamamen yok edebildiği gibi, en küçük bir düşüş de talebi sınırsız miktara çıkarabilmektedir. Pratik yaşamda böyle bir hale rastlamak çok güçtür.

İkincisi: Talebin «az elâstik» olması hali, fiyat değişmeleri karşısında **talep değişme oranının, fiyat değişme oranına oranlanması sonucunda** «sıfır»dan büyük ve «1»den küçük bir talep elâstikiyetinin elde edilmesinin ifadesidir.

$$0 < eT < 1$$

«Şekil 7»de, fiyat artışlarında (2) işareti ile ve fiyat düşüşlerinde (2'), işareti ile gösterilen alanları kaplamakta olan bu hal, fiyat değişmelerine karşı, talepte daha az bir duygululuğun bulunduğunu göstermektedir.

— **Elâstikiyetin «1»den küçük olması (eT<1) halinde**, bu katsayı, 0,95; 0,85; 0,70; 0,68; 0,36... gibi «1»in altında; herhangi küçük bir adet olabilmektedir. Kuşkusuz talep eğrisi belirlenen alanlarda buna göre bir durum alacaktır. Zorunlu ihtiyaçların karşılanmasına yarayan veya süjelerin bütçelerinde önemli bir yer kaplayan mal ve hizmetlerin elâstikiyetleri bu karakterdedir. Belirli bir devre için Fransa'da yapılmış hesaplara göre, posta ücretleri talep elâstikiyetinin 0,75, Paris havagazı talep elâstikiyetinin 0,47, demiryolu taşıma hizmetlerinin 0,31, tütünün 0,66 olduğu sürülmüştür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Elâstikiyetin «sıfır» a ulaşması (eT=0) halinde**, elâstikiyetin azlığı limitine ulaşmıştır. Bu halde, bir malın fiyatındaki herhangi bir yükseliş veya azalış, talebin miktarında herhangi bir değişikliğe sebep olamamaktadır. Öyle mal ve hizmetler vardır ki, bunların talebi, fiyat değişmeleriyle hemen hemen hiç ilgili değildir. Doğal ve sosyal olaylar, bu malların talebini belirlemektedir. Doğum, ölüm, evlenme, hastalık olayları, belirli mallara karşı talebi belirlemektedir. (Doğumların beşik, ölümlerin tabut, hastalıkların belirli ilâçların talebini belirlemesi gibi). Bu malların fiyatlarındaki değişmeler, taleplerinde, genellikle herhangi bir değişiklik yaratmazlar.

bb) Anormal, Tersine - Elâstikiyet Halleri :

Talebi, fiyatın, azalan değil, artan bir fonksiyonu olarak beliren anormal bir eğilime sahip mal ve hizmetler de vardır. Bu malların fiyatı arttıkça, talep elâstikiyeti sıfırdan küçük (eT<0) olmaktadır. **«Tersine elâstikiyet»** dediğimiz bir anormal hal «Şekil 7» de, (eT<0) grafiği ile gösterilmiştir. Büyük piyasalarda değil, belirli ve sınırlı piyasalarda, bazı mallara karşı ferdî talepler böyle anormal bir eğilim gösterebilir. **«Ucuzdur vardır illeti, pahalıdır vardır hikmeti»**, sözüne uygun hareket eden bazı süjeler, fiyatın yükselmesi karşısında taleplerini artırırlar. **Enflâsyon devirlerinde** olduğu gibi, fiyatların yükselmesinin devam edeceği kanısı da talebin artmasına sebep olabilir. **Zenginlerin,** öbür sınıflardan kendilerini ayırmak ve böylece gösteriş yapmak amacı ile hareketi, fiyatları yükselen mallara karşı talebin artmasına sebep olabilmektedir. Bununla beraber, bir malın geniş kitlelere hitap edecek derecede maliyetinin ucuzlatılması ile düşürülen satış fiyatları; bu malı bir yandan belirli bir zümrenin kullanabileceği bir mal olmaktan çıkarmakla bu zümrenin talebini sınırlamakta, öbür yandan, genel talebi arttırmakta rol oynayabilmektedir.

b) Dinamik Elâstikiyet :

Statik bakımdan incelenen «talep» virtüel olarak var, yâni fiilen gerçekleşmiş değil, öyle olacağı düşünülmüş çeşitli fiyatlara tekabül eden çeşitli miktarlar serisidir. Bu fiyatlardan ve bu fiyatlara tekabül edeceği düşünülen miktarlardan ancak biri, arz ve eğrisinin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

talep eğrisini kestiği noktada fiilen gerçekleşecektir[1]. Bu nedenle statik bakımdan talep eğrisi, isteklilerin zevklerinin satın alma güçlerinin ve öbür malların fiyatlarının sabit kaldığı, değişmeye olanak bulamadığı «çok kısa bir devre» için söz konusu olabilmektedir. **Halbuki, «çok uzun devreler» bir tarafa bırakılarak, sadece «kısa ve uzun devreler» dikkate alınsa bile, dinamik açıdan, «zaman içinde», aynı virtüel fiyatlar karşısında talep edilen miktarlar birbirinden farklı düzeylerde oluşacaktır. Bu hal, değişen fiyatlar karşısında,**

— **Belirli bir anda talep değişmesini değil,**

— **Bir andan öbür ana geçişte, yine statik yapısı içinde, «talebin yer değiştirmesi»ni ifade eder. Zaman içinde «talebin yer değiştirmesi»ne, başka bir deyim ile «talep kayması»na;**

— **Tüketim malları ile,**

— **Üretim mallarında, birbirinden farklı âmiller etki yapmaktadır. Gerçekten;**

○ **Bir yandan, tüketim malları talebinin yer değiştirmesine;**

— **Müteşebbislerin** gelecekteki talep düzeyi hakkında yaptıkları tahminlere dayanarak **arttırdıkları üretimin, devletin** bütçe açıklarını kapatmak için **para hacmini çoğaltmasının ve milletlerarası ilişkilerin** sebep olduğu **«gelir artışı»** ile;

— **İktisadî süjelerin «likiditeyi tercih» dereceleri,** özellikle gelecek hakkında **yapacağı tahminler yüzünden, gelirlerin kullanılışında husule gelen değişiklikler» âmil olmaktadır.**

○ **Öbür yandan, üretim malları talebinin yer değiştirmesine de;**

— **İktisadî süjelerin «likidiyeti tercih»** derecelerinin, özellikle, para konusunda **Bankaların ve Devletin takip ettiği politikanın bir sonucu olarak doğan ve müteşebbislere kullanacaklara ödenmesi zorunlu olan «faiz oranı» ile,**

— **Müteşebbislerin kullandıkları âlet ve makinelerin aktüel fiyatları ile bunlardan beklenen randımanlar, başka bir deyim ile, tüketim malları talebinin gelecekteki hacmi hakkında bu-**

(1) Arz ve talep eğrilerinin karşılaşması suretiyle, fiyatların teşekkülü ilerde inceleneceğinden, henüz talep eğrisinin üzerinde kesin olarak gerçekleşen ve değişime konu teşkil eden miktar ve fiyat gösterilmemiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

günden müteşebbislerin yaptıkları «tahminler» âmil olmaktadır.

Böylece, «tüketim malları talebi» ile «üretim malları talebi» arasında ortaya çıkan bağ, ileride ayrı bir inceleme konusu teşkil edecek olan ve bir «mamulün, yâni imâli tamamlanmış bir malın talebindeki her değişmenin, bu mamulün üretiminde kullanılan üretim mallarının talebinde daha şiddetli bir değişmeyi tahrik ettiği» ni ifade eden **«talebin hızlanma prensibi» ile açıklanmaktadır**[1].

Hâsılı, «zaman» faktörü işe karıştırılınca, değişen satın alma güçleri, alıcı zevkleri ve öbür malların fiyatları karşısında belirli bir malın talep eğrisi, yer değiştirecektir. Bu halde, çeşitli «zamanlar» da yine statik mahiyette, çeşitli «talep eğrileri» mevcut olacaktır.

Gerçekten, belirli virtüel fiyatlar karşısında Z_1, Z_2, Z_3 ... gibi birbirinden farklı zamanlarda ancak statik mahiyette talep miktarlarını temsil eden ayrı ayrı seriler söz konusu olabilecektir. Bu hususu adedî bir örnek ile şöylece saptayalım :

Fiyatlar	(Z_1) zamanında talep (Milyon Met)	(Z_2) zamanında talep (Milyon Met)	(Z_3) zamanında talep (Milyon Met)
1	40	70	100
2	20	40	70
3	10	30	50

Tabloda görüldüğü gibi talep, fiyatların azalan bir fonksiyonu olmak niteliğini, Z_1, Z_2, Z_3 ile gösterilen birbirinden farklı zamanlar için korumaktadır. Ancak, bu taleplerin şiddet dereceleri aynı değildir. (2) liralık fiyat ile (Z_1) zamanında (20) milyon metre talep varken,

(1) J. Marchal, Le mécanisme des prix, Paris - 1948, Sa. 62-82 (100 kundura imâli için 500 liralık makine kullanıldığını ve her yıl eskiyenin yenilenmesi için 50 lira talep edildiğini düşünelim. Bu halde, kundura imalâtında % 20 bir artış yâni 100 yerine 120 kundura imâl edilebilmesi için (0,20×500) = 100 liralık yeni ek makineye ihtiyaç olacaktır. Şu halde, makine talebi 50 liralık iken (50 + 100) = 150 liraya yükselecektir. Bu artış % 20 oranındadır. Demek oluyor ki tüketim malındaki % 20 bir talep artışı, üretim malında, daha şiddetli olarak % 200 bir talep artışını tahrik etmektedir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(Z_2) zamanında (40) milyon ve (Z_3) zamanında (70) milyon metre talep mevcuttur.

Belirli virtüel fiyatlar karşısında, **virtüel yâni düşünce halinde** mevcut miktarların bir serisi olarak beliren talep, devamlı bir eğri halinde gösterilmektedir. Talep eğrisi, çeşitli virtüel fiyatlar karşısında talebin seyrini temsil ettiğine ve dinamik halde, çeşitli zamanlar için, çeşitli düzeylerde talep eğrileri bulunduğuna göre, zaman içinde «talebin seyri» nasıl gösterilebilecektir? Başka bir deyim ile, **«çeşitli zamanlar için, çeşitli düzeylerde talep eğrileri mevcut olduğuna göre, bu eğriler nasıl birleştirilecektir? İşte, henüz kesin bir çözüm yolu bulunamayan husus budur. L. Baudin'in talep miktarları, fiyatlar ve zaman için kullandığı üç eksenli grafik, fazla teorik görünüşü ile bir tarafa bırakılacak ve klâsik gösterme tarzına bağlı kalınacak olursa, dinamik mahiyetteki talep evrimi şimdilik, ancak iki şekilde» gösterilebildiğini ifade edebileceğiz.**

aa) (x) ve (y) eksenleri üzerinde, çeşitli zamanlara ait çeşitli düzeylerdeki statik talep eğrileri çizilmek suretiyle, talebin zaman içinde kaydettiği evrim gösterilmektedir. Gerçekten, yukarıda (Z_1, Z_2, Z_3) gibi birbirinden farklı zamanların, aynı fiyatlar için saptanan, birbirinden farklı düzeylerdeki talep miktarları serilerini «şekil 8» deki gibi göstermek mümkündür.

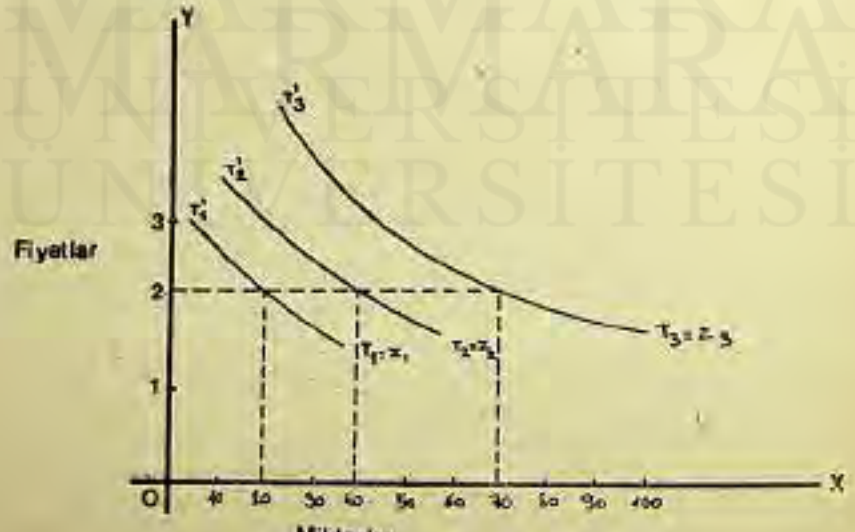

(Şekil - 8)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Şekil 8» de (Z_1) zamanındaki talep, (Z_2) zamanında artmıştır. Böylece talep eğrisi, soldan sağa doğru kaymıştır. (Z_3) zamanındaki talep eğrisi, daha sağa kaymakta, talebin daha da arttığını göstermektedir. Nitekim, fiyatın (2) lira olması halinde, talep miktarı (Z_1) zamanında (20) iken (Z_2) zamanında (40) ve (Z_3) zamanında (70) olmuştur.

Bu tarz, basit, ve açık bir ifadeye sahiptir. Ancak zaman içinde talebin evrimini, «aralıksız» bir çizgi halinde göstermemektedir. Her biri ayrı bir âna taallûk eden düşünce halindeki talep eğrileri birbirlerine bağlanamamıştır. Z_1, Z_2, Z_3 zamanları arasındaki aralıklar kapatılamamış bulunmaktadır. Bu nedenle hem düşünce halinde talep eğrilerinden, reel âlemde kurlumuş somut talep eğrilerine geçmek, hem de bu reel talebin, bir hayat süreci (Processus de vie) olarak aralıksız akışını göstermek amacı ile çeşitli yönlerden çabalar sarfedilmektedir.

Biz burada, nispeten sade bir prensibe dayanan H. Schultz'un metoduna değinmekle yetineceğiz.

bb) Henry Schultz tarafından geliştirilen bu sade yöntemin esasını, zaman içinde;

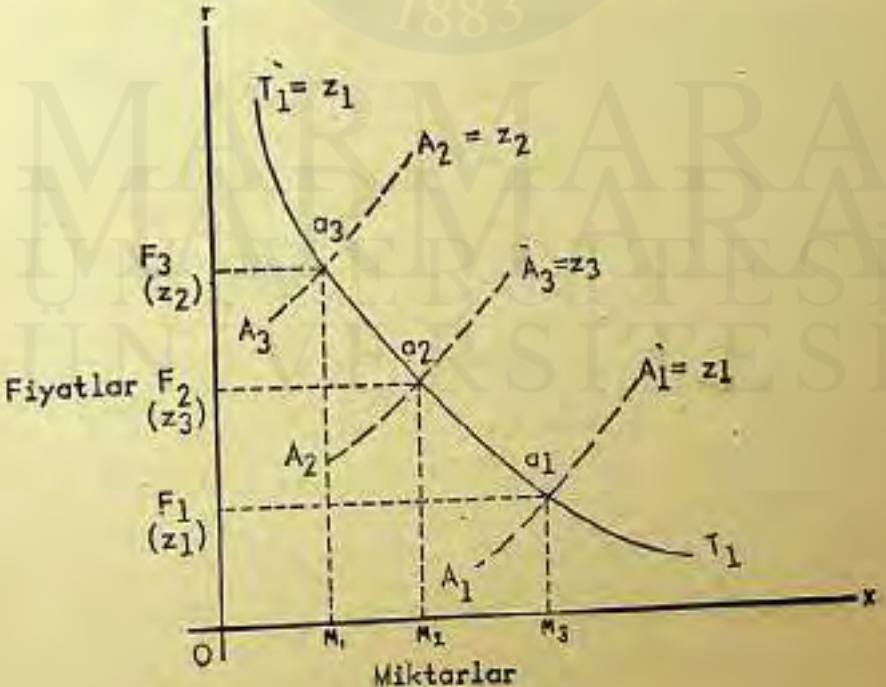

(Şekil: 9)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Bir yandan, düşünce halindeki talep eğrisinin, fiyat dışı âmillerin etkisi altında yer değiştirmediğinin kabul edilmiş olması,**

— **Öbür yandan, düşünce halinde mevcut (Virtuelle) fiyat miktarların değil, arz ve talebin karşılanması ile fiilen teşekkül etmiş fiyatlar ve bu fiyatlar üzerinden alınıp satılmış miktarların, istatistik yolu ile saptanmış bulunması teşkil etmektedir.**

Zaman içinde fiyatların fiilen teşekkül edebilmesi, ileride göreceğimiz gibi, arz ve talebin birbirine denk geldiğinin bir ifadesi olarak, bu iki eğrinin, yâni arz ve talep eğrilerinin birbirlerini kesmiş olmaları ile mümkündür. **Talep eğrisinin zaman içinde yer değiştirmediği kabul edildiğine göre, fiyatların değişebilmesi ancak arz eğrisinin yer değiştirmesine bağlı kalmaktadır.**

«Şekil 9»da görüleceği gibi, düşünce halinde mevcut talep eğrisi sâbit kalmak kaydiyle düşünce halinde mevcut arz ve eğrisinin (Z_1) zamanındaki durumu ile fiyat (F_1)de teşekkül etmekte ve fiilen yapılan değişimlerin hacmi (M_2) miktarında bulunmaktadır. (Z_2) zamanında ise arz eğrisinin durumu sol yukarı doğru yer değiştirmekle düşmüş ve fiyat (F_2)e yükselmiştir. Piyasada teşekkül eden bu fiilî fiyat ile fiilen yapılan değişimlerin hacmi ise (M_1) miktarındadır. (Z_3) zamanında, arz eğrisinin durumu yeniden yükselmiştir. Bu halde, piyasada teşekkül eden fiyat (F_3) olmaktadır. Bu fiyat ile fiilen yapılan değişimlerin hacmi (M_3) miktarındadır.

(F_1, F_2, F_3) fiilî fiyatları ve bu fiyatlar ile fiilen değiştirilmiş olan (M_3, M_2, M_1) miktarları istatistik yolu ile saptanabildiği takdirde bu bilgiler (T_1—T_1') şeklinde bir talep eğrisinin çizilmesine olanak sağlayacaktır. Bu suretle elde edilecek olan bir talep eğrisi; düşünce halinde mevcut talep eğrisinin yer değiştirmediği varsayımına dayanılmak şartiyle, reel donelerden elde edilen ve zaman içinde talep seyrini gösteren bir mahiyet arzetmektedir.

Böylece piyasada oluşan denge fiyatlarının, bir zaman aralığı içinde talep miktarlarına yaptığı reaksiyonların genişliğini ve talebin dinamik akımını gösterebilen bir (T_1—T_1') talep eğrisinin istatistiğin reel doneleriyle elde edilebileceği görülmektedir.

Fakat talep, «şekil 10»da görüldüğü gibi, zaman içinde —ve örneğin (Z_3) zamanında— fiyat dışı âmillerin etkisi ile yer değiştirerek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

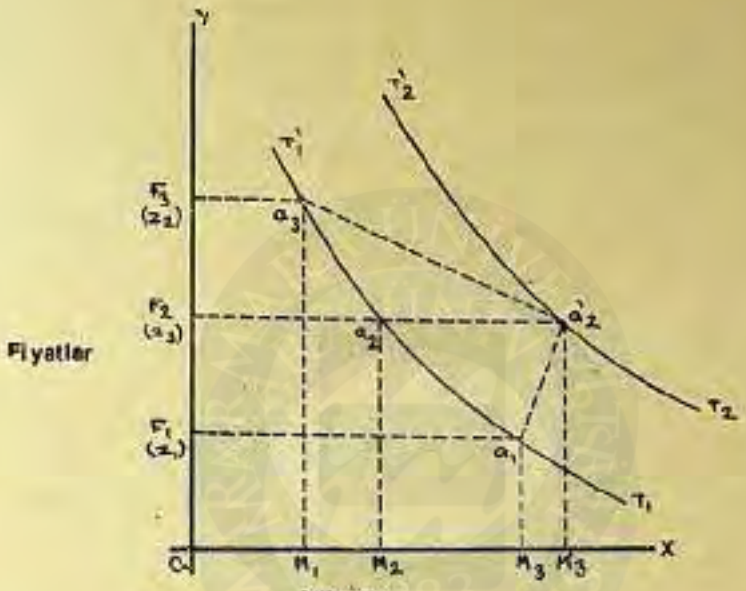

(Şekil-10)

($T_3 - T_2'$) eğrisini verecek olur ve (F_3) fiyatı teşekkül edecek olursa, bu takdirde fiilen değiştirilen miktarların hacmi (M'_3) olacaktır. Bu halde dinamik bir eğri elde edebilmek için (a_1, a'_2, a_3) noktalarının birleştirilmesi gerekecektir. Halbuki buna teşebbüs etmek, istenilen bir grafiği değil, hiçbir anlamı olmayan bir çizgi elde edilmesinden başka bir sonuç vermeyecektir.

Görülüyor ki, bu metodun, «akidler eğrisi» (Courbe des contras) adı verilen «reel talep eğrisi» nin elde edilmesi bakımından gösterdiği kolaylığa karşı, «zaman içinde talebin fiyat dışı âmillerin etkisi altında yer değiştirmediği varsayımı» na dayanması ile kapsamı çok daralmaktadır. Bu metodla, ancak belirli tarım ürünlerinin zaman içinde gerçekleşmiş değişim muamelelerinin temsilcisi olarak görünen bir talep akımı saptanabilmektedir. Endüstri ürünlerinin hemen tamamının ve tarım ürünlerinin büyük bir kısmının talebinin, zaman içinde fiyat dışı âmillerin etkisi ile yer değiştirmekte olduğu bir vâkıadır. Bu halde, belki de fiyat dışı âmillerin etkisi ile, zaman içinde yer değiştiren talep eğrilerini bir hizaya getirmek için bazı düzeltici katsayılar» kullanmak zorunlu olacaktır[1].

(1) Jean Marchal, Le Mécanisme des prix, Paris 1948, Sa. 65-66.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hâsılı, saptanan «akidler eğrisi», başka bir deyim ile, reel hayatta teşekkül etmiş fiyatlara tekabül eden ve fiili değişim miktarlarının akımını gösteren bir eğri, talebin fiyat dışı âmillerin etkisi altında yer değiştirmediği varsayımı içinde, düşünce halinde bir talep eğrisi gibi, aralıksız devam eden bir grafik olabilmektedir. Bu bakımdan, bunun da elâstikiyetinin saptanması mümkündür. Burada uygulanacak formül ise, statik elâstikiyet formülünün aynı olabilecektir.

2) Talep Elâstikiyetini Belirleyen Faktörler :

Talep elâstikiyetini tâyin eden faktörler olarak:

Bir yandan, iktisadî süjenin:
— Mala karşı olan **«ihtiyacın şiddeti»** ni,
— Mala yapacağı harcamanın, **«satın alma gücünde kapladığı yerin önemi»** ni,
— Yaşadığı toplumda **«gelir dağılımının düzenlilik derecesi»** ni,

Öbür yandan, malın;
— Başka bir mal ile **«ikame edilebilme»**,
— Başka bir malın **«tamamlayıcısı olma»**,
— **Zengin, orta halli veya fakir bir alıcı kitlesine hitap etme niteliklerini** ileri sürmek mümkündür.

«İktisadî süjenin mala karşı olan durumu» esas alınmak suretiyle, malların elâstikiyet derecelerini, şöylece bir tasnife tâbi tutabileceğiz :

a) İktisadî süjenin, bir mala karşı olan ihtiyacı ne kadar şiddetli olursa, o malın, normal olarak, elâstikiyet derecesinin o oranda az olması gerekmektedir. Ekmek, ölümler dolayısıyla ihtiyacı zorunlu hal alan tabut, harp malzemesi gibi malların elâstikiyeti çok azdır. Bunlardaki fiyat artışları, talep miktarında önemli değişikliğe sebep olamamaktadır.

Malın, başka bir mal ile **ikame edilebilme niteliği**, elâstikiyetin artmasına; başka bir malın **tamamlayıcısı olabilme niteliği**, elâstikiyetin azalmasına; **zengin bir zümreye hitap etmesi**, elâstikiyetin azalmasına; **aksi halde** çoğalmasına sebep olmaktadır. Kahve yerine çayın, şarap yerine biranın ikame edilebilme olanakları bu malların

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

talebine elâstikiyet kazandırmaktadır. Toplumların alışkanlıklarına bağlılık derecesi, kuşkusuz ikame olanaklarını sınırlayıcı bir faktördür. Yüksek bir tütün rekoltesi, kurutmada kullanılan sicim talebini elâstikiyetsiz hale sokar. Çünkü bu tamamlayıcı malın fiyatında önemlice bir değişiklik, talebinde hemen hemen herhangi bir değişikliği doğurmaz. Şarap üretiminin artışı karşısında, fiçi talebi de aynı karakterdedir. Bir memlekette, otomobil lüks bir eşya ise, zengin zümreye hitap eden bir mal demektir. Böyle bir malın talebi de keza çok elâstik değildir.

b) İktisadî süjenin bir mala yapacağı harcamanın, bütçesinde kapladığı yer ne kadar önemsiz ise, o malın elâstikiyeti o oranda azdır. Aksi halde, elâstikiyet çoktur. Tuz, karabiber, vazoya konacak bir çiçek talebi az elâstikîdir. Bu malların fiyatlarındaki bir değişiklik, taleplerinde önemli bir etki yapmamaktadır. Yarı lüks eşya, orta halli sınıf için hayatî önemde bir ihtiyaç olarak belirmediğinden ve bu gibi eşyanın fiyatları, aile bütçesinde önemlice bir yer kapladığından çok elâstik bir talebe sahiptir. Zengin zümre için ise aynı eşyanın talep elâstikiyeti çok azdır. Zengin sınıfın tasarruf olanağının çokluğu, bu gibi eşyanın fiyat farklarını kolaylıkla karşılayabilmektedir.

c) İktisadî süjelerin yaşadıkları toplumda, gelir dağılımının düzenlilik derecesi ne kadar iyi ise, talep elâstikiyeti o kadar çoktur. Aksi halde, talep az elâstiktir. Özellikle bazı mallar için millî gelirin sınıflar arasındaki dağılımını gösteren gelir piramidi düzgün olan ileri bir memlekette, talep elâstikiyeti çok iken, sınırlı çok zengin bir zümre ile geniş, çok fakir bir zümreye ayrılmış bir toplumda, talep az elâstik olabilmektedir. Otomobil piyasasında, sınırlı bir fiyat düşüşü, ileri memleketlerde talebi şiddetle arttırabilmesine karşılık, geri bir memlekette aynı sonucun elde edilebilmesi için önemli bir fiyat düşüşün ihtiyaç olmaktadır.

3) Talep Elâstikiyetinin Ölçülmesi :

Teşebbüslere pozitif kriterler sağlamak amacıyla, bazı yazarlar, yukarıda açıklanan formüllere göre, malların talebinin elâstikiyet katsayılarını hesaplamaya çalışmışlardır. Bu arada, özellikle istatistik ekolünün mümessillerinden H. Schultz'ı zikredebiliriz. Bu yazar, Amerika'da başlıca ürünlerin elâstikiyet katsayılarını hesaplamıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu suretle elâstikiyet katsayısı belli bir malda en yüksek geliri sağlamak için müteşebbisler, fiyatlarını hangi düzeyde tutmaları gerektiğini hesaplamak olanağına sahip olacaklardır. Çünkü fiyattaki bir düşüş oranının sürüm miktarında yataracağı artış oranını —ve tersini— vermesi için ,bu fiyat düşüş oranının, elâstikiyet katsayısı ile çarpılması yetmektedir.

Bu derece önemli pratik bir fayda sağlayacak olan «talep elâstikiyeti katsayıları» nın zayıf taraflarını göstererek, yetersizliğini de belirtmek gerekmektedir. Gerçekten:

a) Katsayıların hesabı, istatistik yolu ile saptanmış fiyat ve bu fiyatlar üzerinden alınıp, satılmış miktarlara dayanmaktadır. Bu doneler zaman içinde değişen realitelerdir. Halbuki «talep eğrisi», belirli bir anda, belirli virtüel fiyatlar ile alınması mümkün miktarlar arasında ters yönden işleyen bir fonksiyonu gösteren düşünce halinde (Virtüelle) bir eğridir. Bu eğri üzerindeki çeşitli miktarlardan ancak birine —ileride görüleceği gibi arz eğrisinin kestiği noktaya— tekabül eden fiyat teşekkül etmiş olacaktır.

Çeşitli ve virtüel fiyatlar arasında fiilen teşekkül etmiş bu tek fiyat ve buna tekabül eden ve fiilen değişim konusu olan miktarlar, istatistik yolu ile saptanmıştır. O anın reel doneleri, bu tek fiyat ve miktardır. Bu anı izleyen bir başka anın keza aynı şekilde reel doneleri, bir başka tek fiyat ve bir başka miktar olacaktır. **Çeşitli zamanlarda, birbirini izleyen bu tek fiyatlar ve miktarlar, reel donelerdir. Buna karşılık talep, statik hüviyeti ile, ancak biri gerçekleşmek üzere o andaki muhtemel ve çeşitli fiyatlar karşısında değişimi mümkün keza muhtemel ve çeşitli miktarlar serisidir.** Böyle düşünce halinde mevcut bir serinin elâstikiyeti, dinamik hüviyette ve reel olan donelerle —ki bu reel donelerin her birinin ayrı ayrı düşünce halinde birer talep eğrisi mevcuttur— hesaplanmak istenmektedir. **Bu nedenle hesaplanan «talep elâstikiyeti katsayıları» bir «talep elâstikiyeti»nden çok, bir «sürüm elâstikiyeti»ne taallûk etmektedir.** Zaman içinde gelişen ve fiilî durumu aksettiren «sürüm» miktarları ise, fiyat faktöründen başka, malların rakip, tamamlayıcı ve ikamesi kabil olması gibi kendi aralarındaki ilişkiler çerçevesi içinde, teknik gelişme, nüfus yoğunluğu ve buna benzer faktörlerin de etkisi altındadır. **Bununla beraber, talebin fiyat dışındaki faktörlerin etkisi ile yer değiştirmemesi varsayımı içinde, bu fiilî ölçülerin, düşünce ha-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

linde (Virtüelle) mevcut talep elâstikiyetini de gösterebileceğini kabul etmek mümkündür.

b) Formüle göre, katsayıların durumu, yalnız «tarihî ve sosyal birer kategori» değil, aynı zamanda «nicesel bir kategori» de olmaktadır.

Gerçekten bir talep eğrisi üzerindeki miktarları veren fiyatlardan hangisi esas olarak alınacak olursa, ona göre «katsayı» değişmektedir.

«Şekil 11»deki (T—T') talep eğrisi üzerinde, A. Marshall'ın gösterdiği gibi[1] talep elâstikiyeti katsayısı :

$$eT = \frac{T'A_{1,2...}}{TA_{1,0...}}$$

olduğuna göre;

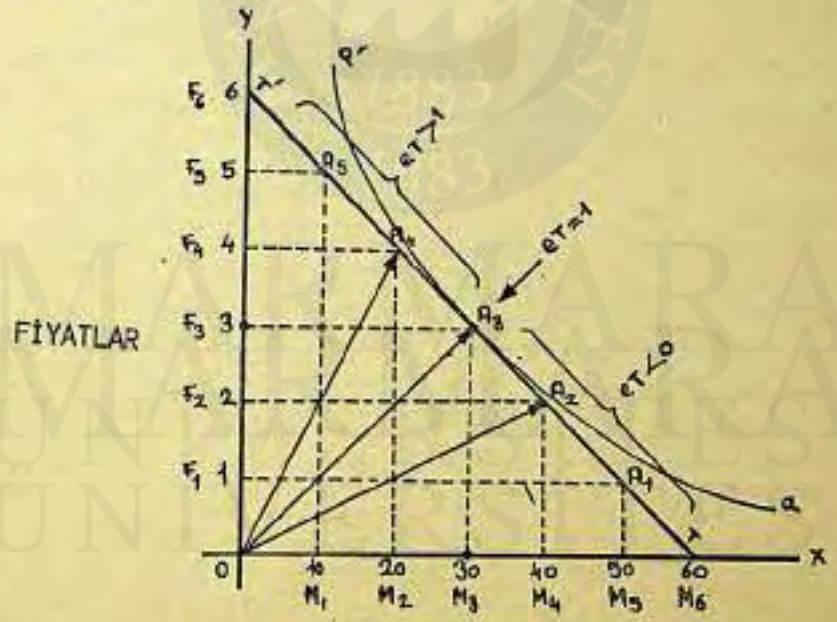

(Şekil: 11)

(1) A. Marshall'ın gösterdiği gibi (x) değişme oranının, (y) değişme oranına oranlanması «elâstikiyet katsayısı» nı vermektedir.

$$eT = \frac{dx}{x} : \frac{dy}{y} = \frac{dx}{x} \times \frac{y}{dy} = \frac{dx}{dy} \times \frac{y}{x}$$

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Fiyatın (F_3) düzeyi baz olarak alınacak olursa,** bu fiyata tekabül eden talep miktarı (A_3), (T—T') talep eğrisini iki eşit parçaya böldüğünden, «elâstikiyet katsayısı» «1» dir. Bu halde (F_3) düzeyindeki fiyatta vukua gelecek yükseliş ve düşüşler; talep eğrisi üzerinde, «1» katsayısına göre, aynı oranda miktar azalış ve çoğalışına tekabül edecektir. Nitekim fiyatın (F_3) ten (F_4) e yükselişi veya (F_2) ye düşüşü (1/3) oranında olmakta ve talep miktarları da bu oranda azalmakta veya çoğalmaktadır.

— **Fiyatın, (F_3) düzeyi değil de, örneğin (F_4) düzeyi baz olarak alınacak** olursa, bu fiyata tekabül eden talep miktarı (A_4), (T—T') talep eğrisini birbirinden farklı iki parçaya bölmektedir. Bu bölünmede, yukarıdaki A. Marshall formülüne göre, pay teşkil eden ($T'A_{1,2}...$) küçüldüğünden, elâstikiyet katsayısı büyümektedir. Nitekim fiyatın (F_4) den, (F_5) e yükselişi veya (F_3) e düşüşü (1/4) nispetinde olmakta ve fakat talep miktarları (10/20) yâni (1/2) oranında, başka bir deyim ile, daha şiddetle azalmakta veya çoğalmaktadır. Gerçekten bu oranlardan ikincisini, birincisine oranlayacak olursak, «elâstikiyet katsayısı»

$$eT = 1/2 : 1/4 = 1/2 \times 4/1 = 4/2 = (2)$$

nın; olduğu ve böylece «1» den büyük bulunduğu görülmektedir.

— **Fiyatın (F_3) düzeyi değil de, örneğin (F_2) düzeyi baz olarak alınacak olursa,** bu fiyata tekabül eden talep miktarı (A_2), (T—T') talep eğrisini keza birbirinden farklı iki parçaya bölmektedir. Bu sefer, aynı formüle göre, pay teşkil eden ($T'A_{1,2}...$) büyüdüğünden, elâsti-

---

(a—a') ile gösterilen «eğri» ve bunun (T—T') tanjantı, dx ve dy için de aynı olduuğna göre:

$$\frac{dx}{dy} = \frac{OT'}{OT}$$

olur. (y), ($A_3 - M_3$) e (x) de, ($A_3 - F_3$) e eşit olduğundan;

$$eT = \frac{OT' \times A_3F_3}{OT \times A_3M_3} = \frac{(OA_3T') \text{ Üçgen alanı}}{(OA_3T) \text{ Üçgen alanı}}$$ olur.

Bu iki üçgen, (OA_3) ortak bazına, sahip olduklarına göre, bunların (dikeyleri) ve (alanları) (A_3T') ve (A_3T) ile mütenasiptirler. Bu nedenle de:

$$eT = \frac{A_3T'}{A_3T}$$

olmaktadır. (Bu formül A_3 için olduğu gibi A_1, A_2, A_4 ve A_5 için de doğrudur.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kiyet katsayısı küçülmektedir. Nitekim fiyatın (F_2) den (F_3) e yükselişi veya (F_1) e düşüşü (1/2) oranında olmakta ve fakat talep miktarları (10/40) yani (1/4) oranında, başka bir deyim ile, daha zayıf olarak azalmakta veya çoğalmaktadır. Gerçekten bu oranlardan ikincisini, birincisine oranlayacak olursak, «elâstikiyet katsayısı»nın

$$eT = 1/4 : 1/2 = 1/4 \times 2/1 = 2/4 = (1/2)$$

olduğu ve böylece «1» den küçük bulunduğu görülmektedir.

Hâsılı, bir malın talebinin çok veya az elâstik olduğu ileri sürülürken, o malın, genellikle belirli bir zamanda ve belirli bir piyasada «cari fiyatlar»ı baz olarak alınmaktadır. Bundan ötürü, elâstikiyet katsayıları;

- **Belirli bir zamana ait olması nedeni ile «tarihî»,**
- **Toplum gelirinin belirli bir düzeyinin ve dağılış tarzının etkisi altında bulunması nedeni ile «sosyal» ve,**
- **Belirli bir fiyat düzeyine bağlılığı nedeni ile de «nicesel» birer «kategori» olarak kabul edilebilecektir. Bununla beraber, bütün malların talepleri, birbirine göre, her zaman ve bütün piyasalarda, genellikle daha az veya daha çok elâstik olmak eğilimindedir. Bu bakımdan bu gibi tasniflerin ve çalışmaların pratik faydaları kuşkusuz mevcuttur.**

II. — ARZ KAVRAMI

Fiyat teşekkülünün ikinci önemli faktörü «arz»dır. «Talep kavramı» ile ilişkili olarak «arz kavramı» anlaşılmadıkça, fiyat teşekkülü mekanizmasını kavramak mümkün olamayacaktır. Şu var ki, arz kavramı;

- Talep kavramında olduğu gibi, sadece **sübjektif**, başka bir deyim ile, **psikolojik** âmillerle değil,
- Aynı zamanda onun dayanağını teşkil eden ve **objektif ve teknik** bir mahiyet gösteren kökü ile ilgili âmiller gözönünde bulundurulmak şartiyle belirtilebilmektedir. **Bundan ötürü arz kavramını, kökünü teşkil eden «üretim değeri»nden ayırmak ve sadece psikolojik âmillerle açıklamak mümkün olamamaktadır. Bu nedenle incelemelerimiz;**
- **«Sırf arz» (Offre pure) veya çok kısa devre için söz konusu «anlık arz» (Offre instantanée) veya başka bir deyim ile, Walraz arzı» (Offre walrasienne) ve,**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **«Üretim - arzı» (Offre production) veya «Sürekli, devamlı arz» (Offre durable, continue) veya «Maliyet - arzı» (Offre - cout) olmak üzere iki kısma ayrılacaktır.**

Sırf arz, malların yeniden üretimine, başka bir deyim ile çoğaltılmasına olanak vermeyen **«çok kısa devre»** de **«stok mallar ve mevcut hizmetler»** in arzı olmakta iken; **maliyet - arzı,** malların yeniden üretimine, başka bir deyim ile, çoğaltılmasına olanak veren özellikle **«kısa ve uzun devreler»** de **«üretim ile çoğaltılan mallar ve yeni hizmetler»** in arzını ifade etmektedir. **Birincisinde, psikolojik yâni sübjektif âmiller etkili iken, ikincisinde, daha çok objektif âmiller, başka bir deyim ile, üretim koşulları etkili olmaktadır.** Şimdi sırasıyla bu iki çeşit arzı ayrı ayrı inceleyeceğiz.

A. — SIRF ARZ

(Anlık arz - Walras arzı)

Sadece «çok kısa devre» için söz konusu edilebilecek olan «sırf arz», talep kavramı gibi incelenebilecektir. Çünkü bu halde, arza en çok etkili olan âmiller, psikolojik bir mahiyet gösterecektir. Bu bakımdan, talep kavramını incelerken yaptığımız gibi, burada da konuyu:

— Arz kavramının mahiyeti ve,

— Arz elâstikiyeti olmak üzere, ikiye ayıracağız.

1) ARZ KAVRAMININ MAHİYETİ

Modern arz kavramı; talep kavramından âdeta kopya edilmiştir. Bu nedenle «çok kısa devre» anlayışı incelemeye baz olarak alınmaktadır. **Bilinmektedir ki, «çok kısa devre», «üretim hacmi, üretim araçları, bütçe, dış ilişkilerde hesaplar dengesi, para miktarı, üretim tekniği, ihtiyaçlar, sosyal organizasyon» gibi başlıca iktisadî donelerin değişmesine olanak vermeyen, çok kısa bir «zaman aralığı» dır.** Belki de bu bir «an» dır. Böylece, bu zaman aralığında, ne psikolojik düzen, ne satıcıların sahip oldukları gelirler, ne onların bulunduğu çevrenin genel koşulları değişme olanağına sahiptir. **Bu nedenle satıcıya o anda hâkim olan psikolojik faktörler, satıcının ka-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rarlarını belirleyecektir. Satıcı, daha önce üretilmiş mevcut mal ve hizmetlerini;

— Onlara atfettiği önem derecelerine,
— Karşılığında elde edeceği paraya olan ihtiyacının şiddet derecesine,
— İleride piyasa koşullarının alacağı durum hakkında bugünden yapacağı tahminlere göre;

— Ya piyasaya arzedecektir.
— Ya da kısmen veya tamamen stok etmek veya onların tahsis yönünü değiştirmek suretiyle piyasaya arzetmekten vazgeçecektir.

İşte rasyonel hareket ettikleri kabul edilen satıcılar, işaret edilen tercih derecelerine dayanarak, elde edeceklerinin marjinal faydalarıyla terkedeceklerinin marjinal faydasızlıklarını eşit kılmaya çalışacaklar ve buna göre satıp satmamak kararını alacaklardır.

Satıcıların satış kararıyla oluşacak olan arz; zamanın çok kısalığı içinde, yeniden bir üretim olanağı ile ilgili bulunmamakta ve bu nedenle disponibl olan mal ve hizmet miktarı ile sınırlı olmaktadır. Başka bir deyim ile diyebileceğiz ki «çok kısa bir devre» için, satıcılar, «üreticiler» değil, ancak «arzedenler» dir.

Malların miktar itibariyle çoğaltılamaması, aslında;
— Bir yandan, üretim olanaksızlığından,
— Öbür yandan, üretim için gerekli zamanın yetersizliğinden ileri gelmektedir.

Eski sanat eserleri, tablolar, antika eşya, pul koleksiyonları, menba suları gibi doğal mallar, piyasada bir arz ve talep konusu oldukları zaman, bizzat bir üretim düşüncesini, üretim yolu ile çoğaltılması düşüncesini yaratamazlar. Üretim faktörleri olarak tabiat, iş gücü, kapital, devlet tahvilleri gibi döner değerler ise, ancak «zamanın kısalığı» nedeni ile bir üretim düşüncesini doğurmazlar. Bu anlamda, yeniden üretim ile çoğaltılması mümkün bütün malların da arttırılamayacağı kabul edilecektir.

Bu halde ancak, disponibl miktarlar arzedilebilecek, yeniden üretim ile bu miktarların çoğaltılabileceği düşünülemeyecektir. Bu koşullar altında, satıcının, malına ve bu malın karşılığında elde edebi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leceği paraya atfedeceği önem dereceleri, yâni psikolojik âmiller, elindeki malı belirli bir fiyat üzerinden terketmek hususunda karar almasını etkileyecektir.

Denebilecektir ki, genel bir eğilim olarak, satıcıların değinilen psikolojik faktörlerin etkisi altında ,bir malın fiyatı yükseldikçe, arz miktarı artacak, fiyatı düştükçe de azalacaktır. Çünkü fiyatların yükselmesi, satıcı adedini ve mallarını satışa arzetme isteklerini arttıracak, tersi azalacaktır. Şu halde arz, genellikle fiyatın artan bir fonksiyonudur.

Demek oluyor ki, arz, talepte olduğu gibi, «belirli bir malın, belirli bir piyasada ve belirli bir anda —yâni çok kısa bir devrede— virtüel fiyatları karşısında satıcıların fiilen satılmasına razı oldukları düşünülen miktarlardır.» Şu halde arz da talep gibi, bir seri virtüel fiyat karşısında bir seri virtüel miktardan teşekkül eden bir tablodur. Yoksa fiilen teşekkül etmiş bir tek fiyat karşısında fiilen satılmasına rıza gösterilen bir miktar değildir.

Genel bir eğilim olarak arzın, fiyatın artan bir fonksiyonu olduğunu ifade etmekle beraber:

— Bir yandan, fiyat değişmelerine bağlı olarak oluşan arz miktarındaki değişmelerin, talepte olduğu gibi ve fakat bu sefer aynı yönde değil, kesinlikle birbirine zıt yönde rol oynayan fiyat değişmelerinin yarattığı iki çeşit «etki»ye maruz bulunduğunu,

— Öbür yandan, bu iki birbirine zıt etkiden hâkim olanına göre, arz eğrilerinin ayrı ayrı bünyelere sahip olduğunu belirtmek gerekecektir.

a) Arzın Karşılaştığı Etkiler :

Arzı etkileyen, fiyat değişmeleridir. Fakat fiyat değişmeleri de, talepte olduğu gibi, arz üzerine:

— İkame-etkisi ve,

— Gelir-etkisi olmak üzere; iki çeşit etki yapmaktadır. Ancak her iki etki, genelikle, fiyatlar arttıkça, talebin azalmasında veya fiyatlar düştükçe, talebin çoğalmasında rol oynadıkları halde; arzda, bu iki etki, ayni yönde değil birbirine zıt yönlerde rol oynamaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aa) İkame - Etkisi :

Rasyonel hareket eden her satıcının, kendisine teklif edilen fiyat karşısında, terketmeye razı olacağı mal ile, karşılığında elde edeceği paraya ayrı ayrı atfedeceği önem derecelerini kıyaslaması doğaldır. Özellikle satıcının eldeki malını fiilen terketmeye karar verebilmesi için, karşılığında elde edeceği paraya, terkedeceği maldan fiilî olarak, daha büyük bir önem atfetmesi de zorunlu olmaktadır. O halde, paraya atfettiği öneme göre fiyatın belirli bir düzeyini ümit eden bir satıcı, piyasaya geldiği zaman:

— Fiyat, eğer ümit ettiği düzeyde ise, malını satacak ve fakat,

— Fiyat, ümit ettiği düzeyde değilse, yâni fiyat düşmüşse, malını kısmen veya tamamen satmaktan çekinecektir. **Bunu da yaparken, satıcı piyasada mevcut taleplerin yerine, daha uygun olacağını ümit ettiği başka talepleri ikame edecektir. Başka bir deyim ile, bugünden fiyatlar yerine, daha uygun olacağı ümit edilen geleceğin fiyatları ikame edilecektir.** Piyasada beklenen fiyatların değişmiş olması, «ikame - etkisi» ile süjeyi karara sevketmektedir. Gerçekten satıcı, satıştan çekindiği zaman;

— Ya malını, fiyatın uygun göründüğü başka bir zamanda piyasaya arzetmek üzere «stok» edecek,

— Ya da, malın tahsis yönünü değiştirecektir. Örneğin, belirli bir miktar buğday satmak üzere, piyasaya gelen bir satıcı, fiyatı müsait görmediği takdirde, malını satmaktan çekinecektir. Böylece satıcı; ya fiyat bakımından uygun bir zamanı beklemek üzere buğdayını «stok» edecek veya buğdayın tahsis yönünü değiştirecektir. Buğdayın tahsis yönünü değiştirdiği takdirde, satıcı, kendi buğdayına, ya olduğu gibi yahut bulgur yapmak, nişasta çıkarmak gibi bir muameleye tâbi tutarak, kendisi istekli olabilecektir. Satıcının bu tarzdaki davranışı, kendi ihtiyacını karşılamak veya piyasaya buğday yerine bulgur veya nişasta arzetmek maksadını güdebilecektir. **Satıcı, herhalde bugünün talepleri veya fiyatları yerine geleceğin daha uygun taleplerini veya fiyatlarını ikame etmek amacı ile hareket etmektedir.**

Hâsılı, satıcıyı, bugünün talebinin yerine, geleceğin daha uygun taleplerini; başka bir deyim ile, bugünün fiyatları yerine, geleceğin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

uygun fiyatlarını ikame etmeye zorlayan etkiye fiyatların «ikame etkisi» denmektedir. Demek oluyor ki, fiyat değişmeleri, süjeler üzerinde yarattıkları «ikame - etkisi» ile arzı etkilemekte ve arzı fiyatların artan bir fonksiyonu yapmaktadır.

bb) Gelir - Etkisi :

Piyasaya gelen **satıcı, nakdi gelire ihtiyacı şiddetli ise, beklenilen fiyattan düşük bir fiyat ile karşılaşması halinde, arz miktarını azaltmak değil, aksine çoğaltmak isteyecektir.** Buğdayını pazara getiren çiftçi, giyim eşyası, tarım âletleri almak, vergi ve kira gibi belirli süreli ödemelerde bulunmak zorunda ise, belirli bir miktar «nakdi gelir» elde etmek amacı ile hareket edecektir. Bundan ötürü, piyasada fiyatlar düşmüşse, çiftçi, istediği nakdî geliri sağlamak için, daha çok miktarda buğday arzında bulunacaktır. Örneğin: (15 000) liraya ihtiyacı olan bir çiftçinin, 3 liralık bir fiyat ümidi ile, 5 000 kilo buğday arzetmeyi tasarlamış iken, piyasada fiyatın 2,50 liraya düşmüş olması halinde, 6 000 kilo buğday arzetmek istemesi çok mümkündür.

Hâsılı, fiyat değişmeleri, süjeler üzerinde yarattıkları «gelir - etkisi» ile arzı etkilemekte ve fakat arzı, fiyatların artan değil, azalan bir fonksiyonu yapmaktadır.

Görülüyor ki, talepte, «ikame - etkisi» ve «gelir - etkisi» genellikle aynı yönde rol oynadığı halde, arzda, birbirine zıt yönlerde rol oynamaktadır. Şu halde, fiyat değişmelerinin yarattığı birbirine zıt iki etkiden hangisinin daha güçlü olduğunun bilinmesi, arz eğrisinin genel eğiliminin saptanmasında gerekli olmaktadır.

Şurasını da belirtelim ki, bu durumda piyasa fiyatlarının değişimiyeceği hakkında bir kanaatin mevcudiyeti varsayılmaktadır. Aksi halde, fiyatlar yüksek bulunsa dahi, fiyatların daha da yükseleceği ümit edilecek olursa, arz çoğalmayacak, tersine azalabilecektir. Keza, fiyatlar düşük bulunsa dahi, fiyatların daha da düşeceği tahmin ediliyorsa, arz azalmayacak, tersine çoğalabilecektir.

b) Hâkim Etkiye Göre Arzın Gösterilmesi :

Hâkim etki, «ikame» de mi, yoksa «gelir» de midir? Bu sorunun cevabı şu olması gerekecektir : Süjenin çeşitli gelir kaynakları ola-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilir. Süje çeşitli cins mal arzedebilir: Emek arzedebilir, kapital arzedebilir, toprağını arzedebilir. Bunnlardan elde edilen «gelir toplamı» içinde bir mal veya hizmetin geliri:

— Ne kadar zayıf ise, o kadar «ikame - etkisi»,

— Ne kadar güçlü ise, o kadar «gelir - etkisi»,

ağır basacak ve arz ona göre belirli bir yön alacaktır. Belirli bir miktar gelir sağlamak baskısı altında bulunan bir süje, elindeki bir malı satışa arzederken, bu malın satışından ihtiyacını karşılayacak çapta bir gelir sağlamayacaksa, her ne fiyat bulursa bulsun, malını arzetmek istemeyecektir. Çünkü, nasıl olsa, böyle bir satışla, süjenin gelir baskısı hafifleyecek değildir. Şu halde, süje, uygun bir fiyat bulmadıkça, malı elinden çıkarmak istemeyecektir.

Bu açıklamadan anlaşılmaktadır ki, arz eğrisi, genellikle iki karakter gösterebilir.

aa) İkame - Etkisinin Hâkim Olduğu Arz Eğrileri :

Bu halde arz fiyatın artan bir fonksiyonudur. Süjelerin gelirleri içinde, söz konusu maldan sağlanacak gelirin önemi çok azdır. Bir çiftçi, ne kadar çeşitli ürün üretirse, fiyatlar karşısında o kadar bağımsızlık kazanmaktadır. Bu çeşit mallar arasında, gelir miktarı, genel gelir hacmi içinde az bir yer olanları için bu durum daha da güçlenmektedir.

Örneğin, bir çiftçi, buğday, pancar, patates, et ve süt gibi çeşitli ürünler üretmektedir. Bu takdirde çiftçi, patates fiyatının düşmesi karşısında, piyasadan çekilebilecek ve arz miktarını azaltabilecektir. Çünkü bu çiftçi, gelir ihtiyacını, öbür ürünlerin satışı ile karşılayabilecektir.

«İkame - etkisi» nin hâkimiyeti altında oluşan arz eğrileri, «Şekil 12 a, b, c» de görüldüğü gibi, fiyatların artan bir fonksiyonu olarak, arzın genellikle **«normal»** kabul edilen eğilimini göstermektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

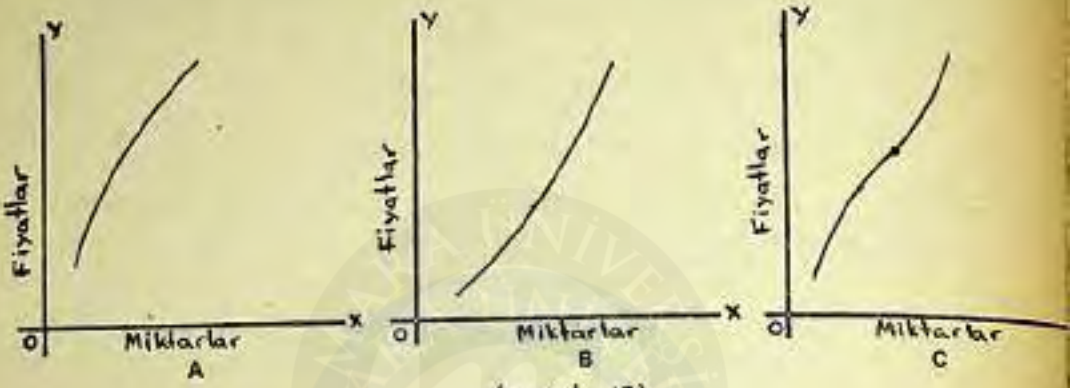

(Şekil - 12)

Arz eğrisi, «Şekil 12» deki (a) ve (b) tarzında geliştiği gibi, her iki gelişmeyi kombine eden (c) tarzında da olabilir. Ancak, her üç eğrinin ortak noktası, fiyatlar arttıkça, arzedilen miktarların da artmakta bulunmasıdır.

bb) Gelir - Etkisinin Hâkim Olduğu Arz Eğrileri :

Süjenin gelirleri içinde önemli bir yer alan malın arzında, gelir - etkisi rol oynayabilmektedir. Eğer pazara gelen çiftçi, yalnız pancar yetiştirmişse ve eğer paraya ihtiyacı şiddetli ise, fiyat düştükçe pancar arzını çoğaltacaktır, ta ki ihtiyacı olan para miktarını sağlamış olsun.

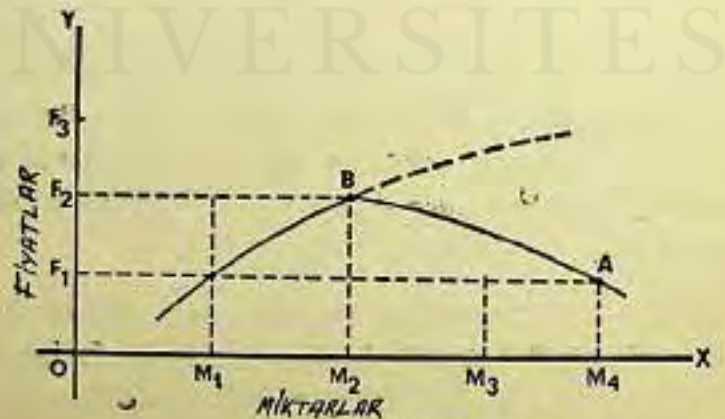

(ŞEKİL - 13)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Şekil 13» de görüldüğü gibi, satıcı, (F_2) düzeyindeki bir fiyatı düşünerek (M_2) miktarını arzetmek üzere piyasaya gelmiş olabilir. Bu halde, satıcının beklediği «gelir», ($OM_2 BF_2$) dörtkeni ile temsil edilmektedir. Piyasada fiyatın (F_1) düzeyine düşmesi halinde satıcı, aynı miktar geliri sağlamak zorunluğu içinde, arz miktarını (M_1) düzeyine çıkarmaya razı olabilecektir. Nitekim (F_1) fiyatıyla, ($OM_1 AF_1$) dörtgeni ile temsil edilen miktarda bir gelir elde edilecektir ki, bu gelir miktarı, önceki gelir miktarına eşittir. Fiyat (F_3) düzeyine yükselebilir. Bu takdirde, yükselen fiyattan faydalanmak istenilecek ve arz miktarı (M_3) düzeyine çıkabilecektir.

«Gelir - etkisi» nin hâkim olduğu bu eğri, her ne kadar **«anormal»** olarak kabul edilmekte ise de, uygulamada bunun örneklerine rastlamak damla mümkündür:

— **Örgütlenmemiş emek piyasalarında;** özellikle henüz yeteri kadar gelişme kaydetmemiş toplumlarda, ücretler düştükçe, emek arzı artmaktadır. İhtiyaçların tatmini zorunluğu ile, daha fazla çalışmak, kadınları, çocukları çalıştırmak gerekmektedir. Ücretler yükselince, tersine çocukların iş hayatından alınması, kadınların ev hizmetlerinde kalması ile emek arzı azalmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında, Avrupa'nın durumu, bugün geri kalmış memleketlerde durum, bu hali doğrulamaktadır.

— **Endüstri ürünleri piyasalarında;** vergi ödemek zorunluğu ile veya bankaların kredileri sınırlamaları halinde, fiyatların düşmesine rağmen, arz miktarlarının çoğaldığı görülen olaylardandır.

2) ARZ ELASTİKİYETİ:

Talep konusunda yapılan analizler, arz elâstikiyeti için bir katsayının hesabını da zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan, talep elâstikiyetinin incelenmesine paralel olarak, arz elâstikiyetinin incelenmesini de;

— Arz elâstikiyetinin mahiyeti,

— Arz elâstikiyetini belirleyen faktörler,

— Arz elâstikiyetinin ölçülmesi olmak üzere, üçe ayıracağız.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

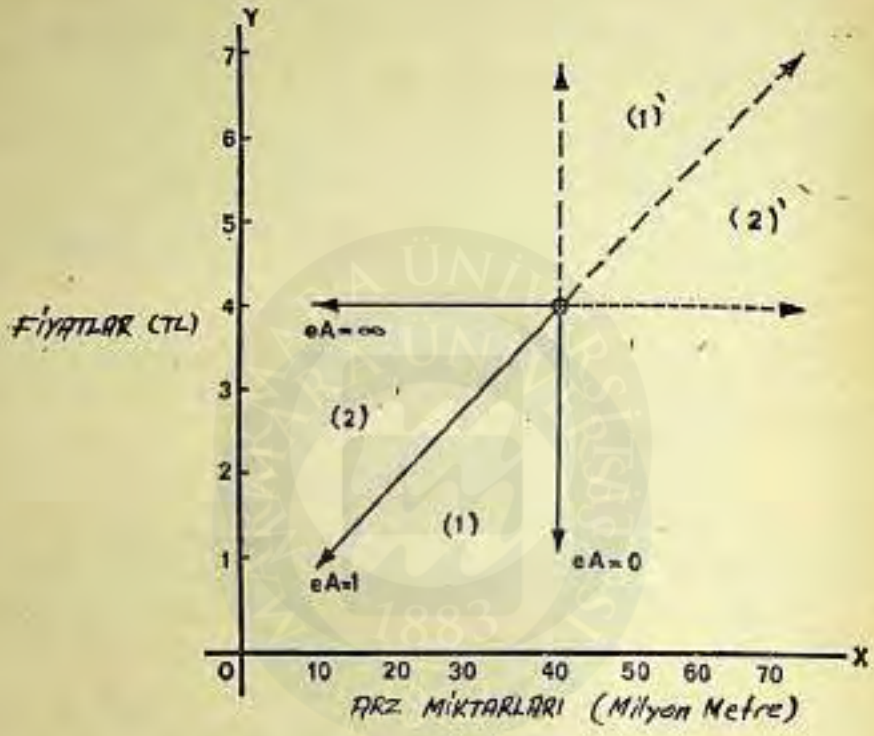

ŞEKİL : 14

a) Arz Elâstikiyetinin Mahiyeti :

Burada da muhakeme, talepte olduğu gibidir. Bu nedenle arz elâstikiyeti de, **statik ve dinamik** açılardan ayrı ayrı ele alınabilecektir.

aa) Statik Elâstikiyet :

Anlaşılmıştır ki, normal arz, fiyatın artan bir fonksiyonudur. Ancak belirli bir malın virtüel fiyatlarındaki değişmelerine bağlı olarak değiştiği düşünülen arzın duygululuk derecesi, talepte olduğu gibi, zamana, mekâna ve belirli fiyat düzeylerine göre birbirinden farklıdır.

Statik arz elâstikiyeti; belirli bir malın, belirli bir fiyat düzeyine göre, belirli bir piyasada, fiilî mevcudunun üretim ile çoğaltılmasına olanak vermeyen belirli bir **»çok kısa devre» de, virtüel fiyatla-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rındaki orantılı artışına, arz miktarlarında düşünülen orantılı artışın oranlanmasından ibarettir. Gerçekten;

— Fiyata (F), fiyatın değişen miktarına (dF),

— Arz miktarına (A), değişen fiyat karşısında, değişen arz miktarına da (dA) ve,

— Arz elâstikiyetine (eA) diyecek olursak:

$$eA = \frac{dA}{A} \div \frac{dF}{F} = \frac{dA}{A} \times \frac{F}{dF} = \left(\frac{dA}{dF} \times \frac{F}{A}\right)$$

olur.

Böylece elde edilen bu formül, arzın statik elâstikiyeti katsayısını vermektedir[1]. Arz, fiyatın artan bir fonksiyonu olduğuna göre, bu katsayı daima artı (+) olacaktır.

Bu formülden kolayca anlaşılabileceği gibi, «fiyatın değişen miktarı» (dF) nın, «küçük bir yükseliş» halinde belirmesi karşısında, «arzın değişen miktarı» (dA);

— «Daha küçük bir yükseliş» halinde belirirse «elâstikiyet katsayısı» küçülecek ve giderek (dA=0) a ulaştığında elâstikiyet «sıfır» olacaktır,

— «Daha büyük bir yükseliş» halinde belirirse «elâstikiyet katsayısı» büyüyecek ve giderek (dA = ∞) a ulaştığında elâstikiyet «sonsuz» olacaktır ve,

— «Ayni oranda bir yükseliş» halinde belirirse «elâstikiyet katsayısı» «Bir» olacaktır. Bu, kuşkusuz (dF/F ile dA/A) nın, yâni fiyat yükseliş oranı ile Arz yükseliş oranının eşit olduğunun ifadesidir[2].

---

(1) Moore'un işaret ettiği gibi, bu ilişkinin tersi $\frac{dF}{dA} \times \frac{A}{F}$ arz miktarındaki bir değişiklik karşısında, fiyattaki duygululuğu göstermektedir.

(2) Gerçekten, $\frac{dA}{dF} \times \frac{F}{A}$ formülünden hareketle, bu sonuca ulaşmak mümkündür:

$eA = \frac{dA.F}{dF.A} = 1$, dF.A = dA.F her iki taraf bir kez (F) ve bir kez (A) ile bölünürse $\frac{dF}{F} = \frac{dA}{A}$ sonucuna varılır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu halde, iktisadî malları, arz bakımından da, «sıfır» ile «sonsuz» arasında değişebilen «elâstikiyet katsayıları»na göre tasnife tâbi tutmak mümkün olacak demektir. Bu amaçla arzın normal eğilimi, «elâstikiyet katsayısı»nın «1»e eşit olması «baz» alınmak suretiyle «çok elâstik ve az elâstik haller» olarak, iki grupta incelenecektir.

Birincisi, arz elâstikiyetinin «çok elâstik» olması hali, fiyat değişmeleri karşısında, arz değişme oranlarının, fiyat değişme oranlarına oranlanması sonucunda «1»den büyük ve «sonsuz»dan küçük bir arz elâstikiyetini nelde edilmesinin ifadesidir.

$$1 < eA < \infty$$

«Şekil 14»de fiyat yükselmelerinde (2) işareti ile ve fiyat düşüşlerinde (2') işareti ile gösterilen alanları kaplamakta olan bu hal, fiyat değişmelerine karşı arzda daha büyük bir duygululuk bulunduğunu göstermektedir.

— **Elâstikiyetin «1»den büyük olması (1<eA) halinde:** katsayı 2, 3, 5 ... gibi «1»in üstünde herhangi büyük bir âdet olabilecektir.

— **Elâstikiyetin «sonsuz» luğa ulaşması (eA = ∞) halinde:** elâstikiyet çokluğu limite varmaktadır. Bu halde, bir malın fiyatındaki ne küçük bir yükseliş, arzı sınırsız bir miktara çıkarabildiği gibi, en küçük bir düşüş, arzı tamamen yok edebilmektedir.

Bu haller, malların stok edilebilme ve bir piyasadan öbürüne taşınabilme olanaklarının çok olmasına bağlı bulunmaktadır. Bu nedenle, döner kapital, borsa değerleri, (yani aksiyon ve obligasyon) endüstri ürünleri ve stok edilmesi mümkün tarım ürünleri, arz elâstikiyetleri fazla mallara örnek olarak gösterilebilecektir.

İkincisi, arz elâstikiyetinin «az elâstik» olması hali, fiyat değişmeleri karşısında, arz değişme oranlarının, fiyat değişme oranlarına oranlanması sonucunda, «sıfır»dan büyük ve «1»den küçük bir arz elâstikiyetini nelde edilmesinin ifadesidir :

$$0 < eA < 1$$

«Şekil 14»de fiyat yükselmelerinde (1) işareti ile ve fiyat düşüşşlerinde (1') işareti ile gösterilen alanları kaplayan bu hal, fiyat

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

değişmelerine karşı arzda daha zayıf bir duygululuğun bulunduğunu göstermektedir.

— **Elâstikiyetin (1)den küçük olması (eA < 1) halinde,** bu katsayı 0,95; 0,85; 0,75; 0,45; 0,30 ... gibi «1»in altında herhangi küçük bir âdet olabilmektedir.

Elâstikiyetin «sıfır»a varması (eA = 0) halinde, elâstikiyet azlığı limite ulaşmaktadır. Bundan ötürü, bir malın fiyatında herhangi bir yükseliş veya azalış, bu malın arz miktarında herhangi bir değişikliğe sebep olamamaktadır.

Bu hallerde, malların stok edilme veya bir piyasadan öbürüne taşınabilme olanakları çok sınırlıdır. Taze balık, çiçek ve meyveleri, arz elâstikiyeti az olan mallara örnek olarak göstermek mümkündür.

b) Dinamik Elâstikiyet :

Statik bakımdan incelenen «arz»; virtüel yani fiilen gerçekleşmiş değil, öyle olacağı düşünülen çeşitli fiyatlara tekabül eden çeşitli miktarlar serisidir. Bu fiyatlardan ve bu fiyatlara tekabül edeceği düşünülen miktarlardan ancak biri, talep eğrisinin, arz eğrisini kestiği noktada fiilen teşekkül edecektir. Bu nedenledir ki, statik bakımdan arz eğrisi, genellikle mal mevcudunun çoğalmasına olanak bulunamayan «çok kısa bir devre» için söz konusu olabilmektedir. **Halbuki, «kısa ve uzun devreler»de, yani zaman içinde, dinamik açıdan, «arzın yer değiştirmesi»ne;**

— **Bir yandan, satıcıların psikolojik davranışlarında,**
— **Öbür yandan, malların disponibl miktarlarındaki değişmeler âmil olmaktadır.**

Gerçekten, satıcıların, fiyatların daha yüksek bulunacağı ilerdeki bir piyasaya ilgi göstermeleri, veya paraya daha az değer atfetmeleri halinde, bunlar, halde daha az miktarda mal arzedeceklerdir. Çoğaltılması mümkün malların miktarları ise, üretim değerleri ile piyasa fiyatları arasındaki farkın önem derecesine göre azalacak veya çoğalacaktır. Şu var ki, arz edilecek olan disponibl miktarların azalışı **«stok olanakları»**na ve artışı **«yeniden üretim»** için gerekli **«zaman»**a bağlı bulunmaktadır. **İşte bu noktada «üretim» ile «arz» arasındaki, «ayniyet» değil, «ilişki» belirmektedir.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hâsılı, «zaman» içinde, belirli bir malın arz eğrisi yer değiştirecektir. Bu halde, çeşitli zamanlarda, «statik mahiyette» çeşitli arz eğrileri var olacaktır.

Gerçekten belirli fiyatlar karşısında Z_1, Z_2, Z_3 ... zamanlarda ancak, fiilen değil, düşünce halinde mevcut arz miktarları, başka bir deyim ile, statik mahiyette arz miktarlarını temsil eden ayrı ayrı seriler söz konusu olabilecektir. Bu durumu, adedî bir örnek ile şöylece saptayabiliriz:

Fiyatlar	(Z_1) zamanında arz (Milyon Met.)	(Z_2) zamanında arz (Milyon Met.)	(Z_3) zamanında arz (Milyon Met.)
1	10	30	50
2	20	40	70
3	40	70	100

Tabloda görüldüğü gibi, arz, fiyatların artan bir fonksiyonu olmak niteliğini; Z_1, Z_2, Z_3 ile ifade edilen birbirinden farklı zamanlar için korumaktadır. (3) liralık fiyat ile (Z_1) zamanında (40) milyon metre arz varken, (Z_2), zamanında (70) milyon ve (Z_3) zamanında (100) milyon metre arz vardır.

Belirli virtüel fiyatlar karşısında, satışına razı olunacağı düşünülen miktarların bir serisi olarak beliren arz, devamlı bir eğri halinde gösterilmektedir. Talepte olduğu gibi, arz eğrisi de çeşitli fiyatlar karşısında, arzın akımını temsil ettiğine ve dinamik halde, çeşitli arz eğrileri bulunduğuna göre, zaman içinde «arz akımı»nın gösterilmesi konusu, taleptekine benzer sorular doğurmaktadır. Arzın sadece çeşitli zamanlara ait statik eğrileri (x) ve (y) eksenleri üzerinde çizilmekle yetinilecektir.

«Şekil 15» de görüldüğü gibi, aynı fiyatlar karşısında, (Z_1) zamanındaki arz, (Z_2) zamanında artmıştır. Böylece arz eğrisi, soldan sağa doğru kaymıştır. (Z_3) zamanında arz eğrisi daha fazla sağa kaymakla arzın daha da arttığını göstermektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

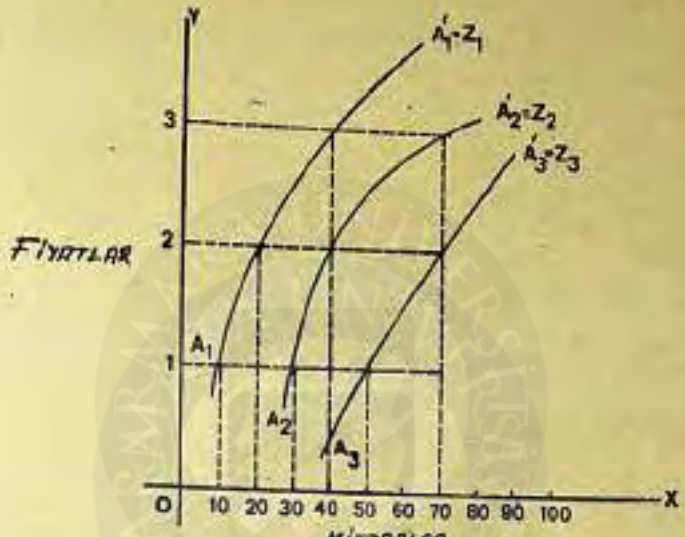

(Şekil-15)

b) Arz Elâstikiyetini Belirleyen Faktörler:

Bu faktörleri; bir yandan, statik mahiyetteki elâstikiyete etki yapanlar olmak üzere, malların;

— Stok edilebilme,
— Bir piyasadan öbürüne taşınabilme ve,
— Her iki halde katlanılması zorunlu masrafların, ümit edilen piyasa fiyatlarıyla karşılanabilme oranları ile,
— Satıcıların malî bakımdan bekleme olanakları,

Öbür yandan, dinamik mahiyetteki elâstikiyete etki yapanlar olmak üzere;

— Satıcıların psikolojik davranışlarında ve,
— Disponibl miktarlarda değişme olanakları şeklinde belirtmek mümkündür.

Gerçekten, bir mal ne kadar korunması veya daha uygun bir piyaseya taşınması mümkün ise ve bu hareket tarzı ne kadar az masraflı olursa, o malın arzı o kadar elâstik olacaktır. Satıcının bu şekilde davranabilmesi için, aynı zamanda malî bakımdan sıkıntıda olmaması gerekecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Satıcıların, zaman içinde, fiyatların yükseleceğine veya para değerinin düşeceğine inanışları, aynı fiyatlar karşısında arz miktarlarının azalması sonucunu doğurabilecektir. Disponibl miktarların azalışı «stok olanakları»na bağlı bulunurken, artışı «yeniden üretim» için gerekli «zaman»a bağlı bulunmaktadır. Bu olay, arz ile üretim arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koymaktadır. **Üretim ise ayrıca iki etki altında bulunmaktadır.** Bu etkilerden;

Birincisi, üretim tekniğinin, üretimi arttırmaya veya azaltmaya olanak sağlaması ve bunun için gerekli zamanın süresidir. Tarım ürünlerinin çoğunda, üretim miktarına, ancak yılda bir kez müdahale edilebilmektedir. Zeytin, fıstık, kakao gibi ürünlerin miktarı ise, ancak yıllarca süren bir faaliyetten sonra arttırılabilmektedir. Bu nedenle fiyatları yükseldi diye, bu gibi ürünlerin arzını çoğaltmak çok güçtür ve sonuç olarak bu malların arz elâstikiyetleri azdır. Büyük yatırımları gerektiren endüstri ürünleri için de durum böyledir.

İkincisi, üretimin ortalama maliyetinin üretim arttıkça, izlediği akımdır. Eğer üretim miktarı arttığı halde «ortalama maliyetler» yükselmiyorsa, arz elâstikiyeti sonsuz olacaktır. Çünkü bu takdirde, piyasada hafif bir fiyat yükselişi, üretim miktarının çoğaltılmasında teknik bir engel olmadığına göre, üretim miktarının arttırılmasına âmil olabilecektir.

c) Arz Elâstikiyetinin Ölçülmesi :

Talep elâstikiyetinin ölçülebilmesi için harcanan çabalara göre, arz elâstikiyetinin ölçülebilmesi ile çok daha az uğraşılmıştır. Gerçekten, çok kısa devreler için statik mahiyette arz elâstikiyetinin ölçülmesi, talepte olduğu gibi, kuşkusuz mümkün olmak gerekir. **Şu var ki, üretim değerinden soyutlaştırılmasına olanak bulunmayan bugünkü ekonominin uygulanmasında, «sırf arz» düşüncesi gerçekleşememektedir. Bu nedenle, maliyetten soyutlaşmış bir arz elâstikiyetinin ölçülmesinin fazla ilgi çekici olmamasını doğal görmek gerekir.**

Arz, tamamen üretim demek olmamakla beraber, arz ile üretim arasında mevcut olan bu objektif-mahiyetteki sıkı ilişki dolayısıyladır ki, **«sırf arz»**dan sonra, şimdi de **«üretim-arzı»** incelenecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2) ÜRETİM - ARZI
(Sürekli Arz - Maliyet Arzı)

Arzın sırf **psikolojik** âmillerle açıklanmasına olanak olmadığına değinilmişti. **Arz, her şeyden önce, bir «üretim düşüncesi» ne dayanmaktadır. Böyle bir düşünce ise, objektif ve teknik mahiyettedir.** Gerçekte arz kavramı, üretim değeri veya maliyet demek değildir. Fakat arz miktarlarındaki değişme, yeniden üretim suretiyle çoğalma olanaklarına ve sonuç olarak üretim değerinin alacağı duruma sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır. **Bu nedenle modern analizler, «gerçek bir arz eğrisi» elde edebilmek çabası içinde «üretim değeri» üzerinde ısrarla durmaktadır.** Araştırılan husus, üretim miktarları değiştikçe, üretim harcamalarının nasıl bir akım izlediğidir. Böylece harcamaların akımını gösteren «eğriler» arzın belirlenmesinde dayanak yapılmak istenmektedir.

Bu hususdaki çabaları belirtebilmek için;

— **Birincisi,** olarak üretim harcamalarının çeşitleri ve mahiyetleri,

— **İkincisi,** olarak da, «maliyet» e dayanılarak «arz» ın belirlenmesi gösterilecektir.

1) ÜRETİM HARCAMALARININ ÇEŞİTLERİ VE MAHİYETLERİ

Müteşebbis elinde, yâni ferdî bakımdan, psikolojik görüşün etkisi altında, reel bir hüviyet kazanan maliyet, ya **«aynî yâni fiziki»** veya **«parasal - nakdî»** bir şekilde görünmektedir. **Parasal maliyet; üretim faktörlerinin miktarlarının, aynî, yâni fizikî maliyetin ortak bir değer ölçüsü olan para ile ifadesidir.** Bir üretimde 8 saat iş gücü, 100 metrekare arsa, 20 ton hammadde kullanılmıştır, diyecek yerde, bu üretimin maliyetinin, bunlara harcanan paraların toplamı halinde ifade edilmesi, işi kuşkusuz kolaylaştırmaktadır.

Maliyet kelimesiyle genellikle «parasal maliyet» ifade edilmektedir.

Maliyet, yâni üretim harcamaları:
— Bir yandan, bütüne taallûk eden **«dış görünüşleri»,**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Öbür yandan, bütünü oluşturan «elemanlar»ına mütealik **«iç görünüşleri»** ile ele alınabilmektedir.

Şu var ki, bütünü oluşturan harcama elemanlarının «üretim miktarlarının değişmesi» karşısında izledikleri seyir, bütünün yönüne etkili olduğundan, üretim harcamaları önce iç görünüşleri, sonra dış görünüşleri itibariyle ele alınacaktır.

a) Üretim harcamaları, iç görünüşleri itibariyle ele alındığı takdirde iki grupta, üç kavramla karşımıza çıkmaktadır :

— Sâbit harcamalar (Coûts fixes),

— Değişken harcamalar (Coûts variables),

  — Oranlı değişken harcamalar (Coûts proportionnels),

  — Oransız değişken harcamalar (Coûts non-proportionnels),

aa) Sâbit Harcamalar :

Üretim miktarına bağlı olmayan yâni üretim miktarı azalsa da, çoğalsa da değişmeyen harcamalara sâbit harcamalar denmektedir. Bir teşebbüste korunma, kira, bakım, sâbit değerler, sigortası, amortismanlar, ısıtma, aydınlatma, servet vergileri ve önceden yapılmış borçlanmaların faizleri gibi harcamalar bu mahiyettedir. **Bu durumda, üretim miktarı arttıkça, sâbit harcamalar değişmiyeceğine göre, ünite başına düşen sâbit harcama payı gitikçe azalacaktır.** Bu harcamaların, üretim harcamalarının dış görünüşleri itibariyle «yani tüm, ortalama ve marjinal maliyetler» de izlediği seyir, «şekil 16»da «a, b, c» grafikleriyle gösterilmiştir[1].

bb) Değişken Harcamalar :

Bu harcamalar, sabit harcamaların tersine üretim miktarına bağlıdır. Ancak, bu bağlılığın «oranlı» veya «oransız» olduğuna göre, bu harcamalar da iki grupta toplanmaktadır :

---

(1) Grafik, miktar değişmeleri karşısında, «harcamaları»n, başka bir deyim ile, maliyetlerin nasıl bir seyir izlediğini göstermektedir. (x) ekseninde «miktarlar» bağımsız bir değişken olarak ve (y) ekseninde harcamalar» bağımlı bir değişken olarak yerlerini almışlardır. (M = miktar; H = üretim harcamaları veya maliyet olmaktadır).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Birinci olarak oranlı değişken harcamalar :**

Bu harcamalar, üretim miktarına kesin ve oranlı olarak bağlı harcamalardır. Üretim miktarı ne oranda azalır veya çoğalırsa, bu harcamalar da **aynı oranda** azalmakta veya çoğalmaktadır. Bu nedenle, bu çeşit harcamalarda ünite başına düşen harcama payı değişmemekte ve böylece bu pay (x) eksenine paralel bir çizgi halinde belirmektedir. Bir üretimde kullanılan hammadde ve malzeme, bu mahiyetteki harcamaların esasını teşkil etmektedir. (Bu harcamalar tüm, ortalama ve marjinal maliyetlerde izlediği seyir «şekil 16»da «d, e, f» grafikleriyle gösterilmiştir).

— **İkinci olarak oransız değişken harcamalar :**

Bu harcamalar özellikle bir üretim faktöründen emeğe yapılan ödemelerden oluşur. Üretim miktarı arttıkça, emeğe yapılan tüm harcamalar da kuşkusuz çoğalmaktadır. Fakat, bu çoğalış «oranlı» değil, «oransız»dır. **Bu nedenle bu çeşit harcamalarda ünite başına düşen harcama payı, ayrı bir özellik göstermektedir.**

Bu özellik, üretim faktörlerinin «azalan randıman kanunu»na tâbi bulunmasının bir sonucu olarak doğar. Gerçekten, bir üretimde, üretim faktörleri, birbirlerine karşı belirli oranlarla birleştirilmiş haldedir. Böyle bir bileşim, belirli bir üretim miktarını gerçekleştirmektedir. Eğer bu tertip bozulmadan, üretim faktörlerinin tümü arttırılacak olursa, üretim miktarı da - arttırılan üretim faktörlerinin kalitelerinde değişiklik olmamak koşulu ile - tamamen aynı oranda artacaktır. Bu, doğal bir olgudur. **Fakat üretim faktörlerinden biri arttırıldığı halde, öbürleri sâbit tutulacak olursa, arttırılan üretim faktörünün verimi,**

— **Önce, gittikçe azalan bir oranda artacak,**

— **Sonra, belirli bir noktadan itibaren gittikçe artan bir oranda azalacaktır. (Ünite maliyeti ifadesiyle, maliyet önce azalarak düşecek ve sonra gitikçe artarak yükselecektir).** Bu çok genel eğilim, 19. yüzyılda Ricardo tarafından, sadece tarım ürünleri alanı için saptanmıştır. Fakat sonraları, bu eğilimin bütün üretim branşlarını kapsayan bir yapıda olduğu görülmüş ve böylece bu eğilim **«evrensel bir kanun» olarak kabul edilmiştir.**

Bu olayın sebebi nedir? Kısaca ifade edelim ki, bunun sebebi, **«her üretim faktörünün, belirli ve sınırlı bir kapasiteye, bir verim**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yeteneğine» sahip oluşudur. Bu sınırlı kapasiteden faydalanılabilmesi için ise, **«o üretim faktörüne bir başkasının karıştırılması»** gerekmektedir.

Bu bakımdan belirli bir miktar toprağın olduğu gibi, belirli miktardaki makinenin de bir **en yüksek verim yeteneği**, maksimum **bir teorik randımanı** mevcuttur. Sâbit tutulan makinelere katılması sağlanan emek miktarının, bu makinelerin en yüksek randımanına yaklaşacak tarzda veriminden faydalanmayı mümkün kılmamış olması halinde arttırılcak olan her emek miktarı, arttırılan emek miktarına oranla üretim miktarını gittikçe azalan bir tarzda arttıracak ve makinenin en yüksek randımanına ulaşıldığı anda, bu artış duracak ve emek miktarının arttırılmasına yine de devam edilmesi halinde, arttırılan emeğe oranla üretim miktarının artışı şöyle dursun, bu miktar gittikçe hızlanarak azalacaktır. **Demek oluyor ki, bir üretim faktörünün verimini belirleyen, onun karıştırıldığı öbür üretim faktörlerinin belirli ve sınırlı bir kapasiteye, bir verim yeteneğine sahip oluşudur.**

Hâsılı, üretim araçlarının değiştirilmesine olanak bulunmayan kısa devrelerde, yeni işçilerin kullanılması, başlangıçta boş zaman ve kapasitelerden faydalanmayı mümkün kıldığından, ünite maliyetlerinin düşmesini sağlarken, üretimi daha da arttırmak için daha çok işçi kullanılması, artık faydalanılacak boş zaman ve kapasite çok daraldığından veya kalmadığından, ünite maliyetlerinin düşmesine değil, yükselmesine sebep olmaktadır.

(Oransız değişken harcamalar; kendilerine özgü bu özelliği ile, tüm ortalama ve marjinal maliyetlerde izlediği seyir «şekil 16» da, «g, h, j» grafikleri ile gösterilmiştir).

(**Keza**, sâbit, oranlı ve oransız değişken harcamaların **«global»** bir şekilde izlediği seyir, «k, l, m» grafikleri ile temsil olunmuştur).

b) Üretim harcamaları, (yeni maliyetleri) dış görünüşleri itibariyle ele alındığı takdirde, yine üç kavram doğmaktadır :

— Tüm maliyet (Coût total),

— Ortalama maliyet (Coût moyen),

— Marjinal maliyet (Coût marginal).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aa) Tüm Maliyet :

Tüm maliyet, yukarıda açıklanan «sâbit, oranlı ve oransız değişken harcamaların, üretimin beher ünitesine bölünmeden, tüm olarak ifadesidir.» Yapılan harcamalar, tüm olarak;

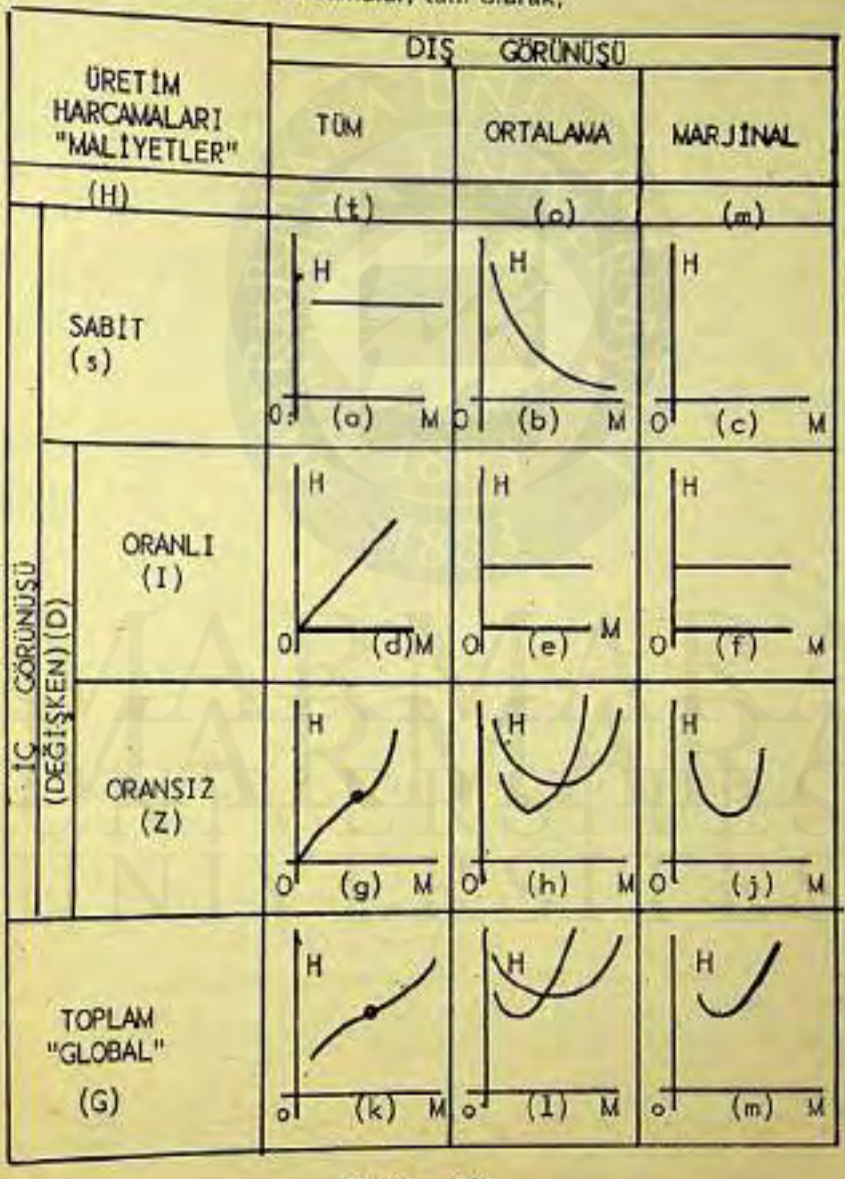

(Şekil : 16)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir yandan, sâbit, oranlı ve oransız değişken harcamalar için ayrı ayrı;

Öbür yandan, global bir tarzda, bu üç harcama çeşidini topluca belirtecek şekilde gösterilebilmektedir. Bu durumda **üretim miktarı arttıkça, tüm maliyetlerin;**

— **Sâbit harcamalarda** (x) eksenine paralel,
— **Oranlı değişken harcamalarda,** (x) ve (y) eksenleri arasında aynı oranda çoğalan,
— **Oransız değişken harcamalarda,** başlangıçta gittikçe azalarak çoğalan ve belirli bir noktadan itibaren de gittikçe artarak çoğalan bir seyir takip ettiği, sonuç olarak,
— **Toplam tüm maliyetin** de kendisini oluşturan yukardaki harcama elemanlarının altında bir yön aldığı söylenecektir.

Bu yönün, onu oluşturan elemanların ağır basımına göre şekil alması, doğal bir olgudur. Bu nedenle, toplam tüm maliyet «eğri»si, sâbit, oranlı ve oransız değişken harcamaların nispî önem derecelerine göre yön almaktadır. Bununla beraber, üç harcama çeşidini toplayan tüm maliyet, «oransız değişken harcamalar eğrisi»nin karakterini göstermektedir.

bb) Ortalama Maliyet :

Oratlama maliyet üretilen miktarların beher ünitesine düşen maliyettir. Bu nedenle, ortalama maliyet, tüm maliyetlerin, üretim miktarına bölünmesiyle elde edilir. **Bu takdirde, sâbit oranlı ve oransız harcamaların ortalama maliyetleri olduğu gibi, üç ortalama harcama toplamından oluşan bir toplam ortalama maliyeti de mevcuttur.**

Esas itibariyle üretim miktariyle beraberce çoğalan harcamalar olarak «oranlı ve oransız harcamalar»ın beher üniteye isabet eden ve aşağı yukarı sâbit bir karakter gösteren «ortalama maliyet»ine «özel harcamalar» veya «bölümsel maliyet fiyatı» (prix de revient partiel) adı verilmektedir. Şu halde, bir üretimde;

$$\text{Ünite maliyeti} = \text{Özel harcamalar} + \frac{\text{Sâbit harcamalar}}{\text{Üretim miktarı}}$$

(Toplam ortalama maliyet)
olmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu formülden kolaylıkla kavranabileceği gibi, bir teşebbüste; üretim miktarının artışı karşısında, ünite maliyetinin azalış seyrinin şiddeti; ünite maliyeti içinde, «özel harcamalar»a nazaran «sâbit harcamaların aldığı yerin önemine bağlı bulunmaktadır. **Bundan ötürü üretim miktarının artışı karşısında, ortalama maliyetin düşme duyguluğu, «sâbit harcamalar» ne kadar çok ise, o kadar şiddetli olacaktır.**

Hâsılı üretim miktarının artışı karşısında, ortalama maliyetlerin;

— **Sâbit harcamalarda azalan (dörtgenleri eşit alanlar halinde),**

— **Oranlı değişken harcamalarda sâbit (yani «x» eksenine paralel),**

— **Oransız değişken harcamalarda, önce azalan ve sonra çoğalan bir seyir takip ettiği; sonuç olarak,**

— **Toplam ortalama maliyetin de, özellikle sâbit harcamaların önem derecesine göre, oransız harcamaların takip ettiği seyre benzer bir yönde geliştiği söylenecektir.**

«Toplam ortalama maliyet» teşebbüsün herhangi bir üretim düzeyinde piyasa fiyatları karşısında kâr veya zararının saptanmasına esas olan bir maliyettir.

cc) Marjinal Maliyet :

Marjinal maliyet, bir teşebbüsün üretim miktarında vukua gelen artış veya azalışta, her son ünitenin sebep olduğu harcama artışı veya azalışıdır.

Bu çok önemli kavram :

— Önce açıklanacak,

— Sonra, gösterdiği özellikler itibariyle ele alınacaktır.

Birinci olarak, bu kavramı açıklayalım ve bu amaçla şöyle bir örnek verelim :

Bir karofayans fabrikası, başlangıçta 1.000 adet fayans imâl etmekte iken, bu fabrikatörün, üretim miktarını, mevcut olanaklarını,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zorlayarak, bin, bin arttırmak suretiyle 7.000'e kadar çıkarabileceğini düşünelim. Bu halde, üretime eklenecek olan her 1000 adet fayans «tüm maliyet»te kuşkusuz bir artış vücude getirecek ve böylece her eklenen 1000 adet fayansın:

— Bir yandan, **«toplam ortalama maliyet»**,

— Öbür yandan, sadece eklenen fayans miktarının sebep olduğu **«tüm maliyet artışı»** sebebiyle, bu ek imalâtın **«marjinal maliyeti»** olmak üzere **«iki maliyeti»** vücude gelecektir.

Bu hususu, tabloda (1) numaralı kolonda gösterildiği gibi, üretim miktarı biner biner arttırıldığına göre açıklayalım:

● **«Tüm maliyetler»** tablonun (2-5) **numaralı kolonlarında gösterilmiştir.** Bu harcamalar üretim miktarı ile ilgili olarak, iki ayrı mahiyette belirmektedir. Gerçekten;

Bir yandan, kümülâtif olarak her «ulaşım üretim miktarı»na yapılmış olan «tüm harcamalar» dır ki tablonun (2, 3 ve 4) numaralı

Üretim miktarı (M)	Tüm maliyetler				Ünite maliyetleri			
	Kümülâtif				Ortalama maliyetler			
	Sabit harcamalar (Hst)	Değişken harcamalar (HDt)	Toplam (Global) (HGt)	Her 1000 ek üretimin sebep olduğu harcama artışı	Sabit harcamalar (HSO)	Değişken harcamalar (HDo)	Toplam (global) harcamalar (HGo)	marjinal maliyet (HGm)
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.000	20.000	35.000	55.000	35.000	20	35	55	35
2.000	20.000	60.000	80.000	25.000	10	30	40	25
3.000	20.000	79.000	99.000	19.000	6.7	26.3	33	19
4.000	20.000	100.000	120.000	21.000	5	25	30	21
5.000	20.000	130.000	150.000	30.000	4	26	30	30
6.000	20.000	178.000	198.000	48.000	3.3	29.7	33	48
7.000	20.000	260.000	280.000	82.000	2.9	37.1	40	82

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kolonlarında «kümülâtif» halde ve «sâbit», «değişken» «oranlı-oransız» ve «toplam yâni global olarak ayrı ayrı gösterilmiştir. Tabloda, belirtildiği gibi, üretim miktarı arttıkça, «sâbit harcamalar» dışında, «oranlı ve oransız harcamalar» ve bu harcamaların etkisi altında bulunan **«toplam yâni global harcamalar», kümülâtif hüviyetleri ile önce gittikçe azalan ve belirli bir noktadan sonra gittikçe hızlanan bir artış seyri takip etmektedir.**

Öbür yandan, kümülâtif olarak değil, üretim miktarına eklenen her (1000) ünite fayansın sebep olduğu «harcama artışı» yâni «tüm maliyetler»e yüklenmesini gerektirdiği harcama miktarı da tablonun (5) numaralı kolonunda gösterilmiştir. Bu halde üretim miktarı;

— 1000'den 2000'e yükseldiği zaman, eklenen 1000 fayansın zorunlu kıldığı ek harcama 25.000 lira,

— 2000'den 3000'e yükseldiği zaman, eklenen 1000 fayansın zorunlu kıldığı ek harcama 19.000 lira,

— 3000'den 4000'e yükseldiği zaman, eklenen 1000 fayansın zorunlu kıldığı ek harcama 21.000 lira v.d. olmaktadır.

Böylece, marjda, sonda veya sınırda bulunan her son üretim miktarının, tüm maliyetlere eklenmesini zorunlu kıldığı harcamalar, tüm maliyetlerin;

— Ya tablonun dördüncü kolonundaki **«toplam»** harcamaların,

— Ya da tablonun üçüncü kolonundaki **«oranlı ve oransız»** harcamaların artış miktarları olarak görünmektedir.

Ek üretim miktarlarının «sâbit harcamalar»a etki yapmayacağına ve sadece «oranlı ve oransız harcamalar»ı etkileyeceğine göre, işbu iki harcamanın toplamından ibaret olan «toplam harcamalar» daki artış, kuşkusuz «oranlı ve oransız harcamalar» daki artışa tekabül edecek ve bu artışın esas sebebini bu sonuncusu teşkil edecektir.

Şu halde, «marjinal üniteler»in kendilerine özgü maliyetleri, bu ünitelerin «oranlı» ve «oransız» harcamalarda sebep oldukları «artışlar»dır. Bu harcamaların seyri ise, «azalan randıman kanunu»na tâbi olan «oransız harcamalar»ın bünyesine uymaktadır. Bu nedenledir ki «tüm maliyetler» içindeki marjinal ünitelerin sebep olduğu bu artışlar, önce azalan bir şekilde düşmekte ve sonra artan bir şekilde yükselmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

● **«Ünite maliyetleri», tablonun (6-9) numaralı kolonlarında gösterilmiştir.** «Tüm maliyetler»den «ünite maliyetleri»ne geçmek, her «tüm maliyet»in karşılığı olan «üretim miktarı»na bölünmesiyle mümkün olacaktır. Tabloda görüldüğü gibi:

— **(6) numaralı kolonda, «tüm sâbit harcamalar» üretim miktarlarına bölünerek ortalama maliyetlerin «sâbit harcamalara ait olan bölümü»** saptanmıştır. Sâbit harcamaların, üretim miktariyle birlikte artmayarak aynı düzeyi korumuş bulunması, ünite maliyetindeki sâbit harcamaların payını devamlı olarak ve fakat azalan bir şiddetle düşürmektedir.

— **(7) numaralı kolonda; «tüm oranlı ve oransız harcamalar»ın üretim miktarına bölünmesiyle elde edilen ortalama maliyetin «oranlı ve oransız harcamalara ait olan bölümü, yâni özel harcamalar»** gösterilmiştir. Bu harcamaların seyri, özellikle oransız harcamaların artık bilinen etkisi dolayısıyla, önce azalan bir şekilde düşmekte ve sonra artan bir şekilde yükselmektedir.

— **(8) numaralı kolonda, (6 ve 7) numaralı kolonlardaki harcamalar paylarının toplamını ifade eden «toplam ortalama maliyet», başka bir deyim ile, beher ünitenin «toplam harcamalar»ı** yer almıştır. Bu maliyetler aynı zamanda, toplam tüm harcamalar»ın üretim miktarına bölünmesinin bir ifadesidir. Kısaca «ortalama maliyet» dediğimiz bu ünite, maliyetleri de «sâbit harcamalar» ile «oranlı ve oransız harcamalar»ın takip ettiği seyre bağlı olmaktadır. **Çünkü, ünite maliyetleri, «sâbit» ve «oranlı ve oransız» harcamaların bütünü olarak belirmektedir. «Sâbit» ve «oranlı ve oransız» harcamaların payları belirli bir üretim miktarına kadar beraberce düşmekte ve sonuç olarak «toplam ortalama maliyet»de düşmektedir. Fakat belirli bir üretim miktarı aşıldığı zaman, «sâbit harcamalar payı» azalan bir şiddetle düşmeye devam ederken «oranlı ve oransız harcamalar payı» artan bir şiddetle yükselmektedir. Bu halde, oransız harcamalar, sâbit harcamalara ağır bastığı oranda «toplam ortalama maliyeti» de yükseltecektir.**

— **Son olarak, (9) numaralı kolonda, «marjinal maliyet» görünmektedir.** Marjinal maliyet, her ek üretim miktarının sebep olduğu harcama artışının bu ek üretim miktarına bölünmesiyle elde edilmektedir. (Her ne kadar teorik olarak, üretim miktarında her artan tek ünitenin bir marjinal maliyeti, sebep olduğu ek bir harcama mevcut ise de, uygulamada üretime katılan her yeni üretim faktörü, üretimi, zorunlu olarak, tek tek değil, «en düşük miktarlar halinde» art-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tırmaktadır. (1000'er 1000'er; ton ton gibi). Ek üretimin sebep olduğu ek harcama ise, «oranlı ve oransız harcamalar» olarak belirmektedir. Bu harcamaların, hammadde malzeme ve işçilik ödemelerinden teşekkül ettiği bilinmektedir.

Marjinal maliyette, sâbit harcamaların herhangi bir etkisi, bu harcamaların esasen üretilmekte olan miktarlara verilmiş olmaları itibariyle, mevcut değildir. Bu nedenle, belirli bir üretim miktarı üzerine eklenecek her üretim ünitesi sadece «oranlı ve oransız» harcamaların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Yâni daha fazla hammadde, daha fazla işçi kullanılacaktır.

Hâsılı, marjinal maliyet, üretim miktarındaki her «ek doz» un zorunlu kıldığı «oranlı ve oransız» harcamalardan ibarettir. Bir müteşebbis, bilimsel anlamıyla, belki de «marjinal maliyet» ifadesini kullanmamakta ve fakat bu maliyeti çok iyi bilmektedir. Çünkü rasyonel hareket ettiği düşünülen müteşebbis, bir «veri» olarak kabul edilen «piyasa fiyatı» karşısında:

— Kârını maksimuma ulaştırabilmek veya,
— Zararını maksimumda tutabilmek için, üretim miktarını hangi düzeyde bulundurması gerektiğini, ancak «marjinal maliyet» i izlemekle saptayabilmektedir.

İkinci olarak, bu derecede önemli bir fonksiyon ifa eden «marjinal maliyet» kavramının özelliklerini belirtmeye çalışalım: Bu özellikler, «ortalama maliyet» ve «üretim miktarları» ile ilgili olarak «iki grup» ta toplanacaktır.

Birinci grupta, «marjinal maliyet» in, «ortalama maliyet» ile ilgili özellikleri toplanmaktadır: «Tablo» daki rakkamlara göre «şekil 17» de çizilmiş bulunan «eğriler» den kolayca görülebileceği gibi, bu özellikler «iki şekil» de belirmektedir. Gerçekten:

— **Marjinal maliyet eğrisi, ortalama maliyet eğrisi gibi, önce makta ve sonra, belirli bir noktadan itibaren çoğalmaktadır. Çünkü bu iki eğrinin değişmesini tahrik eden, aynı olaydır.**

Bununla beraber, **«ortalama maliyet»** i «sâbit» harcamalar ile «oranlı ve oransız» harcamalar ortaklaşa belirirken, **«marjinal maliyet»** i sadece «oranlı ve oransız» harcamalar belirlemektedir. **Fakat her iki maliyete, önce azalan ve sonra da çoğalan bir seyir takip ettiren sadece «oransız»** harcamalardır. Bu harcamaların, marjinal

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

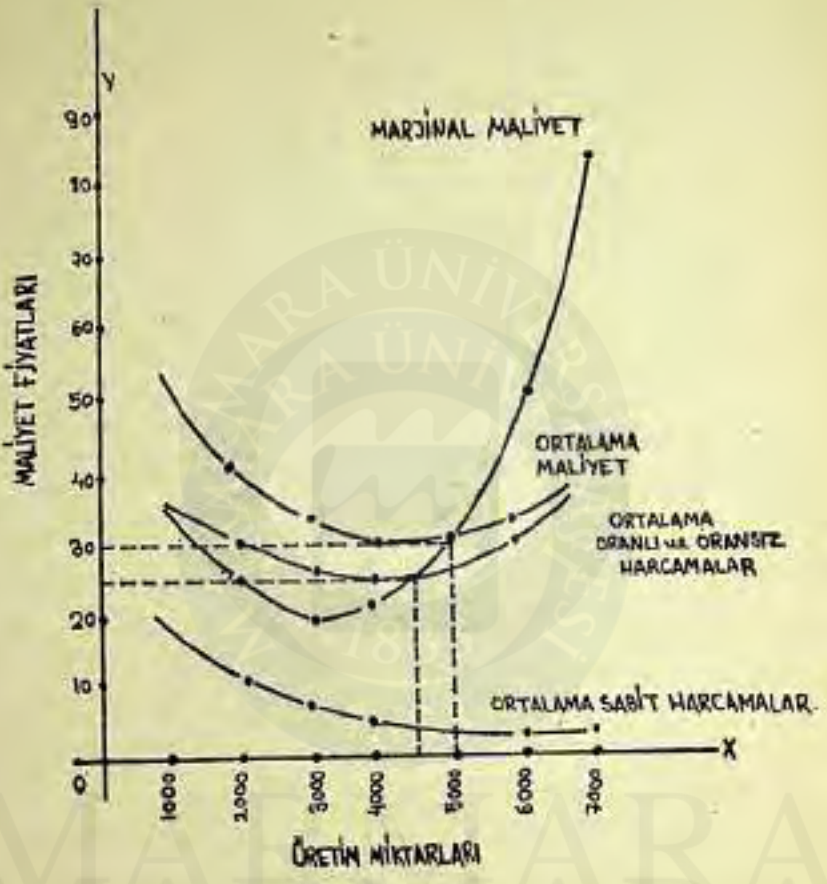

(ŞEKİL-17)

maliyette daha etkili bir âmil olması, marjinal maliyet eğrisinin bu karakterinin daha da belirgin bir hal almasına sebep olmaktadır. Ek ünitelerin üretimi için katlanılan «oranlı ve oransız harcamalar» arasında, «oransız harcama» olarak özellikle «iş gücü»nün «etkenliği»; «iş bölümü»nün yarattığı «olanaklar» ve «boş kapasite ve zaman»dan «yararlanma» ile önce artmakta ve fakat yararlanma olanakları limite vardıktan sonra azalmaktadır. Bu husus, her iki eğrinin seyrini belirleyen en önemli faktördür.

— **Marjinal maliyet eğrisi, ortalama maliyet eğrisini —ve ortalama oranlı ve oransız harcamalar eğrisini— en düşük noktasından kesmektedir.** Çünkü, marjinal ünitelerin maliyetleridir ki, bir önceki tüm harcamaya eklemek suretiyle ortalama maliyetleri yaratmaktadır. Bir önceki tüm harcamaya eklenen marjinal ünitenin maliyeti ise,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mevcut ortalama maliyetten ya düşük, yüksek veya ona eşit olabilir. Marjinal ünitenin sebep olduğu harcamalar, yâni maliyetler:

— Mevcut ortalama maliyetten düşük olursa, yeni ortalama maliyet daha hafif olmak üzere, düşecek,

— Mevcut ortalama maliyete eşit olursa, yeni ortalama maliyet aynı kalacak ve,

— Mevcut ortalama maliyetten yüksek olursa, yeni ortalama maliyet, daha hafif olmak üzere, yükselecektir.

Marjinal maliyetler, ortalama maliyetlerden önceleri düşük, sonraları yüksek seyir ettiğinden, düşük düzeyden, yüksek düzeye geçerken, zorunlu olarak ortalama maliyetlerin en düşük noktasında eşit olacaktır. **Bu nedenledir ki, marjinal maliyetler, ortalama maliyetleri en düşük nokatsından kesmektedir.**

İkinci grupta, «marjinal maliyet»in, teşebbüsün «optimal üretim miktarı»nı belirlemekteki rolü ile ilgili özellikleri toplanmaktadır: «Şekil-18» ve «Şekil-19» daki «eğriler»in incelenmesinden anlaşılacağı gibi, bu özellikler de «iki şekil» de belirmektedir. Gerçekten:

Teşebbüse «maksimum kâr» sağlayan «opmimu üretim miktarı»nı, «en düşük ortalama maliyet»in ilerisinde yer alan «marjinal maliyetin «seyri» belirlemektedir.

«Piyasa fiyatı» ile «ortalama maliyet fiyatı» arasındaki fark «ünite kârı»nı verdiğine ve «kâr toplamı»nı belirleyenin de bu kâr ile ünite miktarının çarpımının sonucu olduğuna göre, müteşebbis, «maksimum kâr»ı sağlamak için, «ortalama maliyetin minimumu»nun ilerisinde olmak üzere, üretim miktarını en uygun hangi düzeye kadar çıkarabileceğini bilmek ihtiyacındadır. İşte bu çok önemli noktada müteşebbise en büyük yardımcı, «marjinal maliyet» olmaktadır. **Gerçekten, müteşebbis için, piyasa fiyatı bir «veri»dir. Şu halde, «ortalama maliyetin minimumu»na tekabül eden «üretim miktarı»nın arttırılmasında her yeni ünitenin gerektirdiği ek harcamanın, yâni «marjinal maliyetin», bir «veri» olarak kabul edilen «piyasa fiyatı»nın altında bulunmasının rolü olacaktır.** Gerçekten «ortalama maliyetin minimumu»nun tekabül ettiği üretim miktarının üstünde ve fakat marjinal maliyet ile sınırlı olarak üretilecek her ek yeni ünite; piyasa fiyatının altında bir ek yeni harcamaya, yâni marjinal mali-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yete sahip bulunduğundan, müteşebbis kârının artmasında rol oynayacaktır. **Nereye kadar? Üretim miktarı nereye kadar arttırılırsa, müteşebbis kârı en yüksek düzeyine ulaşacaktır?**

Bu sorunun cevabı, artık kolayca verilebilecektir. Madem ki her ek yeni ünitenin marjinal maliyeti, piyasa fiyatının altında bulunduk-ça, kârın artışı söz konusudur, şu halde, kârı en yüksek düzeye çıkarabilmek için, «veri» olarak alınan «piyasa fiyatı» na denk gelen «marjinal maliyet» in tekabül ettiği miktara kadar üretimin arttırılması gerekir. Bu noktada üretim durmalıdır. Çünkü bu düşeyi aşan her ünitenin zorunlu kıldığı harcama, yâni marjinal maliyet, piyasa fiyatının üstünde bulunacak ve sonuç olarak tüm kârın bu oranda azalmaya başlaması doğal olacaktır. Üretim miktarının arttırılmasına devam olunması hâlinde, yükselmeye devam eden «ortalama maliyet fiyatı» nin «piyasa fiyatı» na denk geldiği anda, kâr yok olacak ve bu andan itibaren zarar baş gösterecektir. «Şekil 18» de görüldüğü gibi, üretim miktarı;

— (OM_1) düzeyinde olduğu zaman, ortalama maliyet (bM_1) yâni ($O-Ho_1$) olmaktadır ve bu düzeydeki ortalama maliyet ise, düşmekte olan marjinal maliyetin etkisi altında azalma eğilimindedir. Bu nedenle, üretimin arttırılması, piyasa fiyatı ile ortalama maliyet arasındaki farkı açacaktır. Sonuç olarak üretimin arttırılması normaldir.

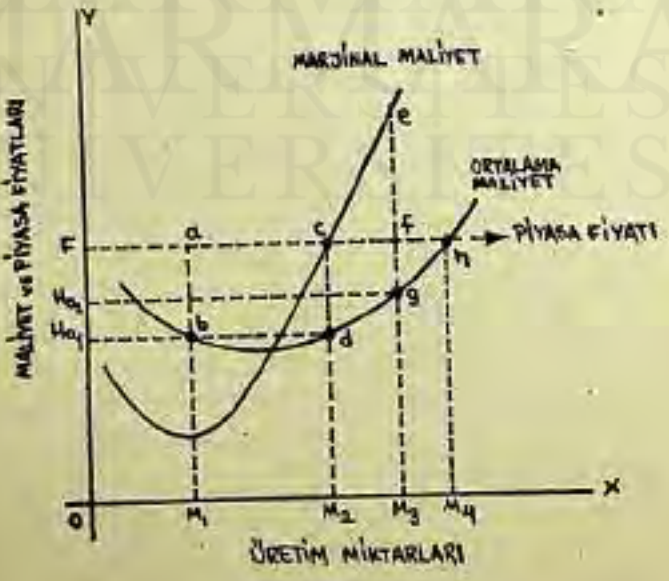

(ŞEKİL-18)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— (OM_2) düzeyine ulaştığı zaman, marjinal maliyet, piyasa fiyatına denk gelmiştir. Bu anda, bu miktarın son ünitesine tekaddüm eden ünitelerin birbirinden farklı kârlarının toplamı «en yüksek» düzeyine ulaşmıştır.

— (OM_3) düzeyine çıkarılacak olursa, artık (M_2) ile (M_3) arasındaki üretim miktarının son ünitesinin zararı (fe) ye ulaşmıştır. Çünkü, bu marjinal ünitenin maliyeti (eM_3) tür. Bu zarar, tüm kârın en yüksek düzeyinin düşmesine âmil olmaktadır.

— (OM_4) düzeyine yükseltilecek olursa, ortalama maliyet, (h) noktasında piyasa fiyatına eşit olacak ve böylece kâr kalmayacaktır. Üretim daha da arttırıldığı takdirde, zarar başlayacaktır.

Teşebbüse durumun «minimum zarar» ile kurtarılmasını sağlayan «optimum üretim miktarı» nı da, «en düşük ortalama oranlı ve oransız harcamalar» ın ilerisinde yer alan «marjinal maliyetin seyri» belirlemektedir.

Piyasa fiyatı «ortalama maliyet» in minimumunun altında ve «ortalama oranlı ve oransız harcamalar» ın minimumunun üstünde olduğu takdirde, «sâbit harcamalar» ın ağırlığını hafifleterek zararı minimuma indirebilmek için «oranlı ve oransız harcamalar» ın minimumunun üstünde seyreden ve bu harcamaların da marjinaline tekabül eden marjinal maliyeti piyasa fiyatına denk getirecek bir düzeyde üretime devam olunması gerekecektir.

Gerçekten, bir müteşebbis, hiç çalışmaması halinde, «sâbit harcamalar» ı zarar olarak kabullenmeye mecbur kalmaktadır. Fakat müteşebbis, çalışacak olursa, «sâbit harcamalar» a ek olarak «oranlı ve oransız harcamalar» da yapacaktır. İşçi kullanacak, hammadde ve malzeme harcayacaktır. **Şu halde müteşebbis, faaliyette bulunmamak yerine, bir miktar üretimde bulunmak isteyebilir. Bunun için piyasa fiyatının en az «oranlı ve oransız harcamalar» ı karşılaması gerekir. Piyasa fiyatı, oranlı ve oransız harcamaların üstünne çıktığı oranda elde edilen kazanç, «sâbit harcamalar» ın bir bölümünü karşılamak olanağını sağlamak ve böylece sâbit harcamalardan ileri gelen zararın minimum bir düzeye indirilmesi mümkün olabilmektedir.** Bu nedenle, piyasa fiyatı, «ortalama oranlı ve oransız harcamaların minimumu» ile «ortalama maliyetin minimum düzeyi» arasında bulunması halinde, müteşebbis faaliyette bulunmak isteyebilecektir. **Fakat bu halde, üretim miktarı hangi düzeyde tutulmalıdır?**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

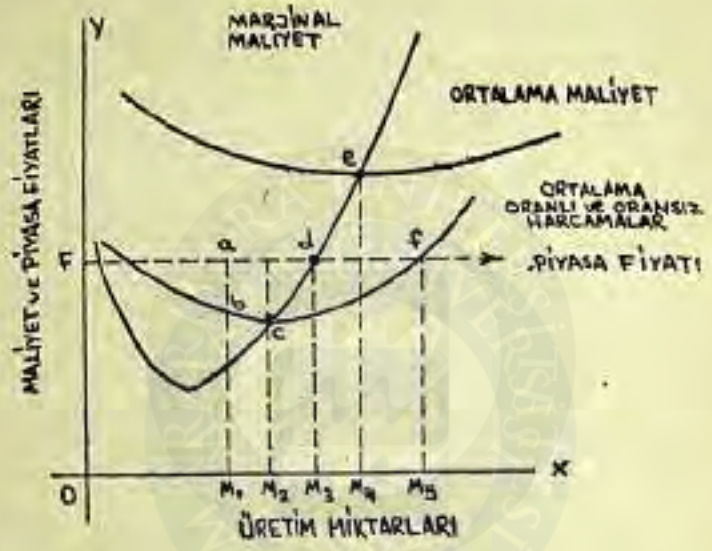

(ŞEKİL – 19)

Bu noktanın «oranlı ve oransız harcamaların marjinal maliyeti»ne bağlı bulunması, şimdiye kadar marjinal maliyet hakkında yaptığımız açıklamaların doğal bir sonucudur. «Oranlı ve oransız harcamaların marjinal maliyeti»nin ise, bizzat «marjinal maliyet»e tekabül ettiğine bundan önce değinilmiştir. **Şu halde, burada da «marjinal maliyet»in «piyasa fiyatı»na denk geldiği noktaya kadar, üretim miktarını arttırmak gerekecektir.** Demek oluyor ki, marjinal maliyetin, «ortalama oranlı ve oransız harcamalar»ı kestiği en düşük noktanın üstünde ve «ortalama maliyet»in minimumunun altında seyreden bölümü üzerinde «piyasa fiyatı»na denk geldiği noktaya tekabül eden üretim miktarı zararı minimumda tutacaktır.

«Şekil 19»da görüldüğü gibi (O – F) düzeyindeki bir piyasa fiyatı karşısında, üretim miktarı;

— (OM_1) düzeyinde olursa, oranlı ve oransız harcamalarda (ab) kadar bir kazanç mevcuttur. Fakat (b) noktası, ortalama oranlı ve oransız harcamalar eğrisinin azalan bölümü üzerindedir. Bu nedenle üretim miktarının arttırılması, bu kazancı yükseltecektir.

— (OM_2) düzeyinde olursa, «ortalama oranlı ve oransız harca-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

malar» minimum düzeyde bulunur. Bu noktadan sonra, üretimin artışı, bu harcamaların ünite maliyetini arttırmaya başlayacaktır.

Bu nedenle, bu noktadan itibaren, bu harcamalar yönünden kârın maksimuma çıkarılmasında, aynı harcamaların marjinal rol oynayacaktır. Bu harcamaların marjinali ile marjinal maliyet arasında ayniyet olduğuna göre, «marjinal maliyet» eğrisi aynı fonksiyonu görecektir. Nitekim:

— (OM_3) düzeyinde bulunduğunda, marjinal maliyet, piyasa fiyatına denk gelmekte ve daha önce yaptığımız muhakemenin doğal bir sonucu olarak, oranlı ve oransız harcamalar yönünden kâr en yüksek düzeyine, sonuç olarak zarar minimum düzeyine ulaşmaktadır.

— (OM_2) düzeyini aştığında, bu hal «oranlı ve oransız harcamalar» dan elde edilen kazancın azalmasına sebep olmakta ve (OM_1) miktarına ulaştığı zaman, bu kazanç sıfıra müncer olmaktadır.

Hâsılı, birer «veri» olarak kabul edilen «piyasa fiyatları» karşısında;

- **Kârı maksimuma ulaştırmak amacı ile «ortalama maliyet» in minimumu» nun ilerisinde ve,**
- **Zararı minimuma indirmek amacı ile de «oranlı ve oransız harcamalar» ın minimumunun ilerisinde seyreden «marjinal maliyet» in «piyasa fiyatı» na denk gelecek tarzda üretim miktarını ayarlamak, müteşebbis için hedef olmaktadır[1].**

Demek oluyor ki, piyasa fiyatı değiştikçe, bu fiyatın marjinal maliyet eğrisini kestiği noktaya tekabül eden üretim miktarı, müteşebbis için ulaşılması gerekli bir amaç oluyor. Bunun doğal bir sonucu olarak;

- **Piyasa fiyatı yükseldikçe, marjinal maliyet eğrisine mütenazır bir şekilde üretim miktarı ve dolayısiyle arz artacak ve,**
- **Piyasa fiyatı düştükçe, yine marjinal maliyet eğrisine mütenazır bir şekilde üretim miktarı ve dolayısiyle arz azalacaktır.**

---

(1) Piyasa fiyatı bir veri olduğuna göre (F=Vo=Vm) olacaktır. Bu halde, genel kanuna uygun olarak firmanın dengesini sağlayan marjinal maliyet ile marjinal varidatın denkliğidir.

Şu hale göre, marjinal maliyet eğrisinin yardımı ile, piyasa fiyatlarına uyarak değişen fiili bir «arz eğrisi»nin saptanabilmesi artık mümkün görünmektedir. Böylece maliyetin arz ile olan ilişkisi, bütün önemi ile belirmiş bulunmaktadır. Bu nedenle, şimdi maliyetler «esas» alınarak «arz»ın nasıl belirlenebileceği hususunu inceleyeceğiz.

2) «MALİYET»E DAYANILARAK «ARZ»IN BELİRLENMESİ

Maliyetin üretimin ayarlanmasındaki rolü, özellikle maliyetin çeşitleri analiz edildikten sonra, daha da açık bir hal almıştır. **Ayrıca belirmiştir ki, çeşitli piyasa fiyatları karşısında, üretim miktarları marjinal maliyet eğrisini takip edecektir. Yeni üretim olanakları, arzın belirlenmesinde en esaslı rolü oynadığına göre, arz, çeşitli fiyatlar karşısında, marjinal maliyete mütenazır olarak vücut bulmaya eğilimli olacaktır. Çünkü, üretim miktarları müteşebbisler tarafından o şekilde ayarlanacaktır ki, marjinal maliyetler satış fiyatlarına denk gelmiş olsun. Şu halde, satış fiyatları değiştikçe, üretim miktarları yâni üretim-arzı da, marjinal maliyetin aldığı yönde gelişecektir.**

Şu var ki, zaman içinde «üretim hacmi»ne göre değişen «maliyetler»in «arz» ile olan ilişkileri;

— «Kısa ve uzun devreler»in içinde ve fakat,
— Çok kısa ve çok uzun devreler»in dışında olmak üzere ancak incelenebilecektir. Bunun sebeplerine şöylece değinelim:

Birinci olarak, çok kısa devre arzının dayandığı maliyet, fiilen gerçekleşmiş bir haldedir. Böyle bir zaman aralığında yeniden üretim ile mal ve hizmetlerin çoğaltılması ise söz konusu değildir. Sadece stok ve daha uygun görünen başka piyasalara kayma olanakları arzı belirlemektedir.

Gerçekten, «arz» ile «üretim» arasında ayniyet yoktur. Çünkü, arz ile üretim arasına, «stok» ve üretim için gerekli «zaman» faktörleri girmektedir. Halbuki üretim hacminin, üretim araçlarının, para miktarının, bütçenin, hesaplar dengesinin, ihtiyaçların, üretim tekniğinin ve sosyal organizasyonun değişme olanağı bulunmayan **«çok kısa bir devrede» arzı belirleyen özellikle psikolojik faktörlerdir.** Malları elinde bulunduranlar, onlara atfettikleri önem dereceleriyle,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

karşılığında sağlayacakları paraya olan ihtiyaçlarının şiddet derecelerini kıyaslayacaklar ve bu arada, ileride piyasa koşullarının alacağı durum hakkında bugünden tahminlerde bulunacaklardır.

Malları stok etmek, başka piyasalara nakletmek, kuşkusuz bir harcama gerektirir. Maliyet, arzın üzerinde ancak bu harcamalar kadar bir etki yapar.

Hâsılı, üretimin arttırılması için, en az bir «kısa devre»ye ihtiyaç olacaktır.

İkinci olarak, çok uzun devrenin arzı ise «uzun devre» maliyetlerinden tamamen ilgisi kesilmiş maliyetlere dayanmaktadır. Bu maliyetler, yeni buluşların yarattığı kapasitelerin zorunlu kıldığı emek miktarına dayalı yepyeni bir bambaşka bir kuruluşun maliyetidir. Bu nedenle de, ancak «kısa devre» maliyetlerine göre mütenazır karakterini kaybetmeyen bir «uzun devre», konunun incelenmesinde esas alınabilecektir.

Bu suretle inceleme alanına sadece «kısa ve uzun devreler» in girebileceği belirmektedir:

a) Kısa Devrede Maliyet:

Çok kısa devredekinden farklı koşullara tâbidir. Her ne kadar çok kısa devrede olduğu gibi, kısa devrede ise âlet ve makinelerin yâni teknik kapasitenin hacmi değişmemekte ise de, çalışan personelin miktarını azaltıp çoğaltmak mümkün olmaktadır. **Bu nedenle «zaman faktörü»nün müdahale ettiği andan itibaren donmuş maliyetlerin yeterli olmadığını söylemek gerekir.** Bu devrede maliyet eğrileri, bünyelerine özgü değişmeleri oluşacaktır.

aa) Bu değişmelerde esas faktör yeniden istihdam edilen personel olacaktır. Müteşebbisler, talep artışı hakkında bir tahminde bulundukları andan itibaren, üretimlerini arttırmak için, ilk iş olarak mevcut teknik kapasitesinin maksimumundan faydalanmayı sağlamak üzere, işçi adedini arttırmaya çaba gösterir. Bu hal, maliyetlere:

— Randıman artışı yönünden, kapasitelerin maksimumuna henüz ulaşılmadığı bir aşama için pozitif ve bu aşamanın son bulmasıyla negatif,

— İşçi ücretlerinin oranlı düzeyi yönünden, işsiz kalan ve genellikle kalitesi daha düşük olduğu kabul edilen işçilere başvurulması ve bunlara da aynı ücretin verilmesi sebebiyle negatif,

— Ve son olarak, genel ücret düzeyi yönünden, esasen devamlı olan ücret artışı isteklerine, genel talebin artması ve iş olanaklarının genişlemesi karşısında, müteşebbislerin daha az direnme göstermesi ücretlerin yükselmesi sonucunu vermekle keza negatif bir etki yapmaktadır.

bb) Teknik kapasiteden daha yoğun bir şekilde faydalanmaya teşebbüs edilmesi ,âlet ve makineleri hızla eskitir. Bu nedenle müteşebbisler, daha yüksek aşınma paylarını öngörmek durumunda bulunacaktır. Bu hal dahi maliyetlerin yükselmesinde bir faktör olmaktadır.

cc) Belirli bir tüketim malına karşı artan talep, bu alandaki müteşebbisleri, ham ve yardımcı madde üreten müteşebbislere karşı talep eden durumuna sokar. Bu halde, ham ve yardımcı madde fiyatlarında aynı nedenle bir yükseliş hasıl olur. Bu yükseliş maliyetlere negatif bir etki yapar.

Hâsılı, kısa devrede maliyetler, belirtilen faktörlerin etkisi ile, kuşkusuz yükselebilecektir. Şu var ki, ilerde görüleceği gibi, tam rekabet rejiminde «kısa devre»ye taallûk eden «firma teorisi», üretim koşulları ile ilgili olan «kapasitelerin ve faktör fiyatları»nın, piyasa koşulları ile ilgili olan «piyasa fiyatları»nın «değişmediği varsayımı»na dayatılmaktadır. Başka bir deyim ile «maliyetlerin genel eğilimleri ve satış fiyatları» birer «veri»dir. Bu durumda, firmalar, kapasitelerinin sınırları içinde değiştirebilecekleri «üretim miktarları»na bağlı olarak sabit sayılan «maliyet koşulları» ile, kendilerine özgü birer «marjinal maliyet»e sahip olacaklardır ve firmalar maksimumlarına ulaşabilmek için, üretimlerini marjinal maliyetlerinin, satış fiyatlarına denk gelecek şekilde ayarlamak zorundadırlar. Demek oluyor ki, «Şekil 20»de görüldüğü gibi:

— Önce, marjinal maliyet; (x) ekseninde «bağımsız bir değişken» halinde beliren «üretim miktarları»na bağlı olarak oluşmaktadır.

— Sonra, bir firma için böylece oluşan bir «veri» haline gelen «marjinal maliyet» ile sınırlı olarak «üretim - arzı», (y) ek-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

seninde «bağımsız bir değişken» halinde beliren ve virtüel olarak değiştiği düşünülen «satış fiyatları»na, kısaca «fiyatlar»a bağlı olarak oluşmaktadır.

Bu suretle, «üretim-arzı», «fiyatlar»ın bir fonksiyonu olmakta «matematik ifadesi ile [x = f(y)] halinde gösterilmektedir.

Herhangi bir şekilde iki eksen arasındaki «eğri» «bağımlı değişken»e ait olduğu ve onun eğilimini gösterdiğine göre[1] «Şekil 20»deki «marjinal maliyet eğrisi»nin, doğrudan doğruya bir «üretim-arzı» olarak «arz eğrisi»ni temsil etmesi normaldir. Kuşkusuz, bu durum belirli bir firma için böyle olunca, aynı malın üretiminde faaliyet gösteren bütün firmaları temsil eden «endüstri» için de böyledir. Bu halde firmaların ürünlerinin bir toplamı olarak «endüstri üretimi» piyasanın «üretim-arzı»nı verecektir. Böylece, satış fiyatları karşısında virtüel değil, reel bir «üretim-arzı»na ulaşılmış bulunulmaktadır.

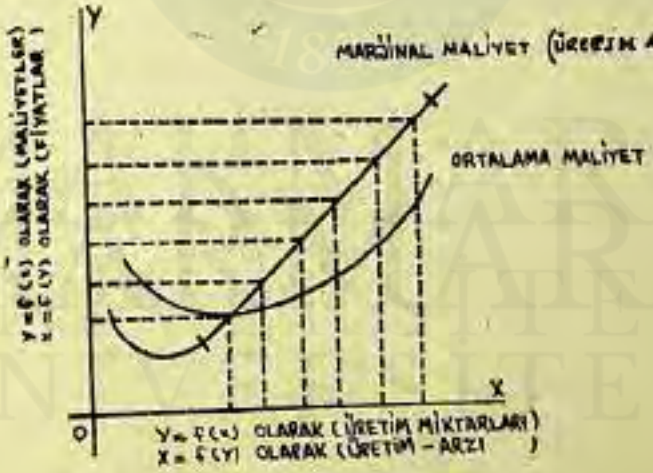

(ŞEKİL-20)

b) Uzun Devrede Maliyet:

Kısa devreden farklı olarak değişecektir. Çünkü, kısa devre için birer «veri» olarak kabul edilen;

(1) Bağımlı değişken (Y) ekseninde ise eğrinin her noktası, (x) ekseninde ise (y) ekseni ile (eğri) arasındaki (aralıklar) bağımsız değişkenin eğilimini ifade etmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Üretim koşulları (kapasiteler ve faktör fiyatları yani maliyetlerin düzeyleri) ile,
— Piyasa koşulları (Satış fiyatları, kısaca fiyatlar) birer veri olmaktan çıkmakta yani değişmektedir.

İleride görüleceği gibi, tam rekabet rejiminde «uzun devre»ye taallük eden «endüstri teorisi»nde, firmaların tek tek marjinal maliyetleri değil, **«marjinal firmanın marjinal maliyeti»** ile **«ortalama maliyeti»** esas alınacaktır. Bu durumda değişen üretim koşulları içinde oluşması doğal olan **«marjinal firma»nın «marjinal maliyet»** ile sınırlı olarak, **«uzun devre üretim-arzı»**, yine kısa devre için yapılan muhakeme içinde, **fiyatların bir fonksiyonu olmakta ve marjinal firmanın marjinal maliyet eğrisi ile temsil edilebilmektedir.**

Şimdi, fiyat mekanizmasının incelenmesine geçilmeden önce, incelediğimiz «arz ve talep»in hangi koşullar altında karşılaşmasının mümkün olduğunu araştıracağız. Böylece, fiyat mekanizmasının ele alınacağı haller «fiyat rejimleri» olarak belirmiş olacaktır.

§ 4. — FİYAT REJİMLERİ

Arz ve talebin «ikili karşılaşması» ile fiyatlar teşekkül edecektir. Fakat arz ve talep hangi koşullar içinde karşılaşabilecektir; İşte bu koşulların bir tasnife tâbi tutulması bize «fiyat rejimleri»ni verecektir. Özellikle, yukarıda belirtilen **«süje ve zaman»** ile ilgili varsayımlar dikkate alınacak olursa, bu varsayımların koşulları, bize iki bakımdan ve iki ayrı mahiyet gösteren «fiyat rejimleri»nin saptanmasına yardım edebilecektir. Gerçekten:

— Süje ile ilgili varsayımlar, «mekân itibariyle» ve,
— Zaman ile ilgili varsayımlar da «zaman itibariyle» rejimlerin esaslarını teşkil etmektedir.

I. — MEKÂN İTİBARİYLE REJİMLER

Arz ve talep, bir mekân içinde karşılaşacaktır. Fakat mekân içinde karşılaşan iktisadî süjeler **«maddî»** bakımdan birbirlerinin karşısında çok çeşitli durumlarda bulunabilirler. **Bununla beraber incelenmeleri kolaylaştırmak amacı ile bu durumlar, her iki taraf için, üç grup halinde ele alınmıştır.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Tek sayılı durum,**
— **Az sayılı durum,**
— **Çok sayılı durum.**

Bu üç durumun :

— **İlk ikisinde,** «molekülarite» (molécularité) vardır. Çünkü bunlarda «çokluk» ve «türdeşlik» niteliklerini taşıyan «atomisite» (atomicité) yoktur. Bu hallerde, çok küçük boyuttaki süjeler çok büyük boyuttaki süjeler ile temas halindedir. **Ya arz cephesinde, ya talep cephesinde veya her ikisinde atomik durum kalkmış, moleküler bir durum hâsıl olmuştur.** Ferdî arz ve taleplerde gruplaşmalar hâsıl olmuş, tüm arz ve talep belirli gruplar tarafından ifade edilir bir hal almıştır.

— **Sonuncusunda,** yâni «çok sayılı durumda ise, «türdeşlik» niteliğini taşıyan bir «çokluk» olduğuna göre «atomicité» vardır. Şu var ki, «türdeş bir çokluk»u ifade eden «atomisité» de de,

— Ya akışkanlık (fluidité),
— Ya da yapışkanlık (viscosité) hali mevcut olabilir. Bundan ötürü, süjelerin piyasaya girme ve piyasadan çekilme serbestliğini, malların türdeşliğini, talep miktarını karşılayabilecek yeter bir disponibilitenin varlığını ve son olarak piyasaların açıklığını ifade eden «akışkanlık» eğer tam olarak;

— Var ise, **«Akışkan çok sayılı durum»** var demektir.
— Yok ise bir **«Yapışkan çok sayılı durum»** var demektir.

Bu kısa açıklamadan anlaşılabileceği gibi mekân itibariyle rejimlerin ;arz ve talebin şu dört durumda birbirleriyle karşılaşmasının sonucu olarak (16) halde belirmesi mümkün görünmektedir :

— **Tek sayılı durum (Mono-Situation),**
— **Az sayılı durum (Oligo-Situation),**
— **Akışkan çok sayılı durum (Poly-Situation fluide),**
— **Yapışkan çok sayılı durum (Poly-Situation visqueuse),**

Bu dört durumdan doğan fiyat rejimleri[1] bir araya getirilerek elde edilen tablo incelenerek olursa;

---

(1) Bu tablo Stackelberg tarafından hazırlanmıştır. (Marktform und Gleidhgewicht, Vienne et Berlin, 1934). Buna benzer tablolar, Müller, Micksh Schelder, J. Marchall gibi yazarlar tarafından da yapılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A. — Olgunlaşmamış, tam olmayan rejimler, «yapışkanlık» hali ile ilgili görülen rejimler olmaktadır. Bunlar tablonun kenarlarında (7) **durum** olarak görünmektedir.

B. — Olgunlaşmış, tam rejimler ise, genellikle «akışkanlık» hali ile ilgili görülen rejimler olmaktadır[1]. Bu rejimler tablonun iç kısmında **(9) durum** olarak belirmektedir.

Demek oluyor ki, esaş itibariyle «olgunlaşma düşüncesi», «akışkanlık düşüncesi» ne bağlı kalmaktadır. Yâni «akışkanlık» ın bulunmadığı ahvalde, rejim «tam» karakterini alamamakta ve örneğin ne «tam rekabet» olabilmekte ve ne de «tam tekel» doğabilmektedir.

II. — ZAMAN İTİBARİYLE REJİMLER

Yukarıda «devre» ve tahmin» kavramları üzerinde yaptığımız incelemeler, eski ve ayırımı güç ve bu nedenle belirsiz ve kuşkulu anlamlar almakta bulunan **«statik ve dinamik»** kavramlarının ziddiyetini ortaya çıkarmaya yardım etmiştir. **Gerçekten, metod bahsinde değinildiği gibi (bak: sahife 125-174) incelenen «devre» nin olayları açıklanırken, teselsül eden muhakemenin dayandığı «doneler»,**

— **Aynı devreye ait bulunuyorsa, «statik»,**
— **Daha önceki devrelere ait bulunuyorsa, «dinamik» hal vardır.**

Demek oluyor ki, bir «an» dan, başka bir deyim ile, bir «çok kısa devre» den ayrılmakla, yâni devrenin ifade ettiği «zaman aralık» ını uzatmakla «dinamik» hal herhalde doğmuş olmayacaktır. İncelenen devrenin olayları aynı devrenin olaylarıyla açıklanabildiği sürece «statik» hal devam ediyor demektir.

---

(1) Bununla beraber, «süjelerle ilgili olarak «Çok sayılar,» ki genellikle «Tam rekabet rejimi» ni ifade etmektedir, ve «az sayılar» halinde bir ayırım yapılması, böylece «tam rekabet rejimi» dışındaki rejimlerin «tam olmayan» olarak kabul edilmesi gibi eğilimler de vardır. «Az sayılar» için, Henri Guitton tarafından: süjelerden, satıcıların muhtemel reaksiyonlarının «güçlü, zayıf ve hiç», alıcıların muhtemel reaksiyonlarının «güçlü ve zayıf» olduklarına göre karşılaştırılması ile hazırlanan bir tablo, verdiğimiz tabloya eklenmek suretiyle, piyasalara daha da bir açıklık verilmek istenmiştir. (Rev. d'Ec. Pol Haziran 1967, Sa. 269/297).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Süjeler			ARZ			
			Tek sayılı durum	Az sayılı durum	Çok sayılı durum	
					Akışkan	Yapışkan
TALEP	Tek sayılı durum		İki taraflı tekel **«Monopole bilatéral»**	Engelli alıcı tekeli **«Monopsone contrarié»**	Alıcı tekeli **«Monopsone»**	Tam olmayan alıcı tekeli **«Monopsone imparfait»**
	Az sayılı durum		Engelli tekel **«Monopole contrarié»**	İki taraflı az sayıda satıcı **«Oligopole bilatéral»**	Az sayıda alıcı **«Oligopsone»**	Tam olmayan az sayıda alıcı **«Oligopsone imparfait»**
	Çok sayılı durum	Akışkan	Tekel **«Monopole»**	Az sayıda satıcı **«Oligopole»**	Tam rekabet **«Concurrence parfaite»**	Tam olmayan satıcı rekabeti **«Concurrence imparfaite des vendeurs»**
		Yapışkan	Tam olmayan tekel **«Monopole imparfait»**	Tam olmayan az sayıda satıcı **«Oligopole imparfait»**	Tam olmayan alıcı rekabeti **«Concurrence imparfaite des acheteurs»**	İki katlı tam olmayan rekabet **«Concurrence doublement imparfaite»**

Not: Yukarıda **«Pole»** satmak fiilinden ve **«Psone»** piyasaya satın almak üzere gitmek fiilinden gelmektedir.

Bununla beraber, muhakemenin teselsülünde dayanılan «doneler» in sâbit kalması ihtimali, «uzun bir devre» ye göre, «çok kısa bir devre» de daha çoktur. Bu bakımdan «her çok kısa devrenin büyük bir ihtimalle statik bir bünyesi mevcut iken her uzun devrenin herhalde dinamik bir bünyesi var demek değildir.»

Bu nedenle, özellikle «uzun devreler» de, önceki devrelere ait âmiller ile o devre içinde bulunan âmillerin rolünü araştırmak, başka bir deyim ile, olayları «statik ve dinamik» yönleriyle ele almak kuşkusuz faydalı olabilecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİBLİYOGRAFYA

Aftalyon (Alber): Monnaie, Prix et Change, 3 éd. Paris, 1949.

Allais (M): —A la recherche d'une discipline économique, Paris, 1943— Traité d'Economie Pure, 1954.

André (Louis): Ekonomik Tarih, (Terc.) 1938.

Antonelli (Etienne): L'Économie Pure du capitalisme, Paris, 1939.

Aubert (J): La Courbe d'offre, 1949.

Baban (Şükrü): —İktisat (2. cilt): Nazarî İktisat - Tatbiki İktisat, İstanbul, 1932-1950— İktisadî Doktrinler Notu. İst. 1954, — İktisat İlminin Umumî Prensipleri, İst., 1957.

Başar (Ahmet Hamdi): İktisadî Devletçilik, İst., 1943.

Baudin (Luigi): La Loi économique, 1939.

Baudin (Louis): (Louis Baudin'in başkanlığında, Alain Barrère, Max Cluseau, Gérard Dehove, Pierre Fromont, A. Garrigon - Legrange, Henri Guitton, Paul Hugon, Émile James, Joseph Lajugie, Gaston Leduc, André Marchal, Jean Morini - Comby, Auguste Murat) tarafından yazılmış Kollektif eser; Traité d'Économie Politique, Tome I. ve II. Paris, 1955 ve 1957.

Baudin (Louis): —La monnaie et la formation des prix, 2. éd. Paris, 1947 (Terc. Para ve Fiyat Teşekkülü, İst., 1944) Le mécanisme des prix, Paris, 1940— Traité d'Économie Politiqe adlı Koll. eserde «Les doctrines économiques», Paris, 1955.

Baudrillard (H.): Jean Bodin et son temps. Paris, 1853.

Beracha (Sammy): Le marxisme après Marx, 1937.

Bernonville (L. Dugé de): Initiation à l'analyse statistique, Paris, 1939.

Block: Les progrès de la science économique depuis Adam Smith, 1896.

Bodin (Ch.): Principes de science économique, 1926.

Bougle (C.): Le solidarisme, 1907.

Boulding (K.): İktisadî Tahlil, İst. 1957.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bousquet (G.H.) : —Cours d'Économie pure, 1938— Essai sur l'évolution de la pensée économique, 1927.

Boutaric (A.) : Les conceptions actuelles de la physique, 1937.
Brocard (L) : Principe d'Économie nationale et Internationale 1923-1931.

Brodsky (Michel) : L'economie politique mathématique, Paris, 1949.
Brousse : Cours de technologie agricole, 1946 - 1947.
Byé (Maurice) : Les lois des rendements non proportionnels - Thése, 1928.

Cairnes (J.E.) : Le Caractère et la métode logique de l'Économie politique, (Fr. Terc.,) 1902.

Challaye (F.) : Les principes généraux de la science et de la morale, 1922.

Chamberlin (E.H.) : La théorie de la concurrence monopolistique, 1953.

Chamley (P.) : L'Oligopole, Paris, 1944.
Chappey (Joseph) : La Crise du capital, Paris, 1937.
Chevrillon (A.) : Taine, formation de sa pensée, 1932.
Cluseau (Max.) : Traité d'Économie Politique adlı Koll. eserde «Systèmes et Structures économiques», Paris, 1955.

Collignon (P.) : Frédéric Le Play, —Thèse— Paris, 1932.
Condorcet : Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain, 1794.

Cossa (L.) : Histoires des Doctrines économiques, (Fr. Terc.), 1899.
Cournot (A.) : Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses, 1838 (Yeni baskı 1938) — Principes de la théorie richesses, 1863.

Descartes : Usul hakkında nutuk (Terc. 1928) — Ayni eser «Metot üzerine konuşma» adı ile yeniden tercüme edilmiştir 1962.

Dehov (Gérard) : — Impôt, Économie et Politique, Paris, 1947 — Traité d'Économie politique adlı Koll. eserde «Les concepts fondamentaux», Paris, 1955.

Denis (H.) : Le monopole bilatéral, Paris, 1943.
Deschamps (A.) : Marksizm - Tahlil ve Tenkidi — (Terc.) 1937.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Divisia (F.) : Économique rationelle, 1938.
Dobretsberger (J.) : Ekonomi Siyaseti. İst. 1940.
Domarchi (J) : La pensée économique, de J. M. Keynes et son influence en Angleterre. Paris, 1944.

Dumontier (J) : Équilibre physique, équilibre biologique, équilibre économique - Thèse - Paris, 1947.

Dupont : Tard et l'Économie politique - Thèse - Paris, 1910.
Durkheim (E.) : La Sociologie, 1916 (Yeni baskı 1933) — La division du travail social., 1893. — Le socialisme. 1918. — Les règles de la methode sociologique 1894, — Education et Sociologie. 1922.

Ergin (Feridun) : — Harb zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi. İst. 1943 — İktisat. İst. 1961.

Faure (Fernand) : Eléments de Statistique. 1936.
Fazıl (İbrahim) : İktisat Cilt I. İst. 1927.
Fourastié (Jean) : Le grand espoir du XX'e siècle. Paris, 1949.
Gemähling (Paul) : Büyük Ekonomistler (Terc.) 1939.
Gide (Charles): İlm-i İktisat (Terc.) 1935, 4. Cilt, —İktisat İlminin İlk Bilgileri (Terc.) İst. 1937.

Gide (Ch.) et Rist (Ch.): Histoire des Doctrines Économiques. Paris (Yeni baskı 1948). (Bu eserin Türkçeye tercümesi: İktisadi Mezhepler Tarihi. İst. 1927).

Goblot (E.) : Le Système des sciences. 1922.
Connard (R.) : Histoire des Coctrines économiques. Paris, 1941.
Gouhier (H.) : La vie d'Auguste Comte. 1931.
Guitton (Henri) : — Les fluctuations économiques. Paris, 1951 — Traité d'Économie Politique adlı Koll. eserde «Le mécanisme des prix» Paris. 1955.

Haberler (G.) : Prospérité et Dépression, Étude théorique des cycles économiques 3. éd Genéve, 1943.

Hatiboğlu (Zeyyad) : İktisat İlminin Esasları. İst. 1693.
Hayek (F. A.) : La Route de la servitude (Fr. Terc.) Paris, 1946.
Hicks (J.R.) : Théorie mathématique de la valeur en régime de libre concurrence. Paris, 1937.
Homan : Essai sur la pensée économique contemporaine des Anglo-Américain. Paris, 1933 (Fr. Terc.).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İmam (Reşat) : Genel Ekonomi (Giriş ve Bireysel Ekonomi) Ankara, 1871.

James (Emile) : Traité d'conomie Politique adlı Koll. eserde. «Histoire de la pensée économique» Paris, 1955.

Keynes (J. M.) : Théorie Générale de l'Emploi, de l'Intérê et de la Monnaie. (Fr. Terc.) Paris. 1942.

Koechlin (F.) : Capitalisme et Socialisme. Paris. 1952.
Lajugie (Joseph) : — Les Doctrines Économiques. Paris. 1952 — Les systèmes Économiques. Paris. 1957.

Langevin (P.) : L'orientation actuelle des sciences. Paris, 1930.
laski (Harold J.) : Demokrasi ve Sosyalizm. (Terc.) 1946.
Lasserre (Georges) : Coopéraiton contre cartels et trusts. Paris, 1939.
Laufenburger (H.) : L'Intervention de l'État en matière économique. Paris 1939 (Türkçe Tercüme: İktisadî Sahada Devlet Müdahalesi. İst. 1941).

Laurat (L.) : Le Marxisme en faillite? 1939.
Lavergne (B) : Essor et Décadence du Capitalisme. Paris, 1938.
Leduc (G.) : La théorie des prix de monopole - Thèse - 1927.
Leroy (Maxime) : La vie véritable du comte Henri de Saint - Simon. 1927.

Lhomme (Jean) : Le problème des classes, Doctrines et faits, 1938.
Lipmann (W.) : La cité libre. 1938.
Lottin (J.) : Quetelet statisticien et sociologue. Paris, 1912.
Marjolin (R.) : Prix, Monnaie, Production, Paris, 1941.
Marshall (Alfred) : Principes d'Économie Politique (Fr. Terc.), Paris, 1907.

Marchal (André) : — Économie Politique et Tecnique Statistique. Paris, 1948. — Méthode scientifique et science économique. Paris, 1952. — La pensée économique en France depuis 1945, Paris, 1953 — Traité d'Économie Politique adlı Koll. eserde «La méthode en économie politique» Paris 1955.

Marchal (Jeon) : —Les fondements de la valeur, Critique de la théorie de la valeur fondée sur l'utilité marginale. Paris, 1946, Le Mécanisme des Prix, Paris, 1948— Cours d'Économie politique, Paris, 1950.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marx (Karl) : Le capital, Paris, 1924.
Meade (J.E.) : Économie politique et Politique économique, (Fr. Terc.) Meyerson (E.) : Identité et Réalité, Paris, 1926.

Mises (Ludwig Von) : —Le socialisme (Fr. Terc.) Paris, 1938,— La Bureaucratie, Paris, 1946.
Montesquieu : L'esprit des lois, 1748.
Mossé (R.) : L'Économie collectiviste, Paris, 1939.
Murat (Auguste) : Initiation à la théorie économique, Paris, 1943.
Naville (A.) : Classification des sciences, Paris, 1920.
Neumark (F.) : —Genel Ekonomi Teorisi, İst., 1947— İktisadî Düşünceler Tarihi, İst., 1943.

Nogaro (B.) : —La monnaie et les phénomènes monétaires contemporains, Paris, 1935— La méthode de l'économie politique, Paris, 1939. —Problèmes contemporains de finances publiques, 1940— Principes de théorie économique, Paris, 1943. —Le développement de la pensée économique Paris, 1944. —Cours d'Économie politique 3. éd. 1946.

Noyelle (H.) : Utopie libérale, chimère socialiste, économie dirigée, 1938.

Oğuz (Orhan) : Umumî İktisat, İst., 1959.
Oulès (F.) : Le rôle de l'offre et de la demande et du marginalisme dans la théorie économique, Paris, 1938.

Özelmas (Ekrem) : Fiyat ve Doğurduğu Hâdiseler - Doktora Tezi. (Bastırılmamış), Milletlerarası İktisadî Münasebetler, İst., 1965 —Devletçilik ve Türkiyedeki Tatbikatından Sümerbank - Tez - 1963— Kapitalizm ve Sosyalizm, İst., 1963.

Pareto (V.) : Encyclopédie des sciences mathématiques Paris, 1911.
Perroux (F.) : Capitalisme et communauté de travail. Paris, 1938 —La continuité de la pensée économique, Paris, 1938— —Cours d'Économie politique, Paris 1945— La valeur, Paris, 1949. —Le néo-marginalisme, Paris, 1941— Revenu national et politique économique quantitative, Paris, 1947. —Histoire des Doctrines économiques contemporaines, Paris, 1947—, Les comptes de la Nation, Paris, 1949.

Pierson (N.G.) : N.G. Pierson, Ludwig Von Mises, George Halm, En-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rico Barone, F.-A. Von Hayek tarafından yazılmış kollektif eser; L'Économie Dirigée en Régime collectiviste. Paris, 1939.

Pigou (A.C.): Gelir (Terc.) İst., 1955.

Pirou (Gaetan): —Doctrines sociales et science économique, Paris, 1929,—La crise du capitalisme. Paris, 1936—Economie politique et Facultés de Droit. Paris, 1937,—L'Utilité marginale. Paris, 1938,—Les théories de l'équilibre économique. 2. éd. 1938,—L'utilité marginale de C. Menger à J.B. Clark, Paris, 1938,—Introduction à l'étude le l'économie politique. Paris, 1939 (Türkçe Tercümesi: Umumi İktisada Giriş, İst., 1954)—Les nouveaux courants de la théories économiques aux États-Unis. Paris, 1939,—Les théories de l'équilibre économique: Wasras et Pareto, Paris, 1947,—«Traité d'Économie Politique» adlı büyük eser 12 ciltir. Ölümünden sonra ilim arkadaşları tarafından tamamlanmıştır. Bu ciltlerden VII. tome: La Valeur et Prix, Paris, 1948.

Poincaré (Henri): La valeur de la science. Paris, 1906 (Türkçe Terc. İlmin Kıymeti, İst., 1915).

Ponty (A. Marlean): La psychologie du comportement. Paris, 1942.

Quetelet (A.): Du système social et des lois qui le régissent. Paris, 1948.

Rambaud (J.): Histoire des Doctrines économiques (Fr. Terc). Paris, 1899.

Raynaud (B.): L'Idée de loi naturelle en économie politique, Paris, 1936.

Reynaud (P.L.): Économie politique et psychologie expèrimentale, Paris, 1946.

Ricci (U.): Teorik İktisadın Unsurları (Terc.), İst., 1946.

Robbins (L.): Essai sur la nature et la signification de la science économique, 1932, (Fr. Terc. Paris, 1947).

Romeuf (Jean): L.Économie planifié, Paris, 1949.

Röpke W.): Ekonomi İliminin Tekâmül Tarihi (Terc.) İst., 1936, —Cemiyet Ekonomisi, (Terc.) İst., 1937,— Konjonktür ve Buhranlar (Terc.) İst., 1947.

Russel (Bertland): Histoire des Idées à XIX. siècle, Paris, 1938.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sachot (R.) : Le prix de monopole d'après les dostrines et dans les faits, 1926.

Sanus (Buhran Zihni) : Para Ekonomisi, 2. cilt, İst., 1956.

Schumpeter (Jozef) : Capitalisme, Socialisme et Démocralte (Fr. Terc.) Paris, 1951.

Simiand (F.) : La méthode positive en science économique. Paris, 1912.

Smith (Adam) : Recherches sur la nature et les causes de la rishesses des Nations. (Fr. Terc.) Paris, 1843. (Türkçe Terc. Milletlerin Zenginliği, İst., 1948).

Sorokin : Les théories sociologiques comtemporaines. (Fr. Terc.) Paris, 1938.

Spearman : Les aptitudes de l'homme (Fr. Terc.) Paris, 1936.

Standinger (Hans) : Devletçilik (Terc.), İst., 1950.

Strigl (R. von) : Introduction aux principes fondementaux de l'économie politique (Fr. Terc.) Paris, 1939.

Suvla (Refii Şükrü) : Nazari İktisat, İst., 1949.

Tosbi (Sadrettin) : İktisat Dersleri, İst., 1959.

Truchy (H.) : —Elementer Umumi Ekonomi (Terc.) İst., 1940— Millet Ekonomisi (Terc.) Ankara, 1940,— İktisat İlmi (Terc.) İst., 1940.

Ülken (Hilmi Ziya) : Tarihi Maddeciliği Reddiye, İst., 1963. (Yeni Baskı).

Ülken Yükael : Fiyat Teorisi, Cilt I, Mal Piyasası, İst., 1967.

Üstünel (Besim) : Ekonominin Temelleri (Giriş ve Mikro-Ekonomi) Ankara, 1975.

Villet (D.) : Ch. Dupont - White, Sa vie, son oeuvre, sa doctrine Paris, 1936.

Vincent (André) : Initiation à la conjoncture économique, Paris, 1947.

Wagner (Adolphe) : Les fondements de l'économie politique (Fr. Terc.) Paris, 1904.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Walras (Léon): Eléments d'Économie politique pure. Yeni baskı, Paris, 1938.

White (Dupont): L'Individu et l'État, Paris, 1856.
Wolbois (J): Devoir et Durée, Paris, 1912.
Zevort (E.): Montesquieu, Paris, 1881.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
101	7	a)	aa)
110	4	Yeni	Yani
179	7	B. —	A. —
179	27	A. —	B. —
184	28	Bir işaret konmamış	•
202	33	c)	cc)
206	1	Başlık (B. —)	2)
208	17	Yazı unutulmuş	**Sübjektif tamamlama, psikolojik bir zorunluluk halinde belirmektedir.** Malların birbirlerine katılışı, süjenin zevklerine bağlıdır. Bundan ötürü durum bir süjeden öbürüne değişmektedir. Bir fincan kahve, bir kimse tarafından şekerli, bir başkası tarafından sade olarak içilmektedir. Şekerli kahve için kimse için şeker ve kahve birbirini tamamlayan mallardır. Burada **pozitif** ve **psikolojik** bir tamamlama vardır. İnsanların sübjektif takdirleri çok çeşitli olduğundan bu hallere, bu oranda çok rastlamak doğaldır. Bunun yanında, her üretim faaliyetinde, üretime katılan mallar birbirinin tamamlayıcısıdır. Bu halde de **pozitif** ve **objektif** bir tamamlama vardır.
208	18	b) İkame mallar :	b) İkame Malları :
209	30	Yazı unutulmuş	**d) Rakip mallar :** Aynı üretim faktörlerini kullanmayı gerektiren hâsılalar arz cephesinden birbirlerine rakip mallardır. Bu görüş açısından, bütün tarımsal ürünler birbirinin rakibidir. Çünkü bunlardan birine tahsis olunan ekim alanı, —üretim faktörü— öbürlerini de ilgilendirmektedir. Birçok sınaî mamul de aynı durumdadır. İş gücü, teşebbüslere yatırılan kapitaller ve gerekli hammaddeler gibi üretim faktörlerine hep beraber istekli olan sınaî mamuller birbirleriyle arz cephesinden rakip halde bulunurlar.
241	7	(+8+9)	(6+8+9)
285	16	Hasılı	— (Hâsılı yok)
301	12	B. —	II. —
307	31	2) Süjelerin Davranışlarında Alışkanlık Halinin Varlığı :	2) Süjelerin Davranışlarında Akışkanlık Halinin Varlığı :
320	1	2)	B. —
361	14	b	bb.
365	1	2)	B. —
394	1	İmam 1871	İnan 1971

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fiyatı : 760 TL.